

आत्मा, भवेण र प्राण है ॥ अतएव मयमेव इन्द्रियहस्तो इन्द्रिय म है ॥ ३६ ॥ पृथिवी, वायु, आकाश, अल, तेज, महत्त्व, पञ्चमहाभूत, जीव, प्रकृति, सत्त्व, रज, तम तथा
 द्वन्द्व-यी सर्वे पनि भक्तमात्र म है ॥ ३७ ॥ मत्त्वहस्तो मयमेव, लक्ष्यद्वारा जिनको ज्ञान तथा उनको निश्चय पनि म है ॥ ईश्वर जोइ गुण-गुणी एवं सत्तात्मा र सर्वरूप म बाहेक
 अल हुने पनि पदार्थ कही छैन ॥ ३८ ॥ केती बालमा परमाणुहस्त म म यन्त्र मक्तु तर करोही ब्रह्माण्डको रचय गने म आफ्ना विभूतिहस्त यन्त्र मक्तिन ॥ ३९ ॥ जुनसुकै प्राणीमा
 तेज, भो, कीर्ति, ऐश्वर्य, लज्जा, त्याग, सौन्दर्य, लोभाय, पुरुषार्थ, विविधा र ज्ञानादि भेद गुण दोखिन्दन, ती सबै भेरा नै अंश जान ॥ ४० ॥ यी सबै विभूतिहस्त बल विभीक्षाई
 संश्लेषमा भनेको है, तापनि यी मनोविकार नै हुन, भिन्नहि ती बाणीले मन्त्र मक्तिन ॥ ४१ ॥ विभीक्षाणी, मन, प्राण र इन्द्रियहस्तलाई जित ॥ आफ्नू बुद्धिलाई आफ्नै आत्माद्वारा
 जित र यस्तो यानोले केरि कतिपय तिमी आवागमनको चक्रमा पर्दानी ॥ ४२ ॥ जुन विचारवान प्राणी बुद्धिद्वारा बाणी र मनको पूर्णतया संयम गर्दैन, त्यसको ज्ञत, तप र ज्ञान

आपो ज्योतिरहं महान् ॥ विकारः पुरुषोऽन्यत्तं रजः सत्त्वं तमः परम् ॥ ३७ ॥ अहमेतत्प्रमस्यानं ज्ञानं तत्त्वविनिश्चयः ॥ मयेश्वरेण जीवेन गुणेन
 गुणिना विना ॥ सर्वविमनाऽपि सर्वेण न भावो विद्यते कचित् ॥ ३८ ॥ संस्यानं परमाणूनां कालेन क्रियते मया ॥ न तथा मे विभूतीनां सृजतां-
 ऽण्डानि कोटिशः ॥ ३९ ॥ तेजः श्रीः कीर्तिरैश्वर्यं तीस्यागः सौभाग्यं अगः ॥ वीर्यं तितिक्षा विज्ञानं यत्र यत्र म मेऽशकः ॥ ४० ॥ एतास्तं
 कीर्तयः सर्वा मन्त्रेण विभूतयः ॥ मनोविकारा एवैते यथा वाचाऽभिधीयते ॥ ४१ ॥ वाचं यच्छ मनो यच्छ प्राणान्यच्छेन्द्रियाणि च ॥ आत्मा-
 नमात्मना यच्छ न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥ ४२ ॥ यो वै वाह्मनमी मन्त्रयमगं यच्छन्धिया यतिः ॥ तस्य व्रतं तपो ज्ञानं स्रवत्यामधटाम्बुवत् ॥ ४३ ॥ तस्मान्म
 नोवचः प्राणान्नियच्छेऽमत्परायणः ॥ मद्भक्तियुक्तया बुद्ध्या ततः परममाप्स्यते ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

उद्धव उवाच ॥ यस्त्वयाऽभिहितः पूर्वं धर्मस्त्वद्भक्तित्तमः ॥ वर्णाश्रमाचारवतां सर्वेषां द्विपदामपि ॥ १ ॥ यथाऽनुष्ठीयमानेन त्वयि
 भक्तिर्नृणां भवेत् ॥ स्वधर्मेणारविन्दोऽक्ष तत्समाख्यातुमर्हसि ॥ २ ॥ पुरा किल महाबाहो धर्मं परमकं ब्रह्म ॥ यत्तेन हंसरूपेण ब्रह्मणेऽभ्यास्य
 माधव ॥ ३ ॥ म इदानीं सुमहता कालेनाभिन्नकर्शनं ॥ न प्रायो भविता मर्त्यलोके प्रागनुशासितः ॥ ४ ॥ वक्ता कर्ताऽविता नान्यो धर्मस्याच्युत

कौन्तो गात्रोमा मरको तल अँ क्षविक हुने गर्दछ ॥ ४३ ॥ अतएव भेरी मांकपूक बुद्धिमा बाणी, मन र प्राणीको संयम करोम् । यस्तो गरिमकेपछि केरि उसले अल भन्नु खेदी शेष रहन
 लघात् तथा कृतकृत्य हुन्छ ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे 'वाताश्र' गाथाटीकायां षोडशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

(वर्णाश्रम, धर्मको वर्णन) - उद्धव भन्दछन्- हे कमल-नेयन ! आफ्नू भक्तस्वरूप जुन धर्म हजुरले वर्णाश्रम-धर्मको आचरण गर्ने र अह पनि सर्वको निर्मित यन्त्रमयो, त्यसको अनुगुन
 पनाले हजुरमा जसरी मनुष्यको भक्ति हुन सक्तछ, त्यसो भन्नेमा ॥ १-२ ॥ हे माधव ! पूर्वकालमा हजुरले हंसरूपले ब्रह्मलाई जुन धर्मको उपदेश दिनुभएको थियो । हे ब्रह्मदमन । पूर्व
 काल भद्रमकेकोले हजुरको त्यो अनुशासनवत्त्व धर्म अथ मर्त्यलोकाय प्रायः द्वाइसकरो ॥ ३-४ ॥ अच्युत ! पृथ्वीतलमा र ब्रह्माको सभामा जहाँ कि सबै वेदवर्तिमान भई विराजमान

हन्, हस्तको त्यस धर्मको वक्ता, निर्माता र रक्षक कहि लैन । हे मधुसूदन ! त्यस धर्मका वक्ता, कर्ता र रक्षक हस्त अरु पृथ्वीबाट जानु हुनेछ, अनि यो नष्ट प्राय धर्मको उपदेश श्रु कसले दिनेछ ? ॥ ५ ॥ अतः हे सर्वधर्मज्ञ प्रभो ! हस्तको भक्तिस्वरूप त्यस धर्मको उपको-निम्बि जस्तो विधान छ त्नी मनुहुनम् ॥ ७ ॥ शुक्रदेवतो मन्दछन्— हे राजन् ! आफ्ना प्रभो सेवक उद्धरणे यस्तो शोधेपछि श्रीहरि प्रसन्न भएर बोले-तत्प्राप्तार्थ सनातन धर्मको निरूपण गर्ने लागे ॥ ८ ॥ भगवान् मनुहुन्छ—हे उद्धव ! तिम्रो यो प्रश्न अतिशय धर्म संगत छ । वर्णाश्रमाचारवर्णन व्यक्तिका लागि त्यो आ-वन्तिक संगः स्वरूप तथा मोक्ष प्राप्त गराउने छ । अतः तिम्रो यो मक्ति सुन ॥ ९ ॥ कसको भविष्य सुन ते भुवि ॥ सभायामपि वैरिज्यां यत्र मूर्तिधराः कलाः ॥ ५ ॥ कर्त्राऽवित्रा प्रवक्त्रा च भवता मधुसूदन ॥ त्यस्ते महीतले देव विनष्टं कः प्रवक्ष्यतिः ॥ ६ ॥ तत्त्वं नः सर्वधर्मज्ञ धर्मस्त्वद्वक्तिलक्षणः ॥ यया यस्य विधीयेत तथा वर्णय मे प्रभो ॥ ७ ॥ श्रीशुक्र उवाच ॥ इत्थं स्वमृत्युमुखेन पृष्टः स भगवान्हरिः ॥ प्रीतः क्षेमाय प्रत्यार्त्ता धर्मानाह सनातनान् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ धर्म्य एष तव प्रश्नो नैश्रेयसकरो नृणाम् ॥ वर्णाश्रमाचारवर्ता तमुद्धव निबोध मे ॥ ६ ॥ आदौ कृतयुगे वर्णां नृणां हंस इति स्मृतः ॥ कृतकृत्याः प्रजा जात्या तस्मात्कृतयुगं विदुः ॥ १० ॥ वेद प्रणव एवाग्रे धर्मोऽहं वृषरूपधृक् ॥ उपामते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकिंत्विषाः ॥ ११ ॥ त्रेतामुखे महाभाग प्राणान्मे हृदयात्त्रयी ॥ विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमामं त्रिवृन्मुखः ॥ १२ ॥ विप्रश्चत्रिपिदुःश्रा मुस्वचाहूरुपादजाः ॥ वैराजात्पुरुषाज्जाता य आत्माचारलक्षणाः ॥ १३ ॥ गृहाश्रमो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम ॥

पहिलो कृतयुग भयो, त्यसमा मनुष्यको हंस नामक केवल योँटै वर्ण थियो, किनकि त्यस बेला व्यक्ति जन्मेदेखि कृष्णक एवं कृतकृत्य हुन्थे । त्यसैले उपलाई कृतयुग मन्दछन् ॥ १० ॥ त्यस बेला इन्द्र नै वेद थियो र सप, द्वाप, त्र्या एवं कृतकृत्य चार पाङ हुने वृषभरूपमा धर्म भन्ने थिए । त्यस बेलाका निष्पाप र तपोनिष्ठ व्यक्ति भन्ने अर्थात् शुद्ध स्वरूप ब्रह्मदेव को नै उपामता गर्ने गर्थे ॥ ११ ॥ हे महाभाग ! त्रेतायुग आरम्भ भयो हृदयबाट मेरो श्वाभ-प्रशामाद्वारा कृष्ण, साय र यलुःस्वरूप वेदत्रयीको आविर्भाव भयो र त्यस वर्ण विद्याले होता, अध्वर्यु र उरुगाताका कर्म विप्रत यक्षरूपमा स प्रकट भयो । उसै वरी विराट् पुरुषको मुख, मुखा, ऊपर चरणबाट क्रमशः ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्र यी चार वर्गको उ पवि

य दण्डतः । सो त्यसै मुख छ, उही अर्कोलाई मुक्त पार्ने सकछ ।—योडा पवित्रकोले हुने यक्षमात्रलाई वासयतो क्या हुनाछ । अब कथा भवियो, हवन गृह्यकोले त्यस यक्षमात्रले यक्षो—'पवित्रकोले । कुलभामा त तेषिपको छ—शुकदेवकीले राधा परोक्षितलाई गृहाह बुझए तब कथा सकिएपछि राधा परोक्षितलाई किन विमान आएको थियो, तब मेरो विप्र विमान किन आएछ । पवित्रकोले भने—'तत्त्वतुभमा पार्नाम चार चरण थिए, त्यस त केवल योँटै चरण छ । अतः चार टोपेर पुष्प समले पुर्ने फल निश्चय छ ।' यक्षमात्रले २००० अंगुलमा लडाएको थियो । कहि २००० अङ्गुलमा पारि र भने—'महाभाग ! तीन फल अत्र हप्त हुनसक्छो ।' अब पवित्रकोले तीन फल अत्र कथा सुनाइरहे तैपनि विमान अर्थात् यक्ष पवित्रकोले आगित । अनि आरम्भमा यक्षमात्रलाई योडा महाभागको भने र हात बोधेर भने—'महाभाग ! मैले यक्षमात्रलाई एक फलको साथै चार फल कथा सुनाए, तैपनि विमान आएन । यसको कारण के हो ? महाभागले केही पनि ज्ञान दिएन र ती दुईको हात-मुहा बोधेर योडा कुनामा फाडिदिए । दुवै योडा अर्कोलाई देई रहे । महाभागले भने—'योडा अर्कोलाई के बोधेरका हो ?' शुक किन पार्नेनौ ?' तिनले भने—'पार्नेो पुर्ने न कथनमा हो, अनि कसरी योडाले अर्कोलाई मुक्त पार्ने सकछो ?' हस्त नै कथा गरि छुट्टाइदियो । महाभागले ती दुवैलाई मन्—'नरुत पारे भने—'बस्ती बस बाघविधौ हुने बना योडाले अर्कोलाई मुक्त पार्ने कथनमा हो, त्यसै गरी सो संसारबाट स्वर्ग मुक्त हुनार् ती अर्कोलाई कसरी मुक्त पार्ने सकछ ?' शुकदेवकी मुक्त पिए । त्यसैले राधा परोक्षितलाई मुक्त पार्ने सके । तिम्रीहरू त स्वर्ग संतारी मायामा गाडिएका हो, अनि अर्कोलाई कसरी मुक्त पारेर विमान द्वारा वैकुण्ठ गराउन सकछौ ?

मयो, जसको परिचय तिनको आश्रय आचरणले हुन्छ ॥ १२ ॥ १३ ॥ म विराट् गुरुको विमर्श, गुरुः इदमिदं, ब्रह्मचर्यं, ब्रह्मसुखादिति त्रयं र मनःकाटं संन्यास
 चार आश्रम भए । उपर्युक्त आश्रममा मानिसको स्वभाव पनि तिनको जन्मस्थान अनुसार नौच अर्को नौच र उत्तम अर्को उत्तम बनेका छन् । धर्म, दम, तप, शौच, सन्तोष, क्षमा,
 शोभलता, भक्ति, दया र सत्य—यी विषयका स्वभाव हुन् । तेज, वीर्य, धैर्य, वीरता, सहनशीलता, उदारता, उदात्त, स्थिरता, विप्र-भक्ति र ऐश्वर्य—यी क्षत्रिय वर्णका स्वभाव
 कहिएका छन् । आस्तिकता, दानशीलता, दम्भहीनता, विप्र-सेवा तथा सञ्जयले कहिनै सन्तुष्ट गर्नु—यी वैश्यवर्णका स्वभाव कहिन्छन् ॥ १४ ॥ १५ ॥ ब्राह्मण, शार्ङ्ग तथा देवताहरूको
 निष्कलभावले सेवा गर्नु र त्यसले जे पाइन्छ, उसैमा सन्तुष्ट रहनु—यी शूद्रवर्णका स्वभाव हुन् । अपवित्रता, मिथ्या भाषण, शरीर गर्नु, नास्तिकता, व्यर्थ कलह गर्नु र काम-क्रोध
 र मृणा—यी अन्यत्रका स्वभाव कहिएका छन् ॥ १९ ॥ २० ॥ अहिमा, अस्तेय, काम-क्रोध-लोभरहित हुनु र शान्तिहरूको प्रिय तथा स्वीकारिणी चेष्टामा तत्पर रहनु—यी वृष वर्णका

वक्षःस्थानाद्वने वातो न्यासः शीर्षाणि संस्मृतः ॥ १४ ॥ वर्णानामाश्रमाणां च जन्मभूम्यनुसारिणीः ॥ आमन्त्रकृतयो नृणां नीचैर्नीचोत्तमोत्तमाः ॥ १५ ॥
 शमो दमस्तपः शौचं सन्तोषः क्षान्तिराजवैद्यः ॥ मद्भक्तिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्रिधाः ॥ १६ ॥ तेजो बलं धृतिः शौर्यं तितिक्षादौर्गुण्यम् ॥ स्वैर्यं
 ब्रह्मण्येतैर्धर्मैश्च प्रकृतयस्त्रिधाः ॥ १७ ॥ आस्तिक्यं दाननिष्ठा च अदम्भो ब्रह्ममेवम् ॥ अतुष्टिरथोपचर्यैर्वैश्यप्रकृतयस्त्रिधाः ॥ १८ ॥ शुश्रूषणं द्विज-
 ग्वां देवानां चाप्यमायया ॥ तत्र लब्धेन सन्तोषः शूद्रप्रकृतयस्त्रिधाः ॥ १९ ॥ अशौचमनस्तैस्तैर्नास्तिक्यं शुष्कविग्रहः ॥ कामः क्रोधश्च तपश्च
 स्वभावोऽन्तेवसायिनाम् ॥ २० ॥ अहिमा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता ॥ मृतप्रियहितेह च धर्मोऽयं सार्ववर्णकः ॥ २१ ॥ द्वितीयं प्राप्यानुपूर्व्याजन्मो-
 पनयनं द्विजः ॥ वमनगुरुकुले दान्तो नखाधीयीत चाहुतः ॥ २२ ॥ देहस्तान्जिनदण्डाक्षमदसूत्रकमण्डलम् ॥ जटिलोऽधोतद्वस्तोऽरक्तपीठः कुशान्दधत्
 ॥ २३ ॥ स्नानभोजनहोमेषु जपोच्चारं च वाग्यतः ॥ न छिन्द्यान्नस्रोमाणि कक्षोपस्थगतान्यपि ॥ २४ ॥ रेतो नावकिरेजातु बहव्रतधरः स्वयम् ॥
 अवकीर्णोऽवगाह्यासु यतासुत्रिपदी जपेत् ॥ २५ ॥ अन्यैर्कार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुराञ्जलि च ॥ समाहितः उपासीत सन्धे च यतवारजपम् ॥ २६ ॥
 आचार्यं मां विजानीयानावमन्येत कर्हिचित् ॥ न मर्त्यबुद्धयाऽमूयेत सर्वदेवमयो गुरुः ॥ २७ ॥ सायं प्रातरुपानीयं तस्मै भैक्ष्यं निवेदयेत् ॥

साधारण धर्म हुन् । अब सबै आश्रम भन्दा पहिले ब्रह्मचारीको धर्म हुन । जातकर्मादि संस्कारका क्रमले उपनयनसंस्कार स्वरूप अर्धो जन्म पाएर विप्र-कुमार अर्थात् ब्राह्मण, क्षत्रिय
 वा वैश्य वर्णका बालक इन्द्रियदमनपूर्वक गुरुको घरमा बसेर गुरुद्वारा आहुत भई अध्ययन गरिन् ॥ २१ ॥ २२ ॥ ब्रह्मचारी, मेखला, यज्ञोपवीत, कमण्डलु र रस्त्रतः बस्त्रका जटा धारण
 गरिन् । श्रोत्रो बन्धन लागि दंत र लुणा नभोज, रंगीन आसनमा नबसिन् र सदा कुश धारण गरिन् ॥ २३ ॥ स्नान, भोजन, होम, जप र मन्त्र-पूजागर्भमा केनै मर्त्य गतान् नया
 नक, कक्ष र उपस्थका रीं कहिनै न काटेन् ॥ २४ ॥ ब्रह्मचर्य प्रतिको पावन गर्दा स्वयं कहिनै वीर्यगत नगरिन्, यदि स्वयं बहिले वीर्यगत गर्वा भए जन्मा पावन र पापनाश
 गरेर पापशून्यमन्त्रको जप गरिन् । प्रातः र सायंकाल दुवै बेला मौन भएर गायत्री जपान् । अनि पवित्र भएर गङ्गा मन पारेर अग्नि, यम, प्राण, यातु, वायु, ब्रह्मण, पुरु,

पूजा पाका र देवताको उपसना, सन्ध्या पानन गरोस् ॥ २५ ॥ २६ ॥ आफ्नू आचार्यलाई साक्षात् भेटे स्वस्व ठानोस् । तिनको निरादर नगरोस् र न कहिल्यै साधारण मनुष्य
 ठानेर उनको कुनै कुराको उपेक्षा र अवहेलना नगरोस्, किनकि गुरु सर्वदेवमय रहिन्छन् ॥ २७ ॥ बेलुका र बिहान दुवै बेला भिक्षामा जति अन्न मिश्रण अथवा अन्न पनि नै
 खाति प्राप्त हुन्छ, त्यो गुरुको साधु भने राखिदेओस् । अनि उदको आह्वानुसार भिक्षाबाट अन्न लिएर संध्यापूर्वक भोजन गरोस् ॥ २८ ॥ गुरु यदि हिँड्छन् भने उनको पछि-पछि
 हिँडोस्, सुलच्छन् भने गतको रहर अति पर पुगेमा, थोकेका छन भने जगोचै बसेर पाठ भित्रोस् र यसैका मण्ड उनको आदेशको प्रतीक्षाथा स्वयं उभिरहोस् । यपरी आफ्नू सारा
 घनो सेवा-चाह्छरीद्वारा गुरुको आराधना गरोस् ॥ २९ ॥ जससम्भ अध्वयन समाप्त हुँदैन, तसम्भ सधैं प्रकटका संसारो मांमहकबाट पर रहेर अलङ्घित ब्रह्मचर्यको पालन गर्दै
 गुरु-कुलमा बसेमा ॥ ३० ॥ यदि ब्रह्मलोक अथवा जहाँ मूर्तिमान् वेद रहन्छन्, त्यस महलोकमा जाने मन भए ब्रह्मचारी सदैव नैष्ठिक ब्रह्मचर्यव्रत लिएर यता जीवन वेदाध्ययन
 गर्नका लागि गुरुलाई आफ्नो देह मुम्पिदेओस् ॥ ३१ ॥ ब्रह्मतेजले अन्धमन्, भिक्षाव एवं नैष्ठिक ब्रह्मचारी अग्नि, आत्मा र समस्त प्राणीहरूमा अभिन्न भायले भरो उपायमा

तत्त्वान्यदप्यनुज्ञातमुपयुज्जीत संयतः ॥ २८ ॥ शुश्रूषमाण आचार्यं सदोपासीत नीधवत् ॥ यानशम्यासनस्थानेनैतिदरे कृताञ्जलिः ॥ २९ ॥ एवं वृत्तो
 गुरुकुले बसेद्भोगविवर्जितः ॥ विद्या समाप्यते यावद्विभ्रद्व्रतमवधिन्दतम् ॥ ३० ॥ ययसो छन्दमालोकमारोक्षयत् ब्रह्मविष्टपम् ॥ गुरवे चिन्त्यसेहं हं स्वा-
 ध्यायार्थं बृहद्व्रतम् ॥ ३१ ॥ अग्नौ गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु मां परम् ॥ अपृथग्वीरुपासीत ब्रह्मवर्चस्यकल्मषः ॥ ३२ ॥ क्षीणां निरीक्षणस्पर्शमं-
 लापक्ष्वेलनादिकम् ॥ प्राणिनो मिथुनीभूतानगृहस्थोऽग्रतस्त्यजेत् ॥ ३३ ॥ शौचमाचमनं स्थानं सन्ध्यापासनमार्जवम् ॥ तीर्थसेवा जपोऽस्पृश्याम-
 क्ष्यामंभाष्यवर्जनम् ॥ ३४ ॥ सर्वाश्रमप्रयुक्तोऽप्ये नियमः कुलनन्दन ॥ मद्भावं सर्वभूतेषु मनोवाक्यसंयमः ॥ ३५ ॥ एवं बृहद्व्रतधरो ब्रह्मणोऽग्नि-
 रिव बलवत् ॥ मद्भक्तस्तीव्रतपसा दम्भकर्माशयोऽमलः ॥ ३६ ॥ अथानन्तरमावेक्ष्यन्यथा जिज्ञासितागमः ॥ गुरवे दक्षिणां दत्त्वा स्नायादुगुरुं-
 मोदितः ॥ ३७ ॥ गृहं वनं वोपकिशेत्प्रजैर्द्धा द्विजोत्तमः ॥ आश्रमादाश्रमं गच्छेन्नान्यथा मत्परश्ररेत् ॥ ३८ ॥ गृहार्थी सदृशीं भार्यामुद्वह-
 द

गरोस् ॥ ३२ ॥ यदि गृहस्थी छैन भने तौ ब्रह्मचारी, साधप्रस्थी र सन्ध्यासीले बसोलाई हेर्नु, छुनु र तीसल वार्तालाप वा हाँपो-ठडो गर्न त्यागि दिनु पर्दछ । यैधन गर्ने प्राणीहरूतिर
 हेर्दा पनि सहेर्नु ॥ ३३ ॥ हे बृहद्व्रत-नन्दन । शौच, आचमन, स्नान, सन्ध्यापासन, सरलाता, तीर्थ-सेवन, उप, अथर्वय मक्षण एवं अवाच्य वचन त्यागिदिनु, सबै
 प्राणीहरूमा सदाई नै देखोस् र मन-वाणी, शरीरको संपम, यी धर्म सबै अध्वयका निम्ति विहित छन ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ यपरी ब्रह्मचर्यको पालन गरेर पवित्र ब्राह्मण अग्नि छै
 तेजस्वी हुन्छ । तीज सध्याका कर्मपासना दत्त मण्डल चित्त निर्मल हुन्छ र प्राणी भरो भक्त बन्दछ ॥ ३६ ॥ यदि द्विजाति आफ्नू हाँकछ वा प्राकृतो सम्पूर्ण अध्वयन समाप्त
 गरेर महस्थापयमा जान्छेन्द्रले भने गुरुलाई दक्षिणा दिएर उनको अनुमतिले स्नानादि गरोस् । समावर्तन-वेदभार मक्रे उमले ब्रह्मचर्याश्रमलाई छाड्न पनि मक्रेछ ॥ ३७ ॥
 ब्रह्मचारीको कर्तव्य हो—ब्रह्मचर्याश्रमपछि गृहस्थ अथवा वानप्रस्थायममा हुनेछ गरोस् । अथवा यदि त्यो हिरका घर-संयान लेरोस् । यपरी गृह आश्रम रहि अन्य आश्रम

अवस्थां गच्छन्ति ॥ मेरो भक्त यस्यको विरुद्ध आचरण कदापि नगरोस् अर्थात् निराश्रयी रहेर स्वेच्छावारी नवनोम् ॥ ३८ ॥ गृहस्थाश्रमया इवेशको ह्यलुक् स्नातक आकु मन्दा
मान् र हलो वर्णका कन्यासित विवाह गरोस् ॥ ३९ ॥ यज्ञ गर्तु र दान दिनु-यो धर्म सर्व द्विज अर्थात् ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य तीन धरिको निम्ति कहिणको छ ॥ तर दान दिनु, पढाउनु
यज्ञ गर्तु-यी केवल ब्राह्मणका धर्म हुन् ॥ ४० ॥ इनमा पनि प्रतिग्रह अर्थात् दान छोपे तेह र यज्ञको नाशक ठानेर अन्य दुइ कृषि-अध्यापन र यज्ञ गराएर मै
आजीविका गरौं ॥ इनमा पनि पावलध्वन र दीक्षादि होय देखिपु-केवल शिलोच्छ्रुतिले जीवनयापन भरोस् ॥ ४१ ॥ यो दुर्लभ ब्राह्मण देह नाशका विषयभोगको निम्ति
होई ॥ यो बाहुन्धेल बढेर तप र अन्यमगर अनन्त व्यनन्दरूप मोक्षको सम्पादन गर्न ननेको हो ॥ ४२ ॥ जुन ब्राह्मण सन्तोषपूर्वक शिलोच्छ्रुतिले निर्वाह गरेर आफ्नु
निर्मल र महान् धर्मको निष्काम गदर आचरण गर्दछ, सर्वपावले मलाई आत्मसमर्पण गरेर अनाश्रित चितले आफ्नै योग्य गरेर पनि अन्यमा प्रान्तिरूप मोक्षपद

जुगुप्सिताम् ॥ यवीयसीं तु वयसा तां सवर्णाभिनुक्रमात् ॥ ३६ ॥ इज्याभ्ययनदानानि सर्वेषां च द्विजन्मनाम् ॥ प्रतिग्रहोऽध्यापनं च ब्राह्मणस्यैव
याजनम् ॥ ४० ॥ प्रतिग्रहं मन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदम् ॥ अन्याभ्यामेव जीवेत शिलैर्वा दोषहृत् तयोः ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणस्य हि देहोऽयं क्षुद्रकामाय
वेत्यते ॥ कुन्दाय तपसे चेह प्रेत्यानन्तमुखाय च ॥ ४२ ॥ शिलोच्छ्रुत्या परितुष्टचित्तो धर्मं महान्तं विरजं जुषाणः ॥ मर्त्यापितात्मा गृहं पृथ
निष्ठन्नातिप्रपक्तः ममुपैति शान्तिम् ॥ ४३ ॥ समुद्धरन्ति ये विश्वं मीदन्तं मत्परायणम् ॥ तानुद्धरिष्ये न विरादापद्मयो नौरिवार्णवात् ॥ ४४ ॥
सर्वा समुद्धरेद्वाजा पितेव व्यसनात्प्रजाः ॥ आत्मानमात्मना धीरो यथा गजपतिर्गजान् ॥ ४५ ॥ एवंविधो नरपतिर्विमानेनार्कवर्चसा ॥
विभूयेहाशुभं कूटनभिन्द्रेण सह मोदते ॥ ४६ ॥ मीदयिष्यो वणिग्बृत्त्या शुण्णैरेवापदं तरेत् ॥ खड्गेन वाऽऽपदाक्रान्तो न भृशृत्या कथञ्चन ॥ ४७ ॥
वैश्यबृत्त्या तु राजन्यो जीवेन्मृगययाऽऽपदि ॥ चरेद्वा विप्ररूपेण न श्ववृत्त्या कथञ्चन ॥ ४८ ॥ शूद्रवृत्तिं भजेद्द्वैश्वर्यः शूद्रः कारुकरक्रियाम् ॥ कुन्दा-
न्मुक्तो न गह्वरेण वृत्तिं लिप्सेत कर्मणा ॥ ४९ ॥ वेदान्यायस्यधास्वाहावत्यन्तार्यैर्यथोदयम् ॥ देवर्षिपितृभूतानि यद्रूपाण्यन्वहं यजेत् ॥ ५० ॥ यद-

पाठेदछ ॥ ४३ ॥ जो व्यक्ति विपत्तिमा परेका ब्राह्मणलाई सहायता गर्छन्, तिनलाई न पनि सबै कष्टबाट उत्रै परो बचाउँछु, नभरी समुद्रमा हुन्ने व्यक्तिलाई दुहाले बचाउँछु
॥ ४४ ॥ विचारशील राजाको क्लेश्य हो-पिता अैं सबै अक्राहक र आफ्नु पनि स्वयं ठाँई परो रक्षा गरौं, जसरी बुझपति मजरात्र आफ्नु युवका सबै हापीहरू र स्वयं
आकुलाई पनि आफ्नु पल र बुद्धिद्वारा विपत्तिबाट रक्षा गर्दछ ॥ ४५ ॥ यस्तो धार्मिक राजा यस लोकमा सबै दोषबाट हुक्कन मएर ह्यै अैं प्रपञ्चमान उच्च विमानमा
हरेर स्वयं ब्रह्म र उहाँ इन्द्रसित अनेक सुख भोग्दछ ॥ ४६ ॥ जुन ब्राह्मणलाई अर्थ-कष्ट छ, त्यो वैश्य-बृत्तिद्वारा व्यापारादि गरेर त्यस विपत्तिबाट सहजै परो तराई,
त्यति गरेर पनि विपत्ति टरेन भने खड्ग धारण गरेर शत्रुवि-वृत्तिको अवलम्बन गरौं, तर नीचको सदाहृषिणी घानवृत्तिको आश्रय कहिल्यै पनि नलेऔं ॥ ४७ ॥
यदि श्वविपलाई दागिद्वयको कष्ट प्रग-न्यां वैश्य वृत्तिले, भृगया यथार्थ जिकार द्वारा वा ब्राह्मणपति (अध्वबन) द्वारा निर्वाह गरौं, तर नीच सेवा हो आश्रय नलेऔं

त्यस्ते विविद्यन्त वीर्यं ब्रह्म इति कृष्णिषो सेवाको र ब्रह्म उत्पत्तवर्णको श्रीमा नीवर्णको इत्युक्तद्वारा उत्पन्न 'कल' गलितोम जातको चढाई हुन्ने आदि इतिको आशय श्रवण गर्ने, यो नित न्त व्यापकालका लागि कलिको छ । आपत्ति निवारण हुनामात्र निम्न र निम्न वर्णोक्ति कर्मले जीविका प्राप्त गर्ने सोम नगरात् ॥४९॥ गृहस्थ पुरुषाः कर्तव्यं हो—वेदाभ्यास अध्यान् ब्रह्मज्ञ, स्ववाङ्मय अर्थात् गितुयष्ट, स्वाहाकार (देवयज्ञ), वसिष्ठैवदेव (भूतयज्ञ) र अन्नदान अर्थात् अतिथिचत्तारा द्वारा भैरौ रूप ऋषि, देव, पितृ र अन्य प्रणीतकृतो यथायाचित पूजा करात् ॥५०॥ त्यो कर्म उद्यम बिना प्राप्त वा श्रद्धाविधि द्वारा उपार्जित बनले, आफूद्वारा बपको भरण-पोषण हुन्छ, तिनलाई कुनै ब्रह्म नपुनार्ह उक्ति न्यायपूर्वक वज्रादि शुभकर्म गर्दै जान्ने ॥५१॥ आफ्ना कुटुम्बमै कामचत नहोयोस् । हुनो कुटुम्बी भए पनि भातद्वजन नछाडोस् । इक्षिमानको कर्तव्य हो—इक्ष्यमान प्रपञ्च ज्ञे अक्षय स्वर्गादि पनि नाशकात् छानोस् ॥५२॥ श्री-शुक्र र कुटुम्बको संगोम बटुवाको संगोम बटुवाको र्ज जागमाशायी हुन्छ । यो सर्व सम्पन्न आफ्नू देहपति उर्से गरी छुट्छन्, जस्तै त्वत्प केवल निद्राको समाप्ति सम्म नै विद्यमान रहन्छ ॥ ५३ ॥ यस्तो विचारर गृहध्वज धरमा बाहुना र्ज यमता र अहङ्कार रहित गणर बसोस् ॥ ५९ ॥ गृहस्थोक्ति कर्मद्वारा भैरौ पुत्रन गर्दै गरे

च्छयोपपन्नेन शुक्लेनोपार्जितेन वा ॥ धनेनापीडयन्मृत्यान्त्यायेनैवाहरेत्कृतम् ॥ ५१ ॥ कुटुम्बेषु न सज्जेत न प्रमायेत्स्यपि ॥ विपश्चिन्-
श्चरं पश्येदृष्टमपि दृष्टवत् ॥ ५२ ॥ पुत्रदारासवन्धूतां सङ्गमः पान्थमङ्गमः ॥ अनुदेहं विद्यन्त्येते स्वप्नो निद्रानुगो यथा ॥ ५३ ॥ इत्थं
परिश्रममुक्तो गृहेष्वतिथिवदसत् ॥ न गृहैरनुबध्येत निर्ममो निरहङ्कृतः ॥ ५४ ॥ कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्टा मामेव भक्तिमान् ॥ तिष्ठेद्वनं वोपविशेत्प
जावान् वा परिव्रजेत् ॥ ५५ ॥ यस्त्वामक्तमतिगृहे पुत्रवित्तैष्णातुरः ॥ स्त्रेणः कृपणधीर्महो ममाहमिति बध्यते ॥ ५६ ॥ अहो मे पितरो वृद्धो
भार्या बालात्मजात्मजाः ॥ अनाथा भ्रातृते दीना कथं जीवन्ति दुःखिताः ॥ ५७ ॥ एवं गृहाशयाक्षिसहृदयो मृदुधीरयम् ॥ अतृप्तस्ताननुत्था-
यन्मृतोऽन्धं विशते तमः ॥ ५८ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ वनं विबुधुः पुत्रेषु भार्या न्यस्य सहैव वा ॥ वनं गच्छ दमेच्छान्तस्तृतीयं भागमायुषः ॥१॥ कन्दमूलफलैर्वन्यैर्मन्त्रैर्वृत्तिं प्रकल्प-

यन्तिशुक्ल पत्र परमै र्हात्स् वा वाग्रात्य भय वनमा र्जयोस् वा शुभवात् भए श्रीको पातन-पोषण गर्ने भार छोरोमा हुम्पेर संन्याम लेबोस् ॥५५॥ तर घरमा अत्यन्त, पुत्रपणा र कुलैषणले व्याकुल, अतिमयद मन्दभरि—यो ग हुँ पो भैरो हो' यो अज्ञान बन्धनमा बाँध्निन्छ ॥५६॥ त्यो विज्ञान धारदछ—'अहो ! मेरो आमा-बाबू बुद्ध छन्न्न् तनाना कथा मएकी छ । ती घालेक म नमए दीन, अथान तथा दुःखी भएर कसरी बाँच्छन् ?' यसरी गृहाश्रितले विविध विच त्यो मृदु विरय-भोगदहले कहिल्यै रुम नमई सधैं दिनेको निदान गर्दै अन्त्यमा एक दिन भैरौ नरकको गौर अन्धकारमा बाँधिन्छ ॥ ५७॥५८॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे 'वाग्मिणी' भाषाटीकायां सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

(शतश्रेष्ठी र संयामीनी रहित कर्म)—भगवान् भन्नुहुन्छ—हे उद्धव ! जो शतश्रेष्ठाश्रयमा प्रविष्ट हुन चाहन्छ, त्यो श्रीलाई छोडाओ भएमा छोडेर वा सत्यमै मान्ने

ज्ञानचित्तले आपन् आगुको तेस्रो नाम वनमे व्यतीत गरोम् ॥ १ ॥ वनसो कन्द-मूल र फलले नै निवाँइ गरोम् ॥ वरुण लमाई वा कुण, रात र पुष्यपर्वदिने निवाँइ गरोम् ॥ १२ ॥
 फलाल, रौ नह र रमभु (दाही जैवा) हरि शरीरिक मल धारण गरोम् अर्धात् खीर नगराश्रोम् दन्तधावन नगरोम्, जलमा हुनुस्की माटे त्रिकल स्नान र पृथ्वीमा छपन गरोम् ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥ यममा पञ्चाग्नि र वर्षमा बल-धारायमे आपान खण्डे अमावस्या अथको पालन गरेर तथा खरह् कृतमा पाँडोमय पातोमा हुमिरहोम् ॥ यत प्रज्जर फटोर तप गरोम् ॥ १५ ॥
 अग्निमा पाकेको वनन वयसा बेलासा मय्य पाकेका फलदिलाई ओखल वा दुहामा कुटेर वा दाँतेले-कारर नै खाओम् ॥ ५ ॥ उदर-पोषणका लागि कन्द-मूलादि स्वयं संग्रह गरेर ख्याओम् ॥ देश-काल र बल रामरी जान्ने छुनि कुबेलासा त्याग्का पदार्थ ग्रहण नगरोम् ॥ ६ ॥ वनका कन्द-मूलले बनाएछो नह पुरांडापरदिने नै त्यां समयोषिह

येत् ॥ वसीत बल्कल वासस्तृणर्णजिनानि च ॥ २ ॥ केशरोमनस्तरमश्रुमलानि विभृयादतः ॥ न धावेदप्सु यञ्जेत त्रिकालं स्थण्डिलेशायः ॥ ३ ॥
 ग्रीष्मे तप्येत पञ्चामिन्वर्षास्वासारपाद् जले ॥ आकण्ठमग्नः शिशिर एवंघृतस्तपश्चरेत् ॥ ४ ॥ अग्निपक्वं समश्नीवात्कालपक्वमथापि वा ॥ उल्लूखलाश्म-
 कुट्टो वा दन्तोत्स्रव एव वा ॥ ५ ॥ स्वयं सञ्चिनुयात्सर्वमात्मनो घृतिकारणम् ॥ देशकालकलामित्रो नादरीतान्यदाहृतम् ॥ ६ ॥ वन्यैश्चरुपु-
 रोडाशैर्नर्वपेत् कालचोदितान् ॥ न तु श्रौतेन पशुना मां यजेत वनाश्रमी ॥ ७ ॥ अग्निहोत्रं च दर्शश्च पूर्णमामश्च पूर्वपत् ॥ चातुर्मास्यानि च
 भुनेरान्मातानि च नैगमैः ॥ ८ ॥ एवं चीर्णेन तपसा मुनिर्धम्मनिसन्ततः ॥ मां तपोमयमाराधय क्रयितोकादुपेति माम् ॥ ९ ॥ यस्त्वेतत्कृच्छ्रतश्चीर्णं
 तपो निःश्रेयसं महत् ॥ कामायात्पीयसे युञ्ज्याद्बालिशः कोऽपरस्ततः ॥ १० ॥ यदाऽसौ नियमोऽकलो जरया जातवेष्टुः ॥ आत्मन्यग्नीन् समा-
 रोप्य सञ्चितोऽग्निं समाविशेत् ॥ ११ ॥ यदा कर्मविपाकेषु लोकेषु निरयात्मसु ॥ विरागो जायते सम्यङ् न्यस्ताग्निः प्रव्रजेत्ततः ॥ १२ ॥ इह य-
 थोपदेशो मां दत्त्वा सर्वस्वमृत्विजे ॥ अग्नीन्वप्राण आवेश्य निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ १३ ॥ विप्रस्य वै संन्यसतो देवा दारादिरुपिणः ॥ विघ्नान्कु-

आग्रयणादि कर्म गरोम् ॥ वानप्रस्थी मण्णलि वेदविहित पशुहृद्वारा मेरा यजन नगरास् ॥ ७ ॥ वेदब्रह्म अहिोत्र, गौर्षमास र चतुर्मा स्यादिको त छुनिको निमित्त पहिले झै दिरूपण गरिन्को छ ॥ ८ ॥ यसरी बीर वपले जपका तसा देखिन्छन्, त्यो छुनि तपोमय प्रव्रक्तो आराधना गरेर अपिठोकादिमा गई केरि त्यहाँबाट कालान्तरमा धमपुर्वक रहेर मलाई प्राप्त गर्दछ ॥ ९ ॥ यदि कोहो व्याक्त यो चह्छाप्य र माध्दना तपलाई छुप्छ फल अर्थात् स्वर्गलोक र ब्रह्मलोकादिको कामनाले गर्दछ, भने त्यो मन्दा हुलां मुखे संप्रपरा को होला ? जुन बेला वानप्रस्थी आश्रमका नियम पालन गर्न असमर्थ हुन्छ र शरीर बृद्धावस्थाले काम्न लाभछ, अनि भावना द्वारा अग्निलाई आपद् अन्तःकरणमा आरोपित गरी मेरो स्मरण गर्दै अग्निमा प्रवेश गरिदछोम् ॥ यो विधान केवल अश्विस्तको निमित्त हो ॥ १०-११ ॥ यदि आफ्ना कर्मको फलस्वरूप नरकभुल्य हो, वाट पूर्ण वैराग्य मण्णलि आह्वनादि अग्निलाई त्यागेर संन्यास लेओम् ॥ १२ ॥ अतः यसरी त्रिकल बान्धवस्थी व्यक्ति वेदविहितले उत्तम अष्टका आह्वपूर्वक प्राप्तपत्य यज्ञले

यस विचारले देवता स्त्री आदिको रूप धारण गरेर ब्राह्मणले संन्यास लिने बेलाको विभिन्न पादौछन् । अतः त्यस बेला क सावधान रहोस् ॥ १४ ॥ यदि यतिले ज्ञाना ल्याउने खोजो
 ५५० भने घौटा कौपीन र त्यो कौपीन हाकिमि घौटा अर्को द्रव्य राख्नु । आपत्तिकाल बाहेक दण्ड र कमण्डलु छाडेर अरु कुनै वस्तु आफ्नो पास राख्न बर्जित छ ॥ १५ ॥
 सर्व भूमिमा हेरेर पाइला राख्नु, लुगामे छाडेर पानी पियास्, सदा सत्य बोलास् र विचार गरेर मात्र कुनै कार्य गरस् ॥ १६ ॥ बाबीको मौनरूप दण्ड, धुरीको निष्कियता-
 रूप दण्ड र मनको प्राणायामरूप दण्ड—यी तीनै दण्ड जोडित रह्य भने केवल बाँसको दण्ड तिलाके कोही विदण्डी संन्यासी हुन सक्नेन ॥ १७ ॥ अतः अपतित अनहकृत्या

कन्त्ययं ह्यस्मानाक्रम्य समियात्परम् ॥ १४ ॥ विभृयाच्चेन्मुनिर्वासः कौपीनाच्छादनं परम् ॥ त्यक्तं न दण्डपात्रान्यामन्यत्किञ्चिदनापदि ॥ १५ ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिबेच्चलम् ॥ सत्यपूतां वदेद्वाचं मनः पूतं समाचरेत् ॥ १६ ॥ मौनानीहानिलायामा दण्डा वाग्देहवेतसाम् ॥ न ह्येते
 यस्य मन्त्यङ्ग वेषुभिर्न भवेद्यतिः ॥ १७ ॥ भिक्षा चतुषु ऽर्णेषु विगर्ह्यान्वर्जयैश्चरेत् ॥ सप्तगारानसंकल्पसांस्तुष्वेह्लब्धेन तावता ॥ १८ ॥ बहिर्जलाशयं
 गत्वा तत्रोपसृष्टस्य वाग्यतः ॥ विभज्य पावितं शेषं मुञ्जीताशेषमाहतम् ॥ १९ ॥ एकश्चरेन्महीमेतां निःसङ्गः संयतेन्द्रियः ॥ आत्मक्रीड आत्मरत
 आत्मवानसमदर्शनः ॥ २० ॥ विविक्तक्षेमशरणो मद्वावविमलाशयः ॥ आत्मानां चिन्तयेदेकमप्रेदेन यथा मुनिः ॥ २१ ॥ अन्वीक्षेतात्मनो बन्धं मोक्षं

छाडेर शेष चारै वर्णको भिक्षा ग्रहण गर्नु । पादिलेदेखि अनिश्चित केवल सात धरपा भिक्षा मागोस् । वीवाट जे पाइन्छ त्यतिमै छन्नुह रहोस् ॥ १८ ॥ बप्ती बाहिर जलाशयमा
 गएर त्यहाँ उल छर्को स्थल शुद्ध गरिो । यदि अरु केही आयो भने उधलाई पनि दिएर रहेको अन्न चूपचाप खाओस् । अर्को पल्टको निमित्त कोषणर नराखोस् र बर्तौ बागैर संग्रह
 नै गरिो ॥ १९ ॥ आसक्तिरहित, क्रिान्द्रिय, आत्मराम, आत्मप्रेमी, धीर र समदर्शी भएर पृथ्वीमा एकै हुलोस् ॥ २० ॥ त्यो मुने सदा एकान्त र निर्भय देखमा रहेर भैरो मन्त्रिले
 निर्मलचित्त गर्दै आफ्नू आत्मालाई भवित सम्बद्ध जानोस् ॥ २१ ॥ ज्ञाननिष्ठा द्वारा आफ्नू आत्मालाई बन्धन र बाधको बधुरी विचार गरिो इन्द्रियको चंचलता नै बन्धन र तिनको

० दण्डान्त (नीचको नीचमा)—घोडा मुखको एक तिन घोडा चोकापछि रह्योका थिए । इनोसित कुनै सेवक नियन्त्र । बाहोमा घोडा चमाम भेटियो । तिनले कथित भने—'तँ मथित हिउँ, पाछो जान पर्ने ग ।
 र हुने कुलाको कथ हिउँने । चमाले भयो—'महाशय । म जान्छो चमाल हिउँ, हलसित घाती हिउँने ।' मुखको भने—'कुनै पापा केन, तँ आफ्नू बाट कसैलाई नभन्द र कसैसित नबोल्नु ।' चमाल अलग
 भयो । सत्यबोध भुक्तो अभ्युत्थानको परमा पूजा दरिद्रेका थिए । उमै बेला घोडा ब्राह्मण आएर र पुक्तो नोकसित भने—'आ, कुलासित एक गोधो पानी कितार माह्ने ।' नोक कसै बोलेन । हो ब्राह्मणले निर्म
 पण्ड भने, तर मोक्ष डाडिआउ सकेन । बलिभक्ति माछण मसीके आउदै दे जान्ने, ओ कुलमा रस निर्मल स्वर्णो कि फिले मलाई नदीउत् । निशान ब्राह्मणले नोभरहित भने—'तँ बालुले भनेको माथैनन् र चमाल
 मही कुलासित दरिद्रेको जे ।' यति छोर चमाल जसले बाण जान्ने र मुखसित हेरेर भयो—'गुहमी । पचाई बनेने थियो तबेका न—अ यवगर हुँ भनेर । अथ म कहाँ बस्न सरितन, मलाई जान दिनेछु ।' यति
 मन्मासाय चमाल लहसित छेरेर मायो । जानमार्गको पलको दृष्टान्त हो—अब मनुष्य मायाका स्वकृप विनिनक्तक, तब माया मुखले यहाँतः माइले ।

संयम नै शोक्ष हुन्छ ॥ २२ ॥ अतः बुनिको कर्तव्य हो—छ इन्द्रिय, मन र पाँच ज्ञानेन्द्रियलाई जितेर वही क्षुद्र कामनाहरू त्यागेर आफ्नू अन्तःकरणमा परमादन्द हो। अनुभव गरौं र निरन्तर भैरौ भावना गर्दा छँदै स्वच्छन्द भावले हुलास् ॥ २३ ॥ केवल भिक्षाको निमित्त पुर, ग्राम, गोष्ठ र वार्ताहरूको समूहमा जाओस् र पुण्यदेख, नदी, पर्वत, वन तथा आश्रमादि भूखण्डमा विचरण गरौं ॥ २४ ॥ त्यो बेला भिक्षा पनि विशेष गरेर वानप्रस्थीको स्थानमै लेखोस्, भिक्षा शिलाजलपुचिले प्राप्त अन्य खानाले छिटै चित्त शुद्ध हुन्छ । यसैले प्राणी निर्माद बन्दछ र उहाँलाई भिद्धि पनि मिल्दछ ॥ २५ ॥ यस दृश्य प्रगल्भलाई कहिल्यै कस्य नठानोस् । किनकि यो नष्ट भएर जान्छ । यस्ता अनागत रहर लौकिक तथा वारलौकिक सबै कामना अर्थात् राम्य कर्महरूबाट विरक्त हुनु पर्दछ ॥ २६ ॥ आत्मा, मन, वाणी र प्राणको संघातकर यो जगत् माया नै हो—यस्तो विचार द्वारा त्यसको जघ गरेर आफ्नू स्वरूपमा स्थित होओस् र केरि कहिल्यै त्यसको दम्भना नगरौं ॥ २७ ॥ ज्ञाननिष्ठ, विरक्त एवं कुनै पनि वस्तु ते अवेष्टा नगर्ने भैरौ विध मत्त

च ज्ञाननिष्ठया ॥ बन्ध इन्द्रियविक्षेपो मोक्ष एषां च संयमः ॥ २२ ॥ तस्मान्नियम्य पद्वर्गं मद्भावेन चरेन्मुनिः ॥ विरक्ताशुलकामेभ्यो लब्ध्वात्मनि सुखं महत् ॥ २३ ॥ पुरग्रामव्रजान्सार्यान्मिक्षार्थं प्रविशंश्चरेत् ॥ पुण्यदेशमरिच्छेलवनाथमवतीं महीम् ॥ २४ ॥ वानप्रस्थाश्रमपदेष्वर्भीक्ष्णं भक्ष्यमाचरेत् ॥ संसिद्धयत्याश्वसंमोहः शुद्धमत्तवः शिलाब्धमा ॥ २५ ॥ नैतद्वस्तुतया पश्येद् दृश्यमानं विनश्यति ॥ असक्तचित्तो विरमेदिहानुत्र चिकीर्षितात् ॥ २६ ॥ यदेतदात्मनि जगन्मनोगमप्राणमंहतम् ॥ सर्वं मापेति तर्कणास्त्वस्थस्त्यक्त्वा न तत्समरेत् ॥ २७ ॥ ज्ञाननिष्ठो विरक्तो वा मद्भक्तो वाऽनपेक्षकः ॥ सलिङ्गानाथमार्त्त्यपक्त्वा चरेदविधिगोचरः ॥ २८ ॥ बुधो बालकवत्कीडेत्कुशलो जडवच्चरेत् ॥ बदेदुन्मत्तवद्विद्वान्गोचयां नैगमश्चरेत् ॥ २९ ॥ वेदवादरतो न स्यान्न पाखण्डी न ह्येतुकः ॥ शुष्कवादविवादे न कश्चित्पक्षं समाश्रयेत् ॥ ३० ॥ नोद्विजेत जनादीरो जनं चोद्वेजयेन्न तु ॥ अतिवादोऽस्ति तिक्षेत् नावमन्येत कश्चन ॥ देहमुद्दिश्य पशुवद्भैरं कुर्यान्न केनचित् ॥ ३१ ॥ एक एव परो ह्यात्मा भूतेष्वात्मन्यवस्थितः ॥ यथेन्दुरुदपात्रेषु भूतान्येकात्मकानि च ॥ ३२ ॥ जलज्वा न विषीदेत काले कालेऽशनं क्वचित् ॥ लब्ध्वा न हृष्येदधृतिमानुभयं देवतन्त्रितम् ॥ ३३ ॥ अहाराय समीहेत पुकर्तं तत्प्राणधारणम् ॥ तत्त्वं विरुश्यते तेन तद्विज्ञाय विमुच्यते ॥ ३४ ॥ यदृच्छयोपपन्नाङ्गमद्याच्छ्रेष्ठ-

आश्रमादिलाई तिनथो चिह्न सहित त्यागेर वेदशास्त्रको विधि-निषेधरूपी बन्धनबाट मुक्त भई स्वच्छन्दरुले हुलास् ॥ २८ ॥ बुद्धिमान भएर पनि बालक झैं लेलास्, निपुण भएर पनि बडु झैं बनिरहोस्, विद्वान् भएर पनि उन्मत्त (पागल) झैं कुरा परास् र सबै शास्त्र विधि जानेर पनि पशु झैं रहोस् ॥ २९ ॥ त्यो कर्मकाण्डको व्याख्यादि स्वरूप वेदवादमा प्रपन्न नराओस्, पाखण्डी तथा केवल तर्कपरायण नभई बर्हो शुष्क राद-विवाद भएरहन्छ, त्यहाँ कुनै पनि पक्ष नलेओस् ॥ ३० ॥ त्यो धेरै व्यक्तिको बहुरित तथ्य, धियोस् र अकलाई नै आकृषित उद्विग्न हुन देओस् । निन्दा आदि सहाँस । कसैको अपमान नगरास् र द्वारीको निमित्त पशु झैं बसेरित शत्रुता नगरास् ॥ ३१ ॥ बस्ने भिन्न-भिन्न प्रत्यक्षमा घाँटे च. द्रमाको अनेक प्रतिविम्ब देखिन्छन्; त्यसै गरी सबै शास्त्रहरूमा र आहुता पनि घाँटे परमात्मालाई विराजमान जानेर तथा आफ्नै कारणहविणी पृथिवीदेखि भिन्न सबै देहमा घाँटे आनास

॥ ३२ ॥ उसले कहिले भिक्षा नपाए दुःख नमानोस् र पाए पनि प्राप्ति नहुनु, किनकि दुवै अवस्था द्वैको अर्थात् रहन्छ ॥ ३३ ॥ प्राणको रक्षा गर्नु नितान्त आवश्यक छ । वतः आहार मात्रको निमित्त उचित चेष्टा गरौस्, किनकि प्राण रहे माय नत्र चिन्तन हुन्छ र आत्मस्वरूपको ज्ञान मरपछि मात्र बोझ प्राप्त हुन सक्छ ॥ ३४ ॥ निरक्त हुनि ईश्वरबाट जस्तो आहार पढ्नुछ, राम्रो वा बुराको, त्यही खाओस् । बस्न र विछोना पनि जता पाइन्छ, त्यसैले काम चलाओस् ॥ ३५ ॥ ज्ञाननिष्ठ परमहंस छोच, आचमन, तथा अन्य नियमको पनि फाल्ने विधिको अर्थात् मपर नरहोस्, बरु म ईश्वर हँ केवल लीलापूर्वक गर्दै रहोस् ॥ ३६ ॥ उसको निमित्त विकल्पाका प्रपञ्च रहन्छ, त्यसैले मेरो साक्षात्कार हुनासाथ नष्ट भएर जान्छ । प्रारम्भिक अवस्थामा देह छ, तबसम्म बाधित रूपमा नै उसको कहिले पारी प्रतीति हुन्छ, यसको वतन अप्पछि त अर्थात् नै भिन्नछ ॥ ३७ ॥ यहाँसम्म विशुद्ध ज्ञानीको धर्म कहियो । अब विज्ञातको कर्तव्य सुन-दुन धीर पुरुषलाई कष्टमय फल दिने वासनाबाट वैराग्य भस्मकेको छ र जसलाई मेरो भागवत धर्मको ज्ञान स्थिर रहन सकेको छैन, त्यो कुनै निरक्त हुनलाई गुरु मानेर उनकै दरजमा जानोस् ॥ ३८ ॥ गुरुलाई मेरो रूप मानेर अति आदरपूर्वक श्रद्धा-भक्तिले तबसम्म उनको सेवा-शुश्रूषामा मलग्न रहोस्,

मुतापरम् ॥ तथा वासन्तथा शस्यो प्राप्तं प्राप्तां भजेन्मुनिः ॥ ३५ ॥ शौचमाचमनं स्नानं न तु चोदनयाऽऽचरेत् ॥ अन्यैश्च नियमाज्ज्ञानी यथाऽहं लीलेश्वरः ॥ ३६ ॥ नहि तस्य विकल्पाख्या या च मद्भिक्षया हता ॥ आदेहान्तात्स्वचित्ख्यातिस्ततः सम्पद्यते मया ॥ ३७ ॥ दुःखोदकेषु कर्मेषु ज्ञाननिवेद आत्मवान् ॥ अजिज्ञासितमदमो गुरुं मुनिमुपाव्रजेत् ॥ ३८ ॥ तावत्परिचरेद्भक्तः श्रद्धावाननसूयकः ॥ यावद्ब्रह्म विजानीयान्मायैव गुरुं पादतः ॥ ३९ ॥ यस्तत्संतपःपड्वर्गः प्रवण्डेन्द्रियसारथिः ॥ ज्ञानवैराग्यरहितश्चिदण्डमुपजीवति ॥ ४० ॥ सुरानात्मानमायस्य निहृते मां च धर्महा ॥ अविपक्वकपायोऽस्मादमुष्णान्च विधीयते ॥ ४१ ॥ भिक्षोर्धर्मः रामोऽहिमा तप ईक्षा वनौकसः ॥ गृहिणो भूतरक्षेज्या द्विजस्याचार्यसेवनम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मचर्यं तपः शौचं सन्तोषो भूतमोहहृदम् ॥ गृहस्थस्याप्युतौ गन्तुः सर्वेषां मनुपासनम् ॥ ४३ ॥ इति मां यः स्वधर्मेण भजन्नित्यमनन्य-भाक् ॥ सर्वभूतेषु भद्रावो भद्रक्ति विदन्तेऽचिरात् ॥ ४४ ॥ भक्त्योद्भवानपायिन्या सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ सर्वेतिपत्ययं यज्ञ कारणं मोपयाति तः

जबसम्म उनलाई ब्रह्मज्ञान प्राप्त हुँदैन । त्यो कहिल्यै पनि गुरुको निन्दा नगरास् ॥ ३९ ॥ जसले काम, क्रोध, लोभ, मद, मत्सर अहङ्कार—यी छ कजुलाई विचैन, जसका इन्द्रियरुचा बाँडा र बुद्धिरुपी सारथी प्रवण्ड भएरहेका छन् तथा जो ज्ञान-वैराग्यले शून्य छ, तापनि संयासीको रूपले घेठ पान्दछ, त्यो यति-धर्मको भावक हो र आफ्ना पूजनीय देवताहरूलाई र माफूलाई, आफ्नू अन्तःकरणमा स्थित मनलाई धोखा दिन्छ । जसका वासना छोच मरपछि छैनन्, त्यो मूढ इहलोक र परलोक दुवैतिरबाट मुडाइ खाइरहन्छ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ज्ञानि र बहिर्मायी संन्यासीका प्रधान धर्म हुन् । तप र ईश्वर चिन्तन वानप्रस्थका धर्म हुन् । प्राणीहरूको रक्षा र यज्ञ गृहस्थाका प्रधान धर्म हुन् । गुरुसेवा नै ब्रह्मचारीको सर्वश्रेष्ठ धर्म हो ॥ ४२ ॥ श्रमकाममा खो-मग्न गर्ने गृहस्थको निमित्त पनि जवचर्य, तप, छोच, सन्तोष र प्राणीमा दया—यी आवश्यक धर्म कहिएका छन् र उपनिषद् मनुष्य नामका परमधर्म हुन्छन् ॥ ४३ ॥ यसरी स्वधर्म-पालन द्वारा जो सबै प्राणीमा मेरो भावना गर्दो छंदो अनन्य भावले मेरो भजन गर्दछ, त्यो प्रभोत्मा शीघ्र नै मेरो विशुद्ध भक्ति गर्ने सक्छ

॥ ४४ ॥ हे उद्भव ! मेरी अनन्यमित्रिनी (अविनाशिनी) भक्ति द्वारा त्यों सर्व लोकका स्थायी र सर्वका उत्पत्ति तथा लयस्वान एवं सर्वका कारणभूत म परब्रह्मलाई प्राप्त मईछ ॥ ४५ ॥ यमगी स्वधर्म-पालनले निर्मल अन्तःकरणको जन प्राप्तिसे मेरो मेधको ज्ञानिमको छ, त्यों विरक्त पुरुष ज्ञान-विज्ञानले सम्पन्न भएर शोध पत्ताई प्राप्त मईछ ॥ ४६ ॥ वर्णाश्रमो-
हृक्को निमित्त यो आधाररूपी धर्म कहिएको छ । मेरो भक्तिक युक्त अण्डित यही निमित्त परम निःसंशयको कारण बन्दछ ॥ ४७ ॥ हे मायो ! तिमीले जो मोक्षको, त्यों सर्व अनिवार्य—
व्याप्ति स्वधर्मापन गरी मत्त म परब्रह्मलाई प्राप्त मछ ॥ ४८ ॥ इति श्रीमद्भागवत महापुराणे एकादशस्कन्धे तेषां च साक्षात्कायामहादेश्याध्यायः ॥ १८ ॥

(भक्तिको साधन र यम-नियमादिको निरूपण)—सप्तमान् भक्त्युद्भव—हे उद्भव ! जो केवल अणुभूतको रूपको विद्या र ज्ञान सम्पन्न आत्माको छ, त्यों केवल आनुमानिक
वशो परब्रह्म ज्ञानी मात्र होइन, द्वैत-अपेक्ष र उभयोको निवृत्तिको साधनरूप बुद्धिज्ञान माया मात्र हो, यो ज्ञानको त्यों सर्व यमा तीन भन्नु ॥ १९ ॥ ज्ञानको अर्थ एतादृश, स्थाय, कठ

॥ ४५ ॥ इति स्वधर्मनिर्णयस्तो निजानिमदगतिः ॥ ज्ञानविज्ञानसम्पन्नो विरक्तः समुपैति माम् ॥ ४६ ॥ वर्णाश्रमवर्तां धर्म एष आत्मानुक्षणः ॥
म एव मद्रक्षियुतो निःश्रेयमकरः परः ॥ ४७ ॥ एतत्तेऽभिहितं माधो भवान्पृच्छति यच्च माम् ॥ यथा स्वधर्ममयुक्तो भक्तो मां समियात्परम् ॥ ४८ ॥
इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ यो विद्याश्रुतसम्पन्न आत्मवान्नानुमानिकः ॥ मायामात्रमिदं ज्ञात्वा ज्ञानं च मयि संन्यसेत् ॥ १९ ॥ ज्ञानिनस् बहुमेवेष्टः स्वाधो हेतुश्च
समतः ॥ स्वर्गश्चापवर्गश्च नान्योऽर्थो मृते प्रियः ॥ २० ॥ ज्ञानविज्ञानमभिधाः पदं श्रेष्ठं विदुर्मम ॥ ज्ञानी प्रियतमोऽनो मे ज्ञानेनामौ विभर्ते माम् ॥ २१ ॥
तपस्वीयं जपो दानं पवित्राणीतरुणि च ॥ नालं कुर्वन्ति तां मिदं या ज्ञानकलयाकुला ॥ २२ ॥ तस्माज्ज्ञानेन सहितं ज्ञात्वा स्वात्मानमुद्भव ॥ ज्ञानविज्ञान-
सम्पन्नो भज मां भक्तिभावतः ॥ २३ ॥ ज्ञानविज्ञानयत्नेन मामिष्ट्वाऽऽत्मानमात्मनि ॥ सर्वयज्ञपति मां वै समिद्धि मुनयोऽग्रमम् ॥ २४ ॥ तस्युद्भवाश्रयनियमि
विधो विकारो मायान्तरापतति नाद्यपवर्गयोर्पत् ॥ जन्मादयोऽस्य यदमी तत् तस्य किं मृगयन्तयोर्दमनोऽस्ति तदेव मधो ॥ २५ ॥ उद्भव उवाच ॥ ज्ञान

त्यमको साधन र स्वर्गावर्ग—मर्ष नै छु । अकलाई म बाहेक अरु कोही पनि पदार्थ प्रिय हुन सक्नेन ॥ २० ॥ ज्ञान र विज्ञानले पूर्ण मिद पुरुष मेरो उत्तम, परमश्रेष्ठ पदार्थ
जान्दछन, यस निमित्त ज्ञानी मलाई सर्वभन्दा प्रिय छन, विनाको ज्ञानद्वारा त्यों निरन्तर मलाई आफ्नो अन्तःकरणमा धारण गर्दछ ॥ २१ ॥ सत्त्वज्ञानको अर्थमात्रले जुन पिछे प्राप्त
हुन्छ, त्यों तप, तीर्थ, दान वा अरु कुनै पनि साधन साधनले साध्य हुन सक्नेन ॥ २२ ॥ हे उद्भव ! ज्ञानमहित आफ्नो आत्मस्वरूप ज्ञानको निमी ज्ञान विज्ञानबाट सम्पन्न भएर
आत्मस्वरूप मेरो आराधना गर ॥ २३ ॥ ज्ञान-विज्ञानरूपी यज्ञद्वारा आफ्नो अन्तःकरणमा आत्मरूप मेरो यजन गरेर अनेक सुनिश्चितले सिद्धि रूप म सब यज्ञपतिलाई पाए ॥ २४ ॥
उद्भव ! आध्यात्मिक, आधिर्वाहिक र आधिर्वाहिक—यी तीन तरिका विकारको स्मृतिरूप जोग जुन मर्दले जिज्ञा आश्रित छ, त्यों आदि-अन्त्यमा महानाम मायाभित्र आउंदछ
तत्त्वमा ॥ २५ ॥ जन्मादि छु तिनले तिम्रो के सम्बन्ध ? जन्मले आफ्नो व तु आदि र अन्त्य अर्थात् हुन्छ, त्यों नै यथा पनि आफ्नो हुने गर्दछ ॥ २६ ॥ उद्भव अन्तर्गत हे विषय ! जन्म

वैराग्य र विश्रान्तले पुष्क यो भवान्, विशुद्ध ज्ञान बनिषो होमोम्, न्यमो गच्छो वृत्ताउमोम्, भ्रमादिक महापुण्य मदा उपको लोकादेष्टुम्, न्यो आपन्, शक्तियोगको पनि बलान् बानोम् ॥ ८ ॥ हे भवो * यो पां संनार-मायमा तापत्रयले पीडित र मन्त्राप दिने न्यायिका लागि हजुरको अनुभवको बरगन्धी छरग बाहेक जलाई एक कुनै भाष्य देखिदुईको छैन ॥ १२ ॥ हे महाकुमार ! मयावरुपी कन्दकारमा परेर कबाल व्यानदारा छन्न मण्ड पांन विषय-मन्त्रो र्नाम आशाले व्याकृत र हजुरका दासको उद्धार बानोम् र आपन् मोक्षदद बचनमूकले यमलाई ज्ञान पावोम् ॥ १० ॥ भगवान्ले अनुभवो-हे उद्व * राजा युधिष्ठिरे एवममया हामी भवैता माहुन्ने यमै परन मीय गितमगमित सुतेहा विष्ट ॥ ११ ॥ जब महाभारतको यद्ध समाप्त भयो, तब आपना कन्वुवको दिनारले व्याकुल राजा युधिष्ठिरेले अनेक धर्महरू सुनिस्केपछि श्रीय-विनामरमित मोक्षधर्म नायका ॥ १२ ॥ देवदत्तको मन्त्रावट मुनेको न्यदी ज्ञान, विज्ञान, धैर्य, भद्रा र शक्ति-पुक्त मोक्ष धर्म म भन्दछु, सुन ॥ १३ ॥ बमले ममन्व

विशुद्ध विपुल ययैतद्वैराग्यविज्ञानयुतं पुराणम् ॥ आर्यादिविश्वेश्वरविश्वमूर्ते त्वद्वक्तियोगे च महद्विस्मयम् ॥ ८ ॥ तापत्रयेणाभिहतस्योरे संतप्यमानस्य भवावनीश ॥ पश्यामि नान्यच्छरण तवाद्भिद्वन्द्वानपत्रादमृताभिधर्पात् ॥ ९ ॥ दष्टं जनं मंपतितं विलेज्मिन् कालाहिना क्षुद्रमुसोरुतर्ष ॥ ममृद्भरेन कृपापवस्यैर्धनोभिगमिष्व भवानुभाव ॥ १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्यमेतत्पुन राजा भूपते धर्मभृता वरम् ॥ अजातशत्रुःपमृच्छ सर्वेषां दोऽनुगृह्य-नाम् ॥ ११ ॥ निवृत्ते भारते युद्धे मृदनिधनविह्वलः ॥ श्रुत्वा धर्मान्वहन्पश्चान्मोक्षधर्मान्पृच्छन् ॥ १२ ॥ तानहं तेऽभिधास्यामि देवव्रतमुखाच्छ्रुतान् ॥ ज्ञानवैराग्यविज्ञानश्रद्धाभक्त्युपवृत्तिनाम् ॥ १३ ॥ नैवेकादश एव ग्रीन्भावान्मृतेषु येन वै ॥ ईक्षेनायैकमयेषु तज्ज्ञानं मम निश्चितम् ॥ १४ ॥ एतन्व हि विज्ञानं न तथैकेन येन यत् ॥ स्थित्युत्पत्त्यप्ययानपशे द्वातानां त्रिगुणात्मनाम् ॥ १५ ॥ आदावन्ते च मये च सृष्ट्यात्मन्यै यदन्विष्यन् ॥ पुन-स्त-प्रतिमंक्रमे यच्छिष्येत तदेव सत् ॥ १६ ॥ श्रुतिः प्रत्यक्षमैतियमनुमानं चतुष्टयम् ॥ प्रमाणैव न स्थानाद्विकृत्यात्म विरज्यते ॥ १७ ॥ कर्मणां परिणामित्वादाविज्ज्ञादमङ्गलम् ॥ विषभिन्नशरं पश्येददृष्टमपि दृष्टवत् ॥ १८ ॥ भक्तियोगः पुण्योक्तः प्रीयमाणाय तेऽनघ ॥ पुनश्च कथयिष्यामि

प्राणीरुभा । पुरुष, प्रकृति, महत्त्व, अहङ्कार र पञ्च-मात्रा रूप) नी, मन सहित पञ्च इन्द्रिय, पञ्चभूत र तीस गुण यी अदृश्य अन्व तथा विनया अधिष्ठानरूपले अनुमान पद आनन्दपद ॥ तान् गच्छान्कार गच्छन्, यदी वेगो निश्चित ज्ञान हो ॥ १४ ॥ जब नि न्यो पांटे आ मापवरी मदा बरगोष्ठानुभवले त्रिगुणात्मक मायको, उत्पत्ति, १-धर्म र तय देखेजान भने पही विज्ञान हो ॥ १५ ॥ ओ महत्त्वनाद कायको उत्पत्ति, प्रलय र स्थितिमा काय र अविष्टान् करले यीदा कायवट अतो कायको अन्तर्गत अनु-पु-छ र ती र्वको तय मण्ड जे रहन्छ, न्यदी सत् अर्थात् ब्रह्म हुन्छ ॥ १६ ॥ श्रुत, प्रत्यक्ष, अनुमान र तैत्तिरीय महाबन मदा प्रसिद्धि यो चार प्रमाणहरूमा व्यापक हुनाले विधानी पुत्र य विद्वन्वरुपी संसारबाट विरक्त हुन्छ ॥ १७ ॥ कम परिणामश्रील उद् र गोवात पाम ब्रह्मलोकमम्य अन्वन्व्य प्रति सात छत्र, १ र विनामराम हुनाले अमररूप ले रहन्छन् ॥ विचारवान्को उत्पत्ति बनेष्य हा-यो लोक ज्जने परलोको पनि नागवान् छ ॥ १८ ॥ हे जगन्, मैले पढियै भवित योगको निदापन

रणे । सर्वविधेषु, नर-नर्या निष्ठां धीतिं स्वयं वं हो छ । अतः अर म आत्मा मक्तिहो उ कृष्ट नापन करि मन्दछु ॥ १९ ॥ मेरा कथाहकमा अहमा राखनु, मदा मेरो नाम मंकीन-
गन, मेरा पूजाया नारा रहनु, स्तुति मनु । मेरो सेवाया प्रेम, एषी अहले मलाई प्रणास गनु, मेरा भक्तगम । पूजा पाई रहनु सर्व प्राणीहक मलाई न देसनु, मेरी निमित्त सर्वाहको सेवा
मनु । बाणद्वारा मेरी गुणगान र ममा न मन व्याडा, सर्व कामनाहक-यागिदेनु, मेरी निमित्त धन, भोग र सुख लयाउनु र सुख वश, दाम, इवन, ज्ञान, प्रव, तप गरिन्छ, त्यो मेरी
निमित्त गनु हे उद्धर ! यिन धर्मको पालन पाई आत्ममयण मन व्यक्तिको हवषमा जब मेरो भक्ति उपपन्न हुन्छ, अनि उनलाई अहक पदार्थको इच्छा रहन सक्तछ । ॥ २०-२४ ॥
यसो जवयम् न वगुणयो उद्वेकवे शान्त-चित्त आ-माया लगाउन सकिन्छ तर धन, ज्ञान, वैराग्य तथा गेहवयं आउने गर्दछन् ॥ २५ ॥ यदि त्यही चित्त विजयमय मयारमा लगाइ-

मद्वक्तेः कारणं परम् ॥ १६ ॥ अद्वाऽतकथायां मे शश्वन्मदनुकीर्तनम् ॥ परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं मम ॥ २० ॥ आदरः परिक्रियायां
सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् ॥ मद्भक्तपूजाऽन्यधिका सर्वभूतेषु न्यमतिः ॥ २१ ॥ मदर्थेऽथर्ववेष्टा च वचसा मद्गुणरणम् ॥ मत्स्पर्षणं च मनसः सर्वकामविव-
र्जनम् ॥ २२ ॥ महर्षेऽर्थपरिस्त्रागो मागस्य च सुखस्य च ॥ इष्टं दर्शनं हुतं जप्तं मदर्थं यद्व्रतं तपः ॥ २३ ॥ एवं धर्ममनुष्याणामुद्धवात्मनिवेदिनाम् ॥
मयि मज्जायतं भक्तिः कोऽन्योऽथोऽस्यावशिष्यते ॥ २४ ॥ यदात्मन्यर्पितं चित्तं शान्तं सर्वोपबृंहितम् ॥ धर्मं ज्ञानं सर्वैराग्यमैश्वर्यं चाभिव्यजते
॥ २५ ॥ यदर्पितं तद्विकल्पे इन्द्रियैः परिभ्रावति ॥ रजस्वलं चापन्निष्टं चित्तं विद्धि विपर्ययम् ॥ २६ ॥ धर्मो मद्भक्तिवृत्तप्रोक्तो ज्ञानं चैकात्म्यद-
र्शनम् ॥ गुणेष्वमङ्गो वैराग्यमैश्वर्यं चाणमादमः ॥ २७ ॥ उद्धव उवाच ॥ यमः कतिविधः प्रोक्तो नियमो वाऽरिकर्शनम् ॥ कः शमः को दमः कृण
का नितिक्षा धृतिः प्रभो ॥ २८ ॥ किं दानं किं तपः शौर्यं किं मत्प्रभुनमुच्यते ॥ कः यागः किं धनं वेष्टं को यज्ञः का च दक्षिणा ॥ २९ ॥
पुनः किंस्मिद्वर्त्म श्रीमन्भगो लाभश्च केराव ॥ कं विद्या ह्रीः परा का श्रीः किं सुखं दुःखमेव च ॥ ३० ॥ कः पण्डितः कश्च मूर्खः कः पन्था
उत्पथश्च कः ॥ कः स्वर्गो नरकः कःस्वित्को अन्धुस्त ॥ किं गृहम् ॥ ३१ ॥ क आत्मः को दन्दित्रो वा कृपणः कः क ईश्वरः ॥ एतावन्प्रश्नान्मम वृत्त-

दिन्छु भने-या इन्द्रियहकमित उदैमा दगुरिहन्छु । यस प्रकार रजोगुणप्रधान तथा यदा यदाधमा प्राति राम्मे चित्तलाई नै विपर्यय अर्थात् अधर्मादिप्रो प्राप्तिमा हेतु आनु गदछ
॥ २६ ॥ जुनसुकै कारणले मेरो भक्ति हुन्छ भन, त्यहाँ धर्म हो, एतस्य दशन न जान हो, गुणरूप विषयमा आत्मक नहुनु नै वैराग्य हो र आत्ममाई विद्धिहक नै ऐश्वर्य मानिन्छ
॥ २७ ॥ उद्धवजा मन्दछु हे अरिकर्शन ! यम कति परिदा हुन्छन् ? नियम कुन कुन हुन् ? हे कृष्ण ! हे दिवो ! जम के हो ? दम के हो ? तिक्छि के हो ? धर्म कस्तोई भन्दछन् ?
॥ २८ ॥ दान त र शूरवीरता कस्तोई भन्दछन् ? नस्य तथा धन के हो ? याग, इष्ट, हुत यज्ञ र दक्षिणाको स्वरूप के हो ? ॥ २९ ॥ पुण्ड्रको बल क वस्तु हो ? मय अर्थात् कल्याण तथा
परमलाभ कस्तोई भन्दछन् ? उत्तम विद्या, लज्जा र उत्तम श्री के हो ? सुख र दुःख कस्तोई भन्दछन् ? ॥ ३० ॥ पण्डित र मूर्ख कस्तोई भन्दछन् ? गुप्तार्थ र कुमार्थ के हो ? स्वर्ग के हो ?

गुणलाई भी मन्दछन् । सुख-दुःखदेखि पर पुन्नु नै पार्य सुख हो विषय-गुण हो इच्छा नै दुःख हो जो बन्धन र मोक्ष हो भेद हो-दुःख, वा-परमा-पद, स्थित हो ॥४१॥ देह आदिमा अहंबुद्धि रहने नै मूल मानिन्छ । मलाई प्राप्त गर्ने बाटो नै बालविक बाटो हो । जित्नामा यिस्त्रे उन्नत-न बाटो नै कृपय हो र यशगुणको उदय हुनु नै स्वर्ग कहन्छ ॥४२॥ तमोगुणको बुद्धि नै नरक हो । हे मित्र ! म नै पियो मुक्तक बन्नु हुँ, मनुष्यको वेद नै पर हो र गुणी नै राम्रो बनवान् हुन्छ ॥४३॥ अपनुष्ट गच्छि नै निधन हुन्छ । अविनेन्द्रिय नै कृपण अर्थात् दीन हो । विषयमा अनामक प्राणी नै ईश्वर अर्थात् स्थायी हो । यको विनाश विषयी पुनश्च नै अनाथा अर्थात् पराधीन रहन्छ । ४४ ॥ हे उद्व ! यम प्रकट भैर निम्ना मर्त्य प्ररतको निरूपण गरिदिते । गुणदोषका लक्षणहरू हो यो मन्दो र्ता के विवेचन हुन मन्छछ ? केवल पनि मै वृत्ति गुण-दोषलाई हेल्नु नै दोष हो, यो दोषलाई नदेख्नु नै सर्वश्रेष्ठ गुण हो ॥ ४५ ॥ इति श्रीमद्भागवत पुराणे एकादशस्कन्धे 'शान्ति' भाष्यप्रोक्तोऽध्यायः ॥ ११ ॥

नरकस्तम उन्नाहो बन्धुगुरुहं मत्स्ये ॥ गृहं शरीरं मानुष्य गुणक्यां ह्याव्य उच्यते ॥ ४३ ॥ दम्भिं यशस्वन्तुष्टः कृपणो याद्विनेन्द्रिय ॥ गुण-
ध्वमन्कर्धारीशो गुणमङ्गो विपर्ययः ॥ ४४ ॥ एत उद्व ते प्ररताः सर्वे मायु निरूपिताः ॥ किं वर्णितेन बहुता लक्षणं गुणदोषयोः ॥ गुणदोषप्रशि-
दोपो गुणसूत्रमयवाजतः ॥ ४५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकानविंशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

उद्व उवाच ॥ विधिश्च प्रतिपेधश्च निगमो हीस्वरस्य ते ॥ अवेक्षतेऽरविन्दाक्ष गुणं दोषं च कर्मणाम् ॥ १ ॥ वर्णाश्रमविकल्पं च प्रतिनिबानुनांमज्ज ॥
द्रव्यदेशवयःकालान्स्वर्गं नरकमेव च ॥ २ ॥ गुणदोषमिदादृष्टिन्मन्तेरेण वचस्तव ॥ निश्चयं कथं नृणां निपेधविधिलक्षणम् ॥ ३ ॥ पितृदमनुपायाणां वेद-
भक्षुस्तवेश्वर ॥ श्रेयस्त्वनुपलब्धेऽर्थे माय्यमाधनयोरपि ॥ ४ ॥ गुणदोषमिदादृष्टिर्निगमाद्ये न हि स्वतः ॥ निगमेनापवादश्च भिदाया इति ह भगवः
॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ योगाप्तयो मया प्रोक्ता नृणां श्रेयोविधिर्मया ॥ ज्ञानं कर्म च भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित् ॥ ६ ॥ निर्विण्णानां ज्ञान-
योगोऽयमिनामिह कर्मणु ॥ तेष्वनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगस्तु कामिनाम् ॥ ७ ॥ यच्छ्रद्धया मन्त्रधादौ जातश्रद्धस्तु यः पुमान् ॥ न निर्विण्णो नामि-

(ज्ञान, कर्म र भाक्त्योगको निरूपण) — उद्व मन्दछन् — हे कमलनयन ! हजुरको आशक्तपित्री भूति पनि विवि निवेध-व्यक्त हुनेला कर्मका गुण तथा दोषलाई देखिदछन् । यो वर्णाश्रम-भेद, प्रतिनिबानु अर्थात् कुनै नीच जातको पुरुषबाट उच्च जातको स्त्रीमा दान-न हल्लाउ र अजुनामक अर्थात् कुनै उच्च जातका पुरुषद्वारा नीच जातको स्त्रीमा उ पन्न मन्तान तथा इष्य, देह, लक्ष्म्या, कान्, स्वर्ग र नरकको पनि विचार गर्दछन् । २ । हजुरको विधिनिष्कान्तक शास्त्ररूप वेद पनि बिना गुणदोषमयी भेदलाई हुने मनुष्य हो कृपण र मरी मन मन्छ ? ३ ॥ हे ईश्वर ! अदृष्टमर्थ-अपर्यय आदि तथा माध्य-माधनको विषयमा हजुरको वाक्यरूप वेद नै पितृ, देवता र मनुष्यका अर्थ नै हुन् । ४ ॥ इत्यमिन् ! गुणदोषमयी भेदलाई पनि त हजुरको आज्ञाह पित्री भूतिबाट नै चाहन्छ । यो स्वतः मिद्धि ज्ञान, केहि बुनिले नै भेद-रहितको शय पनि हुन्छ । जतः बर्माई प्रव बर्माई हो । कुरा मरो मनुष्य निवारक गरिदिनाम् । ५ । यमवान् मनुहुन्छ-हे उद्व ! मर्त्य मनुष्यको बन्धन गन्तव्यो निमित्त नै ज्ञानयोग, भक्तियोग र कर्मयोगीक्षणी नान योग कहिन्छन् मोक्षप्राप्तिको अह कुनै उपाय

कहीं पाउने भक्ति ॥ ६ ॥ सर्व कर्मबाट विरक्त भएर तिनलाई त्यागिदिने पुरुषका लागि हामबोध कहिन्छा छ । हुने कर्मबाट वैराग्य भएर पुण्याका लागि कर्मयोग कहिन्छा छ ॥ ७ ॥
 सोवाग्यवत्त जपमा मेरा कथा-अवध आदिका भन्दा उत्पन्न गर्दछा छ र जो न बताई आफ्नो छ, उग्रको निम्ति भक्तियों नै निर्दिष्टा गर्दछ ॥ ८ ॥ जवन्म कर्मबाट वैराग्य हुँदैन र
 मेरा कथा आदिको अवध-मनमा भन्दा नहोस्, तवन्म कर्म गर्दै आओस् ॥ ९ ॥ हे उग्र ! जो पुण्य स्वर्गमा पाउनपूर्वक कर्मफलको आशा त्यागेर यज्ञादि कर्म गर्दै रहन्छ, त्यो यदि
 फल्य र निर्विद्ध कर्म गर्दैन भने न स्वर्गमा पुग्छ र न कर्ममा गडिन्छ ॥ १० ॥ स्वधर्ममा तत्पर रहने र त्यो व्यक्ति निष्ठाप तथा वाच्य भएर यही लोक र मानवदेहमा रहेर पनि
 आफ्नो प्रारम्भानुसार हिंसा विरुद्ध आत्मज्ञान प्राप्त गर्दछ अथवा भेरी भक्ति नै प्राप्त गर्दछ ॥ ११ ॥ स्वधर्माको देवता तथा नारकी जीव—यो दुवै नै मनुष्य देह पाउने
 इच्छा गर्दछन्, किनकि मानव देह नै ज्ञान र भक्तिद्वारा मलाई प्राप्त गर्ने माध्यम छ र ती दुवै स्वर्गीय तथा नारकी देह मेरो प्राप्तिको पाथन हुन सक्दैन ॥ १२ ॥ अतः विवेकयोग्य
 पुण्यको कर्तव्य हुन जान्छ—त्यो न त स्वर्गीय गति होओस्, न नारकी गति, न यत्र नाशवान् मनुष्य शरीरमा नै पुनः पाउने इच्छा भएमा तिनकि देवता आस्था भएपछि

सक्तो भक्तियोगोऽस्य मिद्विदः ॥ ८ ॥ तावत्कर्माणि कुर्वीत न निर्विद्येत यावत् ॥ मत्कथाश्रवणादौ वा श्रद्धा यावन्न धार्यते ॥ ९ ॥ स्वधर्मस्यो
 यजन्यज्ञानाशीःकाम उद्धव ॥ न याति स्वर्गनरकौ यद्यन्यन्न ममाचरेत् ॥ १० ॥ अस्मिँल्लोके वर्तमानः स्वधर्मस्थोऽनघः शुचिः ज्ञानं विशुद्ध-
 माप्नोति मद्रचित्त वा यदृच्छया ॥ ११ ॥ स्वर्गिणोऽप्येनमिच्छन्ति लोकं निरयिणस्तथा ॥ माधकं ज्ञानभक्तिभ्यामुभयं तदमाधकम् ॥ १२ ॥ न नरः
 स्वर्गतिं काङ्क्षेन्नारकी वा विचक्षणः ॥ नेमं लोकं च काङ्क्षेव देहावेशात्प्रमाद्यति ॥ १३ ॥ एतद्विद्वान्पुनः पुन्यारम्भाय घटेत मः ॥ अप्रमत्त इदं
 ज्ञात्वा मर्त्यमप्यर्थमिद्विदम् ॥ १४ ॥ छिद्यमानं यमरेतेः कृतनीडं वनस्पतिम् ॥ स्रगः स्वकेतमुत्सृज्य क्षेमं याति ह्यलम्पटः ॥ १५ ॥ अतो राज-
 शिष्ठ्यमाव बुद्ध्यायुर्भवेपथुः ॥ सुक्तमङ्गः परं बुद्ध्या निरीद उपशम्यति ॥ १६ ॥ वृद्धेहमाद्य सुलभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् ॥ मया-
 नुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान् भवान्धि न तरेत्मा आत्महा ॥ १७ ॥ यदाग्नेषु निर्पिण्णां विरक्तः संयतेन्द्रियः ॥ अभ्यासेनात्मनो योगी धारयद्वन्द्वं

मनुष्य प्रमाद गर्ने लाग्दछ ॥ १३ ॥ जगर-त्यागको पहिल्यै साधनार्जोवृद्ध यो जानोस् कि मनुष्यदेह नाशवान् भएर पनि परम पुण्यार्थको साधक छ । अतः यस देहले अविनाश
 मध्येको प्रामेयता लागि पेश गरौं ॥ १४ ॥ जुन हृत्मा हुँद चनेको छ, यस्तो निज निष्ठागम्यानरूपी यम देह छुट्छा यमद्वारा गर्भ काटिने लानेका देखेर यममा बन्ने बीरकमा
 पक्षी यजलाई अनामकन मान्ने छाडेर उडिजान्छ ॥ १५ ॥ दिन र रात भएर हास्रो जायु काटिगडेका छ । यो कस्य जानेर जा पुरुष हरले कामिगडेको हाँप्, त्यो आफ्नो
 परम आत्मवचनलाई ज्ञानिकेन्द्रमा यामा बापक नहोस् र यको रक्षामा-पेष्टाहीन भएर शान्त हुने गर्दछ ॥ १६ ॥ यो मनुष्य शरीर आय अर्थात् सबै शुभ फलहरूको प्राप्तमा
 आदि कारण छ र सुकर्मोत्कृष्टता पनि अनि दुर्लभ छ । यो संसार-मागलाई लुक्को निम्ति इन्द्रियो नै आत्मरूप छ, पुरु नै यमको कर्णधार छ र अनुकूल वापुद्वारा नै प्राप्त मा-
 त्या हुन्छा पारा पुन सक्छ । पर शरीरलाई पाएर पनि जो व्यक्ति संसार-किञ्चु नर्ने भक्तेन न्यमलाई आत्मफनी नै भन्नुगर्दछ ॥ १७ ॥ जब त्यो कर्मको प्रवृत्तिबाट उदातीमा गीर ।

होमोम्, अग्नि इन्द्रिय संयम र आत्मचिन्तनको सम्पादन गरेर आफन्त विषय स्थिर पारोम् । १८ ॥ किन्तु विषय बाह्यो जव मन पंचल सर्व वता-उत्तर हुन्ने लयो भने मन्त्रनाले उमको हुन्छा अलि अलि पूर्ण पार्ने शुक्ल मनलाई वक्षमा पारोम् ॥ १९ ॥ मनको स्वच्छन्द गतिलाई कहिल्यै खुला नछाडोम् एक प्राण र इन्द्रियलाई जिवे साधिक बुद्धिले उभलाई आफ्नो अधीन पारोम् ॥ २० ॥ कुनै वक्षमा पाने योग्य घोडालाई आफन्त मनोभावको ज्ञाता तुल्याउने इच्छुक मवार उपलाई बारम्बार फकाएर वक्षमा पार्दछ-त्यस्तै अनुगोपपूर्वक मनको विग्रह गर्नु पनि योग्य मान्छ ॥ २१ ॥ सात्वत विधिको अनुसार सर्व वस्तुको उद्भव र प्रलयको अनुलोम-प्रातनोम कबले तब-आत्म चिन्तन गर्दै रहोम् अवश्यम साधको मन एकदम खान्ति हुँदैन ॥ २२ ॥ यमो गुरुले वनाए ॥ आ-मन-वनाई राक्षसी बुझि रकेरति भवैतिभवार उदासीन तथा विरक्त पुरुषको विषय पूर्वोक्त आत्मन-पक्षो नै बारम्बार चिन्तन गर्दै रहनाले आफन्त जमिमान न्यान्दछ ॥ २३ ॥ पूर्वोक्त यम-विषयमात्र योगसाधन र आन्वीक्षिकी अपान्त्र अत्र विचार्यित सम्बन्ध राख्ने विद्या र मेरो प्रतिमाको सर्व उपायनाले

मनः ॥ १८ ॥ धार्यमाण मनो यद्धि आत्मदाश्चनवस्थितम् ॥ अनन्द्रितोऽनुगोपेन मार्गेणात्मवशं नोत् ॥ १९ ॥ मनोगतं न विमुञ्चेज्जितमाणा जितेन्द्रियः ॥ मत्त्वमप्यनन्या बुद्ध्या मन आत्मवशं नयेत् ॥ २० ॥ एष वै परमो योगो मनसः संग्रहः स्मृतः ॥ हृदयव्रतमन्विच्छन्दस्वरैरार्वतो गडुः ॥ २१ ॥ सांत्वनं सर्वभावानां प्रतिलोमानुलोमतः ॥ मवाप्ययावन्नुयाके मनो यावत्स्थमीदृति ॥ २२ ॥ निर्विण्णस्य विरक्तस्य पुरुषस्योक्त-वेदिनः ॥ मनस्त्यजति दौर्गत्यं चिन्तितस्यानुचिन्तया ॥ २३ ॥ यमादिभिर्योगैरात्मीयविषया च विषया ॥ ममाचोपायनाभिर्वा नान्यैर्योग्यै स्मरेन्नमनः ॥ २४ ॥ यदि कुर्यात्प्रमादेन योगी कर्म विगर्हितम् ॥ योगेनैव तदेदं ह्यो नान्यत्तत्र कदाचन ॥ २५ ॥ स्वेदधिकारे या निष्ठा म गुणः परिकीर्तितः ॥ कर्मणां जात्यनुष्ठानात्मनेन निवमः कृत ॥ गुणदोषविधानेन सद्धानां त्याजनेच्छया ॥ २६ ॥ जातश्रद्धो मत्कथ्यासु निर्विण्णः सर्व-कर्मसु ॥ वेद दुःखात्मकान्कामापरित्यागेऽप्यनीश्वरः ॥ २७ ॥ ततो भजेत मां शीतः श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः ॥ जुषमाणश्च तान्कामान्दुःस्वोत्कृष्ट गहयन् ॥ २८ ॥ प्रोक्तेन भक्तियोगेन भजतो माऽमकृन्मतेनः ॥ कामा इदृश्या नश्यन्ति सर्वे भवि द्विदि भियते ॥ २९ ॥ भियद्वर्गविधिक्य ने सर्व-

मन परमा यात्रो स्मरण गर्ने शाल्ल ॥ २४ ॥ कदाचित् प्रमादवश होमोद्वारा कुनै निन्दनीय कर्म भयो भने त्यो पारका योगल ने प्राप्तजित पारोम्, त्यमको निमित्त कुनै अन्य मायनको कर्म भवन गर्ने न्वाँवा जिन ॥ २५ ॥ आफ्नाका अधिकामा निष्ठ राख्नु नै गुण हो । वेदमा गुण-दोषको विधान गरेर जनवः अशुद्ध अर्थो अपन् प्रवृत्तिले गर्दा हुने पापरमो योगको विषय निरको आत्मविशलाई हुटारने इच्छाले नै परिणको छ ॥ २६ ॥ जुन व्यक्तिनाई मेरो कथाहरूमा श्रद्धा छ र अन्य कर्ममा वैराग्य छ, त्या यद्यपि सर्व मनोनालाई दुःखद छैन ठान्दछ तथापि तिनलाई त्याग्ने समर्थ हुने, यस्तो दृष्टामा उपको कर्तव्य हुन्छ किनो कर्मला परिणाममा दुःखदारी जानेर तिनको निन्दा गर्दै रह एति कर्मदाः अनुष्ठान दक्ष भरोम् र इन्द्रियको मक्क प्रीतिपूर्वक मेरो भजन गर्दै रहोम् । पूर्वोक्त मन्त्रयोगले मेरो निरन्तर भजन भने योग्य बुझिको दृष्टममा म विव । भगवति तिनका सर्व मातमिक कामना नष्ट हुन्छन् ॥ २७-२९ ॥ म सर्वोन्मात्रो माध्वा-कां भगवति उदाहो हुनन प्रथि स्वतः सुखाल र सर्व संक्षयदह निवृत्त भण जानन

॥ ३० ॥ मेरो भक्तिते पुनः तथा मन्त्रायाम् योगाको निमित्तं ज्ञानं वैराग्यं प्रायः धेयमाधरं हृदयेन ॥ ३१ ॥ कर्म, तप, ज्ञान, वैराग्य, योग, दान धर्म र अन्याय श्रेय साधनद्वारा स्वयं अपवर्ग वा मेरो परमप्राप्य आदि जे प्राप्त हुन्छ, त्यो स्वयं यदि हुन्छा भने मेरो भक्त कवन मेरो भक्ति गरेर अनायास प्राप्त गर्ने सक्छ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ मया अनन्य प्रेम राख्ने धीर र मायु भक्त मैले दिष्ट रान केवल्य हा अपुनमंभ मोक्ष आदि कुनै पनि पदको प्राप्त गर्न सक्ने ॥ ३४ ॥ अतः निरपेक्षतालाई नै उत्कृष्ट एवं निःप्रयय कहिएको छ । अनि निष्काम तथा निरपेक्ष व्यक्तितलाई नै मेरो भक्ति प्राप्त हुन्छ ॥ ३५ ॥ मेरो मनलाई र बुद्धि अतीत परमपद प्राप्त समदर्शी घडासालाई गुण दोष-दृष्टिसे ठप्पन विचार दुःख दि-नन् ॥ ३६ ॥ जो मैले संस्कार उपायको अवलम्बन गर्दछन, ती मेरो क्षेत्रमय प्राममा प्राप्त भई रक्षकलाई पनि जान्दछन् ॥ ३७ ॥ इति श्रीमद्भाषवते महापुराणे एकादशस्कन्धे-५ ॥ गौर अक्षर 'चमिष्ट' कुन नेपाली भाषाटीकायां विद्योऽध्यायः ॥ ० ॥

मंशयाः ॥ क्षीयन्ते चास्य कर्मणि मयि दृष्टेऽखिलात्मनि ॥ ३० ॥ तस्मान्मद्वक्तियुक्तस्य योगिनो वै मदात्मनः ॥ न ज्ञानं न च वैराग्यं प्रायः श्रेयो भवेदिह ॥ ३१ ॥ यत्कर्मभिर्यत्तपसा ज्ञानवैराग्यतश्च यत् ॥ योगेन दानधर्मण श्रेयोभिरितरैरपि ॥ ३२ ॥ सर्वं मद्वक्तियोगेन मद्भक्तो लभतेऽज्ञया ॥ स्वर्गायुगं मद्राम कथञ्चिदपि वाञ्छति ॥ ३३ ॥ न किञ्चित्माधये धीरा भना शोकान्तिनो मम ॥ वाञ्छन्त्यपि ममा दत्तं कैवल्यमपुनर्भवम् ॥ ३४ ॥ निरपेक्ष्यं परं प्राहुर्निःश्रेयममनल्पकम् ॥ तस्मान्निराशिषो भक्तिनिपेक्षस्य मे भवेत् ॥ ३५ ॥ न मयोका तमत्तानां गुणदोषोद्भवा भूणाः ॥ माधनां समचित्तानां कुदेः मरमपेयुषाम् ॥ ३६ ॥ एतमेतान्मयाऽऽदिष्टाननुतिष्ठन्ति मे पयः ॥ क्षेमं विदन्ति मत्स्थानं यद्ब्रह्म परमं विदुः ॥ ३७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ य एतान्मत्पथो हित्वा भक्तिज्ञानक्रियात्मकान् ॥ छुट्वाकामाश्रितैः प्राणैर्जुषतः संमरन्ति ते ॥ १ ॥ खे स्वेऽधिकारे या निष्ठा म गुणः परिकीर्तितः ॥ विपर्ययस्तु दोषः स्यादुभयोरेव निश्चयः ॥ २ ॥ शुद्धयशुद्धी विधीयते ममानेवपि वस्तुषु ॥ इत्यस्य विचित्रितमार्गं गुणदोषोऽनुभाष्युभो ॥ ३ ॥ धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ ॥ दर्शितोऽयं मयाऽऽचारो धर्ममुद्धतां धुरम् ॥ ४ ॥ भृम्यन्वस्यनिलाकाशा भूतानां पञ्च धानवः ॥ आब्रह्म-

(३०, देख हालको गुण-दोषको विवेचना) — भगवान् भन्नुहुन्छ—हे उद्धव ! मलाई प्राप्त गर्नेको निमित्त भक्ति, ज्ञान र कर्मको मार्ग छोड्ने जो आफ्ना पियर इन्द्रियहरूको शुद्ध विषय-भोगहरू मोह्दछन्, ती ब्रह्मज्ञान आश्रयभक्तको ब्रह्मा पर्दछन् ॥ १ ॥ आफ्नामा अधिकतमा वा तपस आदिद्वारा नै गुण र अनाधिहार चेष्टा गर्नु दोष हो । गुण-दोषको यदी विवेचन हो । २ ॥ हे अनघ ! सर्व वस्तु पक्षेनाम भए पनि इत्यर्थ उपायमा वस्तुको चिकित्साको निमित्त शुद्धि अशुद्धि, गुण-दोष र शुभाशुभको विधान गरिएको छ । यिनमा धर्मको निमित्त नै शुद्ध अशुद्धिको व्यवहारको निमित्त गुण दोष र देशाचारको लागि शुभाशुभको विचार गरिन्छ । यपनी केवल धर्मको भारी बोक्नेहरूका लागि नै मैले ब्रह्म आदि ब्रह्म आचारको मार्ग देखाएको हो ॥ ३-४ ॥ पृथ्वी, जल, तेज, वायु र अहोमय—यी पंचभूत नै ब्रह्मादीव स्थावर-जंगम सबै प्राणीको शरीरमा आत्ममय कारण पद र यो धर्म आ-मा ॥ ५ ॥

धर्मा, मन्त्र र कर्म—यी छ शुद्ध मन्त्रपद्धि धर्म र अशुद्ध हुनाले स्वयम् हुन्छ ॥ १५ ॥ कहीं कहीं गुण पनि दोष र दोष पनि गुण हुने गर्दछ । अन्तर देख, काल तथा
 जाति आदिको विचार गरेर जा एके वस्तुमा गुण-दोषको नियम कहिएको छ, त्यो आफ्नू अथवा सामान्य आश्रयमा प्राप्त गुण-दोष विचारको बाधक बन्नसक्दछ ॥ १६ ॥
 यस निमित्त आफ्नू आफ्नो अनुसृत धर्म स्वरूपले गर्दा अरु पनि उसको आश्रय पनि वा सम्बन्धको निमित्त पार-जनक हुँदैन, जिनजि जा जानिले स्वयंको सम्बन्ध विहित छ,
 त्यो उसको निमित्त दोषको कुरा होइन । त्यसले उसको पतन त्यसै गरी हुँदैन अपरि शुद्धीमा सुनेको मनुष्य नै नै गर्दछ ॥ १७ ॥ गुण-गुण प्रकृतिले मनुष्यको विष
 उपर हुँदै जान्छ, उहाँ उहाँतिर उसको बन्धन टुट्छै जान्छ । यो विद्वान् वै मनुष्यको निमित्त शोक, मोह तथा मयङ्गारी, कल्याणद्वय धर्म हो ॥ १८ ॥ अतः ज्ञान-तत्त्वमा मनुष्य
 गुण-दुष्टि गर्ने बाल्द, तब त्यसको उनमा आसक्ति हुन्छ । यस आसक्तिले उनमा कामना हुन्छ र त्यसमा नारा उपरितवै सम्पत्ति कलह गर्दछ ॥ १९ ॥ त्यस कलहले

मन्त्रस्य च परिज्ञानं धर्मशुद्धिर्मदर्पणम् ॥ धर्मः सम्पद्यते षट्मिधर्मस्तु विपर्ययः ॥ १५ ॥ क्वचिद्गुणोऽपि दोषः स्यादोषोऽपि विधिना गुणः ॥
 गुणोपायनियमस्तद्विदामेव वाधते ॥ १६ ॥ समानकर्माचरणं पतितानां न पानकम् ॥ औत्पत्तिको गुणः मङ्गो न शयानः पतत्यधः ॥ १७ ॥
 यतो यतो निवर्तते विमुच्यते ततस्ततः ॥ एष धर्मा वृणां क्षेमः शोकमोहभयापहः ॥ १८ ॥ विषयेषु गुणाध्यामास्तपुम् मङ्गस्ततो भवेत् ॥ मङ्गावत्र
 भवेत्कामः कामादेव कलिनृणाम् ॥ १९ ॥ क्लेशैर्दुर्विपक्षः क्रोधस्तमस्तमनुवर्तते ॥ तममा ग्रस्यते पुंसश्चेतना व्यापिनी द्वन्द्वम् ॥ २० ॥ तया
 विरलितः साधो जन्तुः शून्याय कल्पते ॥ ततोऽस्य सार्थविश्रयो घृच्छित्तस्य मृतस्य च ॥ २१ ॥ विषयाभिनिवेशेन नात्मानं वेद नापश्य ॥ वृत्तः
 जीविकया जीवन्यर्थं भवेव यः श्वसन् ॥ २२ ॥ कलश्रुतिरियं नृणां न श्रेयो रोचनं परम् ॥ श्रेयोविश्रया श्रोतव्यं यथा भेषज्यरोचनम् ॥ २३ ॥
 उत्पत्त्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च ॥ आत्मतमनसो मर्त्या आत्मनोऽनर्थहेतुषु ॥ २४ ॥ न तानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यन्ते वृजिनाश्विन ॥ यः
 युज्यात्पुनस्तेषु तौस्तमो विशतो बुधः ॥ २५ ॥ एवं व्यवसितं केचिद्विज्ञाय कुतुहयः ॥ फलश्रुतिं कुमुमितां न वेदत्वा वदन्ति हि ॥ २६ ॥ कामिनः

दुःख दोष हुन्छ । अज्ञान, यस कोषको अनुगमन गर्दछ । अज्ञानले छीप मनुष्यको स्मरण-शक्ति आश्रय सहादेने गर्दछ । २० ॥ हे उद्धव ! स्मरण अंकले हीन पुरुष शून्यमा
 हुन्छ । केर शून्य तथा घृच्छित्त ज्ञानले मङ्गाहीन आदिनाले उसको स्वार्थ पनि अज्ञ हुन्छ ॥ २१ ॥ यसरी स्वर्गाती जन्ने नाथ फेर्ने न्यां शुद्ध समान एव जान्छ र
 विषय-प्रकृतिको कारण आत्मा तथा परमात्मा यसैलाई पनि जान्दछ ॥ २२ ॥ केर वेत्छा फलश्रुतिछ । एतया परम पुण्यार्थको बाधनाछ हुन सक्छ । ती मङ्गा र विषय
 पुरुषको कलम श्रेयोको कलम प्रह्वन गर्नेको निमित्त प्रणोतना मात्र हुन्छ । ज-ने तारा जीववि स्वातन्त्र्य वाञ्छनाले कुन्याटाछ २३ आ माको नाथि अनर्थस्वरूप भामना, प्राण
 तथा कुतुहलमा मनुष्य उन्मैदिन्छ आफ्नू हुन्छ । यसरी नो आश्रय न वा-वाञ्छनाई नवान्ने ज्ञान-मरणको योगमाग्यामा मङ्गलजन्तु । यन्त्रो पौर जन्मकाश्या बहका नी दान
 पुण्य र पौडा ज्ञाने केरि किल यमना प्रह्वन गर्छ १ । २५ ॥ अतः वेदको यम अभिप्रायलाई नपुनो केही सुद्धिदान पुरुष कर्पा रितिले गर्दा कुमुमप्राप्तमा फल आत्मालाई नै परम फल

धान्दलम् । तत्र वास्तवमा यन्तो कुरा दौष्टान्, किन्तु वेदका समेक्ष जन यन्तो गर्दन् ॥ २६ ॥ नो कामयन्त, कृपय क्यत्किं कृप अर्थात् स्वर्गादिनां न कले माध बाह्यरुद्र र अग्निले माध पञ्चादि कर्ममा नै मुख नै त्यागिरहेर अन्यमा भुसमार्गवाट जाण्डन् । आपन् निवधाम अर्थात् निर्माणपर प्राप्त यन् सवनेनन् ॥ २७ ॥ हे उद्वह ! कर्मयोग द्वाभा हने प्राणयोग कृपय आपन् अन्यःक्रममा स्थित भलाई देखनेन, जमले कि नारा जगन् उ पन्न मन्को छ । अग्नै तनवा आत्माया जालो परको छ, यो आपन् नजोके हो पदार्थ पनि देखनेपक्वनेन ॥ २८ ॥ नो विषयी मेरो यो गूढ अभिप्राय जादैनन् कि वेदमा हिमालाई प्रेरणा दिइएको छ । यदि कलेको शिवाया विशेष प्रवृत्ति पर यो पञ्चमा पशुको कले शर्श गंगाम्, हिम नृणांम् यन्तो निमेष छ हिमामा रस यो दूध आपन् मुखको इच्छाले पशुको पल दिइए देवता, रित् तथा भुवर्गको यज्ञद्वारा यवन गर्दछन् ॥ २९ ॥ ३० ॥ नो व्यक्तित्व स्वप्नको जन्मे मन्प तथा कुन्दा मनपने स्वर्गादि पक्का छ र स्वप्नको योगदा निमित्त मन मने शिविष मङ्गलन गरर दता लाभको आद्याले भूत धन पनि मुवाइदिने व्यापारीको समान यम

कृपणा लुब्धाः पुष्पेषु फलबुद्धयः ॥ अग्निमुग्धा घूमताम्नाः स्वै लोके न विदन्ति ते ॥ २७ ॥ न ते मामङ्ग जानन्ति हृदिस्थे य इदं यतः ॥ उक्थशाभा ह्यमुतुपो यया नीहारचक्षुषः ॥ २८ ॥ ते मे मनमविज्ञाय परोक्षं विषयात्मकाः ॥ हिमाण्यां यदि रागः स्याद्यत्र एव न चादना ॥ २९ ॥ हिमाविहासा ह्यालक्ष्यैः पशुभिः स्वमुखेच्छया ॥ यजन्ते देवता यज्ञैः पितृभूतपतीन्स्त्रलाः ॥ ३० ॥ स्वानोपमममुं लोकयमन्तं श्रवणप्रियम् ॥ आशिया हृदि मङ्गल्य त्यजन्त्यर्थान्यथा वणिक् ॥ ३१ ॥ रजःमत्ततमोनिष्ठा रजःमत्तयमोनुपः ॥ उषामत इन्द्रमुख्यान्देवादीन् तथैव माम् ॥ ३२ ॥ इष्टे देवता यज्ञेर्गत्वा रस्यामहे दिवि तस्यान् इह भूयास्म महारीला महाकुलाः ॥ ३३ ॥ एवं पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तभनमां नृणां ॥ मानिनां जातिस्तद्विधानां मद्भार्ताऽपि न रोचते ॥ ३४ ॥ वेदा ब्रह्मात्मविषयाभिराण्डविषया इमे ॥ परोक्षवादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियम् ॥ ३५ ॥ शब्दः ब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेन्द्रियमनोमयम् ॥ अनन्तपारं गम्भीरं दुर्बिगाह्यं समुद्रवत् ॥ ३६ ॥ मयोपवृत्तितं भूम्ना क्रमणाऽनन्तराकिना ॥ भूतेषु धांपरूपेण विमेषणैव लक्ष्यते ॥ ३७ ॥ यथोर्णनाभिर्हृदयादूर्णमुद्रमते मुखात् ॥ आकाशद्वोष्वानप्राणो मनसा शरीररूपिणा ॥ ३८ ॥ छन्दोमयोऽमृतः

लोकाया क्यथं आपन् धन नाछ गर्दछन् ॥ ३१ ॥ रजः, मत्त, तम—यी तीन गुणमा तीन व्याक्ति आपन् अनुकूप रजः, मत्त, तमागुणको सेवन गर्ने मक्का इन्द्रादिदेवताहरूका नै उषामना गर्दछन् । नो य भुजागीतको उषामना कहिल्यै गर्दैनन् ॥ ३२ ॥ यहाँ पञ्चादिद्वारा देवताहरूको यवन गरेर हामी स्वर्गलोका मगर जानन्द सोमेलो र केरि त्यमपछि यम लोकमा उच्च हुनमा जन्म लिएर दुनो कुटुम्बी हुनछौ—नमरी चित्र-चित्रि बास्मले जमको चिल चलाउ मरहेछ, ती अभियान्ती र अ-वन्त उद्वह पुरुषलाई मेरो कुरा राम्रो लाग्दैन । वेदका कर्म, उषामना तथा ज्ञान—यी तीन काण्ड छन् र ती ब्रह्म तथा आत्माको एकता मिट्न गर्दछन्, तर मन्त्रद्वारा ऋषिहरू परोक्षवादी छन् अर्थात् ती विषयलाई स्पष्ट छन्दमा जादैनन् र मलाई पनि परोक्ष कथन रिय छ, किनकि यमले कुनै गूढ बन्धु अनधिकारी कर्पितले पाउन् ॥ ३३-३५ ॥ पूर्वोक्त छन्दःब्रह्म निकै दुर्बोध छ । यो प्राणमय (अर्थात् परा), मनोमय (अर्थात् परपत्नी) र इन्द्रियमय (अर्थात् मन्थमा) तीन चरिाको छ । यो अपार मङ्गल है अनन्त, गम्भीर र कष्टपूर्वक पारी तनं लखिने योग्य छ ॥ ३६ ॥ य

अनन्तः क्वचित् तथा व्यापकं प्रयत्ने नै उभयो विस्तारं वरेकोऽहं कसलनालको हस्तं तन्तुं ह्ये तयो मक्ष प्रथमं प्राणीहृत्को अन्तःकरणमा नादहपले उत्पन्नं हुन्छ । तयो नाद कोन
 रन्दं संगेपछि सुनिन्छ ॥२७॥ अतः माहुरो व्यापक हृदयले सुषुप्ताया जाता उक्तेने र निम्ने गर्दछ, उनी गरी प्रत्येकनादरूप उपादान कारणयुक्त वेदमूर्ति एवं अध्यात्म प्राणीराधिक
 मगवान् दिव्यगर्भं स्पर्शादि वर्णको मङ्गलान् मनें मनहरी निमित्त कारणले हृदयाकाश द्वारा हृदयगत सुषुप्ति कोन व्यक्त स्पर्श रङ्ग वर्ण अर्थात् कदेहि म सम्म, स्वर अर्थात्
 म देहि म सम्म, अर्थात् व, श, स, ह, र अन्तर्गम्य अर्थात् व, र, ल, व यी वर्णन विभूषित र उत्तरांतर चार-चार वर्ता वर्ण हुने छन्द द्वारा विविध माहात्म्यका रूपा
 विस्तार श्राव्य विधि मार्ग हुने अनन्तपारयुक्त वृहतीलाई स्वयं रज्जुछन् र केरि उपलाई व्यापक पेटमा संगेष्टि लिन्छन् ॥२८-४०॥ चार-चार भन्दा वर्ता वर्ण हुने छन्द हुन्- गायत्री,
 उष्णिक् अनुष्टुप्, वृहती, पंक्ति, विष्टुप, जयती अतिच्छन्दा, अन्वष्टि, अतिप्रयती र तिराट् ॥ ४१ ॥ तयो वृहती के विधान गर्दछे, के मन्दले र कसको अनुवाद गर्द के क

मयः सहस्रपदवीं प्रभुः ॥ ओंकाराद्वर्णाभ्रतस्पर्शस्वरोष्मान्तःस्थभूषिताम् ॥३६॥ विचित्रभाषाविनतां छन्दोभिश्चतुरचरैः ॥ अनन्तपारां वृहतीं गजाना-
 क्षिपते स्वयम् ॥४०॥ गायत्र्युष्णिगानुष्टुप् च वृहती पंक्तिरेव च ॥ त्रिष्टुब्जगत्यतिच्छन्दो ह्यत्यष्टयतिजगद्विराट् ॥४१॥ किं बधत्ते किमाकृते किममं
 विकल्पयेत् ॥ इत्यस्या हृदये लोके नान्यो मद्देव कञ्चन ॥ ४२ ॥ मां विधत्तेऽभिन्ते मां विकल्पापोहते त्वहम् ॥ एतावानमवैदार्थं शब्द आम्भाय
 मां भिदन् ॥ भाषामात्रमनुग्रन्ते प्रतिपिद्य च प्रमीदति ॥ ४३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोविंशोऽध्यायः ॥२१॥

उद्धव उवाच ॥ कति तत्त्वानि विश्वेश संख्यातान्यपिभिः प्रभो ॥ नवेकादश पञ्च त्रीण्यात्य त्वमिह अश्रुम ॥ १ ॥ चेचित्पदविराति प्राहुरपं
 पञ्चविंशतिम् ॥ सत्तैके नवपट् केचिन्नावार्येकादशापरे ॥२॥ केचि सत्तदश माहुः षोडशैकं त्रयोदश ॥ एतावत्त्वं हि संख्यानामृषयो यद्विवक्षया ॥ गाय-
 त्ति पृथगायुष्मज्जिदं नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ युक्तं च मन्ति सर्वत्र भाषन्ते ब्राह्मणा यथा ॥ मायां मदीयामुद्गृह्य वदतां किं नु
 दुर्घटम् ॥ ४ ॥ नैनदेवं यथाऽऽत्य त्वं यदहं वन्मि तत्तथा ॥ एवं विवदतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्ययाः ॥ ५ ॥ यासां ज्यनिकरदामीद्विकल्पो वदतां

विकल्प गर्दछ, त्यसको मर्मलाई समारमा म बाहेक कसकोही पनि जान्दैन ॥ ४२ ॥ तयो मेरो नै विधान गर्दछे । ठाग्यहृत्को मेरो नै वर्णन गर्दछे र आकाशादिरूपले मया नै
 आरोप गर करि मेरो नै बाध गर्दछे । सर्व वेदहृत्को अर्थ यही हो । यो अर्थ मेरै मरमा वेदलाई मायामात्र रन्दे उपको निषेध मरर अन्यमा स्वयं पनि श्रान्त हुने गर्दछ ॥४३॥
 शिव श्रीमद्भागवते महापुराणे एकदशस्कन्धे 'वर्णिमि' भाषाप्रकाशमेधविदोऽध्यायः ॥ २१ ॥

(तत्त्वको संख्या र पुष्प-प्रकृतिको विवेचना)—उद्धव भन्दछन्—हे प्रभो ! तत्त्वदर्शी ऋषिहरू कति तत्त्व भनेछा छन् ? अहिन्यै हजुरले नी, एषार, पंच र तान
 जस्ये अष्टार तस्य अनुसूच्यो, जां मेव गुणिकं, तस्मादीह लक्ष्मी, पचीस र कोही छ, कोही चार, एषार, सव र कोही सोड र कोही तेस नै तत्त्व भन्दछन् । हे आमुष्मन् !
 मां ऋषि जुव अभिप्रायले तत्त्वका मित्र मित्र संख्या कन्दछन्, तया हजुर मलाई आज्ञा होम् ॥ १-३ ॥ मगरात् अनुद्वन्द्व-पद विषयमा ब्राह्मण जे कन्दछन् तया छर छ ।

अनात्को हेतुको विषयमा गएको विवाद गर्नेहरूको विचारमा अति कष्टले पार पार्ने योग्य भएर मत्वादि शक्ति नै कारण हुन्छन् । नौ शक्तिको संमेलन नै यो विशालरूपी प्राक्क-
गदो प्रतिषादीको विवादम्भान गर्नेको छ । अहम् र दम स्थिर भएपछि यो प्रपञ्च स्वयं ध्यान हुन्छ र उम्को साथै विवाद पनि निवृत्त भएर जान्छ । हे पुरुषभेट ! तत्त्वहरूको
शरणा समिन्धित हुनाले वक्तृले जे बनाउनु अमीष्ट छ, त्यसै अनुसार कार्यकारण भावले वा गहनता अधिष्ठाको विचारले तत्त्वका भिन्न-भिन्न संख्या कहिन्छन् । प्रारम्भ-स्वर
वा कारणात्म्या एकेकमा अन्धान्ध तत्त्व पनि मिसिएका देखिन्छन् । यसै निमित्त पूर्वापर अर्थात् कार्य-कारणरूपले तत्त्वको गूढाधिक संख्या खोज्ने बार्दा उम्कमा जम्मा आस
हुनले जे मन, बुद्धिपूत हुनाले हामी ठपेलाई निश्चित मान्ने तथीकार गर्दछौं । ४-९॥ अनादिकालदेखि अवियान्धन् न्यक्तिलाई स्वयं आत्मप्रधान उदात्त प्राप्त हुन सक्ने
भनाः उसलाई ज्ञानोपदेशको निमित्त कुनै अन्य गृह्यज्ञानीको हानो पदछ, किनकि आन्धरा परमात्माका अणुमात्र पनि मद छैन, यसै निमित्त कुनै अन्य शक्तिहरू गर्नमा पनि

पदम् ॥ प्राप्त शमदमेऽप्येति वादस्तमनुशाम्यति ॥ ६ ॥ परस्परानुप्रवेशात्तत्त्वानां पुरुषार्थम् ॥ पौर्वापर्यप्रमथनं यथा वस्तुविवक्षितम् ॥ ७ ॥
धर्मास्मिन्नपि दृश्यन्ते प्रविष्टानीतराणि च ॥ पूर्वमिदं वा परस्मिन्वा तत्त्वे तत्त्वानि सर्वशः ॥ ८ ॥ पौर्वापर्यमतोऽग्नीषां प्रमथनानमधीप्यताम् ॥
यथा विविक्तं यद्वक्त्रं गृहीभो युक्तिसम्भवान् ॥ ९ ॥ अनाद्यविद्यायुक्तस्य पुरुषस्यात्मवेदनम् ॥ स्वतो न सम्भवादन्यस्तत्त्वज्ञो ज्ञानदो भवेत् ॥ १० ॥
पुरुषेश्वरपोरत्र न वैलक्षण्यमप्यपि ॥ तदन्यकल्पनापार्था ज्ञानं च प्रकृतेर्गुणः ॥ ११ ॥ प्रकृतेर्गुणमार्थं वै प्रकृतेर्नात्मनो गुणाः ॥ सत्त्वं रजस्तम इति
स्थित्युत्पत्त्यन्तदेवम् ॥ १२ ॥ सत्त्वं ज्ञानं रजः कर्म तमोऽज्ञानमिहोच्यते ॥ गुणव्यतिकरः कालः स्वभावः सूत्रमेव च ॥ १३ ॥ पुरुषः प्रकृतिर्य-
नमभङ्गो न भोऽनिलः ॥ न्योतिरापः क्षितिरिति तत्त्वान्युच्चाति मे नव ॥ १४ ॥ श्रोत्रं त्वभ्दर्शनं प्राणो जिह्वेति ज्ञानशक्तयः ॥ वाङ्मनश्चक्षु-
पात्रहृदयकर्माण्यङ्गोभयं मनः ॥ १५ ॥ शब्दः स्पर्शो रसो गन्धो रूपं चैतय्यजातयः ॥ शायुक्त्युत्सर्गशिल्पानि कर्मापतनमिद्वयः ॥ १६ ॥ सर्गादौ
प्रकृतिर्ध्वस्य कार्यकारणरूपिणी ॥ सत्त्वादिभिर्गुणैर्धत्ते पुरुषोऽव्यक्त ईश्वरे ॥ १७ ॥ व्यक्तादयो विकृताणां धातवः पुरुषेक्षया ॥ तत्त्वधीयाः गृह-

सवधा प्यर्ब छ । अतः प्रकृतिरसत्त्वगुणलाई नै मानिएको छ, तिनै गुणका माध्यमस्थान नै प्रकृति हो । अतः संसारको स्थिति सृष्टि र नाशको हेतु भूत सत्त्व, रज र तम
गोने गुण प्रकृतिरस नै मानिएका छन्—आत्माको होइन । यसरी सत्त्वगुण ज्ञान, रजोगुण कर्म र तमोगुण अज्ञान कहिन्छ । यी तीन गुणका विषयगतको हेतु काल हो र इनका
त्वभावले यद्वक्त्रं दृश्यन्ते ॥ १०-१३ ॥ मैले पुरुष, प्रकृति, महत्त्व, अहङ्कार, आकाश, वायु, वेद, जल र पृथ्वी—यी नौ तत्त्व भनेका छन् । अन्न, त्वचा, चक्षुः श्रोत्र र रज्ज्मा यी
पात्र ज्ञानेन्द्रिय हुन् तथा वाक्, शक्ति, शब्द, वायु र उपस्थ—यी पाँच इन्द्रिय हुन् । हे विव ! यिनमा मन इत्येन्द्रिय कहिन्छ ॥ १४॥ १५॥ शब्द, स्पर्श, रूप, रस र गन्ध यी
ज्ञानेन्द्रियका विषय हुन् । हिङ्गु, बान्नु, मृत्तयाण, अस्तयाण र धिन्ध—यी पाँच कर्मेन्द्रियका विषय हुन् । सृष्टिको आरम्भमा जगत्को कार्य कारणात्मिका प्रकृति नै योऽतः
गुणादयो यी सत्त्वमात्रलाई कारण गर्दछ, अन्यत्त्व पुरुष केवल उनको गतीमात्र रहन्छ । १६-१७॥ पुरुषको शक्ति-कले बण प्राप्त गरेर महत्त्व-वादि कारणनर परस्पर विभक्तिकारमा प्राप्त

दुष्टान् प्रकृतिको भस्मा मलान्द्रको रजसा मर्दन्तु ॥ १८ ॥ यस्मिं मानस्य भस्मेन्द्रको विचरते पंच आकाशादि पञ्चभूत, एक ज्ञान कर्माव्युत्पत्ति र एक यी दुर्बको
 मर्दिताय परमा वा हन् । १८, इन्द्रिय, प्राणादि पञ्चभूतके न जायमान मर्दक हन् ॥ १९ ॥ छ तस्य भस्मेन्द्रको मनके पञ्च भूत र छेदी प्रोक्ते आदिभ्य परमात्मा छ । १९दी
 भस्मन् उपपन्न धातुका मर्द भूतको रजसा गोरे तिनमा स्वयं जीवितले स्थित छ ॥ २० ॥ केही व्यक्ति अनुचित्वा तस्य मायु मन्दहन्, तिनको कृपनामुपम तेज, हन् तस्य अथ गी
 आ माहन् उ तस्य मर्दक हन् र उतैरात् अह मर्दक कायकप पञ्चप दान जायमान भए ॥ २१ ॥ इति मय तस्यको संख्या मानौं भने पञ्चभूत, पञ्च कर्मेन्द्रिय, पञ्च वसेन्द्रिय, पञ्च र
 आ मा-पयरी जस्मा तस्य तस्य हन् ॥ २२ ॥ यस्मै गोह तस्य मस्तर आ-मालाई नै मनःमाने तेह मय्य पञ्चभूत, पञ्च ज्ञानेन्द्रिय, पञ्च कर्मेन्द्रिय, मने प्रीवान्मा तथा
 परमा मा-वी तेह भए ॥ २३ ॥ पञ्चार्का संख्या मायमा आ-मा, पञ्चभूत, र पञ्च ज्ञानेन्द्रिय मानिन्छन् । यदि तीका संख्या माने आठ प्रकृति अर्थात् पञ्चभूत, मन, बुद्धि,

अण्डं महता प्रकृतेर्वलान् ॥ १८ ॥ मानैव धातव इति तत्रार्थाः पञ्च स्वादयः ॥ ज्ञानमात्मोभयाधारस्तनो देहेन्द्रियामवः ॥ १९ ॥ पञ्चिद्यत्रापि
 भूतानि पञ्च पष्ठ परः पुमान् ॥ तैर्युक्त आत्मसम्भूतैः सृष्टेर्दं सम्पादयित ॥ २० ॥ चत्वार्येवेति तत्रापि तेज आपोऽक्षमात्मनः ॥ जातानि तैरिदं
 तातं जन्मावयविनः स्रष्टु ॥ २१ ॥ संख्याते महदशके भूतमात्रेन्द्रियाणि च ॥ पञ्च पञ्चैकमनमा आत्मा सप्तदशः स्मृतः ॥ २२ ॥ तदपरोऽय-
 मस्यान आत्मैव मन उच्यते ॥ भूतेन्द्रियाणि पञ्चैव मन आत्मा त्रयोदश ॥ २३ ॥ एकादशत्वं आत्मामौ महाभूतेन्द्रियाणि च ॥ अष्टौ प्रकृतयश्चैव
 पुरुषश्च नवेत्यथ ॥ २४ ॥ इति नानाप्रसङ्गान् तत्त्वानामृषिभिः कृतम् ॥ सर्वं न्यास्यं युक्तिमत्वाद्दिदृशं किमशोभनम् ॥ २५ ॥ उद्धव उवाच ॥
 प्रकृतिः पुरुषश्चोभौ यद्यप्यात्मविलक्षणौ । अन्योन्यापाश्रयात्कृष्ण दृश्यते न भिदा तयोः ॥ २६ ॥ प्रकृतौ लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तथात्मनि ॥
 एवं मे पुण्डरीकाक्ष महान्तं मंशय इति ॥ हेतुमहमि सर्वज्ञ वचोर्भिनयनेष्टुगैः ॥ २७ ॥ त्वत्तो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोदनेऽत्र शक्तिः ॥ तमेव
 ह्यात्मसायाया गतिं वेत्थ न चापरः ॥ २८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकृतिः पुरुषश्चेति विकल्पः पुरुषर्षय ॥ पण वैकारिकः मर्गो गुणव्यभिचारा-
 त्मकः ॥ २९ ॥ समाङ्ग माया गुणभस्मेकधा वित्तत्पद्मिदृशश्च गुणविधत्ते ॥ वैकारिकास्त्रिविधाऽन्यात्ममेकमयाधिदैवश्रियुतमन्यत् ॥ ३० ॥ द्रष्टु-

अहङ्कार र पुन्य यस्मिं नो भए ॥ २४ ॥ यगरी अविहृते विविध मर्दको रजसा मर्दक हन् । बुक्तिमत्त हुनाले ती सब न्यास हन् र पञ्चो मानिनिभमा पित्राहृको निभिन
 के हानि छ ? ॥ २५ ॥ उपले भने-हे कृष्ण ! यद्यपि स्वकृतः प्रकृति र पुन्य भिन्न छन्, तापनि पाँटा अर्धको आश्रित हुनाले तिनमा भेद बाधा हुँदैन ॥ २६ ॥
 कमलनयन ! प्रकृतिमा पुरुष र प्रकृतिमा प्रकृति दुवै अभिन्न छै देखिन्छन्, यो दृष्टो हुनसक्छ । हे सर्वज्ञ ! हतुर आफ्नू न्यायहंस र प्ररीण नचनेले मेरो संशय-नष्ट गर्नेछम्
 ॥ २७ ॥ हे प्रभो ! हतुरकै कृपाले नीललाई ज्ञान हुन्छ र हतुरको मायाछत्विनले त्यस ज्ञानको अवनति हुन्छ आफ्नू अजुन मायाको विशिष्ट गतिको बललाई हतुर नै मान्नुहुन्छ ।
 हतुर बाहेक अन्य पाँटी त्यसलाई जान्दैन ॥ २८ ॥ भगवान् भन्नुहुन्छ-हे पुरुषर्षय ! प्रकृति र पुरुषमा हुला भेद छ यो मारा प्राकृत प्रपञ्च विकार महित छ । विना ह

गुणद्वयका शोभने नै यो उत्पन्न भवको छ २१ ॥ हे प्रिय ! मेरी विमुक्त्यात्मिका यथा नै आफ्नै गुणद्वारा विविध भेदबुद्धि उत्पन्न गर्दछे । त्यो तबिहार भेदबुद्धि अन्वयत्, अविर्देव र अविभूतरूपले तीन परिका मानिन्छन् । २० ॥ अस्ती चक्षुर्दृष्टिश्च, रूप र नेत्र-मोतकगत धर्पका अंश—यो तीनै परस्पर एक अर्काको अधःपथले मिश्र हुन्छन्, तर आकाशमा विद्यमान धर्पनारायण स्वतः भिन्न छन् । स्पष्टै यी भूतादि विकारबाट पृथक् रहने आत्मा इनको आविर्कारण हुन्छ, त्यो आफ्नै त्वतः मिश्र प्रकाशले यी प्रकाशको पनि प्रकाशक छन् । त्यागादि, अज्ञादि, चक्षुरादि, जिह्वादि, नासिकादि तथा चित्तादि पनि अध्या-मादिको भेदले तीव्र-तीन परिका हुन्छन् ॥ २१ ॥ गुण-धर्मवत्त प्रकृतिसूक्त महत्त्वले

विस्मार्कं वपुरत्र रन्ध्रे परस्परं मिद्वयति यः स्वतः खे ॥ आत्मा यदेवामपरो य आद्यः स्वयाऽनुभूत्यास्तित्तिमिद्वि मिद्विः ॥ एवं त्वगादि श्रवणादि चक्षु-
जिह्वादि नामादि च चित्तयुक्तम् ॥ २१ ॥ योऽसौ गुणक्षोभकृतो विकारः प्रधानमूलान्महतः प्रसूनः ॥ अहं त्रिवृन्मोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामस
इन्द्रियश्च ॥ २२ ॥ आत्मा पारज्ञानमयो विवादो ह्यस्तीति नास्तीति भिदाऽयं निष्ठः ॥ व्यर्थोऽपि नैवोपरमेत पुनर्मा मतः परावृत्तधियां स्वलोकात्
॥ २३ ॥ उद्वह उवाच ॥ त्वतः पगवृत्तधियः स्वकृतैः कर्मभिः प्रभो ॥ उच्चावचान्यथा देहान्गृह्णन्ते विमुञ्जन्ति च ॥ २४ ॥ तन्ममाख्याहि गोविन्द

उ-पक्ष यो अद्वय रूप विकार पनि वैकारिक अर्थात् मानविक, राजय, सामय, ऐन्द्रियिक योममेदले तीन परिका हुन्छ । अद्वयत्वले बाध, विरूपरूपभेद-भारको मुख्यकारण छ ॥ २१ ॥
आत्मज्ञानस्वरूप छ र अर्थात् नास्तिरूपले स्वयमान यो विवाद भेद-रहित गर्दा रहेमान छ । यो यद्यपि स्पष्ट छ, तापनि जवमम्म पुरुष आफ्नै स्वरूपभूत मलाई जानि भिन्न
तवमम यो निश्चय हुन सक्नेनै ॥ २२ ॥ उद्वह भन्दछन्—ह प्रभो ! मा जब हङ्गुर्दक्षि विमुक्त रहन्छन्, ती आफ्ना कर्मद्वारा उच्च वा नीच प्रस्ता मानिन्छ प्रलय तथा त्याग गर्दछन्,
त्यो सबै हङ्गु प्रलाई आत्मा हवम् । हे गोविन्द । अन्वयज्ञानले तीन पुरुषहरूलाई लागि यमका चिन्तन धनु पनि अतिशय कठिन छ र यम साक्षमा आत्मत्वको ज्ञाता प्रायः

रूपरस र पद-गुणका गुण शोभा यत्, य ॥ अर्थात् यो एक नै पदिक र एक पदिकारण—यो तबिहार भेद-भारको मुख्यकारण छ ॥ २१ ॥
गुणद्वयका शोभने नै यो उत्पन्न भवको छ २१ ॥ हे प्रिय ! मेरी विमुक्त्यात्मिका यथा नै आफ्नै गुणद्वारा विविध भेदबुद्धि उत्पन्न गर्दछे । त्यो तबिहार भेदबुद्धि अन्वयत्, अविर्देव र अविभूतरूपले तीन परिका मानिन्छन् । २० ॥ अस्ती चक्षुर्दृष्टिश्च, रूप र नेत्र-मोतकगत धर्पका अंश—यो तीनै परस्पर एक अर्काको अधःपथले मिश्र हुन्छन्, तर आकाशमा विद्यमान धर्पनारायण स्वतः भिन्न छन् । स्पष्टै यी भूतादि विकारबाट पृथक् रहने आत्मा इनको आविर्कारण हुन्छ, त्यो आफ्नै त्वतः मिश्र प्रकाशले यी प्रकाशको पनि प्रकाशक छन् । त्यागादि, अज्ञादि, चक्षुरादि, जिह्वादि, नासिकादि तथा चित्तादि पनि अध्या-मादिको भेदले तीव्र-तीन परिका हुन्छन् ॥ २१ ॥ गुण-धर्मवत्त प्रकृतिसूक्त महत्त्वले

छंदैछैनन्, सरे जना हजुरकी मोहिनी मायाले उमिएका छन् ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ भगवान् मनुष्य-हे उद्धर ! मर्ष मनुष्यका कर्ममय रूपन पाँच ज्ञानेन्द्रिययुक्त रहन्छ । त्यही कर्ममय मन एक लोकात्तर अर्को लोकमा जान्छ र उसिले पृथक् भएर पनि अहङ्कार बज्छ हुनाले आत्मा उसको अनुकरण गर्दछ ॥ ३६ ॥ कर्माधीन मन देखेको तथा कर्म-शास्त्रादि द्वारा पुनःका विषयको व्याज गर्दै उनेको निमित्त सदा उत्पन्न रहन्छ, त्यो तिनैमा लीन रहन्छ र उसको पूर्वस्मृति रजिरहन्छ ॥ ३७ ॥ कर्मानुसार प्राप्त देवादि-देहरूप विषयमा आनन्द र आस्था गर्दिनाले जीवलाई पूर्वदेहको कलिकति पनि सम्झना रहन । कुनै कारणवश देहको अन्यन्त विस्मृति नै उसको शत्रु कहिन्छ ॥ ३८ ॥ हे उद्धर उद्धर ! प्राप्त देहादि विषयलाई अहंभाव द्वारा स्वीकारन नै जीवको ब्रह्म हो । शास्त्रवमा जीवको ब्रह्म मरण हुँदैन जन्म-मरणादि स्वप्न र अनारथ समान कसि हुन्छन् ॥ ३९ ॥ अनि स्वप्न र

दुर्विभाव्यमनात्मभिः ॥ न होतप्राप्यशो लोके विद्वांसः सन्ति वचिताः ॥ ३५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मनः कर्ममयं नृणामिन्द्रियैः पञ्चभिर्युतम् ॥ लोकात्लोकं प्रयात्यन्य आत्मा तदनुवर्तते ॥ ३६ ॥ ध्यायन्मनोऽनुविषयान्दृष्टान्वानुश्रुतानथ ॥ उद्यत्सीदत्कर्मतन्त्रं स्मृतिस्तदनु शाम्यति ॥ ३७ ॥ विषयाभिनिवेशेन नात्मानं यत्स्मरेत्पुनः ॥ जन्तो वै कस्यचिद्देतोर्मृत्युरत्यन्तविस्मृतिः ॥ ३८ ॥ जन्म त्वात्मतया पुनः सर्वभावेन मूर्खिदः ॥ विषयस्वीकृति माहुर्यथा स्वप्नमनोरथः ॥ ३९ ॥ स्वप्न मनोरथं चैवं प्राक्तनं न स्मरत्यसौ ॥ तत्र पूर्वमिवात्मानमपूर्वं चानुपश्यति ॥ ४० ॥ इन्द्रियायनमृष्टपेदं त्रैविध्यं भाति वस्तुनि ॥ बहिरन्तर्भिदाहेतुजं जन्मजन्मकृद्यथा ॥ ४१ ॥ नित्यदा ह्यङ्ग भूतानि भवन्ति न भवन्ति च ॥ कालेनालक्ष्यवेगेन सूक्ष्मत्वात्तत्र दृश्यते ॥ ४२ ॥ यथाऽर्चिषां स्रोतसां च प्लानां वा वनस्पतेः ॥ तथैव सर्वभूतानां वयोऽवस्थादयः कृताः ॥ ४३ ॥

मनोरथ पनि यस्ता हुन्छन् कि तिनमा मनुष्य आफ्नू पूर्वव्यक्त विमित्त र पूर्वमिद भएर पनि आफुलाई अपूर्ण मान्न थाल्दछ ॥ ४० ॥ जस्तै स्वप्नादिभरणात्मा जीव जन्म गर्दासक बाह्य-आभ्यन्तरका मिथ्या भेदको रचना गर्दछ, त्यस्तै इन्द्रियका आश्रयरूप मनको रचनाले नै आत्माको उच्च, मध्यम तथा कक्ष वा आधिमीतिक, आप्यामिक र आधिदैविक यी तीन शक्तिका भेद नभए पनि सत्य ब्रह्मलाई र आफ्ना बाह्य तथा आभ्यन्तरका भेदको हेतु बन्दछ ॥ ४१ ॥ हे मित्र ! सर्व प्राणीहरूको जन्म मरण र छिन-छिनभै हुँदै रहन्छ, तर अत्यन्त छल्प हुनाले नौ ज्ञान हुँदैनन् ॥ ४२ ॥ अनि व्योमिक, फल र वृक्षादिको अवस्था निरन्तर सात्तिदै रहन्छ र यो वसिदै ज्ञान मस्तीन । यो नै

यसो हस्ति जुलावा भएले, पात काँगे एगाली मरद जसैमा हाजिरिए । एके छिनमा पात-‘तुलु’ गरर गभन बाह्यो वैराकराजो हकाए मने-‘अच्छ’ मा चकभय, अशुद्ध मा चकभय, तत्र मनुष्य मर वा मरदछ । जीवको पात कक्षी हुनेछ । तत्र छिनटमा ली कल कक्षी ‘हुल-हुल’ गर्नको । वैराकराले यो भने-‘अशुद्धमा चकभय’ । तर को सुनेछ । वैराकराले सङ्ग सकेन । तामी कचाले र जेठो पच्छारिरे । बायो बूको रोछ भयो । अनि चारे बना यो क वेर रहे । राति बढ एकाग भ रहे उठ । अरु रज दण्डमा जाने रहुँते भयो । अनि रजदवरको कृप्य द्वारमा जोडा बाटक बन्द भयो, त महुले कक्षी राने । दण्डा ५.५६ मिय बाग छोडो बागो बाह्यर बागो जमालाई सदाका । हातमा हनेको र बुढावा मेकालाई ली योको दिन न्यावालयमा उपस्थित गरिद । दक्षिणले चारे कनकालाई कावराको पञ्चाङ्ग हुनेछ

कान्तवत्तममस्तु प्राणीको आयु र अवस्था निम्न माटिदे र्खन्नु तर ती कस्य हुनाले देख्न सकिन्छ । ४२ । जस्तै नाट्यकले कयिकि दारिद्र्याई 'यो उही दीरह हो' र नदी प्रवाहलाई 'यो उही जल हो' यस्तो ठान्दछन्, त्यस्तै नै आयुष्य पक्षे मेर कान्ते मनुष्यले 'यो उही रक्षिक हो'—यस्तो मनु र टान्नु पनि भन्यो हो । ४३ । यस्तो भ्रान्ती जन आयुष्य पक्षे हेर्नु नै सम्भव, न पदछ, किनकि न्या मगर छ । यस्तुतः काढाको मर्यादाले प्रष्ट तथा सान्नि अग्नि अ कवल भवन नै मन्त्रालाई जन्म-मरण छान्नु हुँदै रहन्छ । ४४ । यस प्रवेष्ट, यस वृद्धि, जन्म, बाल्य, कौमार, यौवन, प्रौढावस्था, जरा र मृत्यु—यी नौ अवस्था छरीज हुन्छन् । ४५ । आफुमन्त्रा (मन्त्र देहको मनोस्थान) उच्च तथा नच अवस्थालाई जोर आफु मन्त्रावस्था गुणको संगेले आफु मान्द र कही-कही कहिले कोही हुनालाई त्यही पनि चिन्छन् । ४६ । विनालाई पुष्पको जन्म र पुष्पलाई विताको मृत्युले आफुमन्त्र जन्म-मरणको अनुमान गर्नुदछ, र जन्म-मरणद्वयी धर्मको ज्ञान यो दुई धर्मबाट मुक्त हुँदैनन् । ४७ । हज्ज गरीगने र वाट्नेले गुन न्ययको उपलब्धि र नाशक

मोऽयं दीपोऽर्चिषां यद्वत्स्रोतसां तदिदं जलम् ॥ मोऽयं पुमानिति नृणां सृष्टा गीर्धोर्मृषायुषाम् ॥ ४४ ॥ मा मय्य कर्मवीजेन ज्ञायते मोऽयं यं पुमान् ॥ प्रियते वाऽमरो भ्रान्त्या यथाऽग्निदर्शमयुत ॥ ४५ ॥ निषेकगर्मजन्मानि बाल्यकौमारयोवनम् ॥ योमप्ये जरा मृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव ॥ ४६ ॥ एता मनोरथमयीर्हन्त्यस्योबावचास्तनूः ॥ गुणयद्वाटुपादत्ते कविकश्चिज्जहाति च ॥ ४७ ॥ आत्मतः पितृपुत्राभ्यामनुदेयो भवाप्यगौ ॥ न भवाप्यवस्तूनामभिज्ञो ह्यलक्षणः ॥ ४८ ॥ तरोर्वीजविषाकभ्यां यो विद्वाज्जन्ममयमौ ॥ तरोर्विलक्षणो दृष्टा एतं दृष्टा तनोः पृथक् ॥ ४९ ॥ प्रकृतेर्यमात्मानमविविन्याबुधः पुमान् ॥ तत्त्वेन स्पर्शममूढः संसारं प्रतिपद्यते ॥ ५० ॥ मत्त्वमद्वादीर्धेदेवाज्जन्माऽगुममानुषान् ॥ तपमा मृततिर्यक्तं भ्रामितो याति कर्मभि ॥ ५१ ॥ नृत्पतो गायतः पश्यन्धर्षेवानुकरंति तान् ॥ एवं बुद्धिगुणान्पश्यन्नीलोऽप्यनुकरंति ॥ ५२ ॥ यथाऽभ्रमा प्रक्षलता तरवोऽपि जला इव ॥ चक्षुषा भ्राम्यमाणेन दृश्यते भ्रमर्नाव भूः ॥ ५३ ॥ तथा मनोरथधियो विषयानुभवो मृषा ॥ स्वप्नदृष्टाश्च दाशार्ह तथा मेमार आत्मनः ॥ ५४ ॥ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपि संवृतिर्न निवर्तते ॥ ध्यायतो विषयानस्य स्वनेऽनर्थागमो यथा ॥ ५५ ॥ तस्मादुद्धव मा भुक्त्व

ज्ञाता छ, त्यो माछो पुष्प पुष्पलाई पृथक् हुन्छ, त्यस्तै नै यस देहका माछा आत्मा पनि यस छरीदोख सखा मन्त्र छ । ४५ । यस्तो विवेकीन भ्रान्ती गुरु आत्मालाई प्रकाशमा पृथक् र उमको बाधविहिन रूप बोल्न सक्ने । यो विषयले माइत सपर जन्म मरणद्वयी सुतरमा आह्वयिन्छ । ४६ । अग्नि आफु बर्षातुमार आवागमनका चक्रमा अलमलिई आबिबो जोर सापिचक कर्मका संगेमात्र देव तथा क्रियाविनिमा र राक्षस कमल प्रभु तथा मनुष्य-यौनमा जान्छ र ताममा बसल भूत-प्रादि विषय योनिहरूमा पनि जन्म दिई रहन्छ । ४७ । जस्तै नाच-गानमा लागेका न्यक्तिलाई देखेर मनुष्य स्वयं पनि नाचन-गाउन थाल्छ, यस्तै नै बुद्धिको गुणलाई देखेर आत्मा निरन्तर घर पनि तिनको अनुकरण गर्न विवश हुन्छ । ४८ । जस्तै जस्तै जलमा प्रतिबिम्बित बुद्धि पागे बगिरहे नै टाँछिन्छ, वैतल पुष्पाएकमा नेत्र द्वारा पुष्पको पुष्पहरूको देखिन्छन् । ४९ । जस्तै मन्त्रावस्थाका कान्ते तथा मपनामा देखेका विषयको कसम मिथ्या प्रतीति हुन्छ, हे दाशार्ह ! त्यस्तै यो आत्माको विषयानुभवहरू भन्ने पनि मिथ्या नै हो । ५० । ज्ञानवमा पदार्थहरू नग

एष विषयको मयै चिन्तन गरिहनाले संसारको निवृत्ति नभई मारी हुन गर्छन, जसरी सपनामा विषय देखिन्छ । ५५ ॥ हे उद्भव ! मयै इन्द्रियले विषयलाई न पायो । समूहं संसार अमलाई आ-मायबद्धो अज्ञानले मानमान जान ॥ ५६ ॥ यदि दुष्टजन अनेक निष्कार, अपमान गर्छन् निन्दा गरेर झिनु, जानीबिडा सांगुन, धुन, मक मूल फालिदुनु, यारी अज्ञानले अनेक प्रकारले विनोदित गरे पनि आफ्नो आनन्दनित्त धनको हस्तु । कणिक यी मयै कहि आफ्नै पनि स्वयं आफ्नै उद्धार गर्छु, यी कहिले विचलित नहोस्म ॥ ५७-५८ ॥ उद्भव मन्दछन्-हे ब्रह्मरूपमा ओष्ठ । दुष्टले गरे ॥ अपमानादिमा विचलित गर्नु न मलाई कहिन लागिन्हेको छ । यो कुरा मैले राम्ररी बुझ्न मक्छे मरी आशा इत्यम् । ५९ ॥ हे विधा-मन ! इत्युत्तरे धनपेक्षा धर्ममा निरत रहने व्यक्तिहरू इत्युत्तरा वर्णको । अश्रित भएर आत्मविश्वास धर्मको छान्छन्, ती बाहेक अन्य विवेकवा नागि पनि न पा । काठन मन्दछु, किनकि मानव प्रकृति निकै बलवती हुन्छे ॥ ६० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

विषयानमदिन्द्रियैः ॥ आत्माग्रहणनिर्भातं पश्य वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ ५६ ॥ श्रितोऽवमानितोऽमद्भिः प्रवृत्तोऽमृचिनोऽववा ॥ ताडितः सन्निवृत्तो वा वृत्त्या वा परिहापितः ॥ ५७ ॥ निष्ठितो मृतिभो वाऽर्जुनर्दुष्पेवं प्रकम्पित ॥ श्रेयस्कामः कृच्छ्रगत आत्मनामानमुद्धरेत् ॥ ५८ ॥ उद्भव उवाच ॥ ययैवमनुबुध्यैव वद नो वदतां वर ॥ मुदुःमहमिमं तन्य आत्मन्यमदतिकम् ॥ ५९ ॥ विदुषामपि विश्वात्मनः प्रवृत्तिर्दिव्यीयमी ॥ ऋते त्वदम-निरताच्छान्तांस्ते चरणालयान् ॥ ६० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

बादरायणरुवाच ॥ एवमाशंसित उद्भवेन आगततमुत्तरेण दाशार्हमुच्यः ॥ सभाजयन्मुन्यवचो मुकुन्दस्तमावभाषे श्रवणीयवीर्यः ॥ १ ॥ श्रीम-गवानुवाच ॥ बार्हस्पत्य म वै नात्र मावुर्वै दुर्जनेरितेः ॥ दुस्कर्तृभिन्नमात्मानं यः समाधातुमीश्वरः ॥ २ ॥ न तथा न गते विदुःपुमान्काणोः सुमर्गोः ॥ यथा तुदन्ति मर्मस्था ह्यमतां पुरुषेभ्यः ॥ ३ ॥ कथयन्ति महत्पुण्यमिति ह्यमहोद्भव ॥ तमहं वर्णयिष्यामि निबोध सुममाहितः ॥ ४ ॥ केचिद्विश्रुणा गीतं परिमुनेन दुर्जनेः ॥ स्मरता घृतिपुक्तेन विपाकं निजकर्मणाम् ॥ ५ ॥ अवन्तिपु द्विजः कश्चिदमीदाव्यनमः श्रिया ॥ वार्तावृत्तिः कदर्यस्तु कामी

यौटा ग्यामी माछको इतिहास) मुकुन्देव मन्दछन्-हे राजन् ! उद्भवले प्रार्थना गरेपछि श्रवणीय पराक्रमी यदुषेष्ट श्रीकृष्णचन्द्र आफ्ना सेवक उद्भवका प्रेरण को आदर गर्दै मन्त्रबो ॥ १ ॥ मणवन्तले मन्त्रमयी-हे ब्रह्मरूपमा जित्वा उद्भव । संसारमा बस्ना मानु दुष्टले गरेर पाप्मनन जो दुर्जनका बाक्कुरपी राजले विदु भएर आफ्ना प्येवं राख्छु ॥ २ ॥ कुनै समयको राजले बाँधिएर पनि मनुष्य स्थिति बाँधिएर हुँदैन, जसि दुष्टजनका मर्मसपर्को वर्ण हो कहिले बचनले कहि दिन्छु ॥ ३ ॥ हे उद्भव । यस विषयमा यौटा पवित्र र प्राचीन इतिहास छ । त्यो म अन्छु, मावधान मनले सुन -दुर्जन द्वारा दुःख दिँदा धैर्यपूर्वक आफ्ना कर्मको फल स्मरण गर्दै जो भनेको भिए, त्यसको समता बर्णन छ ॥ ४ ॥ ५ ॥ उच्चयिनी नगरीमा यौटा माछको बस्छथे । ती टुला श्रीमान् र धनोत्तम भिए । ती कुत्त-बालिज्यादि व्यवसाय पनि गर्दथे । ती मन्वन्त कुरा, कानी, लोभो र टुला तिनाहा पनि भिए

॥ ६ ॥ निनले कहिल्यै आपना जात-बाह र अतिमिहकको वचनले पनि मत्कार भरेनन् र धर्म-धर्म रहित मपर घरवा वस्ना आपन्न शरीरलाई पनि सुख दिन सकेनन् ॥ ७ ॥ ती कुराज
ब्राह्मणका छोरा बन्नु, पुत्र, स्त्री, कन्या तथा नेकर चाँकर पनि उमित दुःखी भएर ब्रह्म गर्दथे । ती कहिले उसको दिव साधन गर्दैनथे ॥ ८ ॥ अरु पक्ष सँगै बनको रक्षा गर्ने, दान र
भोगले रहित, दुवै लोकराट पतित ती ब्राह्मणमाथि पंचयज्ञका देवता रिसिए ॥ ९ ॥ हे अतिदानी उद्धव । ती देवताको अपमान गर्नाले उसको पूर्वसंचित पुण्य क्षीण भयो, उसको अत्यन्त
प्रपाम र परिभयले मंचित र केवल कष्ट मात्र दिने मारा धन पनि नष्ट मएर गयो ॥ १० ॥ ती पतित ब्राह्मणको केतो धन कुटुम्बीहरूले खाइदिए, केही भोलो चोरेर लुपिदिए केही देव र
कालेले नष्ट भयो अनि केही राजा र अन्य मनुष्यहरूले पचाइदिए ॥ ११ ॥ यस्तो धन नष्ट भएपछि धर्म पूर्व उपभोगले रहित र स्वजनबाट विरस्कृत ती ब्राह्मणलाई ठूलो चिन्ता भयो

लुब्धोऽतिकोपनः ॥ ६ ॥ ज्ञातयोऽतिशयस्तस्य बाह्मन्त्रेणापि नाचिताः ॥ शून्यावसथ आत्मापि काले कामैरनर्चितः ॥ ७ ॥ दुःशीलास्य कदर्यस्य
दृष्टान्ते पुत्रबान्धवाः ॥ दारा दुहितो मृत्या विषण्णा नाचरन्प्रियम् ॥ ८ ॥ तस्मै च यक्षचित्तस्य च्युतस्योभयलोकतः ॥ कर्मकामविहीनस्य चुक्रुधुः
पक्षभागिनः ॥ ९ ॥ तदवध्यानविस्रस्तपुण्यस्कन्धस्य मुरिदः ॥ अर्थोऽप्यप्यच्छन्निधनं बह्वायामसरिश्रमः ॥ १० ॥ ज्ञातयो जगद्गुः किञ्चित्किञ्चिदस्य
उद्धव ॥ देवतः कालतः किञ्चिदन्नद्वन्द्वभयोर्दुर्पायिवात् ॥ ११ ॥ स एव द्विषणे नष्टे धर्मकामविवर्जितः ॥ उपेक्षितश्च स्वजनैः श्रेयान्तामाप दुरत्ययाम्
॥ १२ ॥ तस्यैव ध्यायतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विनः ॥ सिधतो बाष्पकण्टस्य निर्वेदः सुमहानभूत् ॥ १३ ॥ स चाहेदमहो कण्टं वृथात्मामेऽनुतापितः ॥
न धर्माय न कामाय यम्यार्थायाम ईदृशः ॥ १४ ॥ प्रायेणार्थाः कदर्याणां न सुखाय कदाचन ॥ इह चात्मोपतापाय मृतस्य नरकाय च ॥ १५ ॥
यशो यशस्विनां शुद्धं श्लाघ्या यं गुणिनां गुणाः ॥ लोभः स्वप्नोऽपि तान्दन्ति श्वित्रो रूपमिवेमितम् ॥ १६ ॥ अर्थस्य साधने गिद्ध उत्कर्षं
रक्षणे व्ययं ॥ नारायणभोग आयासश्चासन्तिना श्रमो नृणाम् ॥ १७ ॥ स्तेयं हिंसाऽनृतं दम्भः कामः क्रोधः सम्यो मदः ॥ भेदो वैरमविश्वायः
संसर्गो व्यमनानि च ॥ १८ ॥ एते पञ्चदशानर्था ह्यर्थमूला मता नृणाम् ॥ तस्मादनर्थमार्थक्यं श्रेयोऽर्थी दूस्तस्यजेत् ॥ १९ ॥ मिथ्यन्ते भ्रातरा

॥ १२ ॥ धन नाशले सन्तम तथा व्ययको ठूलो बाझीले गर्दा मजकट्ट घोटो भएको ब्राह्मणलाई वर्ता चिन्ता गर्नाले वैराग्य उ बन्न भयो ॥ १३ ॥ ऊ विचारनै लाग्यो—‘महो, ठूलो भेदको
झरा छ निः किने व्यर्थ बतिको दिन आफ्नो देह जलाउँ । लुन धनको निम्ति गर्ने कति कष्ट रहे, त्यो न धर्ममा लाग्यो, न भोगमै लक्ष भयो ॥ १४ ॥ कृपण व्यक्तिला लाग्यो धन केउउ
हुनको साधक हुँदैन । नया यस लोभमा गिनको चित्तलाई सन्तप्त गर्न र भरेपछि गिनको नरकगामी हुने कारण कन्दल ॥ १५ ॥ अस्वै—अतिकति पनि कोठ सुन्दर स्वहृणलाई विराप्ति-
दिन्छ, त्यस्तै नै अलिकति पनि लोभ र यशस्वी जनको यज्ञ र गुणवान्को प्रशंसनीय पुण्य र बाबाइ पार्दिन्छ ॥ १६ ॥ धनको ठराज्जेनामा, उबारजन गरेर न्यमको घृष्टि, श्वा र मयव
गर्नमा तथा न्यमको नाश र उपभोगमा मनुष्यको मयव परिभव, यव, चिन्ता र श्रमको हार मानिरहनु गर्दछ ॥ १७ ॥ भोली, हिमा, हठो पाखण्ड, भ्रम, क्रोध गर्व, जदकार, भेदबुद्धि

अनुता, अविद्या, स्वप्न, व्यसन - यो यत्र जनसं मनुष्यलाई घनपाट नै प्राप्त हुन्छन् अनः कृपापात्रा इत्युक्त व्यक्ति सा अवधारणी अर्थलाई सहर्षं व्यापिदेवात् ॥१८-१९॥
 मादः कषु, यथा पिता न सुहृदस्य सो म्मेह वन्धनया बाधिएर यादौ रहन्छन्, तो सर्वे योऽा दीदीको निमित्त विना-भिन्ने छेरेर तुलन शत्रु बन्नेछन् ॥२०॥ यो सबै सम्बन्धी अविद्या
 धनको लागि अत्यन्त सिम गरेर त पण्ड पाँटाल अर्कोलाई त्यागिदिन्छन् र दाहापुत्रक मार्ग लेह शिमेर एक कर्कटो सर्वनाश गरिदिन्छन् ॥ २१ ॥ यो देव-दुष्टस्य मनुष्य देह पाण्ड
 केरि चम्पा पनि उक्तस्य नाशक अण्ड हो। यसको अनादुर मरेर आफ्नो परम स्वार्थ र माछलाई नाश गरिदिन्छन्, ती नीच मानिमा पुग्दछन् ॥२२॥ उक्तस्य अन्तर्गतको द्वारपत्रक
 पत्न्य दह पाण्ड कु र जानेर व्यक्ति जनसं यो व्याथयकर धनया कामक होला ? ॥ २३ ॥ यो मनुष्य देव, क्षत्रि, श्रुत, शूद्र, कुटुम्ब र न्यमको अन्य बाब पाउने हक भएकाहरूलाई
 आपन् धन वाहेक मनुष्य सम्बर्द्धन र न हर्षं त्यसलाई मान्छ, त्यो यक्ष हो धनको रक्षक रूपक व्यक्ति अत्यन्त अशोभित पाईदछ ॥ २४ ॥ न उन्मत्तको अवस्था रत र पृथग्य

दामः धितः सुहृदस्तथा ॥ एकास्मिन्धा काकिणिना मद्य मर्वेऽरतः कृताः ॥ २० ॥ अर्थेनालोयमा ह्येते मरुत्वा दीप्तमन्यवः ॥ त्यजन्त्याशु
 गृध्रो घ्नन्ति महामोत्सृज्य मौहदम् ॥ २१ ॥ लब्ध्वा जन्मामग्रार्थं मानुष्यं तद्विजाग्रयताम् ॥ तदनादृत्य ये स्वार्थं घ्नन्ति यान्त्यशुभां गतिम् ॥ २२ ॥
 स्वर्गापवर्गयोर्द्वारं प्राप्य लोकमिमं पुमां ॥ द्रविणे योऽनुशृज्जेत मर्त्याऽनर्थम्य धामनि ॥ २३ ॥ देवार्थपितृभूतानि ज्ञातीन्कन्यूश्च भागिनः ॥ अमं-
 विभज्य चात्मानं रक्षवित्तः पतत्यधः ॥ २४ ॥ व्यर्थयाऽर्थेहया वित्तं प्रमतस्य वयो क्लमः ॥ कुशला ये न मिदघ्नन्ति जरटः किन्तु माधवे ॥ २५ ॥
 कृपात्मस्तिरस्यते विद्वान्व्यवर्थाऽर्थेहयाऽमकृत् ॥ कस्यचिन्मायया नूनं लोकोऽयं सुविमोहितः ॥ २६ ॥ किं धनेर्धनदैर्वा किं कामैर्वा कामदेरुत ॥
 मृत्युना श्रममानस्य कर्मभिर्वातं जन्मदैः ॥ २७ ॥ नूनं मे भगवोस्तुष्टः सर्वदेवमयो हरिः ॥ तेन नीतो दशमेतां निर्वेदश्चात्मनः प्लवः ॥ २८ ॥
 मोऽहं कलावशेण शोपयिष्येऽङ्गमात्मनः ॥ अप्रमत्तोऽखिलस्वार्थं यदि स्यात्सिद्ध आत्मनि ॥ २९ ॥ तत्र मामनुमोदेरन्देवाभिमुखनेश्वराः ॥ सुहृतेन
 वृक्षलोके स्तद्वान्त्रः मममाधगन् ॥ ३० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ इत्यभिप्रेत्य मनसा ह्यावन्त्यो द्विजमततमः ॥ उन्मुच्य हृदयप्रन्थीज्जान्तो भिक्षुरधुमन्तः

असले विवेकीमेन सिद्धि प्राप्त गर्दछन्, धन संवयको श्रय सेटामा ती सर्व नष्ट मए। अति म हृद मरे, तर के माघन गर्छता ? ॥ २५ ॥ ज्ञानी कुल धनको अपघं त्यागले
 विरम्य किन अन्तम म्दहन्छन् ? निःप्रमत्त यो दशम जर्मको मायले मोहित छ ॥ २६ ॥ यो मनुष्य देह कोलको मालामा परितकेको छ यसको घनले घन दिने देवताहरूवित,
 कामनामग, कामनापुण पार्नेहरूतिन र वाग्भार जन मरणका चक्रमा पार्ने राग्य धर्मसि। के सम्बन्ध ? ॥ २७ ॥ अवश्य सर्वदेवमय भगवान् हरि मयापि असन् छन अपठ
 म पय मिथिलता पुने र समार-मागबाट शरी ताने मलाई यो हुन्छरुकर वैराग्य प्राप्त भएको छ ॥ २८ ॥ अह यदि आयु छेप रह्यो भने आफ्ना सबै धर्मपाधनहरूमा मयध न
 तथा निच न मत्तुह रक्षे म छेप ममपक्ष कठोर तत्त्वाद्वारा आफ्नो यो देह सुखारदिन्छु ॥ २९ ॥ तीनी लोकाका अविगति मयवान् मेरो यस भक्तको अनुमोदन मन्नु । राजास्त्व क-
 ते सुहृते मयमा वृक्षलोके प.का यि। ३० ॥ भगवान् अनुवृष्ट—हे उदर ! ती अवतिन-देवतामी लोको माझम आपन् धनमा यानो निषय गरेर हृदयका अर्द्धता ममनालाई पो

कर्मद्वारा ॥ ४३ ॥ सात बलवान् मन शब्दादि शुभका इतिहक उत्पन्न मदह र निनीति सावित्र, रात्रम र तावत्त कर्म हुन्छन् ती कर्मको अनुकूल नै ब्रह्मलाई विविध रनिहन्
 प्राप्त हुन्छन् ॥ ४४ ॥ परत वेदाशाल मनसित उसको नितान्तहमले कतेमान मष्ट पनि यो शब्दमा निमैह अर्थात् निष्कप छ । यो द्विषम, विद्याशक्ति प्रधान एवं म श्रोको मन्त्र
 हो । यो अलम् ज्ञानले केवल देहदल मात्र यो आपन् धोतक मन माथे लिए विविध प्रकारका भास भोग्दै गुण अर्थात् कर्मका संगले बाँधिबन्धो रहन्छ ॥ ४५ ॥ दान, स्वयं
 कर्मात् तर्णाश्रम-धर्म, विषय, यग, वेदाध्ययन, कर्म एवं छुम प्रत यी सबैको अन्तम फल केवल मनोनिग्रह छ र त्यही परमपाम मानिन्छ ॥ ४६ ॥ अस्तको मन क्षान्त भयो समाहित
 रहन्छ—मन रचनालाई दानादि कर्महरूको के आधारपवता हुन्छ ? अस्तको मन शमयत हुनाले आलस्य तथा विषय-वासना आदिसे नष्ट मष्टको छ, त्यसो ईशानादि शुभ

॥ ४७ ॥ अहीन आत्मा मनमा मभीहता द्विषमयो मन्मथ उडिचट्टे ॥ मनः स्वर्तिगो पंगिह्य कामाक्षुपन्निबद्धो गुणमङ्गतोऽगौ ॥ ४५ ॥ दानं
 स्वधर्मो नियमो यमश्च श्रुतानि कर्माणि च सद्गतानि ॥ सर्वे मनोनिग्रहलक्षणान्ताः परो हि योगो मनसः समाधिः ॥ ४६ ॥ समाहितं यस्य मनः
 प्रान्तं दानादिभिः किं वेद तस्य कृत्यम् ॥ अमंयतं यम्य मनो विनश्यदानादिभिश्चेदपरं किमेभिः ॥ ४७ ॥ मनोवशेऽन्ये ह्यभवन्म देवा मनश्च
 नान्यस्य वशं सगति ॥ भीष्मो हि देवः सहमः सहीयान् युज्याह्वरो तं म हि देवदेवः ॥ ४८ ॥ तं दुर्जयं शत्रुमसह्यवेगमहन्तुदं तत्र विजित्य
 केचित् ॥ कुन्तिध्याद्विग्रहमत्र मर्त्ये मित्राण्युदामीनरिपुंश्चिभृदाः ॥ ४९ ॥ देहं भनोमात्रनिभं गृहीत्वा भमाहमित्यन्धधियो मनुष्याः ॥ एषोऽहम-
 न्योऽयमिति भ्रमेण दुर्गन्तपारे तममि भ्रमन्ति ॥ ५० ॥ जनस्तु हेतुः सुखदुःखयोश्चेत्कामान्नश्चात्र हि भौमयोस्तत् ॥ जिह्वां कवित्मं दशाले स्वर्दाद्व-

कर्मादल के लाभ ? ॥ ४७ ॥ अन्य सबै देवता अर्थात् इन्द्रिहक आपन् पतको नै रक्षमा पादल, तर मन ती मध्ये केही पनि बर्थाभूत हुँदैन । यो मन बलिषा मन्त्रा पनि
 बलिषो र अति डरलभ्यो देवता हो । जो यसलाई आपन् पञ्चमा पादल, त्यही देवदेव अर्थात् इन्द्रिहकलाई जिने हुन्छ ॥ ४८ ॥ यो दुर्जय, मष्ट वेगवान् तथा मधमेरी अनुकूल
 नजितेर केही व्यक्ति गम संगममा अन्य मनुष्यमन कर्ण्य ईश्वर मष्ट नितलाई आपन् पान्, मष्ट र उदामीन कर्ण्यउने मर्दछन् ॥ ४९ ॥ यस मनोमय देहमा अन्धबुद्धि प्राणी समान
 र अज्ञानले 'म' म 'त' ना अर्को हो' यस्तो भ्रमप्रम मष्ट अज्ञानाश्वकारमा माडिह्य मौतादि रहन्छ ॥ ५० ॥ यदि कोही व्यक्ति सुख-दुःखको हेतु मष्ट पनि त्योमिह आत्माको के मन्मथ ?

पञ्चम (स्वयं नियम) — दुष्ट मन किमन्त कही मष्टको मष्ट । दुष्ट परलभ हुनु गति नाथि । श्रममि भन्ना—यो सबै मष्टि र म माशमा अन्धम र ती मष्टि । लक्ष्मी भन्ना—दुष्ट, ती उ तर हो पाई ।
 म बोता कस दिनहु चुपचा हु ।' अनि पहिलोले भन्ना—म नियम दुष्टा कस चुपचा हु ।' पहिलोले रमाणा भन्ना । निमोला-वासी मर्न रिमन ।' अर्कोले भन्ना—'म आत्मा, श्रमकाट सिनन्, मनि तामा-
 ली के आवाज हुम वनमा ?' दुष्टमा लाग्दा हुन लाग्ने र कुट भागको मिति । अन्धम । दुष्ट अन्धमा मष्टोत रिम ।' हानिमले मष्टो—'दुष्टको खेतमा मष्टि दुष्टो कसु रोपेर कस चुपचा, अन्य भव
 पक्षि सबैस मष्टि । मष्टयोत मष्टि हार । दुष्टले मष्टमा मष्टि ।' सुष्टक मष्टि विहान मष्ट पान् हाँ । मष्ट पत्र—मष्ट वधानम विमदिति 'मष्टक मष्टम, । मनि मष्टमि कसमोत मष्टक मष्टम ।

न्यो मुखदुःख प्रतीका विकारभूत देहलाई नै हुन्छ । यदि कोही मानिस आफ्नै दानके त्रिश्रो टोल्छ भने यस चेदनको निम्ति न्यो कसलाई दानी ठानेर रिव गराम् ॥ ५१ ॥ यदि
 ३३३ नै दुःखका हेतु छन् भने पनि त्यसले आत्माको के हानि हुन्छ ? ती ३३३ उनी देहको विकारलाई हुन्छ । यदि आफ्नै क्षीरको कुनै अंग आफ्नै बसमा प्रसार गर्छ भने
 त्यस अवस्थामा त्यो व्यक्ति कसमाथि क्रोध गराम् ? ॥ ५२ ॥ यदि आत्मा सर्व मुखदुःखको हेतु छ भने न्यो पनि आफ्नै हो, अह होइन, किनकि आत्मादेखि भिन्न केही छैन । छ
 भने पनि त्या भिन्ना हो । अतः त मुख छ, न दुःख । अनि रिव केही ? ॥ ५३ ॥ यदि प्रहलाद मुख दुःखको कारण बानी भने गोदा पनि के अह-मा आत्माको हानि हुन्छ र तिनको
 प्रमाण पनि न भन्म मण्छोनी देहमै हुन्छ । कोही चाम्लो पनि मन्दछन्—गीतर प्रहलः अर्को प्रमाथि रतिर पर्नाले प्रहलाई नै धोका हुन्छ, आनि गोदा अतिप्रम भिन्न पूर्य कसरी पछा
 अनुभव गरि ? ॥ ५४ ॥ कसै नै मुखदुःखको कारण हो भने नीतिन आत्माको के प्रयोग ? ॥ ५५ ॥ पछि पदार्थ जह र जहह दुःखका प्रमाण नै हुन सक्छन्, त यो यो

महेदनाया कतमाय कुर्यन् ॥ ५२ ॥ दुःखस्य हेतुर्गद दंष्ट्रामनु क्षिपामनस्तत्र विकारयोगतन ॥ यदङ्गमंगन निद्वन्द्वे कनिकुर्येत कस्यै दुःखः
 स्वदेहे ॥ ५३ ॥ आत्मा यदि श्यामुसुहृदुःस्वहेतुः किमन्यतस्तत्र निजस्वभावः ॥ न ह्यात्मनोऽप्यद्यदि तन्मृषा स्यात् कुर्येत कस्यान्न न्यस्ये न दुःखस्य
 ॥ ५४ ॥ प्रष्टा निर्गत मुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनोऽजस्य जनस्य ते वै ॥ प्रहर्षदम्भेव च्छान्ते पीडा कुर्येत कस्यै पुरुषतनोऽप्य ॥ ५५ ॥ कस्यै ?
 हतुः मुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तद्वि जडाजडत्वे ॥ देहस्यचिःपुरुषोऽयं सुपर्णः कुर्येत कस्यै न हि कर्ममूलम् ॥ ५६ ॥ कस्यम्बु हेतुः मुखदुःखयोः
 श्चेत्किमात्मनस्तत्र तदात्मकोऽमो ॥ नागोर्हि तापो न हिमस्य तत् स्थात् कुर्येत कस्यै न परस्य द्रष्टव्यम् ॥ ५७ ॥ न केनचित्कापि कथयताम्
 द्रष्टव्यपरागः परतः पश्य ॥ गयाहमः संमृतिरूपिणः स्यादेव श्रुद्धो न विमेति भूतः ॥ ५८ ॥ एतां म आत्मस्य परात्मनश्चाम्यामिनां पूर्वतर्वा-
 र्हाभिः ॥ अहं तर्हिष्यामि दुरन्तपारं तमो मुकुन्दांघ्रिनिषेवयैव ॥ ५९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ निर्विश नष्टविणो गतकस्यः प्रजस्य गां पश्यन्त
 द्रष्टव्यः ॥ निराकृतोऽमद्विपरि स्वधर्मादकम्पितोऽमु मुनिराह गाथाम् ॥ ६० ॥ मुखदुःखप्रदो नान्यः पुरुषस्यात्मविसमः ॥ मित्रोदासीनरिष्य' मया

३३ अथेवम जह यममा प्रतीकत रमने आ मा सर्वथा विकारहीन र माधुमात्र य एता कसको कुनै आक्षेप नै छैन, अनि कस कसमाथि गरा हा ? ॥ ५५ ॥ यदि ताल न
 मुख दुःखको हेतु हो भने त्यसले पनि आत्माको के हानि हुन सक्छ ? कस पनि न पर्छो अह हो । स ॥—आमाके आमालाई दहाउन मर्कत र तिनले निडाहे नागा गत
 मर्कत, त्यसले आत्माका अक्षय काल उपका कारण हुन सक्छ । अनि रिव कसमाथि गर्ने ? किनकि आत्मातर्फ न कुनै प्रमाण देखाउँछ ॥ ५६ ॥ किन ॥ ५७ ॥ ५८ ॥
 आत्मातर्फ नै हिल्यै छैनदाहा कुनै प्रकारका मुखदुःखको संका हुन सक्छ । त मया प्रष्टा अहङ्कार प्रतीत हुन्छन् । जो यस्तो बन्दछ, यो फरि कान् । ५९ ॥ मया प्रष्टा ॥
 हाउन । ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥
 निज गुणान्ते वे तनं लब्धु ॥ ५८ ॥ भगवानले अनुभवो—यसरी धन नष्ट भएछ कलेटरहित र निरक भई पस्नार छ । ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

निश्चयं हृदा पति आपन्न धर्मस्य अतिपरम मान गच्छेत्—॥ ५९ ॥ यस्मा संनारमा व्यक्तित्वं सुख-दुःख दिने कर्षो कोक्षी पति लभे ॥ १० ॥ इति त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥
 मित्र, उद्योगिन र शत्रुहृषी संनार कञ्चानले नै रचित इ ॥ ६० ॥ अतः हे ताम । मया लघाणको वृद्धि द्वारा आपन्न सम्पूर्ण धर्मिक लघाणर सुविशुद्धक मनसि निश्चय मयः । यं यं यं
 सार हो ॥ ६१ ॥ जो हाथी मित्रद्वारा मान परिष्करो यो प्रजानिष्टा माध्यानीपूर्वकं सुख अन्यनाई सुनाईई इदयत्न गदंछ, त्यो सुख-दुःख आदि मये द्रष्टव्य चक्रमा भावि हो ॥ ॥
 इति आभ्यासपत्रे महापुरुषे एवाद्भुतकर्मणे 'कामिणी' महाप्रादोकायं ब्रह्मोदय' उपपादः ॥ ६२ ॥

॥ संनारमोचनं निरूपण ॥ समान्ना आज्ञा हृत्क—हे उद्धार ! अब म शान्तन आचार्यद्वारा द्वारा निश्चित सांख्यशास्त्रो वर्णन करंछु तुम ब्रह्मसंनारक उद्धार ॥ ६३ ॥
 अभ्यास प्रवृत्तम तुल्य साधनदिच्छ ॥ ११ ॥ प्रत्येकाल महा मन्त्रपुत्रका आदिमा सर्वज्ञता विवेकी विष्ट । ज्ञान र उनको विशेष अर्थात् दृष्ट र शत्रु निश्चितव्यवहार नै र च ॥ १२ ॥

रस्तममा ज्ञानः ॥ ६० ॥ तन्मात्मवर्तिमना तात निगृहाण मनो धिया ॥ मर्यावेक्षितया युक्त गतावात् योगमग्रहः ॥ ६१ ॥ य धनां मिश्रणा र्जागं
 प्रजनिश्रीं समहितः ॥ धामद्वयव्यवस्थवन्दनैर्नै वामिधृयते ॥ ६२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे पञ्चादशस्कन्धे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥

श्रीमद्भागवतुवाच ॥ अग ते संप्रवक्ष्यामि सांख्य पूर्वे विनिश्चितम् ॥ यद्विज्ञाय धुमान्मयो ज्ञाद्वैकल्पिकं भ्रमम् ॥ १ ॥ आर्जुनानमस्य
 पश्यंस्वैकल्पितम् ॥ यदा विवेकनिपुणा आदौ कृतदुगे युगे ॥ २ ॥ तन्मायाफलरूपेण केवलं निविकल्पितम् ॥ बाह्यमनोऽङ्गावर मत्तं द्विधा म
 न्यदुद्बुधत् ॥ ३ ॥ तयोरेकतरो त्वर्यः प्रकृतिः सांसारिका ॥ ज्ञानं तदन्यमो भावः पुराः सोऽभिधीयते ॥ ४ ॥ तनो रजः सत्त्वाभिनि प्रकृ
 पतन्मुषाः ॥ मया प्रक्षेप्यमाणायाः पुरुषानुमेन न ॥ ५ ॥ तेषाः समभवत्स्वर्गं महात् सृष्टेण संयुतः ॥ ततो विकुर्वन्तो जातोऽहङ्कारा यो वि
 हनः ॥ ६ ॥ वेदाधिकारैश्च ताममथेत्यहं विवृणु ॥ तन्मात्रं हि ममयां कारणं निदचिन्मय ॥ ७ ॥ अर्थस्तन्मात्रिकावज्ञे नाममादि
 च ॥ तस्माद्देवता आत्मैकादश च वैकुण्ठात् ॥ ८ ॥ मया सञ्चिता भावाः सर्वे महत्कारिणः ॥ अष्टमुत्पादयामासुर्मायतनमुत्तमम् ॥ ९ ॥
 तं जगत्तन्मात्रमण्डे मन्त्रित्वाभीमतां ॥ मम नाभ्यामष्टवदनं विशाख्यं तत्र आत्मनः ॥ १० ॥ सांख्यजतपमा युक्तो रजसा मदनुभवात् ॥ त्रा

अनि मय र बाणोल वनीत हो एकमात्र, निर्विकार र मन्त्रस्वरूप ब्रह्म भाषा अर्थात् हृत्क र उद्धार ब्रह्मावस्थन योत्रको हृद मया । ३ ॥ त्वमकाट एक वस्तु मयात् मयना
 प्रकृति मयत्तन । त्यो प्रकृति कार्य-कारणरूपक इष्ट यरिको हृत्क र दक्ष वस्तु ज्ञान हो, जो रूप कश्चित्क । ४ ॥ जोवका अष्टधा अनुमात मीने ब्रह्मवर्तनो लक्ष पात्र, तन्मा
 मय, रज, सत्त्वा तीन पुत्र निष्काय ॥ तीव्रत वृत्त र उमकट महत्तन उन्मय मयो, तुम मय पित मिनिष्करो छ । त्यो विकारयुक्त महत्तन च ब्रह्मकार ब्रह्म मया । अथल जीवनाई ॥
 पादंछा ६ ॥ त्या आह्वार वैकारिक, वैजय र शमन—येदले तीन वीरका हृत्क । पवनमय, इन्द्रिय र मनको कारण हुनाले त्यो ब्रह्म-वैतनम कर्तव्य ॥ आत्मम जह्नु रमय पवन मय
 रमत्त योपान मेजम अष्टवदनो इन्द्रिय र वैकट अष्टवदन इन्द्रियन अविद्यान अविद्या वचना जन्म ॥ १० ॥ महारा पोतन अष्ट मये कारणरूपने योदया निश्चित मय आपाद ॥ ११ ॥

अथ कथा ॥ १ ॥ इत्येता स्थित मेषाणि स त्वम जगन्ना एतन् विज्ञानं नये ॥ यति भेदा गानि कमलरा यो विष नमक कमल उक्थो र यमैवाऽ वक्षः ॥ १० ॥ एता
 त यथा ॥ १ ॥ मेरे अनुग्रहे रोगाण द्वारा लोकपाल महित भूः अथात वृधको, ब्रह्मः अथात अनाथक, स्वः अथात इदं पी तीन लोकको वृष्टि भयो ॥ ११ ॥ स्वर्लोक देवताऽऽका
 रिताभरणा कथा ॥ भुवर्लोक भूतगणको निमिन्ति तांतिर्या र भूर्लोकमा मनुष्यादि प्राणी गणर बसे तथा मिद्वरुले बसे स्थान पी तीर्नदेखि थायि मइसेक तथा तपोलोमादि पुन
 ॥ १२ ॥ ती जगन्ना मनुष्याले भुवरा तथा नागकालाणि स्थितीतको तले, अमल, लितम्, हुनवादि मनु पातान रनाए ॥ यो तीर्न सौंछ्या त्रिगुणान्मक कथा अनुसार नै मरे मरिाक प्राण
 ॥ १३ ॥ यथा ॥ १ ॥ तथा मन्थामको कलम्बका मरुयो, तपोलोक र मन्थलोका आदि उत्तम लोक प्राण पुनरु र भक्तिवागले मेरो दामपाय मिन्दल ॥ १४ ॥ म मथ मन्थरका
 ॥ १५ ॥ यो जगन्ना नै गो मानि जगत् समकलायले गुणको प्रवाहमा हुवको कहिले उचित्तर र गादिन्त, अथात यो कहिले शुभ कमल उपपन्न हुन्छ र वाहेक प्राणमक यो

॥ १६ ॥ यथा ॥ १ ॥ मन्थवर्गमा मन्थवर्गमिति विधा ॥ ११ ॥ देवानामोक्त आनीतवर्गानां च भुवः पदम् ॥ मर्त्यादीनां च भूर्लोकः सिद्धानां भित्त्यात्मजम्
 ॥ १२ ॥ अथोऽपराणां नागानां भुमेशोकोऽमुजत्वम् ॥ त्रिलोक्यां गतयः सर्वाः कर्मणां त्रिगुणात्मनाम् ॥ १३ ॥ योगस्य तपस्यैव मयास्य
 गत्यात्मना ॥ महर्जनस्तपः सत्यं भक्तियोगस्य मदुगतिः ॥ १४ ॥ मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं जगत् ॥ गुणप्रवाह इति हि ननु मर्जित
 निमज्जति ॥ १५ ॥ अनुवृत्तकथाः स्थानोः यो यो भावः प्रमिद्वयति ॥ मर्तोऽप्युभयमप्युक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १६ ॥ यस्तु यस्यादिरन्तत्र भवेत्तस्य न
 तस्य मन ॥ त्रिकालो त्वनाशार्थो यथा तेजसर्पाधिवाः ॥ १७ ॥ वदुपादाय पूर्वस्तु भावो विकुरुतेऽपरम् ॥ आदिरन्ते यदा यस्य तत्स्यमभिर्भागे
 ॥ १८ ॥ पश्येत्तत्सम्भोजनमाधरः पुरुषः परः ॥ मतोऽभिव्यञ्जकः कालो ब्रह्म तन्त्रियस्य त्वहम् ॥ १९ ॥ सर्गः प्रवर्तते तावतोर्वाप्येव नित्यशः ॥
 महाभूतविमर्शिनः स्थितान्तो यावदीक्षणम् ॥ २० ॥ विराभमयाऽऽमाद्यमानो लोकाकृत्यावकल्पकः ॥ पश्यत्वाय विशेषाय कल्पने भुवने नमः
 ॥ २१ ॥ अन्नं प्रलीयते मर्त्यपन्नं धानासु लीयते ॥ धाना भूमौ प्रलीयन्ते भूमिर्गन्धे प्रलाभते ॥ २२ ॥ अप्सु प्रलीयन्ते गन्ध आपां स्तरुधुं मे ॥

॥ २३ ॥ अथ अथात मानो, इहत् सेको हला र कृश अथात पातय र स्थूल अथात मांशो से अति पदाय उत्पन्न हुन्छ, त्वमको पुनर र प्रकृति इति गिरा नै
 स्थाना हुन्छ ॥ २४ ॥ दन पदाय जमको आदि र अन्यमा रहन्छ, त्यसको मानमा पनि उदैको सदा रहन्छ र त्यही सत्य पनि रहन्छ ॥ त्यसका विचार केरले मन्थरको निमित्त
 हुन्छ ॥ २५ ॥ मनुष्यको विचार ब्रह्मादि र मायेका मायो आदि हुन्छन् ॥ २६ ॥ जव कुनै उपरादन कारणको सहायवाले कुनै अर्को कार्यको मन्थकाई एव उपरादन कारण
 हुन्छ ॥ २७ ॥ यो जगन्ना आदि तथा सत्यमा रहन्छ, त्यही सत्य कहिन्छ ॥ २८ ॥ यम प्रवर्तते उपरादन कारण प्रकृति नै हो ॥ प्रकृतिका मरिहाल परदात्मा हुने ॥ यम
 आदित्यजगत्तात्ता ॥ २९ ॥ तर्जने प्रकाश्य न नै हुँ ॥ ३० ॥ ब्रह्मसम परमात्माको वृष्टि रहन्छ र अवस्था स्थितिको अनिमित्त मन्थ अथात प्रलय हुँदैन, त्वमन्म मोहकला कला
 फलभोगको निमित्त फल फलमा ले दाहमा उपचित्ताशङ्कीन यो नारा जुन विगतकृपक म्भिड छ, यो फलमा आफ्नो माते ब्रह्म योग नाराकव विशेषतया प्राप्त हुन्छ ॥

अवस्थ र मन अवस्था वर्ध, स्वयं वेला रसोगुणको प्रवृत्ति जान्नु ॥ १७ ॥ जब हानेन्द्रिय ज्ञान प्रवृत्तमा अवस्था र स्थिति अर्थात् चित्त विकल हुन पाइन्छ, अनि मन मूढत्व असो होम र अज्ञान एवं गलति गर्दछ, तब तमोगुणको वृद्धि ठान्नु ॥ १८ ॥ हे उद्धव । यसै मरी सत्वगुण बढेपछि देवराक्षस, राजोगुण बढ्दा असुरहरू र तमोगुण बढेपछि राक्षसहरूको बल वृद्धि हुन्छ ॥ १९ ॥ मन्वगुणले जीवको जाग्रत अवस्था, राजोगुणले स्वप्न र तमोगुणले सुषुप्ति अवस्था मान्नुपर्दछ । यी बाहेक तृतीय अवस्था—सुषुप्त अवस्था एकरस व्यामिश्रकष को, यो यी तीनैमा व्यापार रहन्छ । २० ॥ अज्ञानमा ज्ञानले मन्वगुण द्वारा उत्पन्नोदर माथिथो लोहकमा जान्छन्, तमोगुणले व्यक्तिको स्थावरपर्यन्त अधोगति भिन्दछ र राजोगुणले मनुष्य वेद प्राप्त हुन्छ । २१ ॥ मन्वगुणको वृद्धिमा मन प्राणी वर्गलोक जान्छन्, राजोगुणमा लीन हुने मनुष्य लोकमा तथा तमोगुणमा लीन हुने व्यक्ति नाटक्यामी हुन्छन् ।

[illegible]

कहिन्छ ॥ ५॥ अनामक भावले कम गर्ने व्यक्ति सात्त्विक, रामपुत्र भएर मन राजप ग्याः । एतापराई विचारले होन मगर कम गर्ने व्यक्ति नामक कहिन्छ । जो निरहङ्कार र मेरो आशिल मगर कर्ममा गहन हुन्छ, त्यो निर्गुण कहिन्छ ॥ २६ ॥ आन्धानको अन्ध मा ॥ ५६ ॥ अन्ध मानिन्छ । त्यसै प्रकार कर्मको अन्ध राजगी र जुन अन्ध अवममा गरिन्छ, उमलाई जानपी अन्ध भन्दछन् । मेरो सेवा-एवामा अन्ध निर्गुण कहिन्छ ॥ २७॥ पश्य, तिरव र अनायास प्राप्त आहार सात्त्विक, रसनेन्द्रियलाई हचिन्न राजप तथा कष्टदायी एवं अपवित्र आहार तामस मानिन्छ ॥ २८॥ आन्धाले प्राप्त सुख सात्त्विक, निषयले प्राप्त सुख तामस; मोह र दीनताले प्राप्त सुख तामस र मदारा पाने सुख निर्गुण मानिन्छ ॥ २९ ॥ यसरी द्रव्य, कर्म, कर्मा, अन्ध, देह, कल, काल, ज्ञान अवस्था, क्रिया र निष्क्रियी भवै निर्गुण सत कहिन्छन् ॥ ३०॥ हे उदव ! गुण र प्रकृतिद्वारा अपिष्ठित सबै देवे-मुने र बुद्धिले

तामस्यधर्मो या श्रद्धा मस्तेवायां तु निर्गुणा ॥ २७ ॥ पश्य धृतमनागस्तमहादायं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ राजसं चेन्द्रियमेष्टं तामसं चार्तिदायुचि ॥ २८ ॥ सात्त्विकं सुखमात्मोत्थं विषयोत्थं तु राजसम् ॥ तामसं मोहदैन्योत्थं निर्गुणं मदपाश्रयम् ॥ २९ ॥ द्रव्यं देशः फलं कालो ज्ञानं कर्म च कारकः ॥ श्रद्धावस्या कृतिर्निष्ठा त्रैगुण्याः सर्व एव हि ॥ ३० ॥ सर्वे गुणमया भावाः पुरुषव्यक्तधिष्ठिताः ॥ दृष्टं श्रुतमुच्यते बुद्ध्या वा पुरुषार्थम् ॥ ३१ ॥ एताः संसृतयः पुनो गुणकर्मनिबन्धनाः ॥ येनेमे निर्जिताः सौम्य गुणा जीवेन चित्तजाः ॥ भक्तियोगेन मन्त्रिणो मद्भावाय प्रपद्यते ॥ ३२ ॥ तस्याद्देहमिमं लब्ध्वा ज्ञानविज्ञानमभवत् ॥ गुणसङ्घे विनिर्घुप मां भजन्तु विचक्षणाः ॥ ३३ ॥ नि.मङ्गो मां भजेद्विद्वानप्रमत्तो जितेन्द्रियः ॥ रजस्तमश्चाभिजयेत्सत्त्वमसेवया मुनिः ॥ ३४ ॥ सत्त्वं नाभिजयेद्युक्तो नेरपेक्ष्येण शान्तधीः ॥ सम्पद्यते गुणैर्मुक्तो जीवो जीवं विहाय माम् ॥ ३५ ॥ जीवो जीवनिर्निर्मुक्तो गुणेश्चाशयमभवेः ॥ मयैव ब्रह्मणा पूर्णो न बहिर्नान्तराश्रेत् ॥ ३६ ॥ इति श्रीमद्भावे एकादशस्कन्धे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ मल्लक्षणमिमं कार्यं लब्ध्वा मदर्म आस्थितः ॥ आनन्दं परमात्मानमात्मस्थं समुपैति माम् ॥ १ ॥ गुणमय्या

॥ ३१ ॥ हे सौम्य ! पुरुषलाई या त्रिगुणमय संसार-बन्धन शुभ-कर्मले प्राप्त हुन्छ । जुन जीव यी चित्तजनित माकपोगद्वारा ज्ञातलिन्छ, त्या ममा निष्ठ। राहुने मक मेरो स्वरूप ज्ञानका पदार्थ त्रिगुणमय हुन्छ कर्णोत् मङ्ग प्राप्त गर्दछ ॥ ३२ ॥ ज्ञान-विज्ञान प्राप्तिको साधनरूप मानस-देह पाएर विचारवान् व्यक्ति गुण-सङ्घ र पागेर मेरो भजन गर्नाम् ॥ ३३ ॥ विवेक सम्पन्न र मननशील व्यक्तिको कर्तव्य हो । सत्त्वगुणको सेवन गर्दै रज र तमको पराम्भ गरेर इन्द्रियवपमपूर्वक आभक्ति र प्रसाद त्यागेर मेरो भजन गर्नाम् ॥ ३४ ॥ केहि शान्तचित्त र निरपेक्षभावले युक्तिपूर्वक सत्त्वगुणलाई पनि जितोम् । त्यसि प्रपन्नति गुणबाट मुक्त जीव आफ्नो जीवत्व छाडेर निश्चय ममा प्राप्त हुन्छ ॥ ३५ ॥ यसरी जीव लिङ्गशरीररूपिणी आफ्नी उपाधि र अन्तःकरण जनित गुणबाट मुक्त भई म परमसत्ताई प्राप्त गरेर एवै हुन्छ । केहि त्यो बाह्य अथवा आन्तरिक विषयमा कुनै प्रवृत्तले पनि अलग्गन् ॥ ३६ ॥ इति श्रीमद्भावे महापुराणे एकादशस्कन्धे 'वामिणी' भाषाटीकाया एकाविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

(ऐश्वर्यो र त्वसमे विवेचन) महाबाहू मनुहन्त-हे उद्धर ! मयै सुलभगते पुक्त यो मनुष्यदेह पाएर जो मनुष्य मागवद-वर्ममा स्थिर रहन्छ, त्यो आफ्नू अन्तःकरण स्थित न आनन्दरूप परमात्मासंगै पाउँछ ॥ ११ ॥ बन्धो ज्ञाननिष्ठा द्वारा जीवात्म्यासंग जुक्त भएर पुक्त जवान्नाविकल्पले प्रतीयमान शुद्धता रहेर पनि मिथ्या शुद्धता मानिन्न ॥ १२ ॥ विषय क्षेत्र र उदा-पातनमा नै कल्पने वस्तुको संभव नभएर, किनकि तिनको पछिजात्ये प्राणी अन्धोको पछि-पछि हिँड्ने जस्तो मानिने जस्तै धोर अन्धकारवा जाच्छिन्छ ॥ ३ ॥ यक्षस्त्री, राजराजिरर तथा हातापुत्र भद्राराज पुष्कराळे उर्वशीको विपोगमा दुःखी भएर अनेक परनाथाए गर्दै त्यो शोक द्वारापछि भनेका विष—॥ ४ ॥ स्वयं आफुलाई छाडेर जाने उर्वशीको पछि-पछि दगुरे उनले क्याकुल भएर उन्नय भैं नमनाचन्धामा नै मने-ए कठोर कामिनी । पर्सा यस्तो मन्दे बनलाये ॥ ५ ॥ उर्वशीमा अत्यन्त आसक्तचित्त पुष्कराळे मागहरू भोग्दै अवतुमावले धेरै वर्षम्म रात र दिन गएको पनि थाहा पाएनन् ॥ ६ ॥ केही दिनपछि वैराग्य भयो र उनले मने-‘अहो ! म

जीवयोन्मा विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया ॥ गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुतः ॥ वर्तमानोऽपि न पुमानुज्यतेऽवस्तुभिर्युगैः ॥ २ ॥ मङ्गं न कुर्यादमतां शिशनोदरतृपां क्वचित् ॥ तस्यानुगस्तमस्यन्धे पतत्यन्धानुगान्धवत् ॥ ३ ॥ ऐलः सम्राडिमां गायामगायत वृहन्धवाः ॥ उर्वशीविरह-न्मुह्यन्निर्विण्णः शोकसंयमे ॥ ४ ॥ त्यक्त्वाऽऽत्मानं ब्रजन्तीं तां नम्र उन्मत्तवन्द्यपः ॥ विलपन्नन्वगाजाये धोरे तिष्ठेति विव्रवः ॥ ५ ॥ कामान-तृषांऽनुजुषन्मुह्यन्निर्विण्णः ॥ न वेद यान्तीनाथान्तीरुर्वश्याकृष्टचेतनः ॥ ६ ॥ ऐल उवाच ॥ अहो मे मोहविस्तारः कामकश्मलचेतमः ॥ देव्या गृहीतकण्ठस्य नाथुःखण्डा हमे स्मृताः ॥ ७ ॥ नाहं वेदाभिनिर्मुक्तः सूर्यो वाऽभ्युदितोऽपुया ॥ मुषिनो वर्षपूगानां वताहानि गतान्युत ॥ ८ ॥ अहो मे आत्मसम्बोद्धे येनात्मा योषितां कृतः ॥ मीडारुग्मश्चकवतीं नरदेवशिखामणिः ॥ ९ ॥ मपरिच्छिदमात्मानं हित्वा तृणभिवेश्वरम् ॥ यान्तीं स्त्रियं चान्वगम्य नम्र उन्मत्तवद्वदन् ॥ १० ॥ कुतस्तस्यानुभावः म्याचेज ईशत्वमेव वा ॥ योऽन्वगच्छतिस्त्रियं यान्तीं स्त्रयत्यादताडितः ॥ ११ ॥ किं विद्यया किं तपसा किं त्यागेन श्रुतेन वा ॥ किं विविक्तो न मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनो हतम् ॥ १२ ॥ स्वार्थस्याकोविदं धिक्त्वां मूयं पण्डितमानिनन् ॥ योऽहमीश्वरतां प्राप्य स्त्रीभिर्गोस्त्रवजितः ॥ १३ ॥ सेवतो वर्षपूगान् मे उर्वश्या अधरामवम् ॥ न तृप्यत्यात्मभूः कामो बद्धि-

काम-वस्तुस्थित चित्त बुझे मज्जानीका मोहको कस्तो विस्तार छ ? स्त्रीको घाँटीमा हात राखेर बैठे आफ्नू थापुको पछि दिन र रात किनको पनि ज्ञान्न सकिने ॥ ७ ॥ पत्तो मोहमा मोहिरहनाले यो पनि जानिने कि कहिले छयोदय भयो र कहिले अस्त भयो र यो पनि जान्न सकिने कि पछिका वर्षको दिन कसरी गिने ॥ ८ ॥ अहो ! मेरो कस्तो ठूलो अज्ञान हो, म राजशिरोंमणि र पद्मवती भएर पनि आफुलाई स्त्रीको कण्ठाभूग हुनपाएको छु ॥ ९ ॥ राजराज सहित म आफ्नू स्वामीताई वृण भैं त्यागेर पनि स्त्रीको पछि-पछि म उन्नय भैं नाछु । र हँदै दगुरे । गधाको मथान पुःछाएर पनि मज्जतो । उल्लसलाई त्यागेर जाने तथा पछि पछि दगुरेको प्रभाव, तेज तथा स्वामित्व कसरी टिकनयन्ता ॥ १० ॥ ॥ ११ ॥ जवला मन नारोले बाँड्छु, त्वसको विद्या, तप, दान, शास्त्राभ्यास, एकन्त क्षेत्रन र मोनादि ज्ञानले के लाभ होजा ? ॥ १२ ॥ आफ्ना हित तथा अनहित नजान्ने एव

आहूतार्हं पण्डितं मान्दं च सूत्रं लोकां विप्रकारं छ, ओं रात्रि पाएर पनि गोस्वामिं ॥ १३ ॥ केरि मैले धेरै वषं उर्वशीको अपहरण पान गरे, तापनि अग्नि आहूतिदेखि नमए मै मनपट उत्पन्न हुने मेरा काम-वासनाहरू पण्डित भएनन् ॥ १४ ॥ कुलटा द्वारा इरण गरिएको चिन्तालाई मुक्त पार्ने आभाराम मुनिका प्रह भवोद्धृतालाई छोडेर अरु को समर्पण होला ? ॥ १५ ॥ उर्वशीले मन्त्र र मीठा वचन सुनेर मलाई धुत्राणकी यिई, तैपनि म मुटु र अजितेन्द्रियका मनको महामोह मष्ट हुन सक्न ॥ १६ ॥ होरीको स्वरूप नजानेर उमलाई मर्ष दान्ने पुष्टको हारीले क्यै अपकार गर्दैन, त्यस्तै यदि मैले इन्द्रियहरू विन्म सकिन भने यममा दिचारी ती उर्वशीले के अवगाध गरिन् ? चाम्तवमा मेरो नै माया दाव धियो ॥ १७ ॥ कहाँ भनिन र दुर्गन्धयुक्त श्रीको अपवित्र शरीर र कहाँ मीहार्ह-प्रेम आदि अनेक अलौकिक गुण ? अविवाले नै हनयो नारी शरीरमा अव्याम भएहेयो छ ॥ १८ ॥ यो देह, माता-पिताको धन हो आवा छो, स्वामी, अग्नि, कुङ्कु र म्याल, मिष्टमा कसैको छ ? के यो बापन् हो वा

राहुनिभिर्यथा ॥ १४ ॥ पुत्रव्यापहतं चित्तं को न्वन्यो मोचितुं प्रभुः ॥ आत्मारामेश्वरभूते भगवन्तमधोऽक्षयम् ॥ १५ ॥ बोधितस्यापि देव्या मे सूत्रवाक्येन दुर्मतेः ॥ मनोगतो महामोहो नापयात्यजितात्मनः ॥ १६ ॥ किमेतया नोऽपकृतं रज्ज्वा वा मर्षचेतसः ॥ रज्जुस्वरूपाविदुषो योऽहं यदजितेन्द्रियः ॥ १७ ॥ कार्यं मलीममः कायो दोर्मन्याद्यात्मकोऽशुचिः ॥ क गुणाः सौमनस्याद्या ह्यभ्यासोऽविद्यया कृतः ॥ १८ ॥ पित्रोः किं स्व तु भार्यायाः स्वामिनोऽग्ने स्वगृध्रयोः ॥ किमात्मनः किं मुहृदामिति यो नावमीयते ॥ १९ ॥ तस्मिन्कलेवरेऽमेधे तुच्छनिष्ठे विपज्जते ॥ अहो सुभद्रं सुनमं सुस्मितं च सुखं सियाः ॥ २० ॥ त्वदभ्यामरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिसंहतो ॥ विष्मूत्रपूर्णं रमतां कुमीणां क्रियदन्तरम् ॥ २१ ॥ तथापि नोपमज्जेत स्त्रीषु म्नेषु चार्थविन् ॥ विषयेन्द्रियसंयोगान्मनः क्षुभयति नान्यथा ॥ २२ ॥ अदृष्टादश्रुताद्वावान भाव उपजायते ॥ असम्पयुज्जनः प्राणाज्ज्याम्यति स्तितमितं मनः ॥ २३ ॥ तस्मात्पद्मो न कर्तव्यः स्त्रीषु स्त्रैणेषु चेन्द्रियैः ॥ विदुषां चाप्यविश्रब्धः षड्वर्गः किमु मादृशाम् ॥ २४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं प्रगायन्पदेवदेव स उर्वशीलोकमयो विहाय ॥ आत्मानमात्मन्यवगम्य मां वै उपारमज्ज्ञानविषूतमोहः ॥ २५ ॥ नतो दुः-

च पुत्ररुको ? यस्यै जगदं विपयमा केहा जन्म हुन पाउछ ॥ १९ ॥ यद्यपि अपवित्र र अन्यमा गृहित दक्षामा पुम्ने यो नाशवान् देहलाई पनि-‘अहो ! यस रमणीको राम्रो गुण वस्तो उद्यम नाउ र मनोहर हाँसोल धुन्छ छ ?’-यस्तो विचार गरेर मनुष्य त्यममा कामन्त हुन्छ । यो कस्तो अद्भुत अज्ञान छ । ॥ २० ॥ नववा, माँस, रुचिर, स्नायु, श्वेद, मज्जा तथा दाहका समृद्धको यम् देहमा आत्मन्त पुष्ट र अपवित्र मल-सूयमा गुल मान्ने अनेकानेक रीतिरुत्ता के अन्तर छ ? ॥ २१ ॥ अतएव आपन्न कल्याण सोऽग्ने शनी पुरुष, स्त्री र साँ सम्पदमा वसिर्त्य आपन्न नदोउनु, किनकि विषय र इन्द्रियको संयोगले नै मनमा विकार उत्पन्न हुन्छ, यो कुनै अन्य कालमले हाइन ॥ २२ ॥ हुन विषय देखे-सुनेको हुन्छ, तिनको कामना पनि उद्भूत । यमले इन्द्रियको विषयसित संयोग हुन नदिने व्यक्तिको चित्त सदैव स्थिर, शान्त हुन्छ ॥ २३ ॥ अतः इन्द्रिय हाग पनि को र यो जल्पदरो गृह कदापि नगरोम् मन समेत पाँच इन्द्रियको विषयस व विवेकी र बुद्धिमान् व्यक्ति कहिँस्यै नमकन् । यान म वस्तो कामान्तर र

अज्ञानीको न बुझ्छेन ॥ २४ ॥ भगवान् भक्तुहृद-हे उद्वह ! यमो रुद्रे राजाभिराज पुष्करा उपेक्षीलोक तत्काल छाडेर राज्यमा फर्केर आए र आफ्नु अन्तःकरिषया
आत्मारूपस्य विराजमानमा एषा मा गौ निन्देर आत्मवान् हुनाले मंहङ्गित भई खान्ने हुनगण ॥ २५ ॥ अतः बुद्धिमान् पुरुष कुम्भं छाडेर सज्जनमित्र वेष बदार् ।
यमले गौ मज्जन आफ्नु मरुपदेशन उनो मनको विषयामाक्ति किन्तु-मिन्न वासिदिने छन् ॥ २६ ॥ मज्जन मरुदः दिव्याय मया चित्त जगताउने, खान्ने, ममदर्शी, यमताभूत्य,
अहङ्कारिण, इन्द्रहीन र त्रिश्चन हन्तुन् ॥ २७ ॥ हे उद्वह ! ती एवम मौमाग्यज्ञानो मन्त्रजनमा परमाङ्गिण्य मेरो कथा-वार्ता बलिहृन्त्र, जो मनुष्यमात्रमा लागि
हितकारिणी छ र श्रवणदि डाग आफ्नु सेवन गर्दछन् । मन्त्रमेष पाप नष्ट गरिदिन्छन् ॥ २८ ॥ जो व्यक्ति मया मन लगाएर भद्रा तथा खादरूपक मेरा पवित्र कथाहरू
मुन्दे, फन्दे र अनुमादन गर्दै रहन्छन्, ती हरे भनन्थ भक्ति पाउँछन् ॥ २९ ॥ म अन्तन-गुण मज्जन र आनन्दानुभवस्वरूप परमार्थका भक्ति पाउने माव् व्यक्तिलाई अरु के कर्तु

मङ्गमृत्सृज्य मन्त्रमु मज्जेत बुद्धिमान् ॥ सन्त एतस्य छिन्दन्ति मनोव्यामङ्गमक्तिभिः ॥ २९ ॥ य तोऽनपेक्षमन्त्रिताः प्रशान्ताः समदर्शिनः ॥ निर्ममा
निर्माङ्गारा निर्द्वन्द्वा निष्परिव्रहाः ॥ ३० ॥ तेषु नित्यं महाभाग महाभागेषु प्रत्ययाः ॥ सम्भवन्ति हि ता नृणां ज्ञानां प्रयुक्तस्य च ॥ ३१ ॥ तावन्मृष्यन्ति
गायन्ति हानुमोदन्ति चारुताः ॥ मत्पराः श्रद्धाधनारथ भक्तिं विन्दन्ति ते मयि ॥ ३२ ॥ भक्तिं लब्धवतः माधोः किमन्यदवशिष्यते ॥ गन्धन्तन्तुगुणं
ब्रह्मस्थानन्दानुभवात्मनि ॥ ३३ ॥ यथोपश्रयमदण्डस्य भगवन्तं विभावसुम् ॥ शीतं भयं तमोऽग्नेनि साधुमन्त्रेण तस्तथा ॥ ३४ ॥ निमज्ज्योन्मज्जतां
धोरे भवाब्धौ परमायनम् ॥ सन्तो ब्रह्मविदः शान्ता नोर्द्वेषासु मज्जताम् ॥ ३५ ॥ अन्तं हि प्राणिनां प्राणा आर्तानां शरणं त्वहम् ॥ धर्मो वित्तं नृणां
प्रेत्य सन्तोऽर्वाग् विभ्यतोऽरणम् ॥ ३६ ॥ सन्तो दिशन्ति क्षुब्धिं बहिरर्कः समुत्थितः ॥ देवता बान्धवाः सन्तः सन्त आत्मानमेव च ॥ ३७ ॥ वैतमेन-
स्तनोऽप्येवमुर्वश्या लोकनि स्पृह ॥ मुक्तमङ्गो महोमेतामात्मारामश्चकार ह ॥ ३८ ॥ ईत श्रीमद्भागवते महापुण्ये एकदशस्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥
उद्वह उवाच ॥ क्रियायोगं समाचक्ष्व भवदाराधनं प्रभो ॥ यमाचारं ये यथाऽर्चन्ति सात्वताः सात्वतर्षभ ॥ १ ॥ एतद्वदन्ति मुनयः

पाउन छैन रहन्छ ॥ ३९ ॥ तत्त भगवान् अभिनेदेवरी आश्रय लिने प्रत्येकमाई शीत, मय र अन्तःकार-यो तीनको निश्चि मज्जन्तु एवमेव साधुजनको सेवा गर्नाले पाप, मत्परा-मय
र अज्ञानादि रहन्छ ॥ ४० ॥ यम पौर मंगार मायमा लब्धे-उपने व्यक्तिका निम्न जलमा डुल्न लागेछालाई बच्चा हो मङ्गलमा तथा खान्निमिण साधुजन नै मरुदन्दा हुन । महापद
छन् ॥ ४१ ॥ जग-कलत्र अन्त नै देहधारीहरूका जोवन छ, तरुने म नै दीनदुःखीहरूको को हुँ र अर्थात् पलायनमा यस नै मनुष्यका घन छ, त्यस्तै मत्पराबाट बचनी प्रत्येकालामा
यसमात्र मज्जन नै अवलम्बन हुन्छन् ॥ ४२ ॥ आकाशमा उदीयमान सूर्य मनुष्यलाई केवल बाह्य नेत्र (प्रकाश) दिन्छन्, तर मन्त्रजन ज्ञानरूपी आन्तरिक नेत्र दिन्छन् । अन्तर
मन्त्रजन देवता तथा बन्धु हुँ हुन्छन्, ती मन्त्रमा आत्मा र माझाव् मेरो स्वरूप नै हुन् ॥ ४३ ॥ हे उद्वह ! उमै केन देखि ज्ञानकोलाई हेनेहरूका एकाधेर सुधमनन्दन मत्परा प्रकृत
अनामक र ४३ मागम नष्ट भुनमा टाकाय ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुण्ये एकदश स्कन्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

(कर्मयोगको चिन्तेन) उद्धव मन्दलम्—हे सान्त्वयन् ! हजुरको छो मक्तवण हजुरको जुन मूर्तिमा बस्यो हजुरको आराधना गहन, ती आफ्ना आराधनास्वरूप कर्मयोग प्रसिद्ध भएछु ॥ १ ॥ नारद, भगवान् व्यासदेव तथा अङ्गिराका छोरा इत्यति आदि अनेक हुनि हजुरको यस कर्मयोगलाई नै मनुष्यको कल्याणको साधन मन्द आएछु ॥ २ ॥ हजुरको हस्तबाट निस्केको यो कर्मयोग एहिले प्रकाशले आफ्ना पुत्र भृगुआदिलाई र भगवान् शङ्करले पार्वतीलाई बताएका थिए ॥ ३ ॥ हे मानद ! यो कर्मयोग सर्व वर्ण र सर्व आश्रमलाई मान्य छ र न यमलाई छी तथा शुद्धादिको निम्ति पनि परम कल्याणकारी मान्दछु ॥ ४ ॥ हे कर्मलपत्राश्र ! हे जगदीश्वरहृदका ईश्वर ! कर्मन्धन छुटाउन श्रेष्ठ कर्म हजुर आफ्नू अनुरक्त भक्तभलाई मनुइवन् ॥ ५ ॥ भगवान् मनुइवन्—हे उद्धव ! यो अनन्तरार मएकी कर्मकाण्डको कुनै अन्य छैन । अतएव पूर्वोपर क्रमले न सकेकोमा नै त्यसको वर्णन गर्दछु ॥ ६ ॥ मेरो पूजाको वैदिक, तान्त्रिक तथा मिश्र तीन विधि कविका छन् । योषण्ये जुन आफ्नू अनुकूल पर्दछ, त्यसैले मेरो आराधना गरास् ॥ ७ ॥

मुहुर्निःश्रेयसं नृणाम् ॥ नारदो भगवान्व्यास आचार्योऽङ्गिरसः सुतः ॥ २ ॥ निःसृतं ते मुक्षाम्भोजाद्यदाह भगवानजः ॥ पुत्रेभ्यो भृगुमुकुन्धेभ्यो देव्यै च भगवान्भवः ॥ ३ ॥ एतद्वै सर्ववर्णानामाश्रमाणां च सम्मतम् ॥ श्रेयमासुतमं मन्ये स्त्रीशूद्राणां च मानद ॥ ४ ॥ एतत्कनलपत्राक्ष कर्मकन्धविमोचनम् ॥ भक्त्या चानुरक्त्या ब्रहि विश्वेश्वरेश्वर ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच । न हन्तोऽनन्तपास्य कर्मकाण्डस्य चोद्धव ॥ संश्लिप्तं वर्णयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ६ ॥ वैदिकस्तान्त्रिको मिश्र इति मे द्विविधो मन्त्रः ॥ त्रयाणामीप्तिनेनैव विधिना मां समर्पयत् ॥ ७ ॥ यदा स्वनिगमेनोक्तं द्विजत्वं प्राप्य पूरुषः ॥ यथा यजेत मां भक्त्या श्रद्धया तज्जिबोध म ॥ ८ ॥ अर्चायां स्पष्टिद्वलेऽग्नौ वा सूर्ये वाऽप्यु हृदि द्विजे ॥ द्रव्येण भक्तिगुक्तोऽर्चेत्स्वगुरुं माममायया ॥ ९ ॥ पूर्वं स्नानं प्रकुर्वीत धौतदन्तोऽङ्गशुद्धये ॥ उभर्येण च स्नानं मन्त्रैर्भृदृग्रहणादिना ॥ १० ॥ सन्ध्यापास्त्यादिकर्मणि वेदनाचांदितानि मे ॥ पूजां तैः कल्पयेत्सम्पत्सङ्कल्पः कर्मपावनीम् ॥ ११ ॥ शैला दारुमयो लोहो लेप्या लेख्या च सैकती ॥ मनोमयी मणिमयी प्रतिमाऽश्विधा स्मृता ॥ १२ ॥ चलाचलोति द्विविधा प्रतिष्ठा जीवमन्दिरम् ॥

शास्त्रोक्त विधि अनुसार यथा समय यज्ञाश्रित-संस्कारद्वारा द्वित्रय प्राप्त गरिगरेपछि कस्तो अर्द्धा-मङ्गलित मेरो पूजा गर्नुपर्दछ, त्यो सुन । ८ ॥ उपर्युक्त निष्कषट् भावले प्रतिमा, चोत्तरा, अग्नि, धूप, जल, इत्य तथा आज्ञणमा शक्तिप्राप्तित यथाचित सामञ्जस आफ्नू गुरुस्वरूप मेरो पूजा गरास् ॥ ९ ॥ विद्वान् दन्तधावनपछि शरीर शुद्धिकोलागि वैदिक र तान्त्रिक मन्त्र उच्चारण गर्दै स्यापकारि लगाय स्नान गरास् ॥ १० ॥ वेदले सन्ध्यापास्त्यादि कर्मको विधान गरेको छ । अतः नया मङ्गला पुरुष उर्मद्वारा सबै कर्मलाई पवित्र पार्न मेरो उपासना गरास् ॥ ११ ॥ मेरा प्रतिमाहरू आठ शरीर हुन्छन् । जस्तै—दुहाको, काठको, फलाम, सुन, चाँदी आदि हुने धातुको, कन्दोदि लेपको, त्रिविध गरिगएको काग, बालुकाभरी र मणिमयी एवं मनोमयी ॥ १२ ॥ विधिवन् प्राणप्रतिष्ठा गरा स्थापित भगवान् र निरामय्यानरूपी प्रतिमा पान पल र अचल इष्ट प्रकाश हुन्छ । हे उद्धव ! ईश्वर प्रतिमाको पूजामा आवाहन अथवा विप्रीति गर्ने अवश्यकता पर्दैन । अर्थात् प्रतिमाको आवाहन विनाजत्र गरास् वा नगरेस्, तर बालुकायथ मणिमाया आवाहन तथा

विमर्शनं प्रतिदिनं गर्भेऽर्पेत् ॥ घातो, चन्दनं र चित्रमयी इतिमात्राई स्नानं नगपश्चर कोल मार्जनं गगउन् ॥ १४ ॥ प्रमिद्धं र उवम परार्थेऽहले प्रतिमा आदिमा पूजा गरिन्छ, भ
जो निष्काम मन्त्र छ, न्यो अनायास प्राप्त पदार्थ र भावनामात्रले पनि हृदयमा मेरो पूजा भएको ॥ १५ ॥ हे ३३३, स्नान, वस्त्रभूषण आदि पात्राण अथवा पात्रका प्रतिमा पूजनमा नै
उपयोगी छन्, बालुकापयी वा माटोको मूर्तिमा पूजा गर्नु छ भने त्यसमा मन्त्रद्वारा जप र त्यसमा प्रधान देवताहरूको यथास्थान पूजा गर्नुपर्दछ ॥ अभिनेमा पूजा गर्नु छ भने यिउ
मिमाएको हवन सामग्रीले आहुति दिनुपर्दछ ॥ १६ ॥ यसैलाई प्रयोग मानेर गरिने पूजामा मुख्यतः अध्ययन र उगस्थान द्विप छ र जलमा तर्पणादिले मेरो उपासना गर्नु पर्दछ ॥ य
अर्थात् कुनै वस्तु अद्वाले जल मात्र चढाउँछ, तब म त्यो प्रेमले स्वीकार गर्दछु ॥ १७ ॥ यदि कुनै अमकाले मलाई बेरो सामग्री निवेदन गरे पनि म त्यसले सन्तुष्ट हुन्न ॥ जस म अङ्गितले
ममर्ति जलले नै प्रपञ्च हुन्छु भने म-घ, पुष्प, पुष्प-दीप र नैवेद्यादि वस्तु समर्पणको कुरा छैन ॥ १८ ॥ उपासक पहिले पूजाको सामग्री जम्मा गराउनु र टुप्पा लगादि पारे

उद्दामावाहने न स्तः स्थिरायामुद्धवाचने ॥ १३ ॥ अस्थिरायां विकल्पः स्यात् स्थण्डिले तु भवेद् द्वयम् ॥ स्तूपनं स्वविलेप्यायामन्यत्र परि-
मार्जनम् ॥ १४ ॥ द्वयैः प्रमिद्धैर्मद्यागः प्रतिमादिष्वमायितः ॥ मन्त्रस्य च यथालब्धेर्हृदि भावेन चैव हि ॥ १५ ॥ स्नात्करणं प्रेष्टवर्चायामेव दृढम् ॥
स्थण्डिले तत्तन्निष्कामो महावाग्यप्लुतं हविः ॥ १६ ॥ सूर्ये चाम्बहर्णं प्रेष्ठं सलिले मलिलादिभिः ॥ श्रद्धयोपाहृतं प्रेष्ठं भक्तेन मम वार्येपि ॥ १७ ॥
भूर्यथ्यभक्तोदहतं न मे तोषाय कल्पते ॥ गन्धो घृणः सुपनसो दीपोऽन्नाद्ये च किं पुनः ॥ १८ ॥ शुचिं सम्भृतमम्भारः प्राग्दर्भैः कल्पितामनः ॥
आमीनः प्रागुद्गृ वाचैर्दर्चायामय सम्मुखः ॥ १९ ॥ कृतन्यासः कृतन्यासां मदर्चा पाणिनाऽऽशुजेत् ॥ कलशं प्रोक्षणीयं च यथावदुपसाधयेत् ॥ २० ॥
तदद्भिर्देवयजनं द्रव्याभ्यात्मानमेव च ॥ प्रोक्ष्य पात्राणि श्रीण्यद्भिर्मेस्तेर्द्रव्यैश्च साधयेत् ॥ २१ ॥ पाद्यार्व्याचमनीयार्थं श्रीणि पात्राणि देशिकः ॥
हृदा शीर्ष्माय शिखया गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥ २२ ॥ पिण्डे वास्यग्निमंशुद्धे इत्यशस्यां परां मम ॥ अर्ध्या जीवकलां ध्यायेन्मादन्ते
मिदमभविताम् ॥ २३ ॥ तयाऽऽश्मभूतया पिण्डे व्याप्ते सम्पूज्य तन्मयः ॥ आवाह्यान्वादिषु स्थाप्य न्यस्ताङ्गं मां प्रपूजयेत् ॥ २४ ॥ पाद्योत्पराहं-

कुष्ठं विष्ठाश्रोतुं ॥ अग्निं दूर्ध्वं वा उष्णानि कर्करं पवित्राक्षे ल्यो कुशामनसा वसोम् ॥ प्रतिमा अवल ल भने उमको माइन्ने नै बल्लुपर्दछ ॥ त्यसपछि पूजा थाल्नु पर्दछ ॥ १९ ॥
पहिले विधिपूर्वक अङ्गन्यास र वस्त्रधाम गरेर मूर्तिमा मन्त्रन्यास पारी प्रतिमाया उपममर्ति सामग्री हटाइदेखोम् ॥ अग्नि जलपूज कलश र प्रोक्षणी पात्रादिको पूजा मन्त्र-पुष्प
आदिने गरौम् ॥ प्रोक्षणीपात्रको जलले पूजा सामग्री र आपन् सर्गिमा प्रोक्षण गरौम्, अग्नि पात्र, अर्घ्य र आचमनको निम्ति तीन पात्रमा कलशको जल भरि पारे रालात् र त्यसमा पूजा
पद्मलि अनुगार सामग्री राख्नु ॥ (पात्रपात्रमा हयमाक-पत्राको दान, पुष्प, कमल, विष्णुकाणा र चन्दन तुन ? आदि, अर्घ्यपात्रमा चन्दन, अक्षता, कुन, जौ, मिठ, कुष्ठ, प-पुष्प र द्वा
वषा आचमन पात्रमा काइकल, स्वाध आदि राख्नु ॥) अग्नि पूजा मन व्यक्तिले तीनै पात्रलाई कषपः हृदयवन्त्र, श्रिगोमन्त्र र शिखामन्त्रले अभिमन्त्रित गरेर पछिबाट गायत्री मन्त्रले
आमन्त्रित गरौम् ॥ २१ ॥ २२ ॥ त्य-पछि प्राणायास द्वारा प्राणदातु र भावनाद्वारा सर्गिमा अग्नि शूद्र मन्त्रले हृदय-मन्त्रमा अन्तर र भोग दापाश्लिषको समान मेरो जोषकहाको

प्यान गरांस् । हला-हला ण्डि अवि-अनि अकारको, ककार, उकार, यकार, विन्दु र नाद यी पाँच कलासं अन्तर्गता उद्यो जीवन्तका प्यान गराम् ॥ २३ ॥ २४. जीवन्तका आत्मन्तर्गता छ । अथ उभयो तेजले अन्तःकरण र शरीर यस्मिन् सव मानसिक उपचारले मनमने उभयो हुवा गनुपर्दछ । अनि मनस्य अणु मेरो आवाहन गरी प्रणिमादिमा स्थापन गरांस् । फेरि अन्तःप्राय अङ्गन्याय गरेर ग्येमा मेरो पूजा गराम् ॥ २४ ॥ हे उदव ! मेरो मानसमा धर्मादि गुण र विपल शक्तिको उठान गरावना अर्थात् आमनत्रो धर्मादि धर्म, ज्ञान, वैराग्य र ऐश्वर्यरूप आर सुखो छद्, अधर्म, अज्ञान, अवैराग्य र अनैश्वर्य—यी चारै दिशाणा नदी छद्, एष्वरत्र-मन यी तीन कालका पाँडा छद्, यसमा विमला, उकारिणी, ज्ञाना, क्रिया, योगा, धर्मा, सत्ता, ईशाना र अनुग्रहा—यी नौ शक्तिहरू विराजमान छद् । यस आत्मनमा पीडा अपदल कमठ छ, त्यसको कमिका अन्तःप्रकाशमान छ र पहिला केन्द्रको सौन्दर्य अनौठो छ । आत्मनकं सम्बन्धमा यत्नो गरावना गरेर पाप, अशुद्ध, आत्मनीय आदि उपचार प्रस्तुत

गतीनुपचारान् प्रकल्पयेत् ॥ धर्मादिभिश्च नवभिः कल्पयित्वाऽऽत्मन मम ॥ २५ ॥ पञ्चमष्टदलं तत्र कर्णिककमरोज्ज्वलम् ॥ उभाभ्यां वेदतन्त्राभ्यां मह्यं तृभयमिदं ॥ २६ ॥ सुदर्शनं पाञ्चजन्यं गदामीषु धनुर्हस्तान् ॥ मुमलं कौस्तुभं मालां श्रीवत्सं चानुपूजयेत् ॥ २७ ॥ नन्दं मुनन्दं गरुडं प्रचण्डं चण्डमेव च ॥ महाबलं बलं चैव कुमुदं कुमुदक्षेत्रम् ॥ २८ ॥ दुर्गां विनायकं व्यासं विष्वक्सेनं गुरुन् सुरान् ॥ स्वे स्वे स्थाने त्यभिमुक्तान् पूजयेत् श्रेष्ठेणादिभिः ॥ २९ ॥ चन्दनोशीरकपूरकुङ्कुमागुरुवामितै ॥ सलिलैः स्नापयेन्मन्त्रैर्नित्यदा विभवे मति ॥ ३० ॥ स्वर्णधर्मागुणैश्च महापुरुषविग्रहा ॥ पौरुषेणापि सूक्तेन सामभी राजनादिभिः ॥ ३१ ॥ वज्रोपवीताभरणपञ्चसङ्गन्धलेपनैः । अलङ्कुर्वीत ममेव मद्भक्तो मां यथाचितम् ॥ ३२ ॥ पाद्यमाञ्जनीर्यं च गन्धं मुमनसोऽञ्जतान् ॥ घूपदीपोपहार्याणि दद्यान् श्रद्धयार्चकः ॥ ३३ ॥ गुडपायममर्षीणि राष्ट्रकुल्यापूपमोदकारान् ॥ संयावदधिसूपांश्च नैवेद्यं सति कल्पयेत् ॥ ३४ ॥ अभ्यङ्गोन्मर्दनार्दशदन्तधावाभिवेचनम् ॥ अञ्जलग्नीतनूत्यादि पर्वणि स्युस्तान्वहम् ॥ ३५ ॥

गराम् । अनि भोग र मोक्षको सिद्धिका लागि वैदिक र वास्तविक विषयले मेरो पूजा गराम् ॥ २५ ॥ २६ ॥ सुदर्शन चक्र, पाञ्चजन्य शङ्ख, कौमोदकी मृदा, सुहृन्, बाल, बलुग, हलो र सुमल—यी आठ आगुष्टो पूजा आठ दिशामा गराम् र कौस्तुभमणि, वैजयन्तीमाला र श्रीवत्सच्छिद्रको वक्षस्थलमा वषास्थान पूजा गराम् ॥ २७ ॥ नन्द, मुनन्द, प्रचण्ड, चण्ड, महाबल, बल, कुमुद र कुमुदक्षेत्र—यी आठ पाण्डको आठ दिशाहरूमा, गरुडको सामुन्ने, दुर्गा, विनायक, व्यास र विष्वक्सेनको चारै कुनामा स्थापन पूजन गराम् । वामातिर गुरुको र वषाकम पूर्वादि दिशाहरूमा इत्यादि आठ लोकपालहरूको स्थापना गरेर प्रोक्षण, अर्घ्यदानादि क्रमले पूजा गनुपर्दछ ॥ २८ ॥ २९ ॥ हे विष उदव ! यदि सामर्थ्य छ भने दिनहुँ—चन्दन, लवण, कपूर, केसरी सुगन्धित वस्त्र द्वारा सुवागित जत्रले मलाई स्नान गराउनु र त्यम बेला 'सुपर्ण धर्म' र 'पाद स्वर्णधर्मागुण' 'जितने दुष्करीका' इत्यादि महापुरुष विद्या, 'महलक्ष्मी' पुरुष सहस्रनामः महस्रः आदि पुस्तक र 'इन्द्र नरो नेमघिला हवन्' इत्यादि मन्त्रादि शान्तिनाममात्रन गठ पनि गर्दै रत्नपुष्ट ॥ ३० ॥ ३१ ॥ मेरो मल वस्त्र, अने, आभूषण, पद, माला, मन्त्रादिने प्रेषण गर्ने गृहकार गराम् ॥ ३२ ॥ उषासक अद्भुतपुष्प मलाई वष,

आचमन, चन्दन, फूल, अक्षता, धूप-दीपादि समर्पित कर्तुम् ॥३३॥ अक्षि मय शकल, शपथ, चिउ, पूरी, मिष्टान्न, दही र दाल आदि उपहार नैवेद्य लगाउनु ॥३४॥ भगवान्का विज्ञप्तिमाई दन्तधावन गराउनु, पुकुवा घण्टिनु, पञ्चासुनल स्नान गराउनु, सुगन्धित पदार्थको लप लगाइदनु । ऐना देखाई भाँप लगाएर अक्षि छ भने प्रतिदिन अन्धा वर्षका दिन नाच-गाणा आदिको पनि प्रवन्ध कर्तुम् ॥ ३५ ॥ हे उद्धव ! पूजापछि अष्टश्लोक रितिले बनाएको कुण्डमा अग्नि स्थापना कर्तुम् । न्यो कुण्ड मेमना, गन् र वेदीले छोमायमान हुनुपर्छ । यमपा हातले हम्केर अग्नि प्रज्वलित गरी त्यसको परिमृदुन अर्थात् एकज पाल्नु ॥ ३६ ॥ वेदीको चारैतिर कुण्ड काँप्नु । अर्थात् चारैतिर बीस-बीस कुण्ड निर्माई त्यसमा मन्त्र पढ्दै जल छर्कोस् । त्यसपछि विधिपूर्वक समिधाहरूको आधानरूप अन्नाधान गर्ने गरी अग्निको उच्च भागमा होमोपयोगी गायत्री शस्त्रे प्रोक्षणीकां उल्लेख प्रोक्ष्ण गरेपछि मेरो पसरी ध्यान गराउ ॥३७॥ मेरो मूर्ति बनाएको मुन हँ बन्दो छ । री-रीवाट आन्निको वर्षा मरहेछ । लावा र विशाल चार घुसाउनु

विधिना विहिते कुण्डे मेखलागतवेदिभिः ॥ अग्निमाधाय परितः समूहेत् पाणिनोदितम् ॥ ३६ ॥ परिस्तीर्याथ पर्युक्षेदन्वाधाय यथाविधि ॥ प्रोक्ष-
ण्याऽऽसद्य द्रव्याणि प्रोक्षणाभौ भावयेत् मान् ॥ तपजाम्बूनदप्रस्तं शङ्खचक्रगदाम्बुजैः ॥ लसच्चतुर्भुजं शान्तं पद्मकिङ्कवाममम् ॥ ३८ ॥ स्फुर-
त्किरीटकटककटिसूत्रवराङ्गदम् ॥ श्रीवत्सवक्षसं धाजत्कोस्तुभं वनमालिनम् ॥ ३९ ॥ ध्यायन्मन्त्र्य दारुणि हविषाभिष्टनानि च ॥ प्रास्यान्य-
भागावाधारी दत्त्वा चान्यप्लुतं हविः ॥ ४० ॥ जुहुयान्मूलमन्त्रेण षोडशर्चावदानतः ॥ धर्मादिभ्यो यथान्यार्थ मन्त्रैः स्विष्टकृतं बुधः ॥ ४१ ॥
अभ्यर्च्यार्थ नमस्कृत्य पार्श्वदिभ्यो बलिं हरेत् ॥ मूलमन्त्रं जपेद् ब्रह्म स्मरन्गारायणारमकम् ॥ ४२ ॥ दत्त्वाऽऽचमनमुच्छेषं विष्वक्मेनाय कल्पयेत् ॥
मुखवामं सुरभिमतं ताम्बूलाद्यामयाहर्षयेत् ॥४३॥ उपगायन् गृणन् नृत्यन् कर्माण्याभिनयन् मम ॥ मत्कथाः श्रावयन्शृण्वन् मुहूर्तं क्षणिको भवेत् ॥४४॥
स्तवैरुवाचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतेरपि ॥ स्तुत्वा प्रमीद भगवन्निति वन्देत् दण्डवत् ॥ ४५ ॥ शिरो मत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परम् ॥
प्रणम्य पाहि मामीश भीतं मृत्युप्रदार्णवात् ॥४६॥ इति शेषं मया दत्तां शिरस्याधाय सादरम् ॥ उद्गमयेच्चेदुद्धास्य ज्योतिर्ज्योतिषि तत् पुनः ॥४७॥

छोमायमान छन्, तिनका शङ्ख, चक्र, गदा, वज्र शोभेछु छन् । वमलको केसर हँ पहेंतो वस्त्र छ ॥३८॥ सिस्मा हुकुट, नारीमा कञ्ज, कम्बरमा कर्धनी, पायुगमा पाबुदन्त शोभ-
रहेको छ । वक्षस्थलमा श्रीवत्सको चिह्न छ, पछिमा कोमल मख वनमाइरहेको छ । पुँडामध्य वनमात्रा हृष्टिदेको छ । ३९ ॥ अग्निमा मेरो चतुर्भुज मूर्तिका ध्यान गरेर पूजा गर्नु
पर्दछ । अग्नि मुखेका सविधा चिउमा चोमेर आहुति दिनु र आज्यसाध-आधार नमको दुर्-दुर् आहुति अह दिनु । अग्नि अन्य हवन सामग्रीले आहुति दिउ ॥४०॥ त्यसपछि आफ्नै हृष्टमन्त्र-
ले वा 'अन्नयो नारायणाय' वज्र यो महाश्वर मन्त्र अथवा पुरुषसूक्तका सोडमन्त्रले हवन गरेपछि धर्मादि देवताहरूलाई पनि विधिपूर्वक मन्त्रले हवन गरी स्विष्टकृत आहुति दिनु॥४१॥
यसमा अग्निमा अन्तर्गामीरूपले स्थित भगवान्को पूजा गरेर नमस्कार गरौंस्, नन्द मुनःआदि पार्श्वदलमा आठ दिशाका हवनहमोक्त बलि दबांस् । अग्नि प्रतिमाको सम्मुख बसेर पर-
ब्रह्मस्वरूप नारायण भगवान्को जप गरौंस् ॥४२॥ अग्नि भगवानलाई आचमन गराई उनको प्रसाद विष्वक्सेनलाई निवेदन गरेर आफ्ना इष्टदेवता सेवामा अक्षर, पान आदि हृष्टवाम

रक्षाभोग् र पुण्याच्छलि पश्यामः ॥ ४३ ॥ मेरा लीलाहृदको गान र बर्णन तथा अभिनय वर्यम्, यी सबै वटाई द्वयोःबल प्रष्टा ताप्न वाचोम् । मेरा लीला-र-थादक स्वयं कृन्तु र
 अस्मन्नाई मुनाउनु । कर्ता वेगको निमित्त संसार र त्यसका सर्वे प्रपञ्च दिमैर घमा नै तन्मय होओम् । ४४॥ शशी ह्मदि इनिद्वारा वा प्राकृत बलमयद्वारा बनाएका माना हुना स्मर
 र स्तोत्रले मेरो । त्रुति-प्रार्थना श्रोतुम्—हे स्वयन् ! इतुर मयाभि प्रवच हुनाम् । मलाई आफ्नु कृपा प्रसादले निर्विकल हुन्याउनुम् । कनि इच्छवन्-अनाम गर्नु । बापम् शिर मेरा
 चरणमा गलेर दुवै हातले—दाहिने बायाँ र बाँयाँले दाहिने चरण समतेर केन्नु—हे स्वयन् ! यो संसार मायायमा य हुनिरह्यो छ । मनुष्यका बाह्र भलाई लभेटिरहेको छ, य
 हाईर तुरुन्ते दुःखमा भाण्दो छ । प्रभो ! मेरो रक्षा गर्नुइवम् । ४५॥ यत्र प्रकार । त्रुति गरेर भलाई पढाएका मालादक आफ्नु शिरमा राख्दा मैले दिएको प्रसाद छान्नाम् । यदि
 निम्नले गर्नु छ भने बस्ते । शक्तता गर्नुपदंछ—प्रतिमाद्वट पाँटा दिव्य ज्योति निष्कको छ र यो मेरो हृदयस्थ ज्योतिमा सँगन भएको छ; वही विषयन हो ॥ ४७ ॥ हे उदय ।
 प्रतिमादिमा अब जहाँ श्रद्धा छ, त्यही मेरो पूजा गर्नुपदंछ, किनकि य सर्वात्मा हुँ र समस्त प्राणीमा र आफ्नु हृदयमा पनि निष्क छ ॥ ४८॥ यो मनुष्य बमरी वैदिक तान्त्रिक

अर्चादिषु यदा यत्र श्रद्धा सां तत्र चार्चयेत् ॥ सर्वभूतेष्वाम्नि च सर्वतामहमवस्थितः ॥ ४८ ॥ एवं क्रियायोगपथेः पुमान् वैदिकता तान्त्रिकैः ॥
 अर्चन्नुभयतः सिद्धिं मर्त्ता विन्दत्यभीप्सिताम् ॥ ४९ ॥ यदानीं सम्प्रतिष्ठाय मन्दिरं कारयेद् दृढम् ॥ पुण्योद्यानानिरम्याणि पूजायाञ्चोत्तमाश्रितान् ॥ ५० ॥
 पूजादीनां प्रवाहार्थं महापर्वस्यथान्वहम् ॥ क्षेत्राण्यपुष्पग्रामान् दत्त्वा मत्सार्ष्टितामियात् ॥ ५१ ॥ प्रतिष्ठया सार्वभौमं सद्गना भुवनत्रयम् ॥ पूजादिना-
 न्द्व्यलोक त्रिभिर्मत्साम्यतामियात् ॥ ५२ ॥ मामेव नैरुपेक्ष्येण भक्तियोगेन विन्दति ॥ भक्तियोगं म लभते एवं यः पूजते माम् ॥ ५३ ॥ यः
 स्वदत्तां परदत्तां हरेते मुनिप्रयोः ॥ वृत्तिं म जायते विद्भुम् वर्णानामयुतायुतम् ॥ ५४ ॥ कर्तुश्च मारयेद्देहोऽनुमोदितुरेव च ॥ कर्मणां भागिनः
 श्रेय मृगो भूयसित तत् फलम् ॥ ५५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशास्कन्धे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

श्रीमगवातुवात् ॥ वग्वभावकर्माणि न प्रशमेन्न गर्हयेत् ॥ विश्वमेकालकं परयन् प्रकृत्या पुरुषेण च ॥ १ ॥ परस्वभावकर्माणि यः प्रशंसति निन्दति ॥

श्रियास्तेषां द्वाग मेरा पूजा गर्दछ । यो यम लोक र परलोकमा समित ठमोष्ट सिद्धि प्राप्त गर्दछ । यदि कुनै छ भने उपवास रात्रो मन्दिर बनाउन लगाओम् र त्यसमा मेरा प्रतिमा
 पठाओम् । रामा-गमा पूजाको वदेना समुआम्, निम्न-पूजा, पर्वको यात्रा र हुला-हुला टाकको व्यवस्था गरिदेओम् ॥ ५०॥ यो मनुष्य पर्व र प्रतिदिनका पूजाका लागि अनाम,
 बन्ध, नग्न वा पाउँमेरा नाममा समर्पित गरिदिन्छ, जिनलाई मेरे समान ऐश्वर्य प्राप्त हुन्छ । ५१॥ मेरो भक्तिको प्रतिष्ठा गर्नाले पुष्पीको एकछत्र राज्य, मन्दिर निर्माण-अनाम-
 राज्य, पुन को व्यवस्था गर्नाले बलनाई प्राप्त हुन्छ ॥ ५२॥ निष्कामभावले पूजा गर्दा भलाई नै प्राप्त गर्दछ । जो आफ्नुले दिएको वा जर्कले दिएको देवता र साधकको नीतिका
 हान गर्दछ, या कसैको रव-अम विष्ठाको कीरा हुन्छ ॥ ५३॥ ५४॥ जो व्यक्तिको चल्ता काममा बर्ता डात छ भने कत पनि बर्ता नै पाउँछन् । ५५ । इति श्रीमद्भागवते महापुराण
 एकादशस्कन्धे नवमोऽध्यायः ॥ २७ ॥

(परमार्थ निरूपण)—श्री हृण कन्तुदन्ध—हे उदय ! यद्यपि व्यवहारमा पूजा र प्रकृति—द्रष्टा र रत्यो मे देवने दृष्ट गरिका देखिन्छन् तारनि वमार्थ रदिन देदा वा गर्व

उद्वले सोंपे—मगवान् ! आत्मा द्रष्टा र देह दृश्य छ । आत्मा स्वयंप्रकाश र देह अज्ञ ! यस्तो स्थितिमा जन्ममृत्युरूप संसार न देखलाई हुन सक्छ, न आत्मालाई नर यमको हुनु पनि शक्य छ । अनि यो कसलाई हुन्छ ? ॥ १० ॥ आत्मा त अविनाशी, प्राकृत-अप्राकृत गुणहरूले रहित, शुद्ध, स्वयं प्रकाश र सर्व प्रकारका आवरणले रहित छ, तथा शरीर सगुण, प्रकाश र आशुच छ । आत्मा अग्नि झैं वक्राप्रमाण छ भने शरीर काठ झैं अचेतन । अनि यो जन्ममृत्युरूप संसार छ कसलाई ? ॥ ११ ॥ श्रीकृष्ण मगवान् आज्ञा हुन्छ—हे उद्व ! बन्तुनः संसारको अस्तित्व छैन, तापनि जन्मम देह, इन्द्रिय र प्राणमित आत्माको सम्बन्ध आन्ति छ, तबसम्म आविर्बोको पुरुषलाई यो म य झैं स्फुरित हुन्छ । ॥ १२ ॥ जब स्वप्नमा अनेक प्रकारका विपत्ति आइपुग्छन् तर वास्तवमा ती कुनै तापनि स्वप्न द्वारापछि पनि त्यसको अस्तित्व रहिरहन्छ, त्यस्तै संसार छैन भन्ने भए पनि जो त्यसमा प्रतीत हुने विषयको चिन्तन रहन्छ, तिनको जन्म-मरणरूपी संसारबाट निवृत्ति हुन सक्दैन ॥ १३ ॥ जब मानिस स्वप्न देखिरहन्छ, तब निद्रा मग हुनु भन्दा पहिले उसलाई हुन-हुला विनिमित्त कुनै पदार्थ तर जब विजगच्छ, तब न स्वप्नका विपत्ति रहन्छ, न तिनको कारण कुनै मोहको विकार ॥ १४ ॥ हे उद्व !

भतिकर्षणम् ॥ संसारः फलवास्तावदपार्थोऽप्यविवेकिनः ॥ १२ ॥ अर्थे ह्यविद्यमानेऽपिममृतिर्न निवर्तते ॥ ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽन्यार्थमो यथा ॥ १३ ॥ यथा हाप्रतिबुद्धस्य प्रत्यापो बह्वन्वर्थभृत् ॥ स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते ॥ १४ ॥ शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहः पृष्टादयः ॥ अहंकारस्य दृश्यन्ते जन्म मृत्युश्च नात्मनः ॥ १५ ॥ देहेन्द्रियप्राणमनोऽभिमानो जीवोऽन्तरात्मा गुणकर्ममृतिः ॥ सूत्रं महानित्यरूपेण गीतः संसार आधावति कालतन्त्रः ॥ १६ ॥ अमूलमेतद् बहुरूपापित मनोवचःप्राणशरीरकर्म ॥ ज्ञानासिनोपागमनया शितेनच्छित्त्वा मुनिर्गा विचर-त्यतृष्णः ॥ १७ ॥ ज्ञानं विवेको निगमस्तपश्च प्रत्यक्षमैतित्यमश्रानुमानम् ॥ आद्यन्तयोरस्य यदेव केवलं कालश्च हेतुश्च तदेव मध्ये ॥ १८ ॥

अहङ्कार नै शोक, हर्ष, भय, क्रोध, लोभ, मोह, स्पृहा र जन्म-मृत्युको शिकार बन्दछ । आत्मामित हुनको कुनै सम्बन्ध रहन ॥ १५ ॥ हे उद्व ! देह, इन्द्रिय, प्राण र मनमा चित्त आत्मा नै जब तिनको अधिमान गर्दछ—उनलाई आफ्नै स्वरूप मानिनिन्छ—तब त्यसको नाम 'जीव' हुन्छ । त्यो घटपातिबुद्ध आत्माको मूर्ति हो—गुण र कर्मले बनेको लिङ्गस्वरूप । यैलाई यही पृष्टाभ्या र कर्त महत्त्व भन्दछन् । त्यही कालरूप वरपरको अधीन भएर संसारमा यथा-उता घुम्दैरहन्छ ॥ १६ ॥ वास्तवमा मन, प्राणो, प्राण र शरीर अहङ्कार-का नै भाग हुन् । यो सिद्ध त भए पनि देवता, मनुष्य आदि अनेक रूपमा यसको प्रतीति हुन्छ । मनमाथील व्यक्ति उपायाना-ले ज्ञानमा उद्वर तरवारलाई तिखो बनाउँछ र उसै प्राण-अहङ्कारको लोभलेन गरेर पृथ्वीमा निद्रन्द हुन्छ । अनि उसमा कुनै आज्ञा, तृष्णा रहन्न ॥ १७ ॥ आत्मा र अनारमाको स्वरूपलाई भिन्न-भिन्न प्रकारले बुझ्नु नै ज्ञान हो, विवेक हुनासँग हँसको अस्तित्व भेटिन्छ । त्यसको गायन हो तपस्याद्वारा हृदय पारेर वेदादि साङ्गहरूको अरण भन्नु । मोहादेक अवगच्छुद्ध पुच्छिक महापुरुषका उपदेश र पाँ दृष्टवाट भिन्न अविच्छेद भवानुभूति पाँ प्रमाण हुन्छन् । मर्त्यो गरा यही निष्कर्ष कि यस संसारमा आदिमा जो भियो तथा अन्त्यमा जो रहन्छ, जो यसको मूल

कारण र प्रकाशक छ, त्यही अद्वितीय, उपाधि शून्य परमात्मा बीचमा पनि छ । यो वाक्य अरु केही पनि छैन । १८ ॥ हे उद्भव ! सुनले शृंग, कुम्भल आदि अनेक गहना बन्दछन्, तर जब ती गहना बनेका थिएनन्, त्यस बेला पनि सुन नै थियो पछि पनि सुन नै रहन्छन् । छिक् त्वसै गरी यस जगत्को आदि, मध्य र अन्त्य अन्तर्गत नै जान । वास्तवमा य नै सत्य तत्त्व छ ॥ १९ ॥ हे माई उद्भव ! मनका तीन अवस्था हुन्छन्—जाग्रत, स्वप्न र सुषुप्ति यी । अवस्थाका कारण तीन गुण नै हुन्—सत्त्व, रज र तम । जम्झका तीन मेद छन्—अज्ञानम् (इन्द्रियहरू), अविभूत (पृथिव्यादि) र अविदैव (कर्मा) । यी सबै त्रिविधाहरू जसको सत्ताले सत्य समान प्रतीत हुन्छन् र निर्दिष्ट नपाथि आदिवा यो त्रिविधता नरहे पनि जसको सत्ता विद्यमान रहन्छ, त्यो तुरीयत्व—यो तीनै परिक्रमा भिन्नै र चिन्तकमा अनुगत चौथो ब्रह्मत्व—नै सत्य छ ॥ २० ॥ जुन उपनिषद् भन्दा पहिले थिएन र प्रत्यक्षो पश्चात् पनि रहने छैन—यस्तो भनमा ठान्नुपर्दछ—आत्मता पनि त्यो छैन, केवल सम्पत्ता मात्र, नाममात्र नै हो । यो निश्चित सत्य छ कि जुन पदार्थ जोमित बन्दछ र

यथा हिरण्यं स्वकृतं पुरस्तान् पश्चाच्च सर्वस्य हिरण्यमस्य ॥ तदेव मध्ये व्यवहार्यमाणं नानापदेशैरहमस्य तद्वत् ॥ १६ ॥ विज्ञानमेतत्त्रिष वायमङ्क-
गुणत्रयं कारणकार्यकर्तृ ॥ समन्वयेन व्यतिरेकतश्च येनैव तुर्येण तदेव सत्यम् ॥ २० ॥ न यत् पुरस्तादुत यत् पश्चादम्ये च तत्त व्यपदेशमात्रम् ॥ भूतप्रमिदं
च परेण यद् यत् तदेव तत् स्यादिति मे मनीषा ॥ २१ ॥ अविद्यमानोऽयवभाषते यो वैकारिको राजसमर्ग एषः ॥ ब्रह्म स्वयंज्योतिरतो विभ्राति ब्रह्म-
न्द्रियार्थमविकारचित्रम् ॥ २२ ॥ एवं स्फुटं ब्रह्मविवेकहेतुभिः परापवादेन विशारदेन ॥ छित्त्वाऽऽत्मसंदेहमुपरमेत स्वानन्दतुष्टोऽखिलकामुकैर्भ्यः ॥ २३ ॥
नात्मा वपुः पार्थिवमिन्द्रियाणि देवा ह्यसुर्वायुजलं हुताशः ॥ मनोऽन्नामात्रं धिषणा च सत्तमहं कृतिः खं क्षितिरर्थमास्थम् ॥ २४ ॥ समाहितैः करकणैर्गुणात्म

जपद्वारा प्रकाशित हुन्छ, त्यही उभयो द्वायतिक स्वरूप हो, त्यही उभयो परमार्थ सत्ता हो—यस्तो भयो दृढ निश्चय छ ॥ २१ ॥ यो जुन विकारमयी राजस सृष्टि छ, यो नभएर पनि स्पष्ट देखिनुहेको छ । यो स्वयं प्रकाश ब्रह्म नै हो । यसै निमित्त इन्द्रियहरू, मन, विषय र पञ्चभूत आदि जनि-विचित्र नामरूप छन्, तिनको रूपमा ब्रह्मनै प्रविष्ट भइरहेको छ ॥ २२ ॥ हे उद्भव ! आत्म-विचारका माधन हुन्—अवयव, मनम, निदिध्यासन र स्वातुभूति । तिनमा बस्न दिने सहायक हुन्—आत्मज्ञानी गुरुदेव । इनै द्वारा विचार गरेर स्वस्वरूपले देहादि अनारम्भ पदार्थहरूको निषेध गरिदिनुपर्दछ । यस प्रकार निषेधद्वारा आत्मविषयक सन्देहहरूलाई छिन्न-भिन्न गरेर आफ्नै आनन्द स्वरूप आत्मामा नै मग्न हुनु र सबै प्रकारका विषय-आत्मनाहङ्कार र हिन होओस् ॥ २३ ॥ निषेध गर्न शक्तिमा यो हो कि—पृथ्वीको विकार हुनाले शरीर आत्मा होइन । इन्द्रिय, तिनका अधिष्ठातृ देवता, प्राण, वायु, अग्नि, जल एवं मन पनि आत्मा होइन, किनकि हनको धारण-प्राण शरीर जस्तै अनेक परिका अन्नद्वारा हुन्छ । अतएव पृथ्वी, अग्नि, वायु, जल, आकाश, पृथ्वी, आन्दादि विषय र ममा मन र शृणहरूको सङ्घावस्था प्रकृतिलाई पनि आत्मा हो भनेर तोकेर यसै गरिमा, किनकि यी सबै दृश्य एव अदृश्य ॥ २४ ॥

अन पुनस्तर्हि मेरो स्वरूपको राखरी ज्ञान मध्येको रहन्छ, त्यस व्यक्तिलाई मेरो गुणमयी इन्द्रियहरू नमादित हुनाले पनि के लाभ हुन्छ ? केहि विक्षिप्त रहन्छ, के हानि नै हुन्छ ? बादलहरू आउने-जाने गर्नाले धरैलाई के हानि अथवा लाभ हुन मक्छ ? ॥ २५ ॥ जम्ते—बाधु, अग्नि, जल, आकाश अथवा पृथ्वीमा गुणले अथवा आउने-जाने कतहरूका गुणले आकाश जिन हुन मर्बन्न, त्यस्तै नै अहङ्कार देखि भिन्न अथर आत्मतत्त्व संसारका मुख्य कारण रूप मध्य, रज, तमको भले भलिन हुँदैन ॥ २६ ॥ तापनि जवम्मे मेरो दृढ भक्तियोग द्वारा मनको भवरूप रजोगुण निवृत्त हुँदैन, तबमम यो मायापाशित गुणका संग अवश्यपेव त्यागोम् ॥ ७ ॥

भिर्गुणो भवेन्मन्तुविचिन्तधाम्नः ॥ विक्षिप्यमाणैरुतः किन्तु दूष्णं धनैरुपेनेर्धनैरेवे. किम् ॥ २५ ॥ यथा नभो वाय्वनलाम्बुभूगुणैर्गतागतेर्व-
तुगुणैर्न मज्जते ॥ तथाश्चरं सत्त्वरजस्तमोमलेरहंमतेः संमृतिहेतुभिः परम् ॥ २६ ॥ तथापि मङ्ग परिवर्जनीयो गुणेषु मायार्चितेषु तावत् ॥ मद्-
क्तियोगेन दृढेन चावदजो निरभ्यत मनःकषायः ॥ २७ ॥ ययामयोऽमाधुनिकितिमनो नृणां पुनः पुन मनुवति प्रहृष्टम् ॥ एवं मनोऽप्यवकषाय-
कं कुर्यागिनं विध्यति मर्ममद्भम् ॥ २८ ॥ कुर्यागिनो ये विहितान्तरायैर्मनुष्यभूतैश्चिदशांपश्यैः ॥ तं प्राक्तनाभ्यामत्रलेन भूयो युज्यन्ति योगिन
तु कर्मतन्त्रम् ॥ २९ ॥ करोति कर्म क्रियते च जन्तुः केनाप्यमो चोदत आनिपातात् ॥ न तत्र विद्वान्प्रकृतौ स्थितोऽपि निवृत्ततृष्णः स्वमुखा-
नुभूत्या ॥ ३० ॥ निष्ठन्तमामीनमुत ब्रजन्तं शयानयुक्स्तमदन्तमग्नम् ॥ स्वभावमन्यत्किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्न वेद ॥ ३१ ॥ यदि मम

जस्तै—राश्री उपचार नगर्नाले रांग बारम्बार बल्हेर रोपी व्यक्तिलाई रह दिन्छ, त्यस्तै बागना र कर्मका परिपाक रहित, सौ-पुत्रादिषा आमक छ अन अर्को योगीलाई अह पारिदिन्छ ॥ २८ ॥ देवता द्वारा उपपन्न गरिएका मनुष्यहरूा अनेक विघ्नेले बाधित भएर योगी मार्गपुन हुन्छन्, नर ती पूर्वाभ्यासहरू केहि योगमा नै प्रवृत्ति हुन्छन्—
कर्मादिमा लाग्दैनन् ॥ २९ ॥ यो जीव कुनै अन्य प्राणीको प्रेरणाले मरणपर्यन्त कर्म गर्दै रहन्छ, वैगन ज्ञानी भक्ति आत्मानन्दका अनुभवले विमुक्त हुनाले अनेक लौकिक विषयमा रहेर पनि तिवमा आसक्त हुँदैन ॥ ३० ॥ अथको बुद्धि आत्मस्थरूपा स्थित रहन्छ त्यो ठट्टा-बस्ता, दिह्दा, मल-मूत्र त्याग्दा, खाँदा वा अरु कुनै व्याभाधिक काम

छान्ति (मन त आत्मालाई लिएको छु) पक्कट बाग्नमा परमईवको पोरीमा रोह जाको । दिनलाई हेर्न मयका भीरुतबर लक्ष्मण मयले मने—इदं कथा पुरा यदि मम एकदा पाद रोगको रमाताम् ।
राक्षस भयन् 'रोग का' यो मायिकाछ । इतर एकपक्षर पक्षी गरेर त हेर्दै लग् । परमइवको मने—'जिमो गच्छत भयर करा कुरा मन्दो ।' अत्र मन तैले काली कामालाई सुनिमको, जो उदात्त कर्मात्मा यो
बाध यक्षको बेलाको रोकौ । के यो छिचि होला ।' पण्डितको मोन मध्य तर उनका शिष्य स्वामी विवेकानन्दले मने—'इदंको मनोह का हो । तर अत्रम नमय पनि हाको दुख विराम मनुवदछ, किमति हाको
बुझको दुख हेर्न लवैको ।' सुधेय मन्त्रकन्—'गुण मेरु वा मेरु कालीकोही हातमा ज ।' विवेकानन्दले मने—'आमापित दुख निवारणको निमित्त मनुवदछ ।' सुधेयको मने—'दृष्ट, म आमापित सोपेको ।'
पण्डितको सोपेर लगेको मने—'मने आमापित बाजे—'मह दुने पोरीवाक भोक्त मने इतरलेर दुख हुने ।' लक्ष्मण मानले जिमो पोरीतिर संदर गरेर भवित—'मन्त्रा पोरीत लग् । के म कदी दिन तिमो बाँदेले
नकाई ।' विवेकानन्द उनका अनुश्र शिष्य विष्ट । बागको अगा छुनेर ती कस्तो न कस्तो भए ।

गते पनि आपन्त शरीरलाई ज्ञान स्वरूपे ॥ ३१ ॥ यदि कुनै विद्वान् इन्द्रियाका कुनै बाह्य भवत् विषयलाई देखेकृ भने जनेक परिका अनुमानले उनलाई आत्मादेखि भिन्न वास्तविक छान्दैन । जस्तै—गुनै उदेपछि अन्तर्हित स्वप्नका पदार्थलाई कोही पनि छाँचो मान्दैन ॥ ३२ ॥ हे शिष्य ! जनेक परिका गुण-कर्मले पुक्त भन देह तथा इन्द्रिय आदि अज्ञानजनित पदार्थलाई ऊ पहिले आत्ममित भित्तेको शान्दध्या, अह आत्मनिरीक्षणले नै निवृत्त हुन्छन् । यपछी विरहित आत्माको प्रत्यक्ष वा त्याग हुँदैन ॥ ३३ ॥ अन्तै—सूर्योदय मनुष्यको निमित्त नेत्रका आधाररूप अन्धकार हटाइदिन्छ, त्यो कुनै पदार्थको रचना गर्दैन, त्यस्तै मेरो बलियो ज्ञान मन-बुद्धिका अन्धकारलाई नष्ट पार् दिन्छ ॥ ३४ ॥ आत्मा उ स्वर्ग प्रकाश, अत्रन्ता, अप्रमेय, सदानुसाररूप, सर्वानुबन्धस्वरूप, अद्वितीय, अनन्त छ । त्वां बाह्यीका शिष्य नभूनाले उर बाग्ने उमनाई नभेटेर निवृत्त हुन्छ, सब पनि यत्नेको प्रेरणाले बाग्ने र प्राण व्याकान्ता कर्मका प्रवृत्त हुन्छन् ॥ ३५ ॥ अमिन्न आत्ममा विकल्प मनु नै चित्तको घेरे हुनो भ्रान्त रा, किनकि यद

पश्यत्स्मदिन्द्रियाथं नानानुमानेन विरुद्धमन्यत् ॥ न मन्यते वस्तुतया मनीषी स्वार्ण यथोक्त्या निरोदधानम् ॥ ३२ ॥ पूर्वं गृहीतं गुणकर्मवि-
प्रपञ्चानमात्मन्यविविक्तमङ्ग ॥ निवर्तते तत्पुनरीक्षयेव न गृह्यते नापि विमृज्य आत्मा ॥ ३३ ॥ यथा हि भानोरुदयो नृचक्षुषां तमां निरन्यात्र
तु सद्भिधते ॥ एवं समीक्षा निपुणा मती मे हन्यात्तमिषं पुरुषस्य बुद्धेः ॥ ३४ ॥ एष स्वयंज्योतिरजोऽप्रमेयो महानुभूतिः मकलानुभूतिः ॥
एकोऽद्वितीयो वचनो विरामे देनेपिता वागमवश्चरन्ति ॥ ३५ ॥ एतावानात्ममोहो यद्विकल्पन्तु केवले ॥ आत्मन्वृते स्वमात्मनमवलम्बो न
यस्य हि ॥ ३६ ॥ यनामाहुतिभिर्ब्रह्मं पञ्चवर्णमयाधितम् ॥ क्षण्येनाययंवादोऽयं द्रव्यं पण्डितमानिनाम् ॥ ३७ ॥ योगिनोऽप्यन्ययोगस्य युज्जनः
कायउत्थितः ॥ उपसर्गे विहस्येत तत्रायं विहितो विधिः ॥ ३८ ॥ योगधारणता कांश्चिदात्मनेर्धारणान्वितैः ॥ तपोमन्त्रोपवेः कांश्चिदुपमार्गान्
विनिर्दहेत् ॥ ३९ ॥ कांश्चिन्मयाध्यानेन नामसङ्कीर्तनादिभिः ॥ योगेश्वरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभलाञ्छनैः ॥ ४० ॥ केचिदेहमिमं धीराः सुकथं
वयमि स्थिरम् ॥ विधाय विविधोपायैरेव युज्जन्ति मिदये ॥ ४१ ॥ न हि तत्कुशलाहत्यं तदायामो ह्यपार्थक्यः ॥ अन्तर्वत्यान्धगीमस्य फलमसं-
वनस्पतेः ॥ ४२ ॥ योगो निषेक्तो नित्यं कायदेहेकल्पतामियान् ॥ ताच्छब्दध्यात्र मतिनान्योगमुत्सृज्य मत्परः ॥ ४३ ॥ योगचर्चाभिर्मा योगी विच-

विदग्धमां पति आपन्नो आत्मस्वरूप मन राहेक अह कुनै सहारा छैन ॥ ३६ ॥ नाम-रूपले प्रत्यक्ष कर्मले शान्चमीनिक द्वैत बाधित छैन, यस विद्वान्नालाई मानेर आफूलाई
बन्धित मान्ने मोर्मानकहरूलाई यो वेदान्त-कथित ब्रह्मपवाद अकारण नै अर्थवाद ज्ञात हुन्छ ॥ ३७ ॥ योग साधना र्थं हुनुभन्दा पहिल्यै कुनै माधकछो छराह कुनै अहम्मान
उत्पन्न व्याधिले पीडित भयो भने त्यसको निमित्त उपाय कहिएका छन् ॥ ३८ ॥ केही उपद्रवलाई योगधारणाले, केहीलाई धारणयुक्त सामभले र केहीलाई तप, मन्त्र र व्याधिले शान्त
पारोम् ॥ ३९ ॥ केही अशुभद्वन्द्वोपपन्न मेरो निरन्तर ध्यानले, केहीलाई नाम-संवीतनले र केहीलाई योगेश्वरहृदयो अनुबन्धन गरेर विस्तार-विस्तार नष्ट पारोम् ॥ ४० ॥ कुनै-कुनै भार
बाग्ने यो देहलाई विविध उपायले हलियो र पुनरावस्थामा स्थिर पारेर अणिमादे मिद्धिमा लायि योगसाधन गर्दछन् ॥ ४१ ॥ बाह्य व्याक्त वा बाह्यो रोद्धैनन्, यो त स्वयं प्रयाग

हो, किञ्चिद्बुद्धमा कतेका कल ज्ञे यो छरीर पनि नाशवान् नै छ । ४२ ॥ नित्य योगप्राप्तनामा तत्पर योगीको छरीर यदि बलियो भए पनि मलाई भन्ने बुद्धिमान् पुष्ट सबन
 डाडेर, उसमा सन्तुष्ट भएर नबसिहायो ॥ ४३ ॥ निष्काम ए स्नानदानमय गर्ने जुन योगी मेरो आशय लिएर यस प्रकार योगप्राप्तनामा लागिरहन्छ, उक्तार्थ बिम्बले कुल
 दिन्छ ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे नेपाथी मापाटीकायां अष्टविंशोऽध्यायः ॥२८॥ (भागवत धर्मको निहाय र उद्धवको प्रशसन)-उद्धव मन्द भू-
 मयुक्त । योगचर्यालाई त म अजिनेन्द्रिय व्यक्तिका लागि दुःशास्त्र मान्दछु । अतः हजुर स्वयं तथा कुनै वस्तो उपाय गराए हनम् बसले गर्दा यजुष्य बनायास छिद्वि प्राप्त गरु
 ॥१॥ हे कर्मलताधन ! मन एकाग्र पार्नेमा लागेका योगीजन त्यसको निग्रह गर्दा हुनाले सिन्न रहन्छन् ॥२॥ अतः हे अरविन्दाख ! हे विश्वेश्वर ! सारमाथी योगीजन आनापाउ नै
 आनन्ददायी करण-कर्मको आश्रय लिन्छन् । तर जो योगकर्मले गर्दा अस्मिन्मा अश्रद्धाका छन् ती हजुरकी मायाले भ्रष्टिका छन् । तिनलाई कहिल्यै सुख हुँदैन ॥३॥ हे सर्व बुद्ध
 अच्युत ! यदि हजुर आफ्ना अनन्यधारण दासको अधीन हुनुहुन्छ भने त्यसमा छत्र पर्ने कुनै छैन, किनकि जसका चरण-कर्मलमा स्वयं ब्रह्मादि लोकपाल पनि आबन् रूढिने हुन्छ

रन्मद्वयपाश्र्वयः ॥ नान्तरायेर्विहन्त्येत निःस्पृहः स्वमुखानुभूः ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे अष्टविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 उद्धव उवाच ॥ सुदुस्तरमिमां मन्ये योगचर्यामनारमनः ॥ यथाज्ञप्ता पुमान्सिद्धयेतन्मे नृह्यज्ञमाच्युत ॥ १ ॥ प्रापराः पुण्डरीकाक्ष युजन्तो योगि-
 नो मनः ॥ विषीदत्यसमाधानाम्नमनोनिग्रहकर्षिताः ॥ २ ॥ अथात आनन्ददुर्ध पदाम्भुजं हंसाः श्रयेरन्नरविन्दलोचन ॥ सुखं नु विश्वेश्वर योग-
 कर्मभिस्त्वन्माययामी विहता न मानिनः ॥ ३ ॥ किं चित्रमच्युत तवैतदशेषकन्धो दासेष्वनन्यशरणेषु यदात्मसात्वम् ॥ योऽरोच्यस्तसह भूगैः
 स्वयमीश्वराणां श्रीमात्किरीटतटपीडितपादपीठः ॥ ४ ॥ तं त्वास्तिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानां मर्वायर्धं स्वकृतविद्विस्मृजेत को नु ॥ को वा भजेत्कि-
 मपि विस्मृतयेनुभूत्यै किं वा भवेन्न तव पादरजोजुषां नः ॥ ५ ॥ नैवोष्णत्यपचितिं कवयस्तवेश ज्ञाप्यापुपि कृतमृदुसुदः स्मरन्तः ॥ योऽन्तर्व-
 ह्तिस्तनुभूतामशुभं विधुन्वन्नाचार्यचैत्यवपुषा स्वगतिं व्यनाति ॥ ६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युदवेनात्मपुरकचेतमा पृष्टो जगत्पीडनकः स्वशक्तिभिः ॥

पाँटलेछन्, उनै हजुर रामारतारमा बानरसित भित्रला गर्नुभयो ॥४॥ आफ्ना भक्तमा गरिष्टका उपकार जान्दै पनि यस्तो कुन पुष्ट होला जो सबैका आत्मा, प्रियतम, ईश्वर र
 अरुणापतलाई नवंस्व दिने हजुरलाई विमिदेल ॥ अथवा यस्तो कुन विचारशील होला, जुन परिष्कारमा मोह उत्पन्न गन एवं केवल सोमका नै शासन स्वकय चुल्ह भोग खेल्न
 फेरि हजुरका चरण-रजको सेवन गर्ने हामीहरूका निम्ति दुर्लभ पनि के छ ? ॥५॥ हे ईश्वर ! जो आचार्य तथा अन्तर्यामी रूपले छरीवारीहरूको बाह्य र आन्तरिक मत नष्ट पारेर
 उनलाई आफ्नै स्वरूपको साक्षात्कार गराउनु हुन्छ, ती हजुरका उपकारको साटो विवेकी ब्रह्मदेवा ब्रह्मा समान बाहु पाएर पनि तिर्न सक्नेछन् । ती हजुरका उपाकार स्मरण गरेर
 मनभने प्रसन्न हुने गर्दछन् ॥ ६ ॥ शुक्रदेवजी भन्नुहुन्छ-“हे रामन् ! उद्धवले पत्नी अ-क-प्रमर्षक मोषेछि जगन् नै जयको क्रीडा-मायप्रो छ, जो आफ्नी मायात विदेवका

प्राण गंगे जगत्को उन्मिषि, निधिति र प्रलय गर्दछन्, यो ईश्वरका पनि ईश्वर सुगुह्य होस्ने बोले । ७ ॥ समस्तान् मन्दछन्-हे तान् ! म तिमीलाई आफ्नू अत्यन्त गह्रिमाय
सागरतन्त्रम सुनाउँछु, जसको अन्तर्गत आचार्य गनीले मनुष्य मनुष्यलाई पनि विन्ध्य मन्द ॥ ८ ॥ निम्नतर मन-चित्त मया नै लगाइदहने र जसको आत्मा र मनको मेरै उन्मिष
अनुराग भएकी छ, त्यो पुरुष मेरो स्मरण गर्दै आफ्ना सबै कर्म विमलर-विमल मेरै निम्ति गरिन्छो ॥ ९ ॥ जहाँ मेरा अकस्मन् बन्नुछन् त्यहाँ पुण्यस्थानमा बसेर दवता,
अनुर वा मनुष्यमा जो मेरा अदम्य भक्त छन्, निम्नका आचरणको अनुकरण गर्दै रहो ॥ १० ॥ एवं दिनरुका कर्त्तव्य बधवा मयै मिलेर नृत्य, गान, वाद्य आदि
महागानांचित दृष्टि पारेर मेरो यात्राको उत्सव गराओ ॥ ११ ॥ निम्नले निम्न धर्म्म सबै प्राणीमा र स्वयंमा म आफ्नागमलाई नै आकाश झै निराकस्मरूपले भित्र-बाहिर
भ्याम देखो ॥ १२ ॥ हे उदार ! जो यमरी केवल ज्ञानदृष्टिको आश्रय लिएर सबै प्राणीलाई मेरो नै स्वतन्त्र छानेर गमरी मन्त्रा गर्दै तथा ब्राह्मण, ब्राह्मण, ब्राह्मण र

गृहीतमूर्तिचय ईश्वरेश्वरो जगाद सोममनोहरस्मिनः ॥ ७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि मम धर्मान्गुमङ्गलान् ॥ याञ्छुदया चरन्मन्यो
मन्यु जयति दर्जयम् ॥ ८ ॥ कुर्यात्सर्वाणि कर्माणि मदर्थं शनैः स्मरन् ॥ मर्यपंतप्रनश्चित्तो मदमर्मात्मनोऽगतिः ॥ ९ ॥ देशान्पुण्यानाश्रयेन
मद्वक्तैः साधुभिः श्रितान् ॥ देवागुरुमनुष्येषु मद्वक्ताचरितानि च ॥ १० ॥ पृथक्पत्रेण वा मद्य पवयात्रामहोत्सवान् ॥ कारदुग्धान्त्ययद्यममद्वाराज-
विश्रुतिभिः ॥ ११ ॥ मामेव सर्वभूतेषु बहिरन्तरपावृतम् ॥ ईक्षेतस्मिन् चारमानं यथा स्वममलाशयः ॥ १२ ॥ इति सर्वाणि भूताति मद्भावेन
महाद्युते ॥ ममाजयन्मन्यमानो ज्ञानं केवलमाश्रितः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणे पुत्सके स्नेने ब्रह्मण्येऽकं स्फुलिङ्गके ॥ अकूरे क्रूरके चैव ममदृक्पण्डितो मतः
॥ १४ ॥ नरेष्वभीक्ष्णं मद्भावं पुमो भावयतोऽचिरान् ॥ स्पर्धासूयातिरस्काराः साहङ्गारा विवर्ति हि ॥ १५ ॥ विमृज्य समयमानान्स्वान्दृशं व्रीडां
च दैहिकीम् ॥ प्रणमेदण्डवद्भूमावाश्रयण्डालगोस्तरम् ॥ १६ ॥ यावत्तमेषु भूतेषु मद्भावं नोपजायते ॥ तावेदेवमुगामीत वाहमनः कायवृत्तिभिः
॥ १७ ॥ सर्वं ब्रह्मात्मकं तस्य विद्ययात्ममनीषया ॥ परिपश्यन्नुपरमेत्सर्वतो मुक्तमशयः ॥ १८ ॥ अयं हि सर्वकल्पानां सत्त्विकानो मतो मम ॥
मद्भावः सर्वभूतेषु मनोवाकायवृत्तिभिः ॥ १९ ॥ न ह्यङ्गोपक्रमे ध्वमो मदमर्योदवाप्सपि ॥ मया व्यवसितः सम्यक् निर्गुणवादानाशिषः ॥ २० ॥

त्यसं तथा स्फुलिङ्ग अर्थात् लिङ्का तथा कृपातु र क्रूरमा समान दृष्टि राख्नुछ, त्यही उपाय पञ्चिज कहिन्छ । १० ॥ १४ ॥ धेरै वर्तौ समपसम्भ सबै पुण्यमा निरन्तर मेरो नै
भावना गर्नाले स्वचित्तको स्पर्श अस्वा अर्थात् परनिन्दा र अहंकार आदि दोष जान्छन् । १५ ॥ मेरा भक्त आफ्नू हाँसो बने स्वयन्लाई 'म' बसल, त्यो नजानि
यो देहदृष्टि र लोभस्वभाव त्यागेर हुडुर, बाण्डाल, गार्द र सदहालाई समान छानेर पृथ्वीमा समप्रसार गरी दण्डवत् प्रणाम गरोस् । अवमम सबै प्राणीहरूमा मेरो मात्र भावना हुँदैन,
तत्पस्य उन्नै गरी मन, वाणी र शरीरको सबै छापले निम्न मेरै उपासना गर्दै गओस् । १६ ॥ १७ ॥ यसरी सर्वत्र जात्यनुधिकुपिणी ब्रह्मविद्या द्वारा उन्मिष
ती सबै ब्रह्मण्य प्रगीत हुन पारदछ यस्तो दृष्टि मष्टमकण्डि निम्नदेह मण्ड छान्न होओ ॥ तपमण्डि फेरि लौकिक-वैदिक दुनै पनि धर्म-ब्रह्मण्य नपरोस् ॥ १८ ॥ मन

वायो र देहका वृत्तिले मेरी भावना मरोम् । यही मेरो मायत्रय धर्म हो । यो वाताडि बाधाने करक पादेन । निष्काम र यो कुरा मैले निर्मल हुनाले स्वयं निष्कप गरेको हुं । १९ ॥ २० ॥ मृत्तिको त छुरै छैन, यदि मायक मय-सांकादि निर्मलक कर्म पनि ममर्षित मले मदे त्यो मेरो ब्रह्मन्ता हो कारण बन्दछ ॥ २१ ॥ विवेक र ब्रह्माईको धारकाछा यममा छ कि नाशवान् देहद्वारा म भावनाशी र मन्त्र तन्त्रलाई प्राप्त गरेको । यो ब्रह्मविद्याको राख्य सुखी यो रहस्य पुकन देवतालाई पनि कठिन छ भने मनुष्यको छुरै छैन ॥ २२-२३ ॥ मैले जुन पुकिपुकि ज्ञानको वर्णन राम्रर गरेंको छु, त्यसको मर्म बुझने साधकका संशय-प्रश्न ठिन्न-भिन्न भई झुक हुन्छ ॥ २४ ॥ मैले निम्न वर्णको ठवर दिदुमहे । जो व्यक्ति हाम्रो प्रणोचर कारण गर्नेछ, त्यो वेदका पनि रहस्य समझलाई प्राप्त गर्नेछ । जो व्यक्ति मेरा ब्रह्मलाई राम्ररी बुझाउँछ, त्यो ज्ञानदातालाई म आफन्त स्वर्गदमम्न दिनेछ, तथा आत्मज्ञान पाइदिन्छु ॥ २५ ॥ २६ ॥ हे उद्धव ! यो हाम्रो संवाद स्वयं पवित्र छ र जसलाई पनि मेरो हृदयन स्याउन मन्ने हुनाले पवित्र हुनेछ ॥ जो एकाग्र बस्ने या निष्प सुनला ठमलाई मेरी परामर्श प्राप्त हुनेछ र कर्मरन्धनबाट मुक्त होता । २७ ॥ हे मले ! तिमीले राम्ररी ब्रह्मको स्वरूप चिन्ची ? तिमी बनको ज्ञाक-मोह नष्ट भयो कि

यो यो मयि परे धर्मः कल्प्यते निष्कलाय चेत् ॥ तदागमो निरर्थः स्याद् भयादेरिव मत्तम् ॥ २१ ॥ एषा बुद्धिमता बुद्धिर्मनीषा च मनीषिणाम् ॥ यत् सत्यमनृतेनेह मर्त्येनानोति मातृतम् ॥ २२ ॥ एष तेऽभिहितः कृत्स्नो ब्रह्मवादस्य संग्रहः ॥ ममामन्यामविधना देवानामपि दुर्गमः ॥ २३ ॥ अधीक्षणास्ते गदिनं ज्ञानं विस्पष्टयुक्तिमत् ॥ एतद् विज्ञाय मुच्येत पुरुषो नष्टमशयः ॥ २४ ॥ सुविविक्तं तव प्रश्नं मयेतदपि धारयेत् ॥ मनातन ब्रह्मगुह्यं परं ब्रह्माधिगन्तुम् ॥ २५ ॥ य एतन्मम भवतेषु सम्प्रदद्यात् सुपुष्कलम् ॥ तस्याहं ब्रह्मदायस्य ददाम्यात्मानमात्मना ॥ २६ ॥ य एतन् भगधीर्मान पवित्रं परमं शुचि ॥ म पूयेताहरहर्मा ज्ञानदीपेन दर्शयन् ॥ २७ ॥ य एतन्ब्रह्मदा नित्यमव्ययः शृंगुयाज्ञरः ॥ मयि भक्तिं परां कुर्वन् कर्मभिर्न म बध्यते ॥ २८ ॥ अप्युद्धव तथा ब्रह्म मत्वे समवधारितम् ॥ अपि ते विगतो मोह शोकश्रामो मनाभयः ॥ २९ ॥ नेतत्तया दाम्भिकाय नास्तिकाय शठाय च ॥ अशुश्रूषोरभक्ताय दुर्विनीनाय दीयताम् ॥ ३० ॥ एतदीयं विहीनाय ब्रह्मण्याय प्रियाय च ॥ माधवे शुभये न्यादुभक्तिः स्यान्मृत्योः योनिनाम् ॥ ३१ ॥ नेतद् विज्ञाय जिज्ञासोर्ज्ञातव्यग्वशिष्यते ॥ धीना पीयूषमश्नुते पातन्य नावशिष्यते ॥ ३२ ॥ ज्ञानं कर्माणि योगे च नातांगा

कण ॥ २९ ॥ तिमी यो दाम्भिक, शठ, नास्तिक र भक्तिहीन पुरुषलाई कठिन्य नादितु । यो यो दोषरहित छ, प्रेम र माधु स्वरकारका छ र ब्रह्मका चरित्र पवित्र छ, उनीलाई यो ब्रह्म सुनाउनु पर्दछ । यदि ब्रह्म र श्री पनि मेरा मस्त छन् भने उनलाई मको उपदेश दिनुपर्दछ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ब्रह्म दिव्य अमृत पान गरिमकोर्ति केही पिउन छैन रहस्य, त्यस्तै यो ज्ञानाडि झक केही ज्ञान छैन रहस्य । उद्धव ! मनुष्यलाई ज्ञान, कर्म, योग, बाणि-य र रा-दण्डादिले ब्रह्मका बाह्य, धर्म, धाम र अथर्व पत्त प्राप्त हुन्छन्, तर तिमी हो अन-य भक्तका निर्मल ती चारै कठिका कल केवल म नै हुं । ३२-३३ ॥ जुन जेना मनुष्य भई कर्मका त्याग गरेर मलाई आत्म समर्पण गरिदिन्छ, त्यसै जना त्याग गरेर विशेष ज्ञानप्राप्त बन्दछ र य उमलाई उनको ज्ञान-वशात कुशला अमृत स्वरूप मोक्ष प्राप्ति गराइदिन्छु, जनि त्यो मेरो स्वरूप बन्दछ ॥ ३४ ॥ गुह्यदेव मनुज-छ - हे राजन् ! अब उद्धव र ममागका पूनो उपदेश प्राप्त गरिरहका थिए । श्रीकृष्णको कुरा सुनेर उनको आकाशबाट आँसु बग्नेलागे प्रेमको बाढीला घाटा बग्नेछ भयो, यो न भए

हात ओरि र भिष, सोवन मकेन ॥ ३५ ॥ उनको चित्त प्रेमावेशले विह्वल मग्नहोयो, उनले चैत्यपूर्वक रोकेर भापुलाई सौभाग्यशाली अनुभव गर्दै भगवान्का पाउमा धिर राखे र हात जोरेर प्रार्थना गरे ॥ ३६ ॥ उद्धव मन्दतन्त्र—हे प्रभो ! हजुर माया र मया आदिका पनि मूल कारण हुनुहुन्छ । म मोहको महान्धकसमा भौवारिहरहेको पिष्ट । हजुरको सम्बन्धले त्यो मायै भयो । जो आयाको तर्कवै पुग्यो, त्यसलाई जोडो, अन्धकार र त्यसद्वारा हुने मम टिकन मकल ॥ ३७ ॥ सम्वन् ! हजुरकी मोहिनी मायाले मेरो ज्ञान-दीप खोसेको थियो, तर हजुरले कृपा गरेर आफ्नू मकलाई फेरि फर्काइदिनुभयो । हजुरले भव्याधि अनुग्रहको वर्षा गरिदिनु भयो । यस्तो को दोसा जो हजुरको कृपा-प्रसादको अनुभव गरेर पनि

दण्डधारणे ॥ यावानर्थो नृणां तात तावांस्तेऽहं चतुर्विधः ॥ ३३ ॥ मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा निवेदितात्मा विचिकर्षितो मे ॥ तदावृत्तत्वं प्रति-
पद्यमानो मयाऽऽत्मभूयाय च कल्पते ॥ ३४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स एवमादर्शितयोगमार्गस्तदोत्तमश्लोकवचो निशम्य ॥ बद्धाञ्जलिः प्रीत्युपरुद्धकण्ठो
न किञ्चिद्वेऽश्रुपरिप्लुताक्षः ॥ ३५ ॥ विष्टभ्य चित्तं प्रणयावपूर्णं धैर्येण राजन् बहु मन्यमानः ॥ कृताञ्जलिः प्राह यदुत्तरीं शीर्ष्णां पृशस्तव-
रणारविन्दम् ॥ ३६ ॥ उद्धव उवाच ॥ विद्रावितो मोहमहान्धकारो य आश्रितो मे तव संनिधानात् ॥ विभावसोः किं नु समीपगत्य शीतं तमो भीः
प्रभवन्त्यजाद्य ॥ ३७ ॥ प्रत्यर्पितो मे भवतानुकम्पिना मृत्पाय विज्ञानमयः प्रदीपः ॥ हित्वा कुतज्ञस्तव पादमूलं कोऽन्यत् समीपाच्छरणं त्वदीयम् ॥ ३८ ॥
वृष्णश्च मे सुहृदः स्नेहपाशो दाशार्हवृष्ण्यन्धकसात्वतेषु ॥ प्रसारितः सृष्टिविचूदये त्वया स्वमायया ह्यात्मसुबोधहेतिना ॥ ३९ ॥ नमोऽस्तु ते
महायोगिन् प्रपन्नमशुशाधि माम् ॥ यथा त्वचरणभोजे रतिः स्यादनपायिनी ॥ ४० ॥ श्रीभगवानुवाच गच्छोद्धव मयाऽऽदिष्टो वदर्याख्यं ममा-
श्रमम् ॥ तत्र मत्पादनीयोदि स्नानोपसर्जनैः शुचिः ॥ ४१ ॥ ईक्ष्यालकनन्दया विधृताशेषकल्मषः ॥ वसानो वत्कलान्यङ्ग वन्यभुक् सुखनिः-
स्पृहः ॥ ४२ ॥ तिनिष्ठुर्द्वन्द्वमात्राणां मुरीलः संयतोन्द्रियः ॥ शान्तः समाहितधिया ज्ञानविज्ञानमयुतः ॥ ४३ ॥ मत्तोऽनुशिक्षितं यत्ते

हजुरका चरण-कमलको शरण छाडिदिओस् ? रक्क वसेका मर परोस् ॥ ३८ ॥ हजुरले आफ्नो मायाद्वारा सृष्टि बढाउनको लागि दाशार्ह, वृष्णि, अन्धक र सारवतवंशी घादकहरूका साथै
प्लाई रलिषो स्नेहपाशले बाँधिदिनुभएको थियो । आज हजुरले आत्मबोधको तस्मात्तरवारले त्यस वन्दनलाई गर्दै फर्काइदिनु भयो । ३९ ॥ हे महायोगेश्वर ! मेरो हजुरलाई नमस्कार
छ । अब हजुर कृपा गरेर म शरणगतलाई यस्तो आशा दिनु हुन म कमले हजुरका चरण कमलमा मेरो भक्ति लाभिरहोस् ॥ ४० ॥ भगवान्ले मनुभयो हे उद्धव । अब तिमी मेरो आग्रहले
बदरी बनमा जाऊ । त्यो ठेगो नै आश्रय हो त्यहाँ मेरो चरण-कमल पलायनको ममा जल स्नान पान द्वारा सेवन गरेर तिमी पवित्र बनेछौ ॥ ४१ ॥ अलकनन्दाको दञ्जन मात्रले पनि निध

सर्वे मनः। पाप-दाय पञ्चालिने हन्, त्यही धनसल वल्ल लयाई वनका कन्द-मूल लाएर निःस्पृहभावले गुल्लक बना ॥ ४२ ॥ श्रीयोग्यादि इन्द्र महेंद्र सुधीन र त्रिनेन्द्रिय वर क तबिल
पञ्चाङ्ग बुद्धि तथा ज्ञान र विज्ञानले पुष्प रह्यु ॥ ४३ ॥ चरित जे शिक्षा पायो, त्यसको राम्रो विचारपूर्वक अनुभव गरेर यथा बाणी र चिन्तनले लगउँदै गेगे पर्यमा नै सदैव तन्त्र
रहनु । यस्तो सदैव रहनाले निमी औनै गुणका पति नापेर कर्मिष्ट पुत्र्य हुनेही र अन्त्यमा प एतत्प्रकारे प्राप्त गर्नेही ॥ ४४ ॥ शुद्धदेव मन्त्रपुत्र्य—हे राजन ! जपको ज्ञान संगपर
अथ हरण गर्ने पिथो, ती कुण्डलन्दले त्यति भने पछि उद्धवले उनको तीन प्रदक्षिणा गरि उनका आत्ममा आफ्नू मन्त्रक राखे । अब ती जय इन्द्रवाट पर यिए, तारनि

विविक्तमनुभावयन् ॥ मय्यावेशितवाक्चित्तो मदमनिरतो भव ॥ अनिव्रज्य गतीम्विस्तो मामप्यमि ततः परम् ॥ ४४ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ म
एवमुक्तो हरिमेधमोदवः प्रदक्षिणीं परिसृत्य पादयोः ॥ शिरो निधायाश्रुकलाभिरार्द्रधीन्यपिददद्वन्द्वपरोऽश्रुप्रक्रमे ॥ ४५ ॥ सुदुस्सज्जोहविषेग-
कानरो न शक्नुवंस्तं परिहातुमानुरः ॥ कृच्छ्रं ययौ मूर्धनि भर्तृपादुके विप्रन्नमस्कृत्य ययौ पुनः पुनः ॥ ४६ ॥ ततस्तमन्तर्हदि सन्निवेश्य गता
महाभागवतो विशालाम् ॥ यथोपदिष्टा जगदेकत्रन्धुना तपः समास्थाय हरेरगादुगतिम् ॥ ४७ ॥ य एतदाननन्दममुद्रसम्भूतं ज्ञानाभ्यां भागवताय

त्यहवाट हिङ्गले बेलाया उद्धवको हृदय मरियो र प्रेमबन्ध आफ्ना नेत्रका अश्रुधारात मगानुब्रज चरण-कमल मिश्रदिष्ट ॥ ४५ ॥ जनको स्नेह छाड्नु अत्यन्त कठिन थियो,
ती श्रीकुण्डलन्दले विषाण हुनाले ती व्याकुल भए । उनलाई महला छाड्नु गगननाले उद्धर अति आसुर भएर आफ्ना आमाको कुण्डला चरण-पादुका लिएर सैनलाई आफ्नू क्रिया,
रत्नेर बलम्बार प्रणम गरपछि येन केन प्रकारेण आफ्नू मन मारेर त्यहवाट हिङ्गे ॥ ४६ ॥ अति महाभाग उद्धव आफ्नू हृदयमा प्रष्टा दिव्यरूप धारण गरेर ब्रह्मकाज
गुने । त्यही संसारका हुइर औहरिका आवेशानुसार तपोमय आचरण गर्दै अन्तमा उनले श्रीहरिको कति पाए ॥ ४७ ॥ योगेश्वर जसका चरणको सेवा गर्नुजन्, उनै श्रीकुण्डला

उवाचरत्न (किङ्ग पुष्प पुष्पमात्र)—युष्मन्नामक पञ्चमा बोट। महान् काम यशका थिए । ती हन् पुष्पमात्र प्रकृतका समस्त विषय एवम्पुनः पुष्पमात्रका नवावने पुष्पमात्रप्रतिभ भन्ने—विभी भयको,
हिम्न र गुणवशत चलेको रहस्यमा बुझै करक जैन—जसो घण्ट आघ भयो काबीरिन नमात्र एत ॥ नामक भन्ने—'पुष्प' पछि बढे जसो मर्मभेदना म ॥ त्यही युष्मन्नामक एतद्वि र कामा पाई भवार्थ गुने
नमात्र एतन् कायो । तर ती हुनेको मर अर्कोतिर हुँदाको थियो । पछि सबको पुष्पमात्रप्रतिभ भन्ने—'किन्तु तिम्रिहाका ! नमात्र एत ।' नामक भन्ने—'ततो गति कति ममात्र भाग्यहाका विभी ॥ ४८ ॥ काविक
कोका सित्त बुझिरेका थियो र काबी माहब हनाम कान्त लाई दिष्ट ॥ काबी मम म मीले भए व ॥ ४९ ॥ बटले कृष्ण मर्मात्र ॥ युष्मन्नामक हुनेका मनको बुझा बुझे भन्ने भाने । हुने छत्र पछि युष्मन्नामक वाट लागेले
जनको भुक्ति गर्ने लागे । युष्मन्नामक भावतपका सबै ठोक्कैरमा हुने । जसपुनः ती मनका शरीरको हब गर्ने गए । रक वा मरेर उत्र बसनामा विमलन्द—एक दिनमा पुष्पका काम । ती भेटे । रनमा मनका पुगे ।
वेलेत हिङ्गनाको परिवर्तनले ती अगल्य काफला थिए । अता राति कर्मभरिष्ट बुझे, पारेर पुगे । त्यहाँका काविके विचारपर जनलाई निकै हल्लाको । किनभने यो भुक्तिविषय योनुसार अत्यन्त अपराध पयो । मनको भन्ने—
काबी लाई । नरिवाउनु हल्ल । म यशको यु । जतातिर बुझाको पर जैन, उहाँतिर भए बुझा पारिरेक । बरि पुनः काबी मर्मात्रावो र उनको बुझा भएतेर अर्कोतिर पलाइदिश । कामाकाविके मर्मात्रावो भन्ने
उहाँतिर देखियो । अर्कोतिर बुझा लाई भन्ने उहाँतिर देखियो । काबीले भयो—'यसो किन यशकोको क ?' नामको भन्ने—'काबी लाई ? के बुझाको वर पारेतिर जैन ? के बुझाको वर पारेतिर जैन ?' काबी लाईभन्ने भयो र
जनको बुझा लागेतिर जमा माथो । ॥ ४८ ॥

१२३॥ अन्तः-सिन्धुवाट उष्ण यो ज्ञानमृत आपना यन्त्र मक उद्भवतां सुता ॥ १० ॥ अत्राप्येकं अत्रिकति पनि यसं सैन वदं, त्या मात सन्नोवाट मुक्त हुन्छ ॥१४॥
 पुन वेद प्रथमकं अमृतं समस्त संसारको मय निवारकः। तापि फलको सारमरूप यह शिवने अमरको तमान एक व मरै देवदेवानको मारस्वरूप यो ज्ञान विज्ञानको मार
 बाधन र यको पुरमष्टःवाट अमृत भिक् तवा आपना इच्छाई पिलाए, ही श्रीकृष्ण नामक परमश्रेष्ठ अदिपुरुषलाई प्रणाम ॥ ११ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकदशस्कन्धे
 पंचमीतिष्ठेन कृत 'वाग्विष्णो' महाप्रदीक्षायामेकोन विंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

(चतुर्विंशोऽध्यायः) यदि कथा धुनेर रात्रि परीक्षितने सोधे—हे भगवन् ! मयाभक्त उद्भव वदरिकाधम मयपति भूतमान भगवान् श्रीकृष्णले इतरकात्मा अह-अह क काय गरे ?
 वदन्त रूप भगवान् कृष्णकन्दले आपन् कृत मयाध्यापन मयपति भगवन् संसारका नेत्रलाई मुख दिने मरको त्यो देह कसरी त्यागे ? पुन देहमा गाडिएका आफ्ना नेत्र

माफिन् ॥ कृष्णेन योगेश्वरसेवितां प्रिया सच्चिदयासेव्य जगद्धिमुच्यते ॥ ४८ ॥ भवभयमपहन्तु ज्ञानविज्ञानमारं निगमकृदुपजयेद्भृशवद्वेदमारम् ॥ अमृत-
 मुदाभतश्चापाययद्भृत्यवर्गान् पुरुषमृषभमाद्यं कृष्णमंजं नतोऽस्मि ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

राजोवाच ॥ ततो महाभागवत उदवे निगति वनम् ॥ दारवत्यां किमकरोद्भगवान्भूतनावनः ॥ १ ॥ ब्रह्मशापोपमं सृष्टे स्वकुले यादवर्षभः ॥
 प्रेयर्मा सर्वनेत्राणां तनुं स कथमत्यजत् ॥ २ ॥ प्रत्याकष्टं नयनमक्ला यत्र तमनं न शेकुः कर्णाविष्टं न सरति ततो यत्तमात्मात्मनश्च ॥
 यच्छ्रीर्वाता जनयति रतिं किं नु मानं कवीनां दृष्ट्वा जिष्णार्युधि रयगतं यच्च तत्ताम्यमीयुः ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ दिवि मुच्यन्तरिक्षे च
 पटोत्पानान्ममुत्थितात् ॥ दृष्ट्वाऽऽमीनान् सुधर्मायां कृष्णः प्राह वदूनिदम् ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एते घोरा महोत्ताना इर्वन्यां यमकेतवः ॥
 मुहूर्तमपि न स्पेयमत्र नो यदुपुङ्गवाः ॥ ५ ॥ श्रियो बालाश्च वृद्धाश्च शङ्कोद्गारं क्रजन्वितः ॥ वयं प्रभाम यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥ ६ ॥
 तत्रागिषिष्य शुष्य उपोष्य सुममाहिताः ॥ देवताः पूजयिष्यामः स्नपनालेपनार्हणैः ॥ ७ ॥ ब्राह्मणांस्तु महाभागान्कृतस्वस्त्ययना वयम् ॥ गोभू-
 हिरपक्ष्यामोर्भगजाश्वरथवेरमभिः ॥ ८ ॥ विधिरेष ह्यगिष्टन्तो बह्वलायनमुत्तमम् ॥ देवद्विजगवो पूजा भूतेषु परमो भवः ॥ ९ ॥ इति भवे सभा-

गोपुङ्गवाः। श्रीकृष्ण जर्कोउन सचैनेने, किनकि कानवाट मित्र प्रविष्ट भए पुन भाव मज्जनको विषमा गाडिन्छ, त्यो फेरि त्यसोवाट निष्कम्भ । जमकां सोमा वर्षन कथिकका भाव
 बडाउने र तिनको बाष्पीलाई पनि आनन्दित गर्दछ । जसलाई अजुनको रथमा बसेछ देखेर बुद्धमा मन पादालाई पनि उनको मात्तए हुन्छ भिन्या, त्यो आफ्नू अर्थात् एक देह
 श्रीकृष्णले कसरी त्यागे ? शुकदेव भदरन्त—हे राजन् ! कृष्णले आफ्ना, पृथ्वी र अन्तरिक्षमा सर्वदा हुने बहान् उत्पातहरू देखेर सुधर्मा समाया बसेछ। यादवदक्षिणत बने-
 हे पादवर्षभ हो ! इतरकोपुरीमा हुने यी उत्पात यमराजको पत्नी सभान इतराप्दो छ । अब इन्द्रोहक यहाँ एक छल पनि नबर्ती ? लनः निमीहक क्षाय तथा बाहकदह र
 बटा-पाका स अक्षुष्टात हेन पठाओ र हामीहरू प्रयासलेनै ब्राह्म, बर्हा पश्चिमवाहिनी मरस्वती विद्यमान छन् ॥ १-६ ॥ त्यो श्रीधर्मा स्नानले पवित्र भएर उपवान गर्छो र एका

धिगने उचय मायब्रीद्वारा देवताको पूजा गरीला ॥ ७ ॥ स्वतिवापनपछि हामी बाई, भूमि, सुवर्ण, रत्न वन, गज, अश्व, रत्न र घर आदि प्राकृतिक दान दिउँता ॥ ८ ॥ किनकि यो त्रिभि दाना सबै अगिष्ठ नाथ गर्ने र अनन्त संकल्पकारी हुनेछ । देवता, प्राकृत र पार्श्वको पूजा नै ब्रह्माका अन्तर्गत सबैभन्दा ठुलो दान हो ॥ ९ ॥ मनुष्यले यमकाटको बचन अनुसार ब्रह्म यादवगणले समर्थन गरेर सुकृत नाउद्वारा मष्ट्र नाथेर रथरूपा पट्टी प्रयासक्षेत्रको निम्ति हिँडे ॥ १० ॥ त्यहाँ पुगेर ब्रह्मान् कृष्णको प्रादेशानुसार वादब्रह्मले प्रकियाय मंगल कृत्य सम्पन्न गरे ॥ ११ ॥ तर प्रारम्भिक बुद्धि अथवा बुद्धिनाले तिनले जे सिपछि कहीको पनि बुद्धि ठेगानमा रहन, त्यो 'शिव' नामको मदिग विर ॥ १२ ॥ न्यो तीव्र रफरीको भावले डम्ब र भीकृष्णको माथाले सोह्रिन ती अविमानो यादव वीरमा ररम्बर हुको संघर्ष उपस्थित हुन गयो ॥ १३ ॥ मदिगय क्रांतिवेष्टले श्री आतनापी यादव धनुष बाण, खड्ग, माला, यश, तोमर आदि नाना बरिका अस्त्र-अस्त्रले त्यही समुद्रतटमा लड्न लागे ॥ १४ ॥ इन्तिरहेको पञ्चा-पनाकापुक्त

कृत्यं यदुबुद्धा मधुद्विषः ॥ तथेति नोभिरुत्तीर्य प्रभामं प्रययू रथैः ॥ १० ॥ तस्मिन्मगवनादिष्टं यदुदेवेन यादवाः ॥ चक्रुः परमया भक्त्या सर्वश्रेयो-
पवृद्धितम् ॥ ११ ॥ ततस्तस्मिन्महापानं पपुर्मं रथैर्कं मधु ॥ दिष्टविभ्रंशितधियो यदुद्रवैर्भ्रश्यते मतिः ॥ १२ ॥ महामानाभिपत्तानां वीराणां हस-
चेतमा ॥ कृष्णमायाविमूढानां मधर्वः सुमहानभूत् ॥ १३ ॥ युयुधुः क्रोधमरन्धा वेलायामाततायिनः ॥ धनुर्भिरभिभिर्भल्लैर्मदाभिस्तोमरार्थिभिः
॥ १४ ॥ पतत्पताकै रथकुञ्जरादिभिः सरोष्ट्रगोभिर्महिर्धनै रेरपि ॥ मियः ममेत्याश्वतरैः सुदुर्मदा न्यहञ्छरैर्दद्विरिव द्विपा वने ॥ १५ ॥ प्रयुग्ममाश्वौ
युधि रूढमत्सरावक्रभोजानिरुद्धमायकी ॥ सुभ्रष्टश्रामजितौ सुदारुणो गदौ सुमित्रामुरथौ ममीयतुः ॥ १६ ॥ अन्ये च ये निरायंस्त्रुकादयः
महसजिञ्जितजिह्वातुमुखाः ॥ अन्यान्यमामाय मदान्धकारिता जन्तुर्बुद्धेन विमोहिता भृशम् ॥ १७ ॥ दारार्हवृष्ण्यन्धकभोजमात्रता मय-
बुंदा मायुरशरसेनाः ॥ विमर्जनाः कुकुराः कुन्तयश्चमियस्ततस्तेऽप्य विमृत्य मौहदम् ॥ १८ ॥ पुत्रा अयुष्पन्पितृभिर्घातृभिश्च स्वसीपदोद्दित्रपि-
वृन्मयानुलैः ॥ मित्राणि मित्रैः मुहदः सुहृद्भिर्घातौस्वहन्ज्ञातय एव मूढाः ॥ १९ ॥ शरैषु क्षीयमाणेषु भज्यमानेषु धन्वम् ॥ शरैषु क्षीयमाणेषु

रथ, हाथी, यदहा, ऊ, रांगो, खन्धर र मनुष्यका बाण परस्पर भिडेर ती मतवाला यादव जनमा परस्पर इन्त-ग्रहण गरेर लड्ने हाथीहरू नै आपसमा लड्ने लागे ॥ १५ ॥ त्यस बन्धु-मुद्रमा प्रयुग्म, माय, अक्रूर, मोन, अनिरुद्ध, सायकि, दाहण योद्धा सुभ्रष्ट, श्रामजित, यद, सुमित्र र सुरथ—यी सबै वीर परस्पर अत्यन्त आवेशले भिड्दा गए ॥ १६ ॥ यी बाहेक निमेष, उन्मुक्त, महसजित, छत्रजित र मानु आदि जो अक्र वीर थिए, ती पनि भगवान्को मायाले मोहित र घटले अन्धा गरेर योद्धाले अक्रोशले माने लागे ॥ १७ ॥ राजा, राजा, अन्धक, मोहन, मायवत, मधु, अपुष्ट, मायुग, शरसेन, विमर्जन, कुकुर र कुन्ति आदि कुलका पनि रथे त्यसोले लड्ने लागे ॥ १८ ॥ त्यस बेला मदिग-यानले डम्बक गरेर पिता-पुत्रमित, दाजु भ्राता, हनुवाचा नानीमित, बाका भतीजमित, मामा माज्जामित लड्ने लागे त्यसै श्री मित्रमित मित्र र बन्धुमित बन्धुजन भिडेर सबै लगाएर आपसमा मयाभिमिग ठानाशन गर्ने लागे ॥ १९ ॥ लड्दा-लड्दा जर राजा मदिग, धनु माधिर र सबै सल्ल गमाए गए, तर तिनले बुद्धिमा पनि परिनि समुद्र तटमा हुनगयो

भूतले उग्रन्त 'शरक' नामको शर उखेले ॥२०॥ निनको सुश्रीमा गएर ती शर लौहदण्ड तथा वज्र है कटोर भए । रंभमा भरिएका बादर त्यसैले शहर भनै लागे र जब गोकुण्य-
चन्द्रले निनलाई रोके तब ती उनलाई पनि मार्ने उद्यत भए ॥२१॥ हे राजन् ' ती मूढबुद्धि अतनायीकले बलरामजीलाई पनि आफ्नू सन्तु मार्ने ती उनलाई पनि मार्नेका उद्यो-
विचारले हमला गरे ॥२२॥ हे कुरुनन्दन ! जनि कृष्ण र बलदेव पनि क्रोधमा भरिएर युद्धमा छेकारो मार्दै, छन्दै त्यो मन्त्रारे भएका युष्टिकारपी संहितदण्डले उनोमाथि प्रहार गर्ने-
लागे ॥ २३ ॥ अर्धे बाँसको वन दावानलले रोलेर खगानी मार्दैछ, त्यस्तै प्रहारापले ज्वन र श्रीकृष्णजी भाषाने बोहिन ती बादबहकको स्पर्धो आपमान गिले तिन्नलाई जस्त बाजो-
॥ २४ ॥ आफ्ना सबै स्वजन नष्ट भइसकेपछि भगवान्छे ठान्नुभयो- अब कुशको छेपमार पनि हुनगियो ॥ २५ ॥ उता बलरामले त्यही समुद्रतटमा सध-पुलको पिननकरी
बागको आश्रय लिएर आफ्नू आत्माको आत्मा बधाई त्यसको शुद्धस्वरूपमा स्थिर गरेर भानव शरीर त्यागिदिए ॥२६॥ बलरामले परमपद प्राप्त गरेका देखेर श्रीकृष्ण पनि देदीप्यमान

मुष्टिभिर्जहुरेकाः ॥ २० ॥ ता वभ्रकृष्णा हाभवनपरिधा मुष्टिना मृताः ॥ जन्तुर्द्विपस्तेः कृष्येन वार्यमाणाम्नु तं च ते ॥ २१ ॥ प्रत्यनीकं मन्य-
माना बलभट्टं च मोहिताः ॥ हन्तुं कृतधियो राजन्नापन्ना आतनायिनः ॥ २२ ॥ अथ तावपि मन्दुद्राबुधस्य कुरुनन्दन ॥ एरकामुष्टिपरिधौ
चगन्तौ जन्तुर्गृधि ॥ २३ ॥ भद्रशापोपमृष्टानां कृष्णमायावृत्तात्मनाम् ॥ स्पर्धाक्रोधः क्षयं निन्ये वैणवोऽग्निर्यथा वनम् ॥ २४ ॥ एवं नष्टेषु
मवेषु कुलेषु स्वेषु केरावः ॥ अवतारितो भुवो भार इति मेनेऽवशेषितः ॥ २५ ॥ रामः समुद्रवेलार्या योगमास्थाय पौरुषम् ॥ तत्याज लोकं मातुष्यं
संदोन्यात्मानमात्मनि ॥ २६ ॥ रामनिर्याणमालोक्य भगवान् देवकीमुतः ॥ निष्माद धरोपय्ये तृष्णीमामाद्य पिप्लवम् ॥ २७ ॥ विश्रवतुर्मुजं
रूपं प्राजिष्णु प्रभया स्वया ॥ दिशो धितिमिरा कुर्वन्धिषूम हव पावकः ॥ २८ ॥ श्रीवत्साकं दनयामं तप्तहाटकवर्चमम् ॥ कोशेयाम्बरयुग्मेन
परिवीतं सुमङ्गलम् ॥ २९ ॥ सुन्दरस्मितवस्त्राञ्जं नीलकुन्तलमण्डितम् ॥ पुण्डरीकाभिरामाञ्जं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ॥ ३० ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्र-
किरीटकटाक्षदैः ॥ हारनूपुरमृद्राभिः कौमुदुभेन विराजितम् ॥ ३१ ॥ वनमालापरीताञ्जं मृत्तिमद्भिजजाशुधैः ॥ कृत्वोरौ दक्षिणे पादमामीनं पङ्क-
जारुणम् ॥ ३२ ॥ मुमलावशेषायः खण्डकृतेपुर्तुब्धको जरा ॥ मृगाम्याकारं तत्चरणं विव्याध मृगशङ्कया ॥ ३३ ॥ चतुर्भुजं तं पुरुषं दृष्ट्वा स कृत-

चतुर्भुज रूप पागल गरेर आफ्नू दिव्य कान्तिमले धर्म दिशारु आलोकित मार्दै र पूजविहीन अग्नि है सुशोभित हुँदै पीडा हुला पीपलको वृक्ष इति मुष्टिभै छान्ताभावले पदम चुनचार
बसे ॥ २७ ॥ २८ ॥ भगवान्छे त्यो भगवन्मय स्वरूप जलपूर्ण छेपको समान श्यामवर्ण, धीन-म चिह्नले सुशोभित एवं रेखमी वीताम्बरले विभूषित हुनेले तताएको
सुवर्णमान देदीप्यमान महरहेको थियो ॥ २९ ॥ उनको स्वरूप मनोहर हुनकान बुद्ध सुमङ्गल हुने, नीला अलकावनीले सुशोभित, कमलदल है अलन्त सुन्दर नेत्रपुष्प तथा
कलमलाउटो मकराकृति कुण्डल ललित थियो ॥ ३० ॥ भगवान्छे न्यां भगवन्मय शरीर कन्धनी, यङ्गायबोल, डुकुट, वङ्कव, छत्रबन्द, हार, नूपुर, ओटी वनमाला, कौमुदुभणिले
सुशोभित थियो ॥ ३१ ॥ भगवान्छे सर्वज्ञप्रम धनमाला दाँसित थियो र छङ्क, पङ्क, गदा, पङ्क आदि आपुन मूर्तिमान गरेर सेतामा उपस्थित थिए । स्वमनेना भगवान् आफ्नू रक्तकमल

सञ्च बायाँ वरुण दाहिने तिघामा गलेर वन्देको थिए । ३०॥ उनै बेला जरा नामको व्याघ्र जसले बाछाको पेटबाट शत्रु हुमलको घेर टुक्राले भान्नु शत्रुको टुप्पा बनाएको विद्या-
मुक्तको मुख सँग आकार हुने मगराको चण्डलाई मृत्यु दानेर ग्याही बाक्ले डिकोपी ॥३३॥ नगीचि पुगेपछि ती चतुर्दश रूपधारी कृष्णलाई देखेर बापूलाई अगवापी ठानेर हल्ले कार्य-
दैव-दलन मगराको चरममा लम्पसार चर्को ॥ ३४ ॥ उपले मन्यो—हे धनुर्दहन ! म पापीले बाहा नपाएर को ठूलो अगवाच बरिदिने । हे उत्तम दन्तक ! हे अनघ ! म हजुरको
अगवापी हुँ, हजुर कृपा गरेर मलाई क्षमा गरिदिनोस् ॥३५॥ हे प्रभो ! जसको स्मरण मनुष्यको अज्ञानान्धकार बाधक कहिन्छ । हेरे ! उनै हजुरलाई मैले यस्तो आदिन गर्छु ॥३६॥
हे वैकुण्ठनाथ ! म निरराध मुझको बधिक र महापापी हुँ । हजुर डीप्र मलाई भारिदिनोस्-जसले केरि मगरा चण्ड महापुक्तको हुने अगवाच नहोओस् ॥३७॥ आ-दयोमल रचित
जसको दृष्टि प्रसा र उनका पुत्र हजुरादि पनि जो सबै चित्तको पाददर्शी छन्, जन्मदैनन् । किनकि उनको दृष्टि पनि हजुरको भावाले आप्त रहन्छ । अनि म न स्वभावले पापी हुँ-

किञ्चिपः ॥ भीतः पपात शिरसा पादयोरसुरद्विपः ॥ ३४ ॥ अज्ञानता कृतमिदं पापेन धनुर्दहन ॥ क्षन्तुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोकं मंजनम् ॥३५॥
यस्यानुस्मरणं नृणामज्ञानाज्ञाननाशनम् ॥ वदन्ति तस्य ते विष्णो मयाऽस्माद्यु कृतं प्रभो ॥३६॥ तन्माऽऽशु जहि चेकुण्ठ पापानि भृग-
लन्धकम् ॥ यथा पुनरहं त्वेवं न कुर्यां मदतिक्रमम् ॥३७॥ यस्यात्मयोगाभिवर्त्तनं न विदुःपरिदो रुद्रादयोऽस्य तनयाः पतयो गिरा ये ॥ त्वन्मायया
पिहितदृष्ट्य एकदन्त किं तस्य ते ययमसदुगतयो गूणीमः ॥ ३८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मा भैर्जरे त्वमुज्झितं काम गप कृतां हि मे ॥ याहि त्वं
मदनुज्ञातः स्वर्गं सुकृतिनां पदम् ॥ ३९ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्यादिष्टो भगवता कृष्णेनैच्छाशर्मणि ॥ त्रि पत्रिकस्य ते नरा विमानेन त्वं
यस्यो ॥ ४० ॥ दारुकः कृष्णाक्षीमन्विलक्ष्मिधगम्य ताम् ॥ वायुं नृत्तमिकामोदमाघायाभिमुखं यस्यो ॥ ४१ ॥ तं तत्र निभयुभिराशुधेवृत्तं
हृत्स्वनमृते कृतकतनं पतिम् ॥ स्नेहालुतात्मा निपपात पादयो रथादवपुस्त्य म याण्यन्वोचन ॥ ४२ ॥ अपश्यतस्त्वन्वरणाम्बुजं प्रभो दृष्टिः प्रणश-
तममि प्रणिश ॥ दिशो न जानि न लभे च शान्ति यथा निशायामुपै प्रण- ॥ ४३ ॥ इति मुञ्चति मने वै स्यो मरुडुवाज्जलनः ॥ स्वमुत्पापान

अनि म त्यसको विषयमा के कस्त भन्छु । ॥ ३८ ॥ मगराको मनुष्ययो—ए जरा ! तँ रुद्रा, उठ, यो मरी भैरु इच्छाले मएको हो । अब तँ मेरो बाछाले दुपुत्रजनलाई प्राप्य स्थान
रुग् वा ॥ ३९ ॥ श्रीशुकदेव भन्नुहुन्छ—स्नेहा शरीर धारी भगवत्पुत्री यस्तो आदेश पाएर जरा व्याघ्रले प्रहृष्टो तीन पत्रिकमा गयो र उनलाई प्रभाव भरेपछि यो विमानमा बस्न
स्वर्गवान भयो ॥४०॥ यो मगराको कृष्णाक्षी धारिष दारुक उनको चरण-चिह्न खोज्दै-इदै यथा पाएर हुल्लोको बास्नाले मुक्त बाबुलाई ग्याले ताउँ । उनैभिर बाह्रदुस्रो । ४१।
आपना व्याघ्रलाई बाँट्न अर्ध-चण्डको कल व्यसन जलाई तारा मंत्रोच्च धूर्तिमान विविध आपुनले धारणका देखेर दारुक रथबाट तल बर्दिए । उनका बाछामा बाँध्न प्रविष्ट र ऊ
प्रैय चित्त सगर प्रहृष्टो चरणमा लम्पसार गर्दै ॥४२॥ उनले भने—हे प्रभो ! मभित्रो देव चन्द्रवा अन्तगणपति पंगारको जुन दया हुन्छ, यस्तै हजुरका चण्ड-कमल देख्न र उनले
मेरो दृष्टि नष्ट भएरहेको । र वोर अन्धकारले हाडिएको छ । म दिवाह्न विविधका छु र मलाई शान्ति प्राप्त भएरहेको छु ॥ ४३ ॥ हे शक्तिन् ! अब मार्गध हाड कयति मर्दै थियो,

उनी केला गळत विहाले मुद्रांमिळ मगवानुको रच बोहादरु ममेन उनले देहदा देहदई आकाशपा उडेर गयो । ४१ ॥ त्वयैको पत्रि-पछि दिव्य जायुपहळ पनि गर र्यो देसेर
निके उपरक येको मारयिमेत श्रीकृष्णचन्द्रले मन्नुथयो- । ४५ ॥ हे धन ! अथ तिमी द्वारकापुरी जाऊ र हात्रा बन्धु-बान्धवहळ्याई बारवडहको विषयं, बनेगणको परमपति तथा मेरो
दुर्दशाको नये हालत सुनाऊ । ४६ ॥ अथ विमोहक पनि वापना बन्धु-बान्धवमहित द्वारकापा नवस्तु, किनकि मेलं बागेकी पत्न्युरीसाई तमुद्र जीम बाणए लैजाने छ । ४७ ॥ अतः पूर्व
उना आकाशना घन, कुटम्ब, माता-पिता सर्वलाई लिई अर्जुनद्वारा रक्षित भएर इन्द्रप्रस्थ जाओ । ४८ ॥ तिमी मेरो मागवत धर्मको पालन गर्दै दानविष्ट तथा निरपेक्ष भएर यो
मध्यम प्रवृत्ति मेरी म यारो रचना जान र दान्ति शान्त गर । ४९ ॥ मगवानुकां वचन सुनेर दाहकले बारव्यार उनको परिक्रमा गरि चरणमा भस्मक राखी एकाग्र मरणाञ्जलि दियुप
लिख मनले द्वारकापुरी कटिण । ५० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे पंचमोऽध्यायः । ३० ॥

राजेन्द्र माश्वरज उदीक्षतः ॥ ४४ ॥ तमन्वगच्छन्दिव्यानि विष्णुप्रहरणानि च ॥ तेनातिविस्मितात्मानं मृतमाह जनार्दनः ॥ ४५ ॥ गच्छ द्वार-
वर्ती मृत ज्ञानीनां निधनं पियः ॥ मङ्कर्षणस्य निर्याणं बन्धुभ्यो ब्रूति गदशाम् ॥ ४६ ॥ द्वारकायां च न स्थेयं भवद्विष्ट स्वबन्धुभिः ॥ मया
त्यक्तां सदुपुरीं समुद्रः ज्वायिष्यति ॥ ४७ ॥ स्वं स्वं परिभ्रं सर्वं आदाय पितरौ च न ॥ अर्जुनेनाविताः सर्व इन्द्रप्रस्थं गमिष्यथ ॥ ४८ ॥ त्व
तु मङ्कर्षणमात्रं ज्ञाननिष्ठ उपेक्षकः ॥ मन्माचारचक्रामेतां विज्ञायोपशमं ब्रज ॥ ४९ ॥ इत्युक्तस्तं परिक्रम्य नमस्कृत्य पुनः पुनः ॥ तत्पादौ शी-
घ्रमुपाध्याय दुर्मताः प्रययौ पुरीम् ॥ ५० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

श्रीकृष्ण उवाच । अथ तत्रागमद्रव्या भवान्या च सर्वं भवः ॥ महेन्द्रप्रमुखा देवामुनयः सप्रजेश्वराः ॥ १ ॥ पितरः मिद्वगन्धर्वविद्याधरमहोम्गाः ॥
चारणा यक्षरक्षांसि किन्नराप्सरसो द्विजाः ॥ २ ॥ द्रष्टुकामा भगवतो निर्याणं परमोत्सुकाः । गायन्तश्चमृगन्तश्च शोरेः कर्माणि जन्म च ॥ ३ ॥ ववृषुः
पृष्वपर्षाणि विमानावलिभिर्नभः ॥ कुर्वन्तः संकुलं राजन्भक्त्या परमया युताः ॥ ४ ॥ भगवान्मितामहं वीक्ष्य विभूतीरात्मनो विभुः ॥ मयोज्यात्मनि

(श्री मगवानुको स्वधाम प्रस्थान) श्रीकृष्णदेव मन्नुचन्द्र—हे राजन् ! स्वयंपाछि ब्रह्माजी, भगवतो महित मगराज सङ्कर, लोहपान आदि देवता, राजापरिहृत् समन खनेक
मुनिजन, पितर, मिद्व, मन्धर्व, विद्याधर, नाग, चारण, यक्ष, राक्षस, किन्नर, अप्सरा तथा द्विजगण भगवानुको परमधाम भवन हेर्नेको निम्ति परम उत्सु । अथ उनको ज्ञान-
वर्मका मान गर्दै त्यहाँ उपस्थित भए । ती आपना विमानद्वारा सारा नभमण्डल परित्ण गर्दै हुलो भक्तिले मगवानुवाचि पुष्पवर्षा गर्दै लागे । १-४ ॥ अनि सर्वव्यापक भगवानु
कृष्णले विमानह ब्रह्माजी तथा आपना ल-यान्त्र विभूति देखेर आपनु आ-माताई बहुरूपमा भिन्त गरेर अन्ता चिह्नलुनयो । ५ ॥ धारणा र ध्यानको निम्ति अतिष्ठ प्रहल्लभय

आपन् लोकाभिगम दिश्य देहलाई योगाग्निले भस्म पारे भगवान् आपन् वैकुण्ठ लोकमा प्रवेश गर्नुभयो ॥६॥ त्यस वेला स्वर्गलोकमा नगरा वज्रन लागे र आकाशबाट बुधवारका हुनलाग्यो । हे राजन ! श्रीकृष्ण भगवान्को पछि-पछि यम लोकबाट मर्त्य, धर्म, धैर्य, कीर्ति र श्रीदेवी पनि गएन् ॥७॥ भगवान् श्रीकृष्णको गति मन र वाणीले पनि नमेट्दाउने छ, त्यसैले व अह भगवान् आपन् धाममा प्रवेश गर्नेलागे तब जमादि देवताले पनि उनलाई देख्न पाएनन् । यम घटनाले उनलाई निकै ठूलो विस्मय भयो ॥ ८ ॥ जसै बिबुधी नव मध्यमन्दललाई छाडेर भाद,रुमा प्रवेश गर्दछ, तब मनुष्य त्यसको गति देख्न पाउनन्, त्यस्तै—हृता-हृता देवताले पनि प्रभुको मन्त्र-पमा बेदी जान्न सकेनन् ॥ ९ ॥ ब्रह्मा र ब्रह्म आदि देवता भगवान् हो वो परमोपयोगी गति देखेर आश्चर्य मान्दै उपको प्रशंसा गर्दै आफ्नो लोकमा फर्किए ॥ १० ॥ हे परीक्षित ! जस्तै नट अनेक बाँझा रूप-स्वर्ग बनाउँछ, तब अ.कृ त्यवशाट निर्मित रहन्छ, त्यस्तै भगवान्को मनुष्यको तमान जन्म लिनु, लंला गर्नु र फेरि उपलाई संवरण पार्नु उनको मायाको विस्तार मात्र हो—अविना

चात्मानं पद्मनेत्रे न्यमीलयत् ॥५॥ लोकाभिरामां स्वतनु धारणाध्यानमङ्गनाम् ॥ यागधारणयाम्नेत्या दग्ध्वा धामाविशस्त्वकम् ॥६॥ दिवि दुन्दुभयो नेतुः पेतुः सुमनमश्न स्यात् ॥ सत्यं धर्मो धृतिर्भूमेः कीर्तिः श्रीश्रानु तं ययुः ॥ ७ ॥ देवादयो ब्रह्ममुख्या न विशन्तं स्वधामनि ॥ अविज्ञातगति कृष्णं ददृशुश्चातिविस्मिताः ॥ ८ ॥ मौदामन्या यथाऽऽकारो यान्त्या हित्वाभ्रमण्डलम् ॥ गतिर्न लक्ष्यते मर्त्येस्तथा कृष्णस्य दैवतैः ॥ ९ ॥ नम्र रुद्रादयस्ते तु दृष्ट्वा योगमति हरेः ॥ विस्मितस्तां प्रशंसन्तः स्वं स्वं लोके ययुस्तदा ॥ १० ॥ राजन् परस्य तनुमृज्जननाययेद्वा मायाविडम्बनमवेदि यथा नटस्य ॥ सृष्ट्वाऽऽत्मनेदमनुविश्य विहृत्य चान्ते संहृत्य चात्ममहिमोपरतः स आस्ते ॥ ११ ॥ मर्त्येन यो गुरुयुतं यमलोकनीतं त्वां ज्ञानयच्छरणदः परमाद्भुतम् ॥ जिह्वेऽन्तकान्तकमपीशममावनीशः किं स्यावने स्वरनयन्मृगयुं मदेहम् ॥ १२ ॥ तद्याप्यशेषस्थितिमभ्रवाप्येष्वनन्यहेतुयं दशव- शक्तिधृक् ॥ नेच्छत् प्रणेनुं वपुस्त्र शेषितं मर्त्येन किं मत्स्थगतिं प्रदर्शयन् ॥ १३ ॥ य एतां प्रातस्त्याय कृष्णस्य पदवीं पराम् ॥ प्रयतः कीर्तयद्

मात्र हो ! जो स्वयं यम जगत्को मुखि मारे यतमा प्रवेश गर्थी विहार गर्दछन् र अ- यमा संहार-लोला मारे आपन् अनन्त महिमामय स्वरूपमा नै स्थित हुन्छन् ॥ ११ ॥ सा-दीरनी गुरुका गुल यमपुरी गए ॥ गिए, तर उसलाई म.प्य देहले कक्षा स्थाय । तिम्रो नै दह ब्रह्माले छेद-कैको बिया, तर उनले तिम्रोलाई जीवित पारिदिए । वास्तवमा उनका श्लाघागतव सलता गर्दै छ । हता के भनी—उनले काल ॥ पनि महाकाल छेदलाई पनि युद्धमा जिते र अचरित अपराधी आपनै देहमा प्रहार गर्ने व्यापलाई पनि सदेह स्वर्ग पठाए भने के ती आपन् शरीर यहाँ राख्न सक्तेनथे—स्वशय तत्त्व ॥ १२ ॥ यद्यपि श्रीकृष्ण जगत्को स्थिति, उत्पति र संहारका निरपेक्ष कारण हुन् र सबै छत्किरु धारण भन हुन्, तर उनले आफ्नो शरीर दम मंगारमा बचाइराख्ने इच्छा गरेनन्, यमले यो दर्शाए—यो मनुष्य देहले पलाई के गर्थेन छ ॥ १३ ॥ जो व्यक्ति विद्वान् उठेर या भगवान्को

परमवाम भग्नको कथा केवल वा सुन्दर, उगलाई प्रहका पदमर्द प्राप्त हुन्छ ॥१४॥ एता दारुः शकुणको विरहले व्याकुल भएर दारुका भाषा र वसुदेव तथा उपसेनका पाउमा
न्युरेर अडिक्ने उनका पाउ पछ्याउन लाग्यो ॥१५॥ उमले कैयं धारण गरेर यद्वंशोद्भूतको निनाश सुनायो । त्यो सुनेर जनेक शक्ति बढ्ने भूच्छा गरे ॥ १६ ॥ श्रीकृष्णको विरहले
दिहल मपर छाती र शिर ठटाउँदै वहाँ पुगे-जहाँ तिनका इन्धु निष्पन्न दहिरहेका पिप ॥१७॥ देवकी, रोहिणी र वसुदेव प्रियपुत्र राम र कृष्णलाई नदेखेर फाँडाले वेदोश भए ॥१८॥
तिनले प्रहृष्टको विरहमा त्यही प्राण छान्दिए । छीहरूले आफूभना पतिको शय विनर उनैमित भए ॥ १९ ॥ बलरामकी पत्नीहरू, वसुदेवका भगवत छीहरू, भगवानका
पुत्राहरू आफूभना पतिको देह महिल अनि-प्रवेश गरे । भगवानका रुक्मिणी आदि रानीहरू उनैलाई सम्झी अग्निमा पसे ॥ २० ॥ हे राजन् । अर्जुन आफूना प्रियतम श्रीकृष्णको

भक्त्या तामेवा नोत्पनुत्तमाम् ॥१४॥ दारुको द्वाकामेत्य वसुदेवोऽभनेनया ॥ पतित्वा चरणवस्त्रैर्न्यपिदत् कृष्णविभ्युतः ॥१५॥ कथयामाम निधनं कृष्णानां
कृत्स्नशो नृप ॥ तच्छ्रुत्वोद्विग्नहृदया जनाः शोकविमूर्च्छिताः ॥ १६ ॥ तत्र स्मरतिता जग्मुः कृष्णविश्लेषविह्वलाः ॥ व्ययः शेरते यत्र ज्ञानयो
प्सन्त आननम् ॥१७॥ देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्तथा सुतो ॥ कृष्णरामावपश्यन्तः शोकार्ता विजहुः स्मृतिम् ॥१८॥ प्राणैश्च विजहुस्तत्र भग-
द्विरहातुराः ॥ उपगृह्य पतीस्तात चितामारुहूः श्रियः ॥ १९ ॥ रामपत्न्यश्च तवेहदुपगृह्याग्निमाविशन् ॥ वसुदेवपत्न्यस्तद्गात्रं प्रयुष्मादीन्
हरेः स्तुषाः ॥ कृष्णपत्न्याऽविशजग्नि रुक्मिण्यात्यास्तदात्मिकाः ॥२०॥ अर्जुनः प्रेयसः सम्भुः कृष्णस्य विरहातुरः ॥ आत्मानं सान्त्वयामास कृष्ण-
गीतेः मधुर्चिम् ॥ २१ ॥ वन्धूनां नष्टगोत्राणामर्जुनः माभ्यरायिकम् ॥ हतानां कारयामास यथावदनुपूर्वशः ॥२२॥ द्वारकां हरिणात्यन्तां समुद्रा-
ऽप्लावयन्श्रगान् ॥ वर्जयित्वा महाराज श्रीपद्मगवदालयम् ॥ २३ ॥ नित्यं सनिहितस्तत्र भगवान् मधुसूदनः ॥ स्मृत्याशेषाश्रुभरं सर्वमङ्गल-
मङ्गलम् ॥ २४ ॥ श्रीबालवृद्धानादाय हतशेषान् धनजयः ॥ इन्द्रप्रस्थं समावेश्य राज्ञं तत्राभ्यषेचयत् ॥२५॥ श्रुत्वा सुहृद्वर्धं राजत्रर्जुनात्ते पितामहाः

त्रियोगले व्याकुल भए पनि उनै रानीको उपदेश स्मरण गरेर आफूलाई सम्हाले ॥ २१ ॥ यद्वंशमा बरेका जतिको विष्ट दिने जयको कोही पिपन, तिनको आद विधिवत्
अर्जुनले गराए । भगवान् नरहेरछि सुहृदले श्रीकृष्णको भिवासस्थान दारुका एक वन नै हुदाइदियो ॥ २२ ॥ २३ ॥ भगवान् अग्र पनि त्यहाँ निवास गर्दछन् । त्यस स्थानको
स्मरणले पनि रा । तप नाश हुन्छ । हे राजन् । विष्टदानपछि शोचका श्री, बाल, वृद्ध सबैलाई छिएर अर्जुन इन्द्रप्रस्थ आए । त्यहाँ सबैलाई यथा-यथा स्थान बगालेर अनिच्छाको
जोरो बज्जताई राज्यभिक्षेक गरिदिए ॥ २४॥२५॥ हे राजन् । वृधिरिति पाण्डुलाई अर्जुन द्वारा नै यद्वंशोद्भूतको गंदार धावा भयो । अनि उनले आफू वंशधर भिक्षीलाई राज्य-

एवमात्मिकं यो हिमालयको वर्णयामासरे । २६ मैले विप्रीलाई देखाइएको पनि आराध्यदेव भएवाला श्रीकृष्णको जन्मलीला सुनाए । जो मनुष्य भक्तभयवारी निविन
नान्दयमावृर्त्तनाथि श्रीकृष्णचन्द्रको अन्तकार मन्वन्थी हविर् पराक्रम र या श्रीमद्भागवत महापुराणमा भया अन्य पुराणहरूमा वर्णिता परमानन्दमयी वासन्तीता, कैशार तीला आदि ।

तां तु वंशत्तरं कृत्वा जग्मुः सर्वे महापथम् ॥२६॥ य एतद् देवदेवस्य विष्णो कर्मा कर्माणि जन्म च ॥ कीर्तयेच्छ्रद्धया भक्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यन्ते
॥ २७ ॥ इत्थं हरेर्भगवतो रुचिरावतारवीर्याणि बालचरितानि च शतमानि ॥ अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन् मनुष्यो भक्तिं पशं परमहंसगतो
लभेत् ॥ २८ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैष्णवियामष्टादशसाहस्र्यां पारमर्हस्यां संहितायामेकादशस्कन्धे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

संकीर्तन गद्गल, रथो पश्यहंस सुनान्द्रहको वन्म प्राप्तव श्रीकृष्णक वरणको परामर्श प्राप्त गद्गल ॥ २७ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे एकादशस्कन्धे १० मीरीअंकर 'यगिष्ठ' का
नेपाली भाषाटीकायां एकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

॥ इत्येकादशः स्कन्धः समाप्तः ॥

इति 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते
श्रीमद्भागवते एकादशः स्कन्धः "समाप्तः"

अथ 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते
श्रीमद्भागवते द्वादशः स्कन्धः प्रारभ्यते ।

भी हरिः । (कलिपुष्पका भावी राजवंशका विस्तार) राजा पराक्षिते मांघे—हे मुने ! यदुवंश विप्राय मगवान् कृष्ण स्वयम् जानुपररहि पृथीतनमा इन्द्रको वंश प्राप्ता-
 इन्द्र भयो, मन्दुस्त्रम् ॥ १ ॥ शुक्रदेवजी मन्त्रनागे—हे राजन् ! राजा बृहन्नको पंच । जो पुराणय नामको अन्तिम नरेश हुनेछ, उसको मन्त्री गुनक आफ्नू धामीको वर गर
 उमेको स्थानमा आफ्नू छोर, प्रद्योतलाई राजा हुन्याउने छ । प्रद्योतको छोरो पानक, त्यसको विशालयुग, विशालयुगको राजक र राजकको पुत्र नन्दिवर्धन होता । यो पाँचै प्रथमवंशी
 राजाहरू एक भए अद्वितीय वर्षभर पृथ्वीको राज्य गर्नेछन् ॥ २-५ ॥ अनि शिशुनाग नामक राजा हुनेछ । शिशुनागको अक्षवर्ण, उसको क्षेत्रवर्मा र क्षेत्रवर्माको क्षेत्र छोरो हाथा ॥ ५ ॥
 क्षेत्रको पुत्र विधिमार, उसको अज्ञातशत्रु, अज्ञातशत्रुको दर्मक, दर्मकको अत्रय पुत्र होला ॥ ६ ॥ अत्रयको नन्दिवर्धन र उसको पुत्र महानन्दी होला । यी शिशुनागवंशी दम राजाहरू

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ स्वधामातुगते कृष्णे यदुवंत्रिमूणे ॥ कस्य वंशोऽभवत्पृथ्व्यामेतदाक्षय
 मे मुने ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ योऽन्त्यः पुरज्जयो नाम भाव्यो बाहृद्वयो नृपः ॥ यस्यामात्यस्तु शुनको हत्वा स्वामिनमात्मजम् ॥ २ ॥ प्रयात-
 मं राजानं कर्ता यत्पालकः सुतः ॥ विशाखयूपस्तत्पुत्रो भविता राजकस्ततः ॥ ३ ॥ नन्दिवर्धनस्तत्पुत्रः पञ्च प्रद्योतना इमे ॥ अष्टत्रिंशत्तर
 शतं भोक्ष्यन्ति पृथिवीं नृपाः ॥ ५ ॥ शिशुनागस्ततो भाव्यः काकवर्णस्तु तत्सुतः ॥ क्षेमधर्मा तस्य सुतः क्षेत्रज्ञः क्षेमधर्मजः ॥ ५ ॥ विधिमारः
 सुतस्तस्याजानशत्रुर्भविष्यति ॥ दर्मकस्तत्सुतो भावी दर्मकराजयः स्मृतः ॥ ६ ॥ नन्दिवर्धन आज्यो महानन्दिः सुतस्ततः ॥ शिशुनागा
 दशैवेति कथ्युत्तरशतत्रयम् ॥ ७ ॥ समा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कुरुक्षेत्राः कलौ नृपाः ॥ महानन्दिसुतो राजज्जुह्वीगर्भोद्भवो कलौ ॥ ८ ॥ महापद्मपतिः
 कश्चिन्नन्दः क्षत्रविनाशकृत् ॥ ततो नृपा भविष्यन्ति शतप्रायास्त्वधार्मिकाः ॥ ९ ॥ स एकच्छत्रो पृथिवीमनुलङ्घितशामनः ॥ शामिष्यति महा-
 पद्मो द्वितीय इव भार्गव ॥ १० ॥ तस्य चाष्टौ भविष्यन्ति सुमाल्यप्रमुखाः सुताः ॥ य इमां भोक्ष्यन्ति महीं राजानः स्म शतं ममाः ॥ ११ ॥ नव
 नन्दान्द्रिजः कश्चित्पञ्जानुदरिष्यति ॥ तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यन्ति वै कलौ ॥ १२ ॥ स एव चन्द्रसुतं वै द्विजो राज्योऽभिषेक्ष्यति ॥
 तत्सुतो वारिमारस्तु नतश्चाशोकवर्धनः ॥ १३ ॥ सुयशः भविता तस्य सङ्गतः सुयशः सुतः ॥ शालिशकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति ॥ १४ ॥

कलिया नानसम माटी वर्षभर पृथ्वीको राज्य गर्नेछन् । हे राजन् ! त्यसपछि शुद्राको गर्भबाट उत्पन्न महापद्मस्यक वनको अपिपति महानन्दीको छरो महापद्मो नन्द धृतिपद्मका
 नाशक हुनेछ । (त्यसपछिका सबै राजा शुद्रप्राय र अधार्मिक हुनेछन् ॥ ७-९ ॥ हे राजन् ! त्यो महापद्मको स्वामिनन्द अर्को परशुराम श्री धृतिपद्मको नाशक होला र पृथिवीको एकछत्र
 राज्य गर्नेछ । बाँही पनि उसको आज्ञा उल्लंघन गर्न सक्नेछैन ॥ १० ॥ हुमान्पादि उसका आठ पुत्र हुनन् जो राजा मपर भए वर्षभर पृथ्वीको क्षामन गर्नेछन् ॥ ११ ॥ आफ्ना विद्याय
 गर्ने ती नौ नन्दलाई याँदा (चाणक्य) ब्राह्मण मूल नष्ट पार्नेछन् । तिनको उत्प्रेक्ष्यपछि यम पृथ्वीका कलिपुष्पको भाष्यवंश राजा राज्य गर्नेछन् ॥ १२ ॥ त्यो ब्राह्मण नै
 चन्द्रगुप्त मौर्यलाई राज्य दिहामनमा बसान्ने छ । चन्द्रगुप्तको पुत्र वारिमार र वारिमारको पुत्र अशोकवर्धन होला । अशोकवर्धनका सुयशः, सुयशःको मंगल, मंगलको जालिपद्म,

मालिशुक्रा गोमित्रा, मंममर्मां हतधन्वा र हतधन्वाको वृद्धश्च पुन हुनेछ । हे राजा परीक्षित ! यो मौर्यवंशो राजा कलिमा एक गय नाम कर्मन्म पृथिवीको राज्य मोलेछन् ।
हृत्पथो पुत्र अग्निमित्र, उमर्मा पुत्र सुवैष्ट हुनेछ ॥ १३-१६ ॥ अनि कण्वः वसुमित्र, भद्रक र पुलिन्द नामका राजा हुन्न् । पुलिन्दका यंय, धेतका बजायय,
उमर्मा नागपथ र मागधना पुत्र देवमृति हुन्न् । यो दश सुगर्वशी राजा मय वपनन्दा पनि बर्ती समयगम्भ पूर्योको राज्य सन छन ॥ १७॥ १८ ॥ हे राजन् ! यत्पञ्च या भूमि
अपराणा कर्मसंज्ञक राजारुको हातमा झनेछ । हे राजन् ! आपसी श्री लम्पट श्यामी सुद्धवंशी राजा देवमृतिमाई माथेर उमको बुद्धिमान् मन्त्रो इन्दुदेवश्य स्वयं राज्य गर्नेछ ।
इन्दुदेवको पुत्र भुमित्र, भुमित्रको छोरो नागपथ र नाराणको पुत्र सुशर्मा नाम प्रख्यात हुनेछ ॥ १९ ॥ २० ॥ या चार कण्ववंशी राजा कलिमा तीन शत्रु र्पताश्रीम वर्ष पुत्रीको

शतधन्वा ततस्तस्य भविता तद्वृद्धयः ॥ मौर्या होते दश नृपा मत्रिंशच्छतोत्तरम् ॥ १५ ॥ ममा भोक्ष्यन्ति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्भव ॥
अग्निमित्रस्ततस्तन्मात्स्येषोऽथ भविष्यति ॥ १६ ॥ वसुमित्रो भद्रकश्च पुलिन्दो भविता ततः ॥ ततो घोषः सुतन्तस्माद्वत्रमित्रो भविष्यति
॥ १७ ॥ ततो मागधतन्तस्माद्देवमृतिरितिः श्रुतः ॥ शुद्धा दशैते भोक्ष्यन्ति भूमिं वर्षशताधिकम् ॥ १८ ॥ ततः कण्वानिय भूमिर्मस्यन्त्य-
गुणानुप ॥ शुद्धं हत्वा देवमृतिं कम्बोऽमात्यस्तु कामिनम् ॥ १९ ॥ स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामतिः ॥ तस्य पुत्रस्तु भूमित्रस्तस्य नाग-
पथः सुतः ॥ नागपथस्य भविता सुशर्मा नाम विश्रुतः ॥ २० ॥ कण्वापना हमे भूमिं पञ्चाशिष पञ्च च ॥ शतानि त्रीणि भोक्ष्यन्ति वर्षाणां
च कलौ युगे ॥ २१ ॥ हत्वा कण्वे सुशर्माणं तद्वृत्त्यां वृषलो कर्त्ता ॥ मां भोक्ष्यत्यन्ध्रजातीयः कञ्चिन्नालमयत्तमः ॥ २२ ॥ कृष्णनामाथ तद-
ध्राता भविता पृथिवीपतिः ॥ श्रीशान्तकर्णस्तपुत्रः पौर्णमासस्तु तत्सुतः ॥ २३ ॥ लम्बोदरस्तु तत्पुत्रस्तस्मान्चिचिलको नृपः ॥ मेघन्वाति-
श्रिः कलिकादृष्टमानस्तु तस्य च ॥ २४ ॥ अनिष्टकर्मा हालेयस्तनकस्तस्य चाम्भजः ॥ पुरीषश्रीस्तन्पुत्रस्ततो राजा सुनन्दन ॥ २५ ॥ चक्राग
नामो यत्र शिवस्त्रातिरिन्दम ॥ तस्यापि गोमतीपुत्रः पुरीमान्भविता ततः ॥ २६ ॥ मेघः शिवाः शिवस्कन्दो यत्रश्रीस्तत्पुत्रस्ततः ॥ विजय-
स्तत्पुत्रो भाव्यश्चन्द्रविह्वः मलोमधिः ॥ २७ ॥ एतं त्रिंशन्मृपतपञ्चत्वार्यन्ध्रशतानि च ॥ पट्पञ्चाशच्च पृथिवीं भोक्ष्यन्ति कुरुनन्दन ॥ २८ ॥

नाम भनेछन् ॥ २१ ॥ हे राजन् ! हव गी कण्ववंशी राजा सुशर्माभाई माथेर उमको सेवः अन्ध्रजातीय बालि नामक दुष्ट शूर केही दिन मय स्वयं पुत्रीका राज्य गर्नेछ ॥ २२ ॥
अन उमका भाई कृष्ण राजा हाना । कृष्णको पुत्र छान्तकर्ण र शान्तवर्षको छोरा भोक्ष्याय हुनेछ ॥ २३ ॥ पौर्णमासको लम्बादर, उमको राजा चिचिलक, स्वयका सेव-
का श्री, मेघन्वानिको अदमान, उमको अनिष्टकर्मा, अनिष्टकर्माका हालेय, पुत्र हुन्न् अनि उमका वनक, तनका पुत्रमोह र उनका राजा सुनन्द नामक पुत्र हुन्न् ॥ २४ ॥ २५ ॥
हे शत्रुदमन ! सुतन्तका पुत्र चक्रोर हुन्न् र चक्राका नी पुत्र कम्भन्न्, जपदा नवी पुत्र शिवस्त्राति हुनेछन् । ती शिवस्त्रातिमा गोमती तथा उनका पुरीमान
नामक पुत्र हुन्न् पुरीमानका सेवः उमका शिवस्कन्द, तिनका यज्ञश्रे, यज्ञश्रीका विजय, विजयका अन्ध्रविह्व उनका मलोमधि नामका पुत्र हुन्न् ॥ २६ ॥ २७ ॥

हे कृतमन्दन ! यी तीन राजा पाग मय छपन वर्षम्म राज्य मर्ने ॥ २८ ॥ अनि अश्वमेधपुरीका निवासी अन्वन्त लोभी मान बसीर, दम गर्दभी र हाँह कहू जातअ राना हुनन् ॥ २९ ॥ अष्ट धरन, चोद्ध तुरुष्क, दम गुरुष्क र एषार मौनजातिका राजा हुनन् ॥ ३० ॥ योनदक बाहेक मर्ष राजा एक हजार डनान्मव वष पृथिवीको सोम मर्नेछन् । योनदकको अन्त्य अपांडित मिलिदिल । नामक मगरीमा भुवनन्द, पक्षिरीको आई शिशुनन्दि र यशोनन्दि, प्रवीर—यी राजा एक मय छ वर्षम्म राज्य मर्नेन् । ३१-३३ ॥ इनका बाहिर नामक नेह पुत्र हुनन् अनि पुष्पमित्र नामक क्षत्रिय र उमको पुत्र दुमित्र पूर्ववर्षको सोम मर्नेछ ॥ ३४ ॥ हे राजन् ! बाहिरकदेशी राजाहरूमध्ये एकैअन्त माउ देखका अधिराज हुनन् र हेरी विदूरधनि, केरी निषधदशका राजा हुनन् ॥ ३५ ॥ मगधदेशमा विश्वम्भुज नामक योडा राजा होना धनी पृथेकि पृथजय बाहेक अर्हो पृथंजयको नामले प्रसंगव समीर्भाग आवभृत्या दश गर्दभिनो नृपः ॥ कङ्काः षोडश भूपाला भविष्यन्त्यनिलोत्पलाः ॥ ३६ ॥ तनोऽष्टौ यवना भान्याश्रतुर्दश तुरुष्ककाः ॥ भूयो दक्ष गुरुगुहाश्च मौना एकादशैव तु ॥ ३७ ॥ एते भोक्ष्यन्ति पृथ्वीं दशतर्पशतानि च ॥ नवाधिकां च नवति मौना एकादश श्रितिम् ॥ ३८ ॥ भोक्ष्यन्त्येवदशान्मङ्गलं त्रीणि तैः संस्थिते ततः किलिकिलायां नृपतयो मृतमन्दोऽय वङ्गिरिः ॥ ३९ ॥ शिशुनन्दिश्च तद्वाना यशोनन्दिः प्रवीरकः ॥ इत्येते वैवर्षशतं भविष्यन्त्यधिकानिपट् ॥ ४० ॥ तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाहिकाः ॥ पुष्पमित्रोऽय राजन्योद्भिदोऽय तथैव च ॥ ४१ ॥ एककाला इमे भूपाः सप्तान्भ्राः सप्त कोशलाः ॥ विदूरवतको भाव्या निषधास्तन एव हि ॥ ४२ ॥ मगधानां तु भविता विश्वम्भुजः पुरंजयः करिष्यपरो वर्णान्पुलिनन्दयदुमदकान् ॥ ४३ ॥ प्रजास्त्वावद्यभृष्टाः स्थापयिष्यन्ति दुर्मति ॥ धीर्व्यावक्षत्र-मृत्माश्च पद्मावर्या स वै पुरि ॥ अनुगङ्गामाप्रयागं गुप्तं भोक्ष्यन्ति मेदिनीम् ॥ ४४ ॥ सौराष्ट्रावन्त्याभीरश्च शूरा अर्बुदमालवाः ॥ ब्राह्म्या द्विजा भविष्यन्ति शूद्रप्राया जनाधिपाः ॥ ४५ ॥ मिन्धोस्तटं चन्द्रभागां कौन्तीं काश्मीरमण्डलम् ॥ भोक्ष्यन्ति शूद्रा ब्राह्म्या स्तेच्छाश्च ब्रह्मचर्यम् ॥ ४६ ॥ तुरुष्ककाला इमे राजस्तेच्छप्रायाश्च भूमृतः ॥ गतेऽधर्मानृतपराः फल्गुदास्तीक्ष्णमन्त्रवः ॥ ४७ ॥ स्त्रीबालगोविजघ्नाश्च पशुधननाहताः उदितस्तमितप्राथा असमत्वात्पकायुषः ॥ ४८ ॥ अयस्कृताः क्रियाहीना रजग्धा तमसा तममावृताः ॥ प्रजास्ते भक्षयिष्यन्ति स्तेच्छा राजन् रूपिणः

१. नन्ते ३ पुलिनन्द, वट्ट र मद्रदेश निवासी ब्राह्मणादि उच्चवर्णलाई भ्रष्ट पासे मर्नेछाई स्तेच्छ तुन्माउला । ३६॥ २. यो बलवान् राजा मर्ष क्षत्रियलाई घातन वलावलीपुरीमा प्रायज २। संख्या पठाई शूद्रप्रजा स्थापित गर्दा र इगिहा र देस प्रयागसम्मको भूमि राक्षसी सुरक्षित पार्दै मर्नेछ । ३७॥ ३. तब सुराट्ट, अरन्नी, आंभार, शूद्र, ऊर्बुद र मलवदेशीय ब्राह्मण गर्दा १७ य हुनन् र मर्ष राजा शूद्रप्राय हुनन् । ३८॥ ४. मिन्धुत, चन्द्रभागा, कौन्तीपुरी र काश्मीर मण्डललाई शूद्र, सम्काट शून्य तथा ब्रह्मनेत्रहीन विदर इच्छाछाई मर्नेछन् । ३९ रान १ स्तेच्छ प्राय राजा योडा मगमा हुनन् । यी मर्ष अवर्ष र अगन्धमा अ यन्त कण्ठ, दासहीन र कोशो हुनन् ॥ ४०-४० ॥ ५. ती मर्ष क्षी, दानक, गार्ह र विप्रराई मर्ने, परम्परा र १२ धनका । ६. गो विज-विजना सुयो र कौशित हुने अल्पवीर्य, अगाध, सम्काट शून्य, क्रियरहित, रजगुण र तमागुणत माण्डका हुनन् । ७. राजाकाशरी प्रजाजलाई पशु मर्नेछ ।

॥ ४१-४२ ॥ तस्या राजाको अधिकारमा क्त्वे तथा त्वन्ते आचार्य र व्यवहार गर्ने देश एवं स्वर्गको निवासी परस्पर बाँटा कहिँचित र गजाहङ्गारा पीडित भएर नाशिरनु ॥ ४३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे नेराला माधारीकायां प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

(कति धर्म) शुक्रदेव धन्तुहुन्छ हे राजन् ! कलिमा प्रवल कालको प्रभावले दिन-दिने धर्म, मत्त, शौच, क्षमा, दया, भावु, बल र स्मृतिको नाश हुन लाग्यो ॥ १ ॥ य र कलिमा घन नै भन्नुपर्को हुलाँनला, आचार र गुणोदयको कारण बन्देछ र बल नै धर्म एवं न्याय-व्यवस्थाका कारण मानिने छ ॥ २ ॥ अनि द्रष्टव्य-धर्ममा परस्पर बहर्षि, व्यवहारमा कष्ट, स्त्री तथा पुरुषको भेदनामा रतिवातुर्ध र ब्राह्मणत्वमा यज्ञोपवीत नै प्रधान उपकरण हुनेछ ॥ ३ ॥ भिन्न भिन्न आश्रमको किह र एक वाचनवाट कहिँ आश्रममा जान हो आश्रममा बिह नै हेतु मानिने छन धृष्ट इन्द्रमा अतमर्ष सर न्यायमा डार लागु पर्नेछ र वाणीको चपलता नै पाण्डि प मानिने छ ॥ ४ ॥ न्यस्त गरी वनहानता

॥ ४२ ॥ तन्नाशान्ते जनपदान्मन्थ्रीलाचरवादिनः ॥ अन्योन्यतो राजभिश्च क्षयं यास्यन्ति पीडिताः ॥ ४३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ ततश्चानुदिनं धर्मः मत्तं शौचं क्षमा दया ॥ कालेन बलिना राजन्नक्षय्यत्यायुर्वलं स्मृतिः ॥ १ ॥ धितमेव कलौ नृणां जन्माचारमुनादयः ॥ धर्मन्यायव्यवस्थायां कारणं बलमेव हि ॥ २ ॥ दाम्पत्येऽभिरुचिर्हेतुर्मायव व्यावहारिकं ॥ स्त्रीत्वे पुंस्त्वं च हि रतिवित्त्वं सूत्रमेव हि ॥ ३ ॥ लिङ्गमेवाश्रमरुणातावन्योन्यमापत्तिकारणम् ॥ अवृत्त्या न्यादोर्वल्यं पाण्डित्ये चापलं वचः ॥ ४ ॥ अनाव्यन्त्वामाधुत्वे माधुर्ये दम्भ एव तु ॥ स्वीकार एव चोद्वाहे स्नानमेव प्रमाधनम् ॥ ५ ॥ दूरे वार्ययनं तीर्थं लावण्यं केशधारणम् ॥ उदरम्भरता स्वार्थः सत्यमेव धाष्ट्यमेव हि ॥ ६ ॥ दाक्ष्यं कुटुम्बभरणं यशोऽर्थे धर्ममेव नम् ॥ एवं प्रजाभिर्दुष्टाभिराकीर्णैः क्षितिमण्डले ॥ ७ ॥ ब्रह्मविद्वक्त्रशूद्राणां यो कलौ भविता नृपः ॥ प्रजा हि लुप्ते राजन्येनेष्टुर्धर्मधर्मभिः ॥ ८ ॥ आच्छिन्नदारद्रविणा यास्यन्ति गिरिकाननम् ॥ शाकमूलमिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः ॥ ९ ॥ अनावृष्ट्या विनश्यन्ति दुर्भिक्षकरपीडिताः ॥ रतिवातातपमावृद्धिमेरन्योन्यतः प्रजाः ॥ १० ॥ सुतृङ्घ्नां व्याधिभिश्चैव मन्तस्यन्ते च विन्तया ॥ त्रिशद्विशतवर्षाणि परमायु कलौ लृणाम् ॥ ११ ॥ क्षीयमाणेषु देशेषु देहिनां कलिदोषतः ॥

अमाधुनको, दम्भ माधुर्यको स्वीकार शान्तिनु नै त्राहङ्का र केवल स्नान एतु नै देश सगर्भे माधन बन्देछ ॥ ५ ॥ त्यस बेला परका जलाशय तीर्थ मानिने छु, वपान प्रयागनु नै सान्ध्य होला, पेट पालुनै स्वाध होला र रक्षा नै मन्त्राका बिह मानिने छ ॥ ६ ॥ आफ्ना कुटुम्बका पालन बढ्याई हुनेछ र यज्ञको निमित्त नै धर्मको सेवा गरिने छ ॥ यवती सारा धूमण्डल दृष्ट प्रहान गरिने छ र ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्रमा आ बलियो होला, उही राजा हुनेछ ॥ त्यस बेला लोभी, क्रूर र पाती नै आचरण गर्ने गजाहङ्गारा भन र स्त्री इन्द्रिान्त प्रजाजन पत्रत तथा वनमा जानेछन् र त्यहाँ शाक, मूल, मासु, फल-फूल तथा कोषाको मुर्दा लागेर जीवन निर्वाह गर्नेछ ॥ ७-९ ॥ ताम्रमे अनेछ प्रजाजन अनिष्टि, अनाष्टि, अजल र राजाका अनिष्ट यन्त्रि परहकले सारा प्रजा पीडित भएर, धेरै प्रजा क्षीत, वायु, घाम, वर्षा, हिउँले र

कलि इदिमा प्राप्त हुन जान्नेछ ॥३२॥ पुराविद्वद्भक्तो भनाइ छ—जुन दिन कृष्ण आफ्नो दिव्यधाम पादतुमपां, त्यसै दिनदेखि संपारमा कलिपुगको आगमन भएको छ ॥३३॥ हे राजन् ! एक हजार दिव्यवर्ष विदेपछि चतुर्थ कलिको अन्त्य भइसकेपछि अब मनुष्यका चित्त आत्माव्यवस्था प्रकाशक भइसके छ, अनि केहि मन्त्रयुग आउनेछ ॥३४॥ हे राजन् ! जसरी लोकमा मनुष्यको मजना गरिन्छ, उसै गरी पुग-पुगमा वैश्य, शूद्र र ब्राह्मणका वंशको पनि पाठ्यपरा बान्नुपर्दछ ॥३५॥ जसको केवल कथामात्र छेप रहेको छ, त्यस्ता केवल नामले चिह्न सकिने यो महाप्रादुर्भूत धृष्टीमा अब केवल कीर्ति नै रियर छ ॥ ३६ ॥ यस बेला छान्तनुका बाई देवापि एवं इक्ष्वाकुलोत्पन्न महाराज भए बापन् योनिबलले सम्पन्न मगर कलाप ग्राममा बस्नेछन् ॥ ३७ ॥ यी दुवै महात्मा कलिको अन्त्यमा यही आँशुर बासुदेवको प्रेरणाले संपारमा पहिले यी वर्णाश्रमयुक्त धर्मको स्थापना गर्नेछन् ॥ ३८ ॥ सत्ययुग,

भविष्यति यदा नृणां मन आत्मप्रकाशकम् ॥ ३४ ॥ इत्येष मानवो वंशो यथा संख्यायते भुवि ॥ तथा विदुश्च विप्राणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ॥ ३५ ॥ एतेषां नामलिङ्गानां पुरुषाणां महात्मनाम् ॥ कथामात्रावशिष्टानां कीर्तिरेव स्थिता भुवि ॥ ३६ ॥ देवापिः शन्तगोभ्राता गरुडैश्चैव कुवंशजः ॥ कलापग्राम आसते महायोगबलान्वितौ ॥ ३७ ॥ तावि द्वैत्य कलेरन्ते बासुदेवानुशिक्षितौ ॥ वर्णाश्रमयुतं धर्मं पूर्ववत्प्रययिष्यतः ॥ ३८ ॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगम् ॥ अनेन क्रमयोगेन सुवि प्राणिषु वर्तते ॥ ३९ ॥ राजन्नेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथापि ॥ भूमौ ममत्व कृत्वान्ते हित्वेमां निधनं गताः ॥ ४० ॥ कृभि विडुभम्ममज्ञान्ते राजनाम्नोऽपि यय च ॥ भूतयुक्तं तत्कृते स्थायं किं वेद मिस्यो यतः ॥ ४१ ॥ कथं सेयमस्त्रष्टा भूः पूर्वं मे पुरुषैर्धृता ॥ मत्पुत्रस्य च पौत्रस्य मत्पूर्वा वंशजस्य वा ॥ ४२ ॥ तेजोऽवजमयं कार्यं गृहीत्वात्मतया बुधाः ॥ महीं ममतया चोभौ हित्वान्तेऽदर्शनं गताः ॥ ४३ ॥ वे श्रामपतयो राजन्भुजते ध्रुवमोजसा ॥ कालेन ते कृताः सर्वे कथामात्राः कथाषु च ॥ ४४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ दृष्ट्वात्मनि जगो व्यग्रान्पण्डितसति भुवि यम् ॥ अहो मा विजिगीषन्ति मृत्योः क्रीडनका नृपाः ॥ १ ॥ काम एष नरेन्द्राणां मोघः स्याद्विदुशमपि ॥ येन केनोपमे पिण्डे वेऽतिनिश्चिन्ता नृपाः

जेता, द्वारर, कलि—यो चारै युग पृथक्मा यही क्रमले बराबर आइ गई रहने छन् ॥ ३९ ॥ हे राजन् ! मेल मनेका यी सबै राजा तथा अन्य राजाहरू पनि यस पृथ्वीमा ममता गरेर अन्यमा यत्तालाई छाडेर नष्ट गरका छन् ॥ ४० ॥ अहो ! जुन देवता नाम राजा छ र जसका अन्यमा फौज, विद्या र भ्रम संज्ञा बन्दछ, त्यो अतिअन भ्रमका लागि जो प्राणी अन्य प्राणीहरूमिथ झेड गर्दै हिँड्दछन् के त्यो आफ्नू मर्त्या पृथक् जान्दछ ? जान्दैन । अन्यमा यमक त छुलाई नरकमाथी नै हुनुपर्दछ ॥ ४१ ॥ जुन अलण्ड भूमण्डललाई मेरा पुत्रजल आफ्नै गरेका थिए, ती मर्गजित मेरा वंशज नाम र नाविकहरूका हातमा कसरी रहला ? ॥ ४२ ॥ यसरी तेज, जल र अन्नमा विकाररूप मम देहलाई आफ्ना मानेर र पृथ्वीलाई आफ्नी ठान्दै ती सबै राजाहरू या दुर्बलाई छान्छ र ताका निम्न चिन्तित भए ॥ ४३ ॥ हे राजन् ! जुन-जुन देवता राजा यस भूमण्डललाई उन्मादले योग गर्दथे,

ती दैवीलाई कालो कबाहुमा नाथमात्र लेख राखेको छ ॥ ४४ ॥ इति भीमहाविषये महापुराणे इन्द्रसहस्रके जेवाली महाष्टीकायां द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ (राजमन्दको शेष, वरी पुगमा धर्म तथा कलिकालमा इतिमासकीर्तनको महान्त्य) शुक्रदेव कन्तुपुन्त-ई राजन् । बाहुलाई त्रिन्न स्पष्ट राजाहकलाई देखेर यो हृन्ती हाँसे कहिन्छ-जहाँ । हृन्तुका सेलौगा-रूपी राजमन्दक यलाई जिने हुन्छु कन्तु । ॥१॥ विहाय राजालाई पनि स्वर्ण नै विजय कायना हुने पदछ । जसको बर्षापूर्व मन्दर ती राजाहक राजाको फोकसमान अत्यन्त अत्यन्त यस धरिमा विभाव्य बढेछन् ॥२॥ 'य पढिते बहर्षसाई जिनेछु, अनि राजमन्त्रीलाई बापन् अर्धेव पारेर दिशपका विरोधी अमात्य, पुरोहित, व्याधजन र मन्त्राजहकमाथि जाबिकार जमाउछु ॥ ३ ॥ यसै गरी कवचः समुद्रले बेरिगको सम्पूर्ण पृथ्वीलाई विचछु ।' इत्यमा यसै प्रकारका अनेक आश्वा वाँचेर यी आफ्नो समीपवर्ती कालकाई पनि देख्न पाउछन् ॥४॥

॥ २ ॥ पूर्व निर्जित्य बह्वर्ग जेष्यामो राजमन्त्रिणः ॥ ततः सचिवपौरासकरीन्द्रानस्य कष्टकान् ॥ ३ ॥ एवं क्रमेण जेष्यामः पृथ्वी सागर-मेखन्नाम् ॥ इत्याराचद्वहदपान पश्यन्जन्तिकेऽन्तकम् ॥ ३ ॥ समुद्रावरणां जित्वा मां विगन्त्यन्धिमोषसा ॥ कियदात्मजपश्येतन्मुक्तिराम-जयं फलम् ॥ ५ ॥ यां विमृज्यैव मनवस्तत्सुताश्च कुरुद्वह ॥ गता यथागतं युद्धे तां मां जेष्यन्त्ययुद्धयः ॥ ६ ॥ मन्त्रुते पितृपुत्राणां भ्रातृणां चापि विग्रहः ॥ जायते क्षमतां राज्ये ममताधचेतसाम् ॥ ७ ॥ मध्येयं मही कृत्स्ना न ते मृदेति वादिनः ॥ स्पर्धमाना मियो ध्नन्ति भ्रिक्मने मन्त्रुते नृपाः ॥ ८ ॥ पृथुः पुरुरवा गाधिर्नृपो भरतोऽर्जुनः ॥ मान्धाता सगरो रामः खट्वाङ्गो कुन्धुहा रघुः ॥९॥ दृणन्दिनुर्ययातिश्च शर्यातिः शन्तनुर्गयः ॥ भीमरथः कुवलयाश्वः ककुत्स्थो नैषधो नृपः ॥१०॥ हिरण्यकशिपुर्वृत्रो रावणो लोकरावणः ॥ नमुचिः शम्भरो भौमो हिरण्याक्षोऽथ

यो मध्ये केही राजा क म समुद्रले बेरिगको पृथ्वी जितेर केरि हुने ठगसाहसे समुद्र पारी बन्दछन् तर आफ्नू मन विजयको समक्ष पृथ्वी-विजयको के महत्त्व छ ? किनकि वनलाई जितेपछि हकि पाउन मकिन्छ ॥ ५ ॥ हे कुरुद्वहन ! पृथ्वी मनछिन्- 'अप्लाई त्योगेर मनु र मनुपुत्र पनि बसरी बाएका पिप ठसै गरी रिचो हात कहिए, ठसै यो मन्दर्वाज राजा युद्धमा जित्न खाँदछन् ॥६॥ जसको विष राज्यामा जापक रहन्छ, बी दुष्ट धेरै निम्ति पिना-पुन र दाह-लाई ललाई घनं ठग्न हुन्छन् ॥७॥ हे बृह हो ! यी सम्पूर्ण पृथ्वी मेरी नै हुन तेरी हाँदन्त यस्तो भनेर बाग्म्याह यौटा कर्षोमिह पप्राई गई ती राजाहक बापुपमा भौ निम्ति बहाव गर्दछन् र मानिन्छन् ॥ ८ ॥ पृथु, पुरुरवा, गाधि, नमुच, कव,

* १११२ (अर्धपर्यन्त राजा, शेष कर्षोमिह) कुनै राजाको राज मन्त्रावमा हीरा, मोती, पन्ना, नीमर आदि धरि-परिका सम्पत्ति बचाइराख्न गरिबका विप । कुनै पाला वर्षमा पलायन पनि यो मन्त्रा ११ सतरे । एककर कुनै एक परदेसी त्यही पुग्छ । राजाले उललाई आफ्नू कलावा देलाय । जो देखेर परदेसीले राजालिह मन्यो-महाराज ! यी राजाले हनुको के मानवभौ हुन्छ !' लगाके मने- 'केको मानवभौ ? जसो विपको रमाहाय र पुरोचामा विपको आर्षको कर्षोमिह गर्छ ?' परदेसीले भन्यो- 'राजन् ! कर्षोमिहको कर्षोमिह र बी मूलभान बुझा कम्मा बाजु भयो, छैपनि केही मानवभौ हुनेन ? वा न मानवभौका बुझा छ । हुर सौ माने राजाले बसको कुनै दाया मन्त्रा मन्त्राङ्क । मेरो मन बसीक बोरी विपका वस्तुले, त्यसले जानोको दुष्टा बुझ । निम्ती छ । त्यसैको उपकोय मन्दर आफ्नू बोविका बलाउछे । अनि मात हात । जो जसो कल्पले आफ्नू बोरी पढाउछे, बी सारा मन्त्रा हनुका हुन । जो विपका सौ हो बुझाहक बेचेर मन्त्राङ्क विहादि दिने कायमा कलाउनु मन्दर अनि अन्त हुन्छो ? राजा विहाय र बुद्धिमान बुझने मन्त्राङ्कका पचन हनुकाम मन्दर अनि अनि गर्छे कही राज मन्त्रेय लेख हुने रन तेनी मन्त्राङ्क आरको ठसै सैवा मन्त्रको कलावादा कर्षोमिह । अन्तका राजा यदि यो दासीको मलाई पलायन राजन् न देखेका हुदैन ॥ १५० ॥

हाश्रमा हिमा, अमन्तोष उपत्य तया द्वेष—अधर्मका यी चार कारणे तप, ग-ग, दया एवं दान ही आवा-भावा माग क्षीण हुने गर्दछ । २२ । त्यस मन्त्रका यसै अन्तिम र मन्त्रमा प्रधान वर्ण हुन्दा पञ्चस्वी, उदार, स्वाध्याय तथा अण्यपञ्चमा उपर, धर्म, कृष्ण्यो र प्रमत्त चित्त हुन्छन् ॥ २३ ॥ तत्र कस्मिन्मया बह्वो अत्रमन्त्रे गरौं धर्मका कारण छौं अतुर्वाह मात्र श्रेष्ठ रहन्छ र त्यो पनि क्षीण हुँदा-हुँदा अन्त्यमा एकदम नष्ट भएर जान्छ । २४ ॥ यम युगमा शत्रु र वापप्रधान पञ्च वर्ग लोभो, दुराचारिणी, निर्दयी, स्वार्थी शत्रुता गर्ने अधमिना र वर्ग कामनायुक्त हुन्छन् । सबै पुरुषमा सन्त, राजा र तम-यी तीनै गुण देखिन्छन् र ती काठको प्रेरणाबाट चित्तमा परिवर्तित हुँदै रहन्छन् ॥ २५-२६ ॥ जब मन, बुद्धि र इन्द्रिय अगाडि पथत हुन्छन्, तब मन्त्रको मायकाष्ठ हुन्छ, जसले धर्मात्मका ज्ञान र तपको हाँच हुन्छ ॥ २७ ॥ हे शुद्धिमन् ! जब अतीरीहको प्राप्ति गर्दै, अर्थ र काममा हुन्छ, तब स्वभावान्तर ॥

कलौ तु धर्महे-नां तुर्यांशोऽधर्महेतुभिः ॥ एधमानैः क्षीयमाणो हन्ते मोऽपि विनश्यति । २४ ॥ तस्मिन्लुब्धा दुराचारा निर्दयाः शुष्क वैरिणः ॥ दुर्भगा भूगिरिपाश्च शत्रुदामोत्तराः प्रजाः ॥ २५ ॥ मर्त्यं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे युगाः ॥ कालमश्वेदिनामगै वै परिवर्तन्त आत्मनि ॥ २६ ॥ प्रभवन्ति यदा मर्त्ये मनोबुद्धीन्द्रियाणि च ॥ तदा कृतयुगं विद्याज्ञाने तपसि यद्वचिः ॥ २७ ॥ यदा धर्मार्थकाणेषु भक्तिर्भवाति देदिनाम् ॥ तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन् ॥ २८ ॥ यदा लोभस्त्वमन्नोपो मानो दम्भोऽथ मत्सरः ॥ कर्माणां चापि कल्याणां ह्यपरं तदजस्तमः ॥ २९ ॥ यदा मायानृतनन्दा निद्राहिमा वेषादनम् ॥ शांको मोहो भयं दैन्यं सकलिस्तामसः स्मृतः ॥ ३० ॥ यस्तत्तद्विद्वदृणा मर्त्याः क्षुद्रभाग्या मदारानाः ॥ कामिनो वित्तहीनारश्च सैरिष्यश्च भ्रियोऽमतीः ॥ ३१ ॥ दम्भकृष्टा जनपदा वेदाः पास्तुण्डपिताः ॥ राजानश्च प्रजाभक्षाः शिरनोदरपरा द्विजाः ॥ ३२ ॥ अत्रता वरवोऽशौचा भिक्षवरश्च कुटुम्बिनः ॥ तपस्विनो ग्रामवासा न्यामिनोऽत्यर्थलोत्सवाः ॥ ३३ ॥ ह्रस्वकाया मदाहारा भृगपत्या गन्धियः ॥ शश्वत्कटुकभाविण्यश्चौर्यमायोरुम्प्लमाः ॥ ३४ ॥ वण्यविष्यन्ति वै क्षुद्राः क्लिष्टाः कृटकारिणः ॥ अनावधपि संस्मस्ते यतौ साधुनुगृप्तिताम् ॥ ३५ ॥ पतिं त्यज्यन्ति निर्द्वयं भृत्या अप्यखिलोत्तमम् ॥ भृत्यं विपन्नं पतयः कौले गात्रापय-

युगको प्रवृत्ति हुन्छ ॥ २८ ॥ जब लोभ, अमन्तोष, मान दम्भ र अन्त्यमादेका कारण हुन्छ र काम्य कर्मका प्रवृत्ति रहन्छ, तब राजस्तमःप्रधान द्वारपुरुषको प्रवृत्ति जान्छ ॥ २९ ॥ जत उपर, अमन्त्य निद्रा, हिंसा विषाद, शोक, मोह, भय र दीनताका प्रभाव रहन्छ तब तमामप कर्मको प्रवृत्ति जान्छ ॥ ३० ॥ यकदा राज्यमा लोभ, भन्दहाष्ट, मन्दभाग्य, बहुलोभो, कामो र धनलोभ हुनेछन्, रीतिरूप स्वच्छाचारणी तथा अमाधर्मी रहन्छन् ॥ ३१ ॥ यसै समयमा क्षुद्रा बढ्नेछन् । वेद पास्तुण्ड-भागले दमित हुनेछ । राजा प्रजाका वधुषण गर्ने शत्रु र अन्त्यापन्नका धर्मका लुप्त हुनेछन् ॥ ३२ ॥ नागरिक पुरुष शरीरको, नो स्वामे, भन्दक भन्तानवर्ग र जान्नेछ, यद्वै कटुभाषण मन चांग, उपरी र अत्यन्त दुःखात्मको हुनेछन् ॥ ३३ ॥ रक्षिणी तीन विभाग र

अथ अहोरात्रं उभेरे किञ्चेत्तु काम मन न । तौ आपनिशाल महुदा वनि निन्दित जीविकालाई धेष्ट मान्नेडन् ॥ ३५ ॥ सेवक धनहीन मणपडि आपना मान्ने रात्रा, दयशु
 स्वामीनाई पनि न्याम्नेडन् र स्वामी होमादिले गर्दा काम मन समसर्ष मन् पनि आपन् कुलपरम्परादेखि राखेको सेवकलाई निकाल दिन्छन् त्यसै गर्दा दूध नदिन माईलाई
 पनि घरबाट धगाइदिनन् ॥ ३६ ॥ हे राजन् ! दलिपुत्रमा मैथुनसै प्राति र,स्नेह र श्री परायण रान्नेदुरुष आपना पिता, राजा-माई र सर्वे बन्धुजनहरूलाई न्याम्नेर माली र मानानित
 मल्लह लिनन् ॥ ३७ ॥ छुट्ट-तपस्वीको वेदले जीवन-निर्वाह गर्दै दान लिनेछन् र समयाट अनाभिष्ठ व्यक्ति अन्तो आपनमा इमेर आनालाई समको उपदेश दिनन् ॥ ३८ ॥ हे राजन् !
 यस कलिमा पृथ्वीमा अन्धको अन्ध मणपडि अनाधु-हेका हरले स्वाकूल दास्य र राजागले पण्डित मण नित्य उद्विग्न मन, प्रजा, अन्ध-बन्धु, जल, क्षपण, मैथुन, स्नान र
 भयणादिले भटित मण पिशाच जन्मा होस्ने छन ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कलिमा मनुष्य बाँगे धनको निम्ति वनि जगडा गरेर सोडाईमावजाई तिनाञ्जलि दिई आफ्ना सम्बन्धीहरूलाई

म्विनीः ॥ ३६ ॥ पितृभ्रातृमुहृज्जातीन्दिता मौरतमोहदाः ॥ ननान्दश्यालमवादाः दीनाः स्त्रैणाः कलौ नराः ॥ ३७ ॥ शुद्राः प्रतिग्रहप्यन्ति
 तपोवेगोपजीविनः ॥ धर्मं वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमामनम् ॥ ३८ ॥ नित्यपद्विग्नमननो दुर्भिक्षकरकाशताः ॥ निरन्ने कृत्स्ने राजन्ननाधृष्टि-
 भयातुराः ॥ ३९ ॥ वामोऽन्तपानशयनव्यवायन्मानभूषणः ॥ दीनाः पिशाचपदशा भविष्यन्ति कलौ प्रजाः ॥ ४० ॥ कलौ काकिणिकेऽध्यर्थे
 विगृह्य त्यक्तमोहदाः ॥ त्यक्ष्यन्ति च प्रियान्प्राणान्हनिष्यन्ति स्वकानपि ॥ ४१ ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरो पितरावपि ॥ पुत्रान्ममार्थकु-
 शलांशुद्राः शिशनोदरम्भराः ॥ ४२ ॥ कलौ न राज्ञश्चमतां परं गुरुं त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् ॥ प्रायेण मर्त्या भगवन्तमन्युन् यक्ष्यन्ति पाव-
 ण्डविभ्रजचेतमः ॥ ४३ ॥ यन्नामधेयं प्रियमाण आतुरः पतन्मूलन्वा धिवशां गृह्णन्पुमान् ॥ विमुक्तकर्मार्गल उत्तमां गतिं प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न
 तं कलौ जनाः ॥ ४४ ॥ पुमां कलिकृतान्दोषान्द्रव्येशात्ममभवान् ॥ सर्वान्हरति चितस्थो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ ४५ ॥ श्रुतः सङ्कीर्तितो
 ध्यातः पूजितश्चादृतोऽपि वा ॥ नृणां धुनोति भगवान्हात्स्थो जन्मायुताशुभम् ॥ ४६ ॥ यथा हेमिन् स्थितो बह्निर्दुर्वणं हन्ति धातुजम् ॥ एवमा-

वनि मान्ने र आपन् विय शान पनि त्पागिदिनन् ॥ ४१ ॥ राजन् ! सर्वे शूद्रादय व्यक्ति शिशनोदरपरायण भएर आफ्ना बृद्ध आमा-भाबुलाई पनि न्याम्ने र पिता आपन् सर्वे कामना
 कुशल भोगाई छुट्टाछन सक्न छैनन् ॥ ४२ ॥ हे राजन् ! यस कलिमा वेद विग्रह पाठपठ-मार्गले विधिपूजन गुरुप्राणः जन्मा चरण-मूलमा इन्द्रादि शिवाङ्कना अधिगति
 विरा म्प्राउछन, ती संसारमा गुरु बन्धुन समवाचको पूजा गर्ने छैनन् ॥ ४३ ॥ बनें जेनामा अत्यन्त आतुर पुरुष परायीन भएर लुट्ट-पुट्ट पनि अन्धो नाम मरण गतौले सर्वे शूद्राका
 समबन्धनभट छुट्टे उच्च गति पाछि, ती समवाचको पूजा गर्ने छैनन् ॥ ४४ ॥ हे राजन् ! आपन् अन्तःकरणमा स्थित पुरुषोत्तम भगवान् सर्वे मनुष्या ला द्रव्य, देश वा अन्तःकरणद्वारा
 हुन सर्वे कलिका बन्धन पक्काछिदिन्छ ॥ ४५ ॥ भगवान् आपन् अण, कोन, प्यान, पञ्चन र आदर मणपडि हृदयमा स्थित छन्छन् मनुष्य वा राजा हजारा वन्द्यका मय न दण
 पाष नष्ट गरिदिन्छन् ॥ ४६ ॥ अर्थ—सुवर्णमा प्राण्ड अग्नि जन्मा अग्नि अन्य धातुका संयोगले प्राप्त उपद्रा दुर्बले जगत् मन नष्ट पार्छिन्छ, त्यस्तै नै विषमा प्रकटि

विष्णु भगवान् भोगी जनका कश्यप-वामनादहं नष्टं वाग्निं दहनम् ॥ ४७ ॥ भगवो ददयमा भवन्तः भगवान् विराजमाने यद्विद्धि विष्णुः त्रिं रात्रौ शुद्धं हुन्तः, त्वयि हृद्धं विद्या, ॥४८॥
 प्राणायाम, वैरी, तीर्थस्नान, व्रत, व्रतं च अथ आदि वर्तते त्वयि भगवन् हनं कर्तव्यं । ॥४९॥ हे राजन् ! अथ वर्णकालेमा तिमि सावधानं मररं यवै प्रकारे केवलं यद्वि आत्मा हुन्तः-
 नादरमा ब्रह्म । यगते तिमिनाई परममति प्राप्तं हुन्तः ॥५०॥ हे राजन् ! ददयत् पूर्यको वर्तते यतो भगवान् परमेश्वरको नै च्यानं करोत् । यन्ते ती सर्वोधार तथा सर्वान्माः श्रीहरि
 उमलाई आत्मा शरीरमा लीनं परिलिने गर्दन् ॥ ५० ॥ हे राजन् ! दोषदहका भगवान् यथा यथा कलिमा यदी यादा हुनो शुभं ह—यपमा श्रीकृष्ण भगवान् को कीर्तनं मात्र वर्तन्ति
 रूपं मयै बन्धनमष्टं कुरा साक्षात् परमात्मानाई प्राप्तं गर्दन् ॥ ५१ ॥ सत्ययुगमा विष्णु भगवान् । च्यानन्, वेदाया यज्ञादि द्वारा उनका यजनं मनोले र द्वारमा विष्णुका पूजा
 मनोले नूनं फलं भिन्दन्, त्यो कलिमा हरिकर्तनले नै प्राप्तं हुन्छ ॥५२॥ इति श्रीमद्भागवत महापुराणे द्वादशस्कन्धे तृतीये अध्याये ॥३॥ (चार प्रकारको हुन्य

भगवतो विष्णुयोगिनामशुभाशयम् ॥ ४७ ॥ विद्यातपः प्राणनिरोधमैश्वरीतीर्थभिषेकव्रतदानजपैः ॥ नान्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थे
 भगवत्यन्ते ॥ ४८ ॥ तस्मात्पर्वतमना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् ॥ श्रियमाणां हर्षहितमननां यामि परां गतिम् ॥ ४९ ॥ श्रियाणैरभिषेयानां
 भगवान्परमेश्वरः ॥ आत्मभावं नयत्यङ्गं सर्वात्मा सर्वसंश्रयः ॥ ५० ॥ क्लेशोपनिषे राजन्नास्ति लोकं महान्गुणः ॥ कीर्तनादेव कृष्णस्य मुक्तमङ्गः
 परं व्रजेत् ॥ ५१ ॥ कृते यद्व्यायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मयैः ॥ द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्विगीर्तनात् ॥ ५२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा-
 पुराणे द्वादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ कालस्ते परमाण्वादिद्विषमर्थाविनिर्णयः ॥ कथितो युगमार्तं च शृणु कललयावपि
 ॥ १ ॥ चतुर्युगमहर्षं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते ॥ स कल्पो यत्र मनवश्चतुर्दशं विशांपते ॥ २ ॥ तदन्ते प्रलयभन्तावाः ब्रह्मी रात्रिरुदाहता ॥ त्रयो
 लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥ एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वमुक् ॥ शेतेऽन्तन्तामनो विश्वमात्मयात्कृत्य चात्मभुः ॥ ४ ॥
 द्विपराधे त्वतिक्रान्ते ब्रह्मणः परमेशिनः ॥ तदा प्रकृतयः सप्तकल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥ एष प्रकृतिको राजन्प्रलयो यत्र लीयते ॥ आपटका-
 शस्तु सहस्रान्तो विधात उपमादिते ॥ ६ ॥ पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन्न वर्षात् ॥ तदा निरुने हान्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधादता ॥ ७ ॥ क्षयं

वर्गान्) श्रीशुकदेव भन्तुहुन्छ—हे राजन् । यैले परमाशुद्धि पदार्थ कालस्म चारै हुनवा प्रमाणको वर्णन वर्तन्त्यै ऊर्ध्व तृतीय स्वरूपमा गरिमको । अथ वर्ण तथा प्रलयना गुणान
 र्तिनं हुन ॥१॥ हे राजन् ! प्रकारको दिन एक हजार चतुर्युगको हुन्छ । यदी कल्प कहिन्छ र न्य मा चोदि मनु वर्तमान हुन्छन् ॥२॥ कालको अन्त्यमा त्वयि नै प्रमाणका प्रलय हुन्छ,
 जगलाई ब्रह्मको शक्ति भन्दछन् र यदी रात्रिमा तीनै सोदको दहं चद्वदछ ॥ २ ॥ यलाई नैमित्तिक प्रलय भन्दछन् । यगमा विश्वमा ४ भागहरू गरिमा यगमा
 छेपयानी नारायण मयस्त विश्वलाई आत्मा भन्दैर हुन्छन् ॥ ४ ॥ वामेशी ब्रह्माजीको आधुपत्य दृश्यरत्नं विनेतः महत्तर, अद्वैतमा यथा यथा-भावा यी महापद्वी यान
 दर्भमा लीन हुन्छन् ॥ ५ ॥ हे राजन् ! यदी प्राकृत प्रलय हो । यमा प्रलयका कारण उपस्थित भक्षकको यदी प्राणादहका रात्रिमा । तदा ७६ प्रकृतिमा भगवान् हुन्छ ॥ ५ ॥ ॥

राजन् । तस्य प्रलयकालमा सेवणं मय वर्षमम्भ भूधोमा पानी पार्दैनन् । अस्मको अभावो हुन्छ, प्रजाजन मांसले दवाहुन्छ मरर खाँदाले अहो नार् मर्द खाँदै खाँदै विस्तार-विस्तार फाल्नुले उपद्रवले पीडित भएर धोण हुन्छन् । अनि प्रलयकालको वर्ष आएको प्रचण्ड किरणले समुद्र, शरीर र पृथ्वीको सारा रस छुसाइदिन्छ र त्यसलाई छाड्दैन । त्यसपछि डेक्को को मुखबाट निम्कने मवतक अग्नि बायुको वेगले बढेर जलशून्य तल-मल्लादि सारा भुविबराई छडाइदिन्छ । त्यसै बेला वर्ष र अग्निको ज्वालाले तल-पाथि सबैतिर दग्ध ब्रह्माण्ड बल्को अगुल्लो बस्ती देखिन्छ । अनि पुराँले न्यास आकाशमा तय वर्षभन्दा पनि बढी तमयसम्म अनि प्रचण्ड प्रलयकालीन बायु चलन बाग्छ र अनेक गरिका चित्र-विचित्र मेघ बाम्बारा गढेर मय वर्षमम्भ वर्षा गर्दै भयङ्कर छन्दले गच्छेदै रहन्छन् । उस बेला यस ब्रह्माण्ड विबर भित्र सम्पूर्ण विषमा पानी नै पानी देखिन छाड्छ ॥ ७ १३ ॥ बमती जल प्रलय भइसकेपछि पृथिवीको गुण मन्थलाई खलले लिन्छ । गन्ध गणपछि पृथिवीको लय हुन्छ ॥ १४ ॥ त्यसपछि जलको गुण रस र तेजमा लीन भएर जान्छ र रमहीन भएर जल पनि

याम्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः ॥ मातृद्रु दैहिकं भोमं रमं मावर्तको रविः ॥ ८ ॥ रश्मिभिः पिबते घोरेः सर्वं नैव विमुञ्चति ॥ ततः संवर्तको वक्रिः मङ्घर्षणमुखोत्थितः ॥ ९ ॥ दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान्भुविवरानथ ॥ उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्विह्वल्यथोः ॥ १० ॥ दह्यमानं विधात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डरत् ॥ ततः प्रचण्डवज्रो वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ११ ॥ परः मावर्तको वाति धूम्रं स्वं रजमायुतम् ॥ ततो मेघकुला न्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः ॥ १२ ॥ शतं वर्षाणि वर्षन्ति मदन्ति रभमस्वनैः ॥ तत एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥ १३ ॥ तदा भूमेर्गन्ध शुभं ग्रमन्त्याप उपश्रवे ॥ अतस्तन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥ १४ ॥ अग्रां रमयथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरमाः ॥ ग्रमते तेजसो रूपं बायुस्तद्रहितं तदा ॥ १५ ॥ लीयते चानिले तेजो वायोः स्वं ग्रमते गुणम् ॥ स वै विशति स्वं राजस्ततश्च तभमां गुणम् ॥ १६ ॥ शब्दं ग्रमहि भूता- दिन्भस्ममनुलीयते ॥ तेजमस्वेन्द्रियाण्यङ्ग देवाग्वैकारिको गुणैः ॥ १७ ॥ मद्दानग्रमत्यहङ्कारं गुणाः मत्त्वादयश्च तम् ॥ ग्रमतेऽव्याकृतं राजन्गुणान्का- लेन चादितम् ॥ १८ ॥ न तस्य कालावयवैः परिणामादयो गुणाः ॥ अनाद्यनन्तमव्ययत्वं नित्यं कारणमव्ययम् ॥ १९ ॥ न यत्र बाधो च मनो न मत्वं तमो रजो वा महदादयोऽप्यी ॥ न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न मन्त्रिवेशः स्तुलु लोककल्पः ॥ २० ॥ न स्वप्नजाग्रन्न च तत्सुषुप्तं न स्वं जलं भूर-

मह हुने गर्दछ । तेजको गुण-रूपलाई बायुले निम्कन्छ र तेज रूपरहित भएर बायुमा लीन हुने गर्दछ । अनि बायुको गुण उति आकाशले जमि पार्दछ र त्यो गुण आकाशमा लीन भएर जान्छ । त्यसपछि हे राजन् ! आकाशका गुण अन्तर्गत भूतानि । कारणान्तरूप ताममा अटक्कुर आफूमा लीन पार्छिन्छ । अनन्त आकाश उर्मेमा लय भएर जान्छ । यसै परी इन्द्रियहरूलाई तिनचा । बुद्धिहरू समेत तेजमा अटक्कुर तथा इन्द्रियाधिष्ठान दवाहकलाई वैकारिक आकाशमा जमन्छ । १५-१७ । अनि विविध महङ्कुरहरूलाई महत्त्व, महत्त्वलाई सत्ताको गुण र काल प्रेरित अव्याकृत छी गुणलाई निर्दिष्ट ॥ १८ ॥ यो अव्यय, अनादि, अनन्त, अनय सर्वको कारण तथा अविनाशी छ । उममा कालको अवयवको दिन- रात आदिद्वारा परिणामादि विविध उन्मन हुँदैनन् ॥ १९ ॥ जगमा बायो, मन, पञ्चगुण, रजोगुण, तमोगुण र महत्त्वादि विचार प्राण, बुद्धि इन्द्रिय र देवता तथा यो सम्पूर्ण

लोक-रचना आदि केशी पनि रहन्थ्यन् ॥२०॥ जहाँ स्वप्न, जाग्रत र सुषुप्ति—यो तीन अवस्था रहन्नु र आकाश, जल, पृथिवी, वायु, अग्नि एवं धर्मको पनि अभाव रहन्नु र त्यो चिदात्मको तमाम शून्य बने तब अविद्यमान छ । विज्ञान त्यही अवस्थालाई यस जगत्को मूल तत्त्व हो भन्दछन् ॥२१॥ यो प्रकार प्राकृत प्रलय उपरि बैरा द्रुन्त, जब कायद्वारा तिरस्कृत पुरुष तथा प्रकृतिका शक्तिहरू विवक्ष्य भएर विलीन हुने गर्दछन् ॥२२॥ त्यसपछि संशुद्धीमा आगतिक प्रलयको वर्णन गर्दै भन्दछन्—बुद्धि, इन्द्रिय र विषयव्यवस्था तिनको अधिष्ठान ज्ञान नै भोगमान भइरहन्छ । अनुसृष्टै वस्तु पनि अन्त्ययुक्त छ, त्यो सत्य होइन । किनकि त्यो दृश्यमान छ र आफ्नू अधिष्ठानबाट अलग्ग उभैछ । हुनै सक्छ छैन ॥२३॥ जन्मे-मर्चो तब र रूप नै जगत् पृथक् हुन्छ, यसैले बुद्धि, इन्द्रिय र तिनका तन्मात्राहरू आकृष्टता गर्ने पृथक् अधिष्ठान सत्यस्वरूप श्रद्धादेखि भिन्न रहन्छ ॥२४॥ हे रामेन ! जाग्रत स्वप्न, सुषुप्ति—यो तीन अवस्था बुद्धिको नै मानिएका छन् । अतः अन्तरात्मा छन विद्य, उन्नत र प्राकृतको नाना-प छ, त्यो क्रममा मायाभाव छ, अहं केशी छैन २५ । जन्त-आकाशमा

निलोऽग्निरर्कः ॥ मसुप्तवच्छस्यवदप्रतस्यं तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥ लयः प्राकृतिको तेष पुरुषव्यक्तोऽर्थदा ॥ शक्तयः मन्त्रव्यन्ते विवशाः कालविद्रुताः ॥ २२ ॥ बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् ॥ दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २३ ॥ दीपश्चाक्षुश्च रूपं च ज्योतिषो म पृथग्भवेत् ॥ एवं धीः स्वानि मात्राश्च न स्युस्त्यनमाहतात् ॥ २४ ॥ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते ॥ मायामात्रमिदं राजज्ञानात्वं प्रत्यगात्मनि ॥ २५ ॥ यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति न भवन्ति च ॥ ब्रह्मणीदं तथा विश्वमवयत्पुद्गलाप्ययात् ॥ २६ ॥ सत्यं ह्यवयवः भोजः सर्वावयवितमिह ॥ विनार्थेन प्रतीयेत्यटस्येवाङ्ग तन्तवः ॥ २७ ॥ यत्प्रामाण्यविशेषात्तमुपलभ्येत म प्रमः ॥ अन्योन्यापाश्रयात्मवमाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २८ ॥ विकारः क्लयाग्रमानोऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा ॥ न निरूप्योऽस्त्यशुरपि स्थान्चेच्छिन्म आत्मवत् ॥ २९ ॥ न हि सत्यस्य नानात्वमविद्वान्यदि मन्यते ॥ नानात्वं छिद्रयोर्यद्व्यज्योतिषोर्वातयोरिव ॥ ३० ॥ यथा हिरण्यं बहुधा समीयते नृभिः किर्याभि-

मेध कहिले कहन्छ र कहिले रहन्छ पनि, त्यसै गरी ब्रह्ममा यो सावजन जगत् उत्पत्ति र प्रलयको काल कहिले हुन्छ, कहिले हुँदैन पनि । २६ हे तात ! यस ब्रह्ममा सबै सावजन पदार्थको कारणरूपी अवयव सत्य मानिएका छन् । किनकि तृणादौ कारणभूत तन्तुहरू सँगै कारणरूपी अवयवमन्दा पृथक् पनि कारण अवयव देखाउँछन् । २७ सामान्य र विशेषरूपले जुन भेद होस्वन्त्य, ती मरस्वरथीया अर्बोको आश्रित रहनाले अस्माप हुन्छन् । विनाश जुन पदार्थका आदि-अन्त्य हुन्छ, त्यो सबै विन्यास हुन्छ । २८ । यद्यपि यो प्राञ्ज विकार प्रतीत हुन्छ, तानि प्रत्यगात्माबाट भिन्न अनुमात्र पनि यसको सत्ताको प्रतिपादन हुन सक्छ । यसको सत्ता यदि मानौं भने पनि यो चित्तरूप आत्मा सँगै धर्म-धर्मिका सत्य निद्रा हुन्छ । २९ । न र तृमा समेतता रहन्छ यदि योही अज्ञ पुरुष उमलाई अनेक मान्दछ भने त्यसको मान्नु पढाकाछ महाज्ञाश्रमा आज्ञास्थित सत्य एवं ब्रह्म । प्रतिविम्बित वर्णमा वा आन्तरिक बाहु र बाह्य बाह्यमा नाना-प मानेका छन् । ३० । जन्त-आकाशमा सुषुप्त भिन्न-भिन्न रूपको भेदले बुद्ध्यादि विविधरूपले ननु पदरूप मात्र पनि छ त्यस्तै यो पनि पदरूपको लौकिक

नथा वैदिक वाक्यद्वारा धर्म-धर्मिका व्याख्या गर्ने गर्दछन् ॥ ३१ ॥ अन्तै-सत्यवाट उन्नत र सर्वथाटै प्रकाशित भेष धर्मका अंशभूत भवका निमित्त सर्वदर्शनमा प्रतिबन्धक महतिने गर्दछ, अन्तै ब्रह्मको कार्य भ्रमाद्वारा नै प्रकाशित हुने अहङ्कारको अंशभूत आ-माको निमित्त अज्ञानदर्शनमै प्रतिबन्धक हुन्छ ॥ ३२ ॥ जब सत्यवाट प्रष्ट भएका बेष तिन भिन्न भिन्न मण फाट्छन् तब आफ्नो स्वरूपभूत धर्मलाई देख्दछन् । त्यस्तै-जुन बेला आत्मार्थो उपाधिस्वरूप अहङ्कार विचारले नष्ट भएर जान्छ, अनि आफ्नो स्वभावको स्मृति हुने गर्दछ ॥ ३३ ॥ हे प्रिय ! यद्यपि जब विवेकरूपी सङ्गले यो जीव आफ्नो अहङ्काररूपी मायाभय बन्धन फोटेर ब्रह्मा-समाधिमा स्थित हुन्छ, तब यस अवस्थालाई नै मानिय यम प्रपञ्चको आन्तरिक प्रलय भन्दछन् ॥ ३४ ॥ अनि निम्न प्रलयको वर्णन गर्दै भन्दछन् - हे प्रभु मया । केही सुख विचारका ज्ञाना मानिय ब्रह्मादि ममम्भ भूतहरूको सर्वदा उत्पत्ति र प्रलय भइरहने कुरा भन्दछन् ॥ ३५ ॥ अन्तै-नदीको वेग र दीपशिला आदि पर्वतप्रदेशको पदार्थका क्षण-क्षणमा माटोने स्थितिहरू उनको पल-पलमा हुने जन्म तथा नाशको कारण

व्यवहारस्वरूपमु ॥ एवं वचोभिर्भगवानधोक्षजो व्याख्यायते लौकिकवेदिर्जनेः ॥ ३१ ॥ यथा धनोऽर्कप्रभवोऽदृशतोऽहङ्काराभूतस्य च वक्ष्य-
ममः ॥ एवं त्वहं ब्रह्मगुणमन्दीक्षितो ब्रह्माशक्त्यात्मन आत्मबन्धनः ॥ ३२ ॥ धनो यदाऽर्कप्रभवो विदीर्यते चक्षु स्वरूप रत्नमौलौ तदा ॥ यदा
तदाहङ्कार उपाधिरात्मनो जिज्ञासया नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत् ॥ ३३ ॥ यदैवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहङ्कारात्मबन्धनम् ॥ निन्वान्युतात्मानुभयो-
ऽवतिष्ठते तमाहुरात्यन्तिकमद्रुमप्रभवम् ॥ ३४ ॥ नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परन्तप ॥ उत्पत्तिप्रलयावेकं सूक्ष्मज्ञाः सम्यक्जन ॥ ३५ ॥
कालोत्तोतोज्येनाशु त्रियमाणस्य नित्यदा ॥ परिणामिनामवस्थास्ना जन्मप्रलयहेतवः ॥ ३६ ॥ अनाद्यन्तवतानेन कालेनेश्वरपूर्तिना ॥ अवस्था नैव
दृश्यन्ते विपति ज्योतिषामिव ॥ ३७ ॥ नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लयः ॥ आत्यन्तिकश्च कथित कालस्य गतिरीदृशी ॥ ३८ ॥
पन्ताः क्रुश्वेष्ट जगद्विधातुर्नारायणस्याखिलमन्वधान्नः ॥ लीलाकथास्ते कथिताः ममामतः काम्बन्धेन नाजोऽप्यभिधातुमीशः ॥ ३९ ॥ ममार-
मिन्धुमतिदुस्तरमुत्तिनीर्षोर्नायः श्रवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य ॥ लीलाकथारमनिपेयणमन्तरेण पुनो भवेद्विधदुःखदवादितस्य ॥ ४० ॥ पुराण-
महिताभेत्ताग्निरायणोऽव्ययः ॥ नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय म ॥ ४१ ॥ स वै मह्यं महाराज भगवान्वादाययणः ॥ इमां भागवती

हुन्छन् । त्यस्तै यदी कालक्षतको वगैरे क्षीण हुने देहादि पनि क्षण-क्षणमा बन्दै र विभन्दै रहन्छन् ॥ ३५ ॥ आकाशमा हिउने गामाहरूको गति समान हो अस्वस्थारक समानको स्वरूपभूत तथा आदि-अन्तरहित कालले यदी कोलन्दैनन् ॥ ३६ ॥ यद्यपि मैले तिम्रोमिथ नित्य, नैमित्तिक प्राकृत र आत्यन्तिक धर्म धर्मका प्रत्ययहरूको वर्णन गरेर सुनाएँ । हे राजन् ! यो कालको बति पस्ति रे छ ॥ ३८ ॥ हे क्रुश्वेष्ट ! सर्वान्तरर्षामो चिरविराज्जग ओनागायणको वा लीला-कथा मैले संक्षेपमा तिम्रोभाई सुनाइदिन । यमको पुरुषको वर्णन मन मनय ब्रह्माजी पनि समर्थ छैनन् ॥ ३९ ॥ हे राजन् ! अन्यन्त दुस्तर सगरा-मगराबाट पारा गर्ने हल्छुङ्क र धर्म-धर्मिका दुःखका द्वावान्तले मन्तव्य व्यक्तिका लागि भगवान्मा स्त्रीका कथानाको सेवन गर्नु बाहेक अरु कुनै उपाय छैन ॥ ४० ॥ यस पुराण-महितालाई पढेले क्षुधिर यारायणले स्वयं नारदजीमिथ भने र नारदले श्रीकृष्ण द्वैपायन व्यासलाई

अथ अरुणार्धे टमेर दिवने-वेने काम मनः ॥ श्री आपणि वान नहुँदा पनि निन्दित जीविकाई अष्ट मान्नेछन् ॥ ३५ ॥ सेवक घनहीन मर्यादित अपना सान्ने रात्रा, दयालु स्वामीलाई पनि न्यायेच्छन् र स्वाधी शोभादिले गर्दा काम मन असमर्पण गृह पनि आपन् कुलपारम्परादेखि राखेको सेवकलाई निकानि दिन्छन् ॥ यही गरी दूध नदिने माईलाई पनि घरबाट चगाइदिन्छन् ॥ ३६ ॥ हे राजन् ! कलिकृष्णमा कैयूरमै प्रीति राख्ने र स्त्री परायेण दत्तदृष्ट्य आपना पितर, दास्य माई र सबै बन्धुजनहरूलाई न्यायेर मार्ग र मार्गान्त मन्त्राह लिनन् ॥ ३७ ॥ शूद्र-वपुषीको वेपले जीवन-निर्वाह गर्दै दान लिनेछन् र धर्मबाट अनभिष्ट न्यायिक अगो आयनमा बसेर थोतालाई धर्मको उपादेश दिनन् ॥ ३८ ॥ हे राजन् ! यस रत्निका पृथ्वीमा अणुको अणु मर्यादित अनारुष्टको दरले व्याकुल दुमिष्ट र गस्तरले पीडित मरण निय उद्धिन मन, प्रीति, अक्ष-बन्ध, जह, क्षयन, मैत्र्य, स्नान र भूषादिले रहित मर विज्ञान ज्ञाना हेर्खने छन् ॥ ३९ ॥ ४० ॥ कलिकृष्ण मनुष्य धर्म घनको निमित्त पनि प्रगदा गरेर महादयावान्द नितान्त्रि दिई आपना सम्बन्धाहरूलाई

स्मिनीः ॥ ३६ ॥ पितृभ्रातृमुहज्जानीन्हिन्वा सौरनमोहदाः ॥ ननान्दस्थालमवादाः दीनाः स्त्रेणाः क्लौ नराः ॥ ३७ ॥ द्युष्टाः प्रतिग्रहाप्यन्ति तपोवेपोपजीविनः ॥ धर्म वक्ष्यन्त्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमापनम् ॥ ३८ ॥ नित्यपट्टिम्नमनतो दुर्मिश्रकरकाशनाः ॥ निरन्ने वृत्तले राजजनाद्युष्टि-भयातुराः ॥ ३९ ॥ वामोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानमृषणैः ॥ हीनाः पिराचण-दरा भविष्यन्ति क्लौ प्रजाः ॥ ४० ॥ क्लौ कार्किणिः स्यायं विगृह्य त्यक्तमोहदाः ॥ त्यक्ष्यन्ति च प्रियान्प्राणान्दन्तिप्यन्ति स्वकार्णापि ॥ ४१ ॥ न रक्षिष्यन्ति मनुजाः स्थविरो पितरावपि ॥ पुत्रान्मर्त्योऽयं कु-शलाक्षुद्राः शिशनोदरम्भराः ॥ ४२ ॥ क्लौ न राजकुमारा परं गुरु त्रिलोक्यापानतपादपङ्कजम् ॥ प्रायेण मर्त्या भगवन्तमन्युन्त यक्ष्यन्ति पाप्म-ण्डविभिन्नचेतसः ॥ ४३ ॥ यज्ञाभयेयं श्रियमाण आतुरः पतन्मल्लन्वा विवरां गृहपुमान् ॥ विमुक्तकर्माल उत्तमां गति प्राप्नोति यक्ष्यन्ति न तं क्लौ जनाः ॥ ४४ ॥ पुमां कलिकृतान्दोषान्द्व्यदेशात्ममभवान् ॥ सर्वाहरति वित्तस्थो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥ ४५ ॥ श्रुतः सङ्कीर्तितो ध्यातः पूजितश्चाहृतोऽपि वा ॥ नृणां धुनोति भगवान्दहस्थो जन्मायुताशुभम् ॥ ४६ ॥ यथा क्षेमि स्थितो बहिर्दुर्बेण दन्ति धातुजम् ॥ पृथगा-

यन मान्दे र आपन् श्रिय प्राण पनि न्यायिदिन्छ ॥ ४१ ॥ राजन् ! यही छत्र छय कृष्ण शिशनोदरपरायण भएर आफ्ना बृह आमा बाबुलाई पनि न्यायन र पिता आपन् सब राममा कुलले गेलाई हम्मान सक्ने छैनन् ॥ ४२ ॥ हे राजन् ! यन कलिका वेद-सिद्ध पाशुपत मार्गले विभिन्नपन्न पुण्य प्राणः जगत् चरण-मलमा इन्द्रादि जिन-कला अपि न शिर-न्याउछन्, ती ममतामा गुरु क-युत भगवान्द ॥ ४३ ॥ यन क्लौमा अ-घन आतुर पुरुष परार्थन मर लक्ष्म-पद्वे पनि इन्द्रा नाम स्मरण गर्नाले सबै शक्तको कमब-घनबाट मुट्टे टनम गति पाछ, ती भगवान्को पुत्र पनि छैनन् ॥ ४४ ॥ हे राजन् ! आपन् अन्तःकरणमा मिथेन पुरुष-तम भगवान् सबै मनुष्यता द्रव्य, देश वा अन्तःकरणमा हुन सबै कलिका वक्ष्य पलायिदिन्छ ॥ ४५ ॥ भगवान् आपन् अन्तः, वातेन, ध्यान, वृत्त र आदर मर्यादित हृदयमा शिर हुन्छन् र मनुष्यता देव-हजरा तन्मदकका मन्त्रे दास राप नष्ट गरिदिन्छन् ॥ ४६ ॥ इत्ये-सुवर्णमा प्रसिद्ध अभि-दाया आदि अन्य धनको संयमले प्राप्त उपदा पूर्ण अर्थात् मन नष्ट पायिदिन्छ, त्यसै नै विपत्ता प्रकटित

(१०) यथावान् मांशं जनकः अशुभ-वामनाहम् नष्टं पारिदित्यम् ॥ ४७ ॥ आनन्दे हृदयमा प्रयत्नं भगवान् विराजमानः भवति चित्तं त्रिंशत् शतं शुद्धं शुद्धं, त्वमि शुद्धं विद्या, तस्य, प्राणापानं, मेरी, तीर्थस्नानं, अन्नं, दानं च अथ आदि बर्मेने पनि शुद्धं हुन सक्नेने । अतः हे राजन् ! अथ सरयकालेमा निमी मावधाने भएर मयै प्रकटारले केशवनाई जाफन् हुन-मदिहमा बमाल । यमले निर्मीनाई परममति प्राप्त हुनेछ ॥ ४७ ॥ हे वत् ! मृगच्छ प्रहसको श्रवणं हो — भगवान् परमेश्वरको नै ध्यान मगंम् । यमले मी मर्वाधा तथा मर्वाधा श्रीहरि उपलब्धौ जाफन् श्रीरमा मीन गरित्तने गर्दछन् ॥ ५० ॥ हे राजन् ! दोषहृत्को मृगच्छात्कषय यम कलिमा यदी योडा हुनो गुण छ — यममा धीकृष्ण भगवान्को कीर्तन मात्र गर्नाले पुण्य मयै धन्यनवाट छुटेर माछाद् परमान्मालाई प्राप्त गर्दछ ॥ ५१ ॥ म-यपुममा विष्णु भगवान्को ध्यानले, वैश्या यज्जदि क्षात्रा उनको पञ्चन गर्नाले र द्वापरमा कृष्णको पूजा गर्नाले जुन फल सिन्दूर, तयो कलिमा हरिकर्तनले नै प्राप्त हुन्छ ॥ ५२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुरुषे द्वादशस्कन्धे देवाली क्षात्रा टीकायां कृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ (चार प्रकारको प्रत्यय

तमगतो विष्णुयोगिनामशुभाशयम् ॥ ४७ ॥ विद्यानपः प्राणनिरोधमेत्रीतीर्थभिषेकजनदानजपैः ॥ नात्यन्तशुद्धिं लभतेऽन्तरात्मा यथा हृदिस्थं भगवदरन्ते ॥ ४८ ॥ तस्मात्परमात्मना राजन् हृदिस्थं कुरु केशवम् ॥ प्रियमाणो ह्यवहितभक्तो यामि परं गतिम् ॥ ४९ ॥ प्रियाणैरभिषेयो भगवान्परमेश्वरः ॥ आत्ममात्रं नयत्यङ्गं सर्वमात्मा सर्वमंश्रयः ॥ ५० ॥ कलेदोपनिधे राजन् अग्नि होको महाशुणः ॥ कीर्तनादेव कृष्णस्य मुक्तमङ्गः परं व्रजेत् ॥ ५१ ॥ कृते यद्वयायतो विष्णुं त्रेतायां यजतो मन्वे ॥ द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्वर्गकीर्तनात् ॥ ५२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महा-पुरुषे द्वादशस्कन्धे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ कालस्ते परमाश्वादिद्विपगर्भविनिर्मुप ॥ कश्चितो युगमानं च शृणु कल्पलयावपि ॥ १ ॥ चतुर्युगमष्टयं च ब्रह्मणो दिनमुच्यते ॥ स कल्पो यत्र मनवश्चतुर्दश विंशतिपते ॥ २ ॥ तदन्ते प्रलयस्तावान्ब्राह्मी रात्रिरुदाहता ॥ त्रयो लोका इमे तत्र कल्पन्ते प्रलयाय हि ॥ ३ ॥ एष नैमित्तिकः प्रोक्तः प्रलयो यत्र विश्वमृक् ॥ जेतोऽनन्तामनो विश्वमात्ममातृदय चात्मयुः ॥ ४ ॥ द्विपगर्भे त्वनिकान्ते ब्रह्मणः परमेश्वरः ॥ तदा प्रकृतयः सप्तकल्पन्ते प्रलयाय वै ॥ ५ ॥ षण् प्रकृतिकौ राजन्प्रलयो यत्र लीयते ॥ आण्डका-शस्तु सङ्घातो विघात उपमादिते ॥ ६ ॥ पर्जन्यः शतवर्षाणि भूमौ राजन्न वर्षति ॥ तदा निरन्ते ह्यन्योन्यं भक्षमाणाः क्षुधादिता ॥ ७ ॥ क्षयं

यमन) श्रीशुद्धं हुन शुद्धं — हे राजन् ! मैत परमाशुद्धिं परार्थं कालहृत्कषयै पुणवा प्रमाणवो बर्मेने पारिदित्यं कथात् तयो धरन्त्या गरिमके . अथ वत्स तथा प्रलयवा हुनान् पान सुन ॥ १ ॥ हे राजन् ! ब्रह्माको दिन एक हजार चतुर्युगको हुन्छ । पही कल्प कदिन्छ र तस्य मा चौदह मनु मर्वात हुन्छन् ॥ २ ॥ कालको अन्त्यमा यति वै प्रमाणको प्रलय हुन्छ, जमलाई ब्रह्माको रात्रि सिन्दूरन् र पही रात्रिमा तीन होयको प्रलय भएर बर्दछ ॥ ३ ॥ योलाई नैमित्तिक प्रलय भन्दछन् । यममा विश्ववृष्टा र श्वायम्भु सहित भगवान् धनवायो नारायण समस्त विश्वलाई आकृमा गमेरेर मुनछन् ॥ ४ ॥ परमेश्वर प्रमाजीको आयुष्यको दुर्यथाय विनेति छ महलवा, अङ्गार तथा पञ्चजन्मात्रा यी मान प्रकृति पनि उर्नेमा तीन हुन्छन् ॥ ५ ॥ हे राजन् ! पही प्राकृत प्रलय हो । यथा प्रलयको कारण उपरिचर मयमकाति सवै वर्णादरुको संपादन्त नवाष्ट प्रकृतिमा भएर लाभ हुन्छ ॥ ६ ॥ हे

राजन् ! न्यस प्रलयकालमा मेवयण सय वर्षमस्य पृथ्वीमा पानी पादैन्न । अकको अमात्र हुन्छ, प्रमात्रन भोक्तुं यशकुल मर यशले अर्द्धाई मादै खाँदै जाँदा विस्वा-विस्वा
कालकृत उपद्रवले पीडित मर क्षीण हुन्छन् । अनि प्रलयकालको सय आफ्नू प्रचण्ड क्रियाले समुद्र, सरीर र पृथ्वीको सारा रस सुत्ताइदिन्छ र त्यसलाई छाड्दैन । त्यसपछि शेषजी
को मुखबाट निस्कने संवर्तक अग्नि वायुको बगले बढेर जनशून्य तल-जललादि सारा भूविपरलाई ढाड्दछ । त्यसै बेला सूर्य र अग्निको ज्वालाले तल माथि मर्बन्धिर दग्ध ब्रह्माण्ड
बलेको अगुन्तो रस्ती देखिन्छ । अनि पूर्वोले स्वात आकाशमा सय वर्षमन्दा पनि बर्ता समयमम अति प्रचण्ड प्रलयकालीन वायु चलन घाटन्छ र अनेक घरिका चिच-चिचि मेच
बारम्बार गडर सय वर्षमस्य वर्षा गर्दै मयङ्कुर झल्के गर्छदै रहन्छन् । उस बेला यम ब्रह्माण्ड विवर भित्र सम्पूर्ण विश्वमा पानी नै पानी देखिन थाल्छ । ७११ ॥ यसरी जल
प्रलय मद्मकैपछि पृथिवीको गुण गन्धलाई जलले लिन्छ । गन्ध गण्यछि पृथिवीको रूप हुन्छ ॥ १४ ॥ त्यसपछि जलको गुण रस र मैसमा लीन मर जान्छ र रसहीन मर जल पनि

आस्यन्ति शनकैः कालेनोपद्रुताः प्रजाः ॥ मासुद्र दैहिक भोमं रसं मावर्तको रविः ॥ ८ ॥ रश्मिभिः पित्रते घोरेः सर्वं नैव विमुञ्चति ॥ ततः
संवर्तको वह्निः सङ्कर्षणसुखोत्थितः ॥ ९ ॥ दहत्यनिलवेगोत्थः शून्यान्मृविवरानथ ॥ उपर्यधः समन्ताच्च शिखाभिर्वह्निसूर्ययोः ॥ १० ॥ दह्यमानं
शिभात्यण्डं दग्धगोमयपिण्डवत् ॥ ततः प्रचण्डपवनो वर्षाणामधिकं शतम् ॥ ११ ॥ परः मावर्तको वाति धूम्रं स्वं रजमावृतम् ॥ ततो मेघकुला
न्यङ्ग चित्रवर्णान्यनेकशः ॥ १२ ॥ शतं वर्षाणि वर्षन्ति नदन्ति रभमस्वनैः ॥ ततः एकोदकं विश्वं ब्रह्माण्डविवरान्तरम् ॥ १३ ॥ तदा भूमेर्गन्ध
गुणं ग्रमन्त्याप उपस्रवे ॥ ग्रस्तगन्धा तु पृथिवी प्रलयत्वाय कल्पते ॥ १४ ॥ अपां रसमथो तेजस्ता लीयन्तेऽथ नीरमाः ॥ ग्रमन्ते तेजसो रूपं
वायुमनद्रहितं तदा ॥ १५ ॥ लीयते चानिले तेजो वायोः स्वं ग्रमन्ते गुणम् ॥ स वै विशति स्वं राजंस्ततश्च नभसो गुणम् ॥ १६ ॥ शब्दं ग्रमहि भूताः
। दर्शनस्तमनुलीयते ॥ तेजमश्चेन्द्रियाण्यङ्ग देवान् वैकारिको गुणैः ॥ १७ ॥ महान् ग्रमत्यहङ्कारं गुणाः मत्त्वादयश्च तम् ॥ ग्रमन्तेऽप्यकृतं राजन्गुणान्का-
लेन चोदितम् ॥ १८ ॥ न तस्य कालावयवैः परिणामादथो गुणाः ॥ अनाद्यनन्तमव्ययं नित्यं कारणमव्ययम् ॥ १९ ॥ न यत्र बाधो च मनो न मत्वं
तथा रजो वा महदादयोऽमी ॥ न प्राणबुद्धीन्द्रियदेवता वा न मन्त्रिवेशः स्वल्प लोक्कल्पः ॥ २० ॥ न स्वप्नजाग्रन् च तत्सुप्तं न स्वं जलं भूर-

मर हुने गर्दछ । तेजको गुण-रूपलाई वायुले निख्दछ र तस्य रूपगठन मर वायुमा लीन हुने गर्दछ । अनि वायुको गुण जति आकाशले ग्रहित गर्दछ र त्यो गुण आकाशमा लीन
मर जान्छ । त्यसपछि हे राजन् ! आकाशका गुण झल्केर भूतामा तस्य अहङ्कार आकुल लीन पारिदिन्छ । अनप्य आकाश उभैमा तस्य मर जान्छ । यसै मरी
इन्द्रियहृललाई दिनवा वृषिहरू समेत नैत्रम अहङ्कार तथा इन्द्रियाभिप्राय रकारकलाई वैकारिक अहङ्कारले ग्रस्तछ । १५-१७ ॥ अनि विविध अहङ्कारहृललाई महत्त्व, महत्त्वलाई
य वाद गुण र जल प्रेरित अव्याकृत ती गुणलाई निर्दिष्टछ । १८ ॥ यो अव्यक्त, अनादि, अनन्त, निश्च एवैको कारण तथा सविनाशी छ । उभैमा कालको अवयवको दिन-
रात आदिद्वारा परिणामादि विचार उपपन्न हुँदैनन् ॥ १९ ॥ जसमा बाणो, मन, म-बुगुण, रजं गुण, तमोगुण र महत्त्ववर्ति विचार प्राण, बुद्धि इन्द्रिय र देवता तथा यो मद्गुण

लोक-रचना आदि केही पनि रहनसन् ॥२०॥ जहाँ स्वप्न, जाग्रत र सुषुप्ति—यी तीन अवस्था रहनन् र आकाश, जल, पृथिवी, वायु, अग्नि एवं तारुको पनि अवस्था रहन्छ र न्यो
निरागको समान अन्य अर्को तथा अपि-समीय छ । विश्वजन त्यही अव्यक्तलाई यस जगत्को मूल मान्ने हो भन्दछन् ॥२१॥ यो प्रकार प्राकृत जन्म जन्मको चक्र हो भन्दछन्, जल काट्दा
तिरस्कृत पुरुष तथा प्रकृतिका अकिहक विषय सगर बिलीन हुने गर्दछन् ॥२२॥ अथमपि बंशरूपी आध्यात्मिक प्रलयको स्थान गर्दै भन्दछन्—बुद्धि, इन्द्रिय र निष्कर्मता विनोदो
अविद्याजन ज्ञान नै मायामान भइरहन्छ, जुनमुक्तै वस्तु पनि अव्यक्त छ, त्यो सत्य होइन, किनकि न्यो इत्यमान छ र आपन् अविद्याजनबाट अन्तर्मा उनको हुने मना होन २३॥
अर्को बर्णन र रूप त्रैलोक्य पृथक् हुन्छन्, यस्तै बुद्धि, इन्द्रिय र तिनको तन्मात्राहरू आफुसन्धो धेरै पृथक् अविद्याजन मन्यस्वरूप प्रकटित भिन्न रहन ॥२४॥ हे राजन् ! जाग्रत स्वप्न,
सुषुप्ति—यी तीन अवस्था बुद्धिको नै मानिन्छा छन् । अतः अन्तरात्माको जुन विश्व, तैजस र प्राज्ञरूपी नाना-र छ, न्यो ज्ञमा मायामात्र छ, अहं केही छैन २५॥ अन्त-आकाशमा

निर्लोऽग्निरर्कः ॥ संसृप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्य तन्मूलभूतं पदमामनन्ति ॥ २१ ॥ लयः प्राकृतिको ह्येष पुरुषान्यक्त्योर्वद ॥ शक्तयः सम्प्रसीयन्ते
विरमः कालविहृताः ॥ २२ ॥ बुद्धीन्द्रियार्थरूपेण ज्ञानं भाति तदाश्रयम् ॥ दृश्यत्वाद्यतिरेकभ्यामाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २३ ॥ दीपश्चास्युश्च रूपं
न ज्योतिषो म पृथग्भवेत् ॥ एवं धीः स्वानि मात्राश्च न स्युरन्यतमादृतात् ॥ २४ ॥ बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति चोच्यते ॥ मायामात्रमिदं
राजज्ञानान्त्रं प्रत्यगात्मनि ॥ २५ ॥ यथा जलधरा व्योम्नि भवन्ति न भवन्ति च ॥ बह्वणीदं तथा विश्वमवयन्नुदयाप्नयात् ॥ २६ ॥ सत्यं
मायकः प्रोक्तः सर्ववियविनामिह ॥ विनाशेन प्रतीयेरन्यतस्येवाह्ण तन्तवः ॥ २७ ॥ यन्मामान्यविशेषाभासमुपलभ्येत स भ्रमः ॥ अन्योन्या-
प्राश्रयान्मर्ममाद्यन्तवदवस्तु यत् ॥ २८ ॥ विकारः स्यादयमानोऽपि प्रत्यगात्मानमन्तरा ॥ न निरूप्योऽस्त्यणुरपि स्याच्चेचित्सम आत्मवत् ॥ २९ ॥
न हि सत्यस्य नानात्वमविद्यान्यदि मन्यते ॥ नानात्वं छिद्योर्वद्व्योतिषोर्वार्तयोरिव ॥ ३० ॥ यथा हिरण्यं बहुधा समीयते नृभिः क्रियाभि-

येष कहिले रहन्छ र कहिले रहन पनि, यसै मरी ज्ञमा यो मायक जगत् उपपि र प्रत्यको क्रमछ कहिले हुन्छ, कहिले हुँदैन पनि २६ ॥ हे तान ! यस जगत्मा सर्व मायक
पदार्थको जागरणरूपी अवयव सत्य मानिन्छा छन् । किनकि लुमाछो कारणभूत तन्तुहरू र्को कार्यरूपी अवयवसन्धो पृथक् पनि कारण अवयव देखिन्छन् २७ ॥ मायामान र निष्कर्मताको
जुन मेर तन्तुजनन, ती मरस्वर्षाबाट अर्को आश्रित रहनाले भ्रम र दुःख किनकि जुन पदार्थको आदि-रूप छ, त्यो र्को विध्या नै हुन्छ ॥२८॥ यथापि यो प्रपञ्च विकार प्रभाव
हुन्छ, तापि प्रत्यगात्माबाट भिन्न अणुमात्र पनि यसको सचाको प्रतिपादन हुन सक्दैन । यसको सचा यदि मान्ने भने पनि यो चिन्तक आत्मा द्वैध-चरित्रिका य-य गृह हुन्छ ॥२९॥
मर न-तुमा अनेकता रहन यदि केही अणु पुरुष तन्मात्रा अनेक मान्दछ भने न्यमको मान्नु पडाकोछ, यदाहायमा आकाशविषय छपे एव जलमा प्रतिविम्बा छपेमा ॥ आनन्द र वा
बोझ बाणमा नाना र मानेक तन्मात्र नै छ ॥३०॥ जस्तै अवयवमा लुपन भिन्न भिन्न रचनाको भेदले कुण्डलदि विविधरूपले यन्तुपदक द्वारा गरिन्छ यन्मा यो पदार्थको लोपक

नया वैदिक शास्त्राणां धर्म-परिष्कारा व्याख्या गर्भे गद्यं ॥ ३१ ॥ अतः सर्वत्र उच्यते र सर्वत्र प्रकाशितं येष सर्वत्र अंशभूतं नैव कः नित्यं सर्वदार्शनमा प्रतिबन्धकं महद्दिने
गच्छ, त्वमेव यज्ञः कार्यं यज्ञाद्वा नैव प्रकाशितं दुने यज्ञाद्वाको अंशभूतं व्याख्याको नित्यं यज्ञदशंनैव प्रतिबन्धकं गच्छ ॥ ३२ ॥ उच्यते सर्वत्र उच्यते सर्वत्र उच्यते सर्वत्र उच्यते सर्वत्र
काटवत् न च आपन्नं स्वयं वभूत् द्युतारं देवदत्तः यस्मै-तुन वेत्ता अस्माकं उपधिस्वरूपं अहङ्कारं विचारले नष्टं यत्तु जानन्, अति आपन्नं स्वकारको स्मृतिं दुने गच्छ ॥ ३३ ॥
हे त्रिय ! ययरी नव विवेकरूपी अङ्गले यो जीव आपन्नं अहङ्काररूपी भावमात्रं कथनं काटेरं ज्ञान-मनावमा स्मिदं गच्छ, तव ययन अवस्थायां नैव मानिम वत् प्रपञ्चको
अत्यन्तिक प्रलयं भन्देहन् ॥ ३४ ॥ अति नित्यं प्रलयको वर्णनं गर्भे गच्छन् हे भूतदमन ! केटी अक्षय विचारको ज्ञाता मानिम प्रयादि ममल भूतदृक्को सर्वदा उपचिह्नं र एतत्
प्रहर्षे कुरा भन्देहन् ॥ ३५ ॥ अतः-नदीको वेग र दीपकित्ता आदि परिणामशालं पदार्थको क्षण क्षणमा गच्छन् विचारितुं उच्यते पल-पलमा दुने अन्य तथा नाशको कारण

व्यवहारस्वर्तयु ॥ एवं वचोभिर्भवानधोक्षजो व्याख्यायते लौकिकवेदिकैर्जनैः ॥ ३१ ॥ यथा दानोऽर्कप्रभवोऽदर्शितो ह्यकारि शब्दतस्य च चक्षुष-
भूमः ॥ एवं त्वहं ब्रह्मगुणमतीक्षितो ब्रह्माशक्तस्यात्मन आत्मबन्धनः ॥ ३२ ॥ घनो यदा र्कप्रभवो विदीर्यते चक्षुःस्वरूपं रं वर्मक्षते तदा ॥ यदा
ब्रह्म उपाधिरात्मनो जिज्ञासया नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत् ॥ ३३ ॥ यदैवमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहङ्काराण्यन्धबन्धनम् ॥ निष्ठाच्युतात्मानुभवो-
ऽतिष्ठते तमाहुरात्यन्तिकमङ्गुलमश्व ॥ ३४ ॥ नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां परन्तप ॥ उपतिप्रलयावेकं सुखमज्ञाः सम्प्रवक्षन् ॥ ३५ ॥
कालचोताजवेनाशु विमाणास्य नित्यदा ॥ परिणामिनामवस्थायां जन्ममृत्युहेतवः ॥ ३६ ॥ अनाद्यन्तवतानेन कालेनेश्वरमूर्तिना ॥ अवस्था नैव
दृश्यन्ते विगति ज्योतिषामिव ॥ ३७ ॥ नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लयः ॥ आत्यन्तिकश्च कथित कालस्य गतिरीदृशी ॥ ३८ ॥
एताः कुरुश्रेष्ठ जगद्धिधातुनां रायणस्याश्विलमवधान्तः ॥ लीलाकथास्तं कथिताः समागतः कात्मन्येन नाजोऽप्यभिधातुमीशः ॥ ३९ ॥ समार-
पिन्धुप्रतिदुस्तरमुत्तिर्धोर्नायः श्रवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य ॥ लीलाकथाश्च विषेणमन्तरेण पुनो श्वेद्विधदुःस्वद्वदितस्य ॥ ४० ॥ पुराण-
संहितामेतादृशिनारायणोच्यते ॥ नारदाय पुरा प्राह कृष्णद्वैपायनाय सः ॥ ४१ ॥ सर्वं सर्वं महाराज भगवान्नादरायणः ॥ इमां भागवतीं

गच्छन् । त्वमेव यज्ञः कार्यं यज्ञाद्वा नैव प्रकाशितं दुने यज्ञाद्वाको अंशभूतं व्याख्याको नित्यं यज्ञदशंनैव प्रतिबन्धकं महद्दिने
गच्छ, त्वमेव यज्ञः कार्यं यज्ञाद्वा नैव प्रकाशितं दुने यज्ञाद्वाको अंशभूतं व्याख्याको नित्यं यज्ञदशंनैव प्रतिबन्धकं महद्दिने
काटवत् न च आपन्नं स्वयं वभूत् द्युतारं देवदत्तः यस्मै-तुन वेत्ता अस्माकं उपधिस्वरूपं अहङ्कारं विचारले नष्टं यत्तु जानन्, अति आपन्नं स्वकारको स्मृतिं दुने गच्छ ॥ ३३ ॥
हे त्रिय ! ययरी नव विवेकरूपी अङ्गले यो जीव आपन्नं अहङ्काररूपी भावमात्रं कथनं काटेरं ज्ञान-मनावमा स्मिदं गच्छ, तव ययन अवस्थायां नैव मानिम वत् प्रपञ्चको
अत्यन्तिक प्रलयं भन्देहन् ॥ ३४ ॥ अति नित्यं प्रलयको वर्णनं गर्भे गच्छन् हे भूतदमन ! केटी अक्षय विचारको ज्ञाता मानिम प्रयादि ममल भूतदृक्को सर्वदा उपचिह्नं र एतत्
प्रहर्षे कुरा भन्देहन् ॥ ३५ ॥ अतः-नदीको वेग र दीपकित्ता आदि परिणामशालं पदार्थको क्षण क्षणमा गच्छन् विचारितुं उच्यते पल-पलमा दुने अन्य तथा नाशको कारण

तत्राग्निर्को गंधोमहः तत्रवक्त्रं मात्र वर्णाको दीपकश्च वर्णवान् रहन्तः । न्यसे मरी संसारं बनि देहवन्धनमस्मै नै सीमित रहन्तः र हजोगुण, स दगुण र तमोगुणका बुद्धिने शरीर कमयः उत्पन्न, स्थित इ जगद्गुणतमं पम संसारको नाश हुँदा बनि स्वयंप्रकाशशील आत्माको नाश हुन सक्नेन । न्या न्यक्त र अन्वक्त मन्दा र आकाश जस्तै सबैको व्यापक, निश्चिन्त र अनन्त छ ॥ ७ ॥ ८ ॥ अतः हे राजन् ! तिम्रो भगवान् राहुदेवको ध्यान गर्दै दशा र दश विषयक अन्वय-व्यतिरेकको विचारले पूर्ण आफ्नो बुद्धिद्वारा देहादि उपाधमा स्थित आफ्नू आत्माको ध्वज चिन्तन गर ॥ ९ ॥ यदि यस्तो जनं मर्त्यो भवे ब्राह्मणकः कस्यले इति तच्छ्रुत्वा पत्नि विमोहाद् दग्धं पार्श्वं तस्मै छेत्त । किनकि मृत्युका कारणभूत हुन मर्त्यदेहादि छन, ती मृत्युका बनि मृत्युरुप ईश्वरको ध्वज गर्ने सधर्मेन ॥ १० ॥ 'जो म हुँ, उहाँ ब्रह्म हो र जुन परमेश्वर ब्रह्म हो त्यही म हुँ' यस्तो विचार गर्दै आफ्नू आत्मा-लाई निष्कल परमात्मासँग स्थित गरेपछि तिम्रो आफ्नू मृत्युका टाँकेर त्रिजाले आग्ने तक्षकलाई र आफ्नू देह र सारा विच्छेदलाई नै आफ्नू आत्माभन्दा विभक्त देख्ने छैनौ ॥ ११-१२ ॥

दीपस्य दीपस्यमेव देहकृतो भवः ॥ रजः सत्त्वतोमृत्त्या जायतेऽथ विनश्यति ॥ ७ ॥ न तत्रात्मा स्वयंप्रयोजितो व्यक्ताभ्यक्तयोः परः ॥ आकाश इव चाधारा ध्रुवोऽनन्तोऽपस्तनः ॥ ८ ॥ एवमात्मानमात्मस्थमात्मनैवामृश प्रभो ॥ बुद्ध्यानुमानाभिष्या वासुदेवानुचिन्तया ॥ ९ ॥ चादिना विप्रवाक्येन न त्वा ध्वयति तक्षकः ॥ मृत्योर्नोपपक्ष्यन्ति मृत्योर्ना मृत्युमीश्वरम् ॥ १० ॥ अहं ब्रह्म परं धाम ब्रह्महं परमं पदम् ॥ पञ्च मयी- ब्रह्मात्मानमात्मन्याधाय निष्कले ॥ ११ ॥ दशन्तं तक्षकं पादे लेलिहानं विषाननैः ॥ न दृक्ष्यामि शरीरं च विस्वं च पृथगात्मनः ॥ १२ ॥ एतत्ते कथितं तात यथात्मा पृष्ठवानृप ॥ हरेर्विश्वामनश्चेष्टां किं मृशः श्रोतुमिच्छामि ॥ १३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे ब्रह्मा- पदेशो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ सूत उवाच ॥ एतन्निशम्य मुनिनाभिहितं परीक्षिद् व्यामात्मजेन निर्विलासमदरा ममेन ॥ नत्यादमूलमुप- मृत्युवन्तेन मूर्ध्ना चद्वाजलिस्तमिदमाह स विष्णुरातः ॥ १ ॥ राजोवाच ॥ शिद्धोऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि भवता करुणात्मना ॥ श्राविनो यच्च मे माक्षादनादिनिधनोद्धरिः ॥ २ ॥ नतयदभुतमहं मन्ये महतामप्युतात्मनाम् ॥ अज्ञेषु तापनतेषु मृतेषु पदनुग्रहः ॥ ३ ॥ पुराणमंहितामेतामश्रोमभयना वयम् ॥ यस्यां स्वर्गलोकलोको भगवाननुवर्ष्यते ॥ ४ ॥ भगवन्तक्षकादिभ्यो मृत्युभ्योनविभेद्यहम् ॥ प्रविष्टो ब्रह्मनिर्वाणमभयं दर्शितं त्वया ॥ ५ ॥

हे राजन् ! सर्वात्मा आह्निका सीलाहकको विषयमा निर्बले जन्मो प्रदत्त गरेका धिरी, त्यो मर्त्य सत्तुनाहं । सब क हुन्दै हुन्छा छ । यो मर्त्यो ध्वज ॥ १३ ॥ इति आत्मज्ञान महापुराण द्वादशस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायां पञ्चमोऽध्यायः । ५ । (राजा परीक्षितको देह-प्राण, जनमेजयको मर्त्यपञ्च र वेदका शास्त्राहकको वर्णन) श्रुत्वा भन्देच्छ-हं मने ! तस्य श्रोतृत्वाहं आफ्नै स्वरूप ठान्ने समयमा व्याम-पूत्र मुनिवर शुद्धदेवर्षिको यतां कथन सुनेर विष्णुरात बहाराज परीक्षित हुनेका कारण यसमा आफ्नू मूलक बुझाई प्रणाम गरे र हात जोडेर यसरी भने । राजा परीक्षित भन्दासुन्ने हे भगवन् ! हस्तले कलकाट्टिचिन्तले मलाई आदि-जन्मपरिहित श्रीहरि हो । चरित्र सुनाउनु भयो । अतः म कुनकुन र जन्म-मृत अनुग्रहीत गरेको छु । १ ॥ २ ॥ त्रिविध भोपाले मन्त्रम र अज्ञानी जीवमा भगव-प्राण महानुभावकको अनुस्वभावः । अनुस्वा हुन्छ, त्योलाई हाँको रिन्ध्यात्रक मन्दन

॥ ३ ॥ मैत्रे ह्युक्तो मुखात् पुनः पुनः मोदिता सुने, अपवा उदयतेन श्रान्तिरे नर्तन पादः ॥ ५ ॥ हे भगवत ! तन्मते सदाई रिम्ये पण्डितु मयो, पयसे म भगवन्निर्वाण-
मा प्रविष्ट मस्के । अतः म तक्षकादि मृ-पुमिनि पनि हगउन्न ॥ ५ ॥ हे भगवन् ! अब हजुर मलाई बाझा दिनम् अब म बाणीको मयम मरो हापवा भगवतिन मः आपन् नित
विष्णु भगवान्मा लगाए माण न्यागिदिन्दु ॥ ६ ॥ हजुरते ज्ञान-विज्ञानमा मेरो स्थिति मगए भजान नष्ट शक्तिदिनुमयो र भगवान्को मङ्गलमय स्वयं देखाउदिनु मया ॥ ७ ॥
क्षेत्री मन्दलम्—रात्रा परीक्षितो बचन सुने उन्नलाई बाझा दिई राजाद्वारा पूजित भई गुरुदेवजी अन्य विमुक्तका साथै न्यायोऽऽदिदि ॥ ८ ॥ अनि सर्व भयप रईद,
आशुकिहीन ब्रह्मनिष्ठ, महायोगी राजर्षी परीक्षित पनि मङ्गलार्थ पूर्व यथा कृपामनमार्थ उन्न कहे र आपन् नितलाई आ-माया भगवतिन पारी क्षुधार्थ शान्तिभय भय परमा-माया
भयानमा मन्त्र म ॥ ९ ॥ १० ॥ न्यापडि कुति मुनिकुमार अर्थात् भूमी क्षिति पट्टाया तक्षक नाम—राजालाई टोक्न हिड्यो । उमते बाटोमा शिप तरणमा मय कश्यप

अनुजानीहि मां ब्रह्मन्वाचं यच्छाम्यधोक्षजे ॥ मुक्तकामाशयं चेतः प्रवेश्य विमृशाम्यसूत्रं ॥ ६ ॥ अज्ञानं च निरस्तं मे ज्ञानविज्ञाननिष्ठया ॥
भवता दर्शितं क्षेत्रं परं भगवतः पदम् ॥ ७ ॥ सून उवाच ॥ इत्युक्तस्तमनुज्ञाय भगवान्वादरायणिः ॥ जगाम भिक्षुभिः साकं नरदेवेन पूजितः ॥
॥ ८ ॥ परीक्षितपि राजपिरात्मन्यात्मानमात्मना ॥ समाधाय परं दध्यावस्पन्दामुयथा तरुः ॥ ९ ॥ प्राक्कूले बहिष्प्यामीनो गङ्गाकूल उदङ्मुखः
ब्रह्मभूतो महायोगी निःसङ्गरिश्छिन्नसंशयः ॥ १० ॥ तक्षकः प्रहितो विप्राः क्रुद्धेन द्विजमुनुना ॥ हन्तुकामो नृपं गच्छन्ददर्शं पथि कश्यपम् ॥ ११ ॥
तं तर्पयित्वा द्विवर्णेनिवर्त्य विषहारिणम् ॥ द्विजरूपप्रनिच्छन्नः कामरूपोऽदृशान्स्पृष्टम् ॥ १२ ॥ ब्रह्म भूतस्य राजपदेदोऽहिगन्तलाग्निना ॥
बभूव भस्ममात्मघः परयतां सर्वदेहिनाम् ॥ १३ ॥ हाहाकारो महानामीदृशुवि खे दिक्षु सर्वतः ॥ विस्मिता ह्यभवन्सर्वे देवासुरनरादयः ॥ १४ ॥
देवदुन्दुभयो नेदुर्गन्धर्वाभरसो जगुः ॥ बह्वयुः पुष्पवर्षाणि विबुधाः माधुवादिनः ॥ १५ ॥ जनमेजयः स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभञ्जितम् ॥ यथा
जुहाव सहकुट्टो नागान्सत्रे सह द्विजैः ॥ १६ ॥ मर्षसत्रे मयिद्राग्नौ दहमानान्महोरगान् ॥ दृष्ट्वेन्द्रं भयमविग्नस्तक्षकः शरणं ययौ ॥ १७ ॥
अपर्यस्तक्षकं तत्र राजा परीक्षितो द्विजान् ॥ उवाच तक्षकः कस्मान्न दह्येतोर्गाथमः ॥ १८ ॥ तं गोपायति राजेन्द्र शक्रः शरणमागतम् ॥

नामका ब्राह्मणलाई देख्यो । त्यो स्वेच्छारूपधारी तक्षकले उनलाई धेरै पन दिएर फाँडिदियो र सर्व ब्राह्मणवेपले राजकर्ता पुण्यो र मौका पाएर राजालाई डम्प्य
॥ ११-१२ ॥ अनि सबैले देवरा-देवदे ब्रह्मभूत राजर्षी परीक्षितको देह विभागिले ठडेर खेतानो भयो ॥ १३ ॥ त्यो अनर्षल, पुत्री, आकाश तथा समस्त दिशारुम। सरोवर
ठूलो हाहाकार मच्चियो, देवता, असुर र मनुष्यादि सबे आश्चर्यचरित भए ॥ १४ ॥ त्यो बल्लन आकाशमा देव-दुन्दुभिहरू बज्ज लागे, मन्थर्व र अमरात्म नाग-मान सन गये
देवता 'मायु-मायु' भन्दै बगबग पुष्प-वर्षा गर्नेलगे ॥ १५ ॥ आफ्ना पिता तक्षकद्वारा डमिएका कुन सुने परीक्षित-नन्दन राजा जनमेजयले भन्दै हिमाल ब्राह्मणतक ॥ १६ ॥ मयि विभ-
वर्षक रूप-नाशक यज्ञ आरम्भ गरिदिएर ॥ १६ ॥ त्यस यज्ञमा हुग-ठुला सर्पलाई बन्दा आयोमा भस्म भएका देखेर तक्षक भयभीत भई हुन्नु । शरणमा गयो ॥ १७ ॥

राजा जनमेजयले निके वेरम्म तक्षक नआएतो हेलेर कृत्विग्दहमित मने-तपाईंहेर न्यां सर्पाधम तक्षकलाई किन पावतु हुन्न ? कृत्विजले मने-महाराज ! त्वमलाई शरणागत जानि इन्द्र उसको रक्षा गरिरहेछन् । उनले रोकौ नै अरपम्म तक्षक अग्निकुण्डमा परेको छैन यति सुनेर जनमेजयले मने-हे विप्र हो ! त्वमो मग् तपाईंहेर इन्द्रको तक्षकलाई अग्निमा विप्र बोसिदितु हुन्न ? ॥ १९ ॥ २० ॥ राजाको कथन सुनेर ब्राह्मणहरूले इन्द्रसमेत तक्षकको आवाहक गरे । तिनले मने-हे तक्षक ! तिम्रो मरुद्वयणका मित्र इन्द्र सहित अग्निमा पर ॥ २१ ॥ ब्राह्मणका यो आकर्षण नाक्यले इन्द्र आफ्नू ठाउँबाट चलायमान भए र विमान तथा तथ्यक महित आनिष्ट ॥ २२ ॥ इन्द्रलाई विमान र तक्षक सहित आकाशबाट झर्न लागेका देखेर अश्विनातनय बृहस्पतिले राजासित भने-॥ २३ ॥ हे राजन् ! यो सर्पराजलाई तिम्रो मार्न तत्त्वैनी किनट्रि यो अमृत पान गरेको छ । अतः अमर छ ॥ २४ ॥

तेन संस्तम्भितः सर्पस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यमौ ॥ १६ ॥ पारीक्षित इति श्रुत्वा प्राहृत्विज उदारधीः ॥ सहेन्द्रस्तक्षको विप्रा नाम्नौ किमिति पात्यते ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा जुहुवुर्विप्राः सहेन्द्रं तक्षकं मखे ॥ तक्षकाशु पतस्वेह महेन्द्रेण मरुत्वता ॥ २१ ॥ इति ब्रह्मोदिताक्षेपैः स्वानादिन्द्रः प्रवालितः ॥ बभूव सम्प्रान्तमतिः सविमानः सतक्षकः ॥ २२ ॥ तं पतन्तं विमानेन सहतक्षकमम्वरात् ॥ विलोक्याद्विरसः प्राह राजानं तं बृहस्पतिः ॥ २३ ॥ नैष त्वया मनुष्येन्द्र वधमर्हति सर्पराट् ॥ अनेन पीतममृतमथवा अजरामरः ॥ २४ ॥ जीवितं मरणं जन्तोर्गतिः स्येनैव कर्मणा ॥ राजंस्ततोऽन्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥ २५ ॥ सर्पचौराग्निविद्युदभ्यः क्षुचृद्भ्याध्यादिभिरुप ॥ पंचत्वमृच्छते जन्तुर्मुक्त आरुधकर्म तत् ॥ २६ ॥ तस्मात्सत्रमिदं राजन्संस्थीयेताभिचारिकम् ॥ सर्पा अनागसो दग्धा जनैर्दिष्टं हि भुज्यते ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्तः स तथेत्याह महर्षेर्मानयन् वचः ॥ सर्पसत्रादुपरतः पूजयामास वाक्पतिम् ॥ २८ ॥ सेषा विष्णोर्महाभायावाध्ययात्तक्षणं यया ॥ मुह्यन्त्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥ २९ ॥ न यत्र दम्भीत्यभया विराजिता मायात्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ॥ न यद्विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च सङ्कल्पविकल्प वृत्ति यत् ॥ ३० ॥ न यत्र सृजतांभयोः परं श्रेयश्च जीवभिर्भिरन्वितस्त्वहम् ॥ तदेतदुत्सादित्वाभ्यवाधकं निषिध्य चार्मीन्विरभेत्स्वयं मुनिः

प्रत्येक जीवको मरण-जीवन र गति आफ्नै कर्णले हुन्छ, अतः कुनै अन्य पुरुष यसैलाई हृष्ट-दुःखको दाता छैन ॥ २५ ॥ हे राजन् ! मनुष्य जुन सर्प, घोरे, अग्नि, विजुग्री, मोह-प्याम र व्याधि आदिको कारण मृत्युमा पुग्दछ, त्यो केवल आफ्नू प्रारब्धकर्म मान्दछ ॥ २६ ॥ सर्व मनुष्य आफ्नाफ्नू प्रारब्ध नै भोग्दछन् । अतः हे राजन् ! तिम्रो अब या हिंसाय पञ्च रोक । हेर, यसमा कति निरपराध सर्प छट्टे ॥ २७ ॥ सूतजी भन्दछन्-महापूज्य बृह-पतिले वति भनेपछि उनका कथनको आदर गर्दै 'हुन्छ' भनेर त्यो सर्वसत्रबाट उपरत भए र उनले बृहस्पतिको पूजा गरे ॥ २८ ॥ यो पनि विष्णु भगवानको अज्ञात माया नै हो जुन अरुण मायाले विष्णु भगवान्कै अङ्गभूत जीव भन्नादे गुणका वृत्तिले यो मोक्षिक देहादिमा बाँडेन

हन्तुम् ॥२९॥ 'अपृक्तं गुणं मायातीति' यो वाक्यात्तु मण्डितं बुद्धिः । 'माया' श्रुतिरुक्तं न्योऽन्यथादीदृशः विचारः यन्ने वेलायां नूनं विष्णु मगवान्को नमोय निर्मयतापत्रक-
 टिकन मन्त्रिण र ज्ञां मायाका जायित शरि-शरिका विवाद र मङ्गलमप वृत्ति हुने मन पनि टिक्तेन । ज्ञां सृष्टि रचने कारण समेत रभिने वस्तु तथा नो दुर्वको परम ताप्य
 फल यो मन्त्रे कुनै पनि छैन र त्यहाँ जीव तथा तीन गुणले युक्त अङ्गकार पनि रहन्न । यमो वाक्य-वाक्य मायले हीन परमा-माको रूपमा सुनिन्न अङ्गकार आदि अमिहको
 वाक्य गरेर लीन होउनु ॥ ३०॥३१ ॥ जमको परमात्मा बाहेक एक कसै इति प्रेम रहन्न जो 'नेति-नेति' वाक्य द्वारा अनात्ममनुको निषेध गर्ने संन्यत रहन्तु, ती ज्ञानी
 उमैलाई विष्णु मगवान्को परमपद मन्दन्तु र इन्द्रिय महित अन्तःकरणलाई वशीभूत पार्ने विद्वान्ते अनात्मभाव न्यागेर एकाग्रचित्तले ब्रह्मको चिन्तन गर्दै उमैलाई ध्येयरूपले

॥ ३१ ॥ परं पदं वैष्णवमाप्तमन्ति तद् यन्नेति नेतीत्यतदुमित्पृष्ठवः ॥ विमृश्य दौरात्म्यमनन्मोहदा हृदोपशुद्धावमितं ममाहितैः ॥ ३२ ॥ त
 एतदधिगच्छन्ति विष्णोर्पदपरमं पदम् ॥ अहं ममेति नोर्जन्यं न येषां देहेगृहजम् ॥ ३३ ॥ अतिवादास्तितिक्षेत् नावमन्येत न ॥ कञ्चन ज्ञेयं देह-
 माश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ ३४ ॥ नमो भगवते तस्मै कृष्णायकुण्ठमेधसे ॥ यत्पादाश्वरुह्ययानात्महितामप्यगामिमाम् ॥ ३५ ॥ शौनक उवाच ॥
 पैलादिभिर्व्यमिशिष्यैर्वेदानां र्षेर्महात्मभिः ॥ वेदाश्च कतिधा व्यसता एतन्मोम्याभिप्रेति नः ॥ ३६ ॥ सूत उवाच ॥ ममाहितात्मनो ब्रह्मन्ब्रह्मणः परमेशिनः
 हृद्याकाशदमृन्नादो वृत्रिरोधाद्विभाव्यते ॥ ३७ ॥ यदुपासनया ब्रह्मन्योगिनो मलमात्मनः ॥ द्रव्यक्रियाकारकारुण्यं घृत्वा शान्त्यपुनर्भवम् ॥ ३८ ॥

मानेछा छन् ॥ ३२ ॥ जुन व्यक्तिका देह मोहादि सम्बन्धिनी अहंता-ममतारुग्णिनी दुर्जनता रहन्छ उनै विष्णुको परमपद प्राप्त गर्छन् ॥ ३३ ॥ जो यो परमाद पाउने मन गर्छन्
 ती अर्थाको हृदयचम खुनु, कर्मको अपमान नगरुन् र शरीरले वर्जित वैभवा नरागुनु ॥ ३४ ॥ जगता वाक्यको प्यान गरेर सैले यो पुराण संहित पार्ने, ती मङ्गलमपवा
 व्यामदेवलाई नमस्कार छ ॥ ३५ ॥ यति सुनेर छीनछले तांछे-हे वीर्य ! न्यामदेवका शिष्य महात्मा पैल आदि केका आचार्यले वेदहरूको कम्पी विमाम गरे यो वाङ्मा
 हम् ॥ ३६ ॥ छतरो मन्दन्तु—हे ब्रह्मन् ! एक समय परमेशी ब्रह्मा एकाग्रचित्त भएरछि उनको हृदयाकाशमा एक प्रकारको अन्ध चरनि मयां, जसको अन्तेन्द्रियको वृत्ति
 अवरुद्ध भएरछि हामी सर्वलाई पनि मान हुन्छ ॥ ३७ ॥ हे ब्रह्मन् ! ज्ञा ब्रह्मको उपासना गर यो मोक्षन आकृ अनाःकरणको हृदय, क्रिया र कारुण्य मल नष्ट

॥ हस्तनरः यो मन्त्री हो ॥—योही गुण ज्ञान्नु किमप्यति महद्वैका विदः । चादमा योही शास्त्री वा ज्ञा । यारिपरेको विरो । गुण गतका विदुषाएर वाद्वैका विदः । विष्णु न्यय मायालाई 'महिता वदमोऽम' ।
 को उपदेश दिने कारण । मन्त्रको अन्तः । मायातीति । अगन्तु काटी छ । यहाँ उपदेश दिने । तनीज्जाद कसले जान्छो । 'विदः' अर्थ नदी मन्दकका । विवाद पकर । गुणको अवाति महद्वैका विदः । ह्मा सुनेर पछि
 पछे र किमपि अने—'काश' यम ठगदछ विनु हो—उक्त दिने छ हन । दण्ड कार्य विन्तम् । 'विष्णव' अन्तः—'यहाँ' कायम काही छैन । शरीर भएरानका ताई किन क दिने । आज यो दुष्टलाई दण्ड कान दिन्छ । ह्मर
 आमा दिनः म विनको छपद पठादि छु । मुदले मने— 'मन्त्री होएन । कर्मका गति विविक्त छ । मनेलाई उष्ट किन हुँदा यन् । यम यम हुना रक्षा नरक्षा कर्मका कत आवश्यक यान्नु पछि ।' कुटी दिनेछ छे हो गुण
 ज्ञान्ने केहि त्यही वागो सरेर कर्मादा लेने बीना । मरेका सर्वमाद हामी 'महिता' विचारिहेका विदः । किम वा देवेर विनाम कर्मादाको कृष्णको धरे । सो मने नमै शास्त्री हो यो मायाहृद ह्मर जनका । रामले सारीका मर्दा ।
 हो एकर मन्त्र पुनर्बन्धको करो कटि । न । देवको न्यायको रत्न न । हो मन मन्त्रीन । वनेले मुष्ट न वेदपद भन्नु ।

पारम अर्चनंमन्मयी संक्षिप्तं वाङ्मनः ॥ २८ ॥ उक्तं मादशत तीन प्रायायिक भोक्तुं उच्यते मया, इत्येता उच्यन्ते कर्तव्याः प्रादा इति, जो मयं प्रवक्ष्याम्य एत र ओ मयमा
 एव मयवात् तो निष्क अधोत्त वं भूक ॥ २९ ॥ जो अरण्येन हिमपातं कन अत्यन्त ओङ्काराणि मन्दलं, जो मयमि आदि अवस्थायां हृदित्वं नरद पनि तिनको अमा
 म्प्राशम गर्दछ, स्वर्गी ओङ्कार परमात्मा हो। उपकारा वेत्तरी बाणी मणिमणिज्जिन हुन्छ, जुन मयमि हृदयाङ्काशमा केल ओङ्कारा मयमि मन्त्र ॥ ३० ॥ म्या अपन्तु बापारमन्त्र
 परमात्मा ब्रह्मको माहान् वाचक छ र पत्नी मन्त्र, उपनिषद् तथा वेदका मनाशन बीज नातिन्छन् ॥ ३१ ॥ हे मयार 'म' ओङ्कारमा अ, इ, मन्त्रान वर्ण छन जो मयमि मन्त्र, मन्त्र, मन्त्र-पी तीन गुण, धृक्, ध्रुक्, धवः-पी तीन वेदः धृः, ध्रुवः, धवः-पी तीन अक्षर व्रजवन्, स्वयन्, मयमि-पी तीन व्रजवन् तान भावले धारण गर्दछन् ॥ ३२ ॥ केमि भगवान्
 अवातीले न्यम ओङ्कारमा नै अन्तःस्व मयान् ए, ए, न, व उच्यन्ते अर्थात् ए, ए, म, ह इत्येव अपन्तु 'म' देविय 'ओ' मयमि, एवम अधोत्त 'के' मयमि 'म' देविय 'म' मयमि इत्येव दीर्घादि लक्षणम्

नताऽभुन्निवृद्धोद्गारो योऽभ्यक्तप्रभवः स्वगद् ॥ यत्तन्निगं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ ३३ ॥ शृणोति य इम स्फोटं मुसश्रोत्रे च श्रूयदृक् ॥ यन
 वाच्यगृह्यते यस्य व्यक्तिकाश आत्मनः ॥ ३४ ॥ स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः ॥ म सर्वमन्त्रोपनिषदेद्वीजं मनाशनम् ॥ ३५ ॥
 तस्य ह्यमन्त्रो वर्णा अकाराद्या मृगद्वह ॥ धार्यन्ते येम्यो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ॥ ३६ ॥ ततोऽक्षरमाग्न्यायममृजद्ब्रह्मवानजः ॥ अन्तः
 स्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणम् ॥ ३७ ॥ तेनामौ चतुरो वेदाश्चतुर्भिर्वदेनेर्विभुः ॥ मय्याहृतिकामोद्गारागान्तोर्होत्रविश्रया ॥ ३८ ॥ पुनान-
 ध्यापयत्तांस्तु ब्रह्मर्षिन्ब्रह्मकोविदान् ॥ ते तु धर्मापदेशारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥ ३९ ॥ ते परम्परया प्राप्तस्तत्तच्छिष्यभूतव्रतैः ॥ चतुर्मुगन्ध
 व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः ॥ ४० ॥ क्षीणायुषः क्षीणमत्वान्दुर्मेधान्वीक्ष्य कालतः ॥ वेदान्ब्रह्मर्षयो ज्यम्यन्द्वादित्यश्च्युतचोदिताः ॥ ४१ ॥
 अस्मिन्नप्यन्तरे ब्रह्मभगवान्लोकभावनः ॥ ब्रह्मराष्ट्रैलोकपालेषांचितो धर्मरुमय ॥ ४२ ॥ पराशराम्भत्यवयामशांशकलयया विभुः ॥ अवतीर्णो
 महाभाग वेदं चक्रे चतुर्विधम् ॥ ४३ ॥ ऋगथर्वयजुःसाम्नां राशिनृदृष्टं च वर्गशः ॥ चतस्रः संहिताश्चक्रे मन्त्रैर्मणिगणा इव ॥ ४४ ॥ तामां स चतुर-

मुक्त अक्षर मयान् अर्थात् मयमि वर्णमयूह रथे ॥ ४५ ॥ त्वम वर्णमालाद्वारा नै भगवान् ब्रह्माजीले आफ्ना चारमुखबाट हाता, अर्थात् चारो चार हृदित्वका वर्ण हातन वेदाध्ययनमा
 हुन्छ आफ्ना छोरा प्रजापि मरीचि आदिलाई व्याहृति र ओङ्कारादि सर्व वेद पढाए ॥ अनि ती वर्णोपदिष्टा हृदित्वनल आफ्ना पुत्रलाई मिलाए ॥ ४६ ॥ अनि ती परम्पराद्वारा नै
 उनका ब्रह्मचारी शिष्य प्रशिष्यद्वारा प्रवृत्त हुँदै आए र द्वारको आदिमा महर्षिहरूले तिनलाई ब्रह्मन् एव एव ॥ ४७ ॥ हे ब्रह्मन् ॥ मयमेला कालमन्त्रले गर्दा मनुष्यहरूलाई अन्नाप,
 जन्ममरण, मन्दमति देखेर ती ब्रह्मर्षिहरूले आफ्ना हृदयमा स्थित भगवान्को प्रेरणान नै वेदको विमोम मर्दिष्ट ॥ ४८ ॥ यस मन्त्रनगमा पनि ब्रह्मा, शिव आदि लोकपालले प्राप्तमा
 गणवि वर्णको रक्षाको निमित्त आफ्ना अजाद्वराले भगवान् पराशरद्वारा सन्पदनीको उदरबाट वेदव्यासको रूपमा अवतरा निरह हे महाभाग ॥ उनले यति वेदका चार विभाग
 पारिदिष्ट ॥ ४९ ॥ उनले मणिमहबाट मन्त्र-मन्त्र ज्ञातका साथ मन्त्र घर स वेदिक मन्त्रमहबाट मन्त्र-मन्त्र प्रकारका प्रकरणद्वारा आदि मन्त्रका शास्त्र लुप्तमा नै मन्त्रन

अथ, यजुः, साम २ अथर्व यी चार संहिता इत्याम् ॥५०॥ ते षण्ण् महाविद्वान् व्यासने आपना चार शिष्यगर्ह हाकेर तीमप्ये एकत्राई एक-एक संहिता पठाए ॥५१॥ उनले आप्णु वहुच नाथक इषय संहिता अपात् आग्नेय संहिता पैललाई र वैशम्पायनलाई यजुर्वेदसंहिता पठाए ॥ ५२ ॥ उनले साम्बदिको छन्दोग नामक संहिता जैमिनी मुनिलाई र आपना मुयन्त नामको शिष्यलाई अथर्वशिष्य संहिता पठाए ॥ ५३॥ यिनमा मुनिवन्न पैले आप्णु संहिता इन्द्रप्रमिति तथा वाष्कललाई सुनाए । ती वाष्कलले आप्णु संहिता चार भाग गरेर आप्णा शिष्य होष्य, याज्ञवल्क्य, पराशर र अग्निविश्वलाई सुनाए । आ मुनानां इन्द्रप्रमितिले आप्णु संहिता बुद्धिमान् माण्डूकेय आशिर्लाई पठाए र माण्डूकेयको शिष्य देवविश्वले त्यां सोमरि आदि मुनिलाई सुनाए ॥ ५४-५६ ॥ माण्डूकेयका छात्रा शाकल्य आशिले आप्णु संहिताको पांच भाग गरेर त्यो वात्स्य, सुहृल, शार्ङ्ग, मात्स्य र शिशिर-लाई पठाए ॥५७॥ ता शाकल्यका शिष्य जातुकर्णले आप्णु संहिताको तीन भाग गरेर उनको व्याख्यायन प्ररूप निरुक्त समेत आप्णा शिष्य बजारु, पैत्र, ईशान र विरजनाई दिए ।

शिष्यानुवाहय महामतिः ॥ एकैकां संहितां ब्रह्मन्नेकैकस्मै ददौ विभुः ॥५१॥ पैलाय संहितामायां बाह्वृचाख्यामुवाच ह ॥ वैशम्पायनमज्ञाय निग-
दाह्यं यजुर्मणम् ॥ ५२ ॥ भास्नां जैमिनये प्राह तथा छन्दोगमहिताम् ॥ अथर्वशिष्यो नाम स्वशिष्याय मुमन्तवे ॥ ५३ ॥ पैलः स्वसंहिताभुव
इन्द्रप्रमितये मुनिः । वाष्कलाय च मोऽप्याह शिष्येभ्यः संहितां स्वकाम् ॥ ५४ ॥ यजुर्धा न्यस्य बोध्याय याज्ञवल्क्याय भार्गव ॥ पराशरायग्नि-
मित्रे इन्द्रप्रमितिरात्मवान् ॥ ५५ ॥ अभ्यापयत्संहितां स्वां माण्डूकेयमुपि कविम् ॥ तस्य शिष्यो देवमित्रः मौमर्यादिभ्य उचिवान् ॥ ५६ ॥ शाक-
ल्यन्तस्तुतः स्वां तु पंचधा न्यस्य संहिताम् ॥ वात्स्यमुद्गलशालीयगोस्वत्यशिशिरेष्वधात् ॥ ५७ ॥ जातुकर्णश्च तच्छिष्यः मन्तरुक्तां ममहि-
ताम् ॥ बलाकपैजयैतालविरजेष्यो ददौ मुनिः ॥ ५८ ॥ वाष्कलिः प्रतिशाम्बाभ्योत्रालस्यित्यन्यमहिताम् ॥ चक्रं चालापनिर्भज्यः कमारश्चैव तां
दधुः ॥ ५९ ॥ बह्वृचाः संहिता होता एभिर्बह्वर्षिभिर्धृताः ॥ श्रुवेत्छन्दसां व्यासं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६० ॥ वैशम्पायनशिष्या वे चरकाश्च
र्यवोऽभयन् ॥ यन्वेकैर्बह्वहत्याह क्षणं स्वगुरोर्व्रतम् ॥ ६१ ॥ याज्ञवल्क्यश्च तच्छिष्य आहोतो भगवन्किम्बन् ॥ चरितेनाल्पमागणां चरितेऽहं
मुदुश्चरम् ॥ ६२ ॥ इत्युक्तो गुरुरप्याह कुपितो याबलं त्वया ॥ रिप्रावमन्त्रा शिष्येण मदधीनं त्यजाश्रिति ॥ ६२ ॥ देवरातमुतः मोर्षिच्छदित्वाय जुगं

॥५८॥ महर्षि वाष्कलका छात्रा वाष्कलिले ती तरे शाकल्यके वात्सलिन्य नामक र्याता स्वन्वय ज्ञाना बनार र बालायनि, भजप र पापारले त्योले अधयन गर ॥ ५९ ॥ यथा
पूर्वोक्त आदिहले आग्नेयसंहिता धारण गर । यी वेदरुपका मुनान्त मुनेर प्राणा रवे पापबाट मुक्त हुन्छन् ॥ ६० ॥ वैशम्पायनका शिष्य चरकालयले आप्णा मुहर्षी
ब्रह्महत्या निवारणका लागि वन गरे । ६१ ॥ आन उनका शिष्य याज्ञवल्क्यले भने-‘हे भगवन् ! यो जन्मपार प्राज्ञवल्क्यका लागि वन गले के नाम का ?’ र रुद्रय वरु र
वन गर्दछु ॥ ६२ ॥ याज्ञवल्क्यका यन्ता वनन मुनेर गुरु रियाई भने ‘साराई चित्र निरुक्त निम्नो ज्ञाना शिक्षाको आवश्यकता छैन, निम्नो नुस्ख लेले पढाउका विद्या फर्कैदछ
र यदावादा छुट्छु ॥ ६३ ॥ यनि मुनी दजगता छाना वाशिरुक्त न ता यजुः धर्मात्मा उक्ताछाईर र त्यस्ताबाट मुक्तो छिड त्यनिम जय अन्य मुनिहरूले ती यजु धर्मात्मालाई

हृद देखेर लोभले तिया बई स्वीकार गरे । अतः त्यो यजुः शाखा तैत्तिरीय शाखा कहियो ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ हे भगवन् ! अग्नि महर्षि याज्ञवल्क्य जुन स्वयं गुरुजीमिन पनि थिएन, त्यसो यजुः श्रुतिहरू प्राप्त गर्नेको निम्ति स्वयंनारायणको आराधना गर्नेलागे ॥ ६६ ॥ यज्ञयवल्क्यले भने—भगवन् आदित्यलाई मेरो नमस्कार छ । ती भगवान् स्वयं यस्ले ब्रह्मादेसि तृणपर्वन्त जरापुत्र, अण्डज, स्वेदज र उद्भिज नामक चार परिकुल श्रेणीहरूको मिश्र उनको हृदयमा मध्यस्थ जम्भको आभासरूपले र बाहिर रुच, क्षुध, निमेषादि लक्ष्यबले वृद्धिमा प्राप्त भवन्ममूह रूप कालम्बरूपले स्थित मण्ड अनेक घटादि ठपायिका बाहिर र भित्र व्याप्त रहने आराधन सौ अलिम रहर पनि ब्रह्मको ब्रह्म र त्याग गर्द सोक्तयात्राको साधन बन्दछन् ॥ ६७ ॥ हे स्वयं नारायण ! नित्य प्रातः उपाहार र मायझूल वेदको विधिले उपासना गर्ने पुरुषलाई पापले प्राप्त दुःखका बीजहरूलाई

गणम् ॥ ततो गतेऽप्य मुनयो ददृशुस्तान् यजुर्गणान् ॥ ६४ ॥ यजृषि नितिरा मृत्वा तल्लोलुपतयाददुः ॥ तैत्तिरीया इति यजुःशाखा आमन्मुपेशलाः ॥ ६५ ॥ याज्ञवल्क्यस्ततो ब्रह्मरुन्दांम्यधिमवेपथु ॥ गुगेरविद्यमानानिमूपतस्थेऽर्कमीश्वरम् ॥ ६६ ॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ ॐ नमो भगवते आदित्या-
याम्बिकजगन्मातृमस्वरूपेण कालम्बरूपेण चतुर्विधभूतनिकायानां ब्रह्मादिस्तम्भपर्यन्तानामन्तर्हृदयेषु बहिरपि चाकाश इवोपाधिनाप्यवधीयमानो
भगवानेक एव क्षणत्वनिमेषावयवोपचितमवन्मरगणेनापामादानविमर्गाभ्यामिमां लोकयात्रामनुवहति ॥ ६७ ॥ यदुह वाव विबुधर्षभ सवितरदन्तपत्य-
नुमवतमहरहराम्नायविधिनापतिप्टमानानामम्बिलदुरितवृजिनवीजावभर्जन भगवतः मर्मभिधीमहि तपनमण्डलम् ॥ ६८ ॥ य इह वाव श्विस्वरनि-
वृणाणां निजनिर्वेतनानां मनहन्दितामृगणाननात्मनः स्वयमात्मनः स्वयमात्मानन्तर्यामी प्रचोदयति ॥ ६९ ॥ य एवेमं लोकमतिकरान्तवदनान्धकार-
मंज्ञाजगरग्रहगलितं मृतकमिव विव्रेतनमवलोकयानुकम्पया परमकारुणिक ईक्षयेत्तात्पाप्याहरहरनुमवनं श्रेयसि स्वधर्माभ्यातमावस्थाने प्रवर्तयत्यनि-
पतिशिवामाधूनां भयमुदीयन्नयति ॥ ७० ॥ परित आशापालेस्तत्र तत्र कमलकोशाञ्जलिभिरुपहतार्हणः ॥ ७१ ॥ अथ ह भगवन्स्ववचरणन-
लिनयुगलं त्रिभुवनशुरुभिर्वन्दितमहमयानयामयजु काम उपमरामीति ॥ ७२ ॥ मृत उवाच ॥ एवं स्तुतः स भगवान्वाजिरूपधरो हरिः ॥ यज्ञेय-
यानयामानि मुनयःपदान्प्रमादितः ॥ ७३ ॥ यजुर्भक्तरोच्यस्या दशपञ्चशतैर्विभुः ॥ जगृह्वीजमन्यताः काण्वमाध्यन्दिनादय ॥ ७४ ॥ जैमिने-

वृष्टिनि हेतुको वन्दो नेत्रोपप्लवको हामी प्यान गर्दौ ॥ ६८ ॥ आफ्ना आश्रित रहने व्यापक ब्रह्म प्राणात्मको जड मन, बुद्धि, इन्द्रिय र प्राणादि स्वयं सर्वको आफ्ना तथा भक्त-
वांशीरूपले प्रेरित पार्ने स्तुत्याई हामी प्रणाम गर्दौ ॥ ६९ ॥ जुन परम कल्याणय प्रहृ यम नाकको अन्वकार नामक हरलाग्दो पुत्र हुने अरिहाराको बुद्धमा पर-
मभक्त भैं सेननाथ्य देखेर ब्रह्माण्ड आफ्नू हेरामात्रले उचालेर नित्यप्रति ती कालमा आफ्नू रन्ध्यालकारी र धर्मरूपी आन्ध्रमाधितामा ब्रह्म पाई राजा सौ दृष्ट पुरुषलाई
हर दिई र त्यस मानन्द हुन्छु हुन्छु ॥ ७० ॥ ब्रह्मलाई मर्षि विद्यालय श्रीनिवासे ब्रह्मात्मै आफ्नू वचन कोष भैं अत्रनित्य अध्ययन दिन्छु ॥ ७१ ॥ हे भगवन् ! उने हजुरका
श्रेयोका का गुरुजन द्वारा बन्दिम पुण्य चाम मयलताले म अवालय म यजुः श्रुतिहरूलाई प्राप्त गर्ने उन्मूलक श्रमकारिहरूको क्षु ॥ ७२ ॥ स्तुतरी भन्दछन्—हे पुनि हो ! मपरी स्तुतिमैरति

अथरूपधारी धर्मनारायण इत्यनेन मय ३ इतरेषु त्रीं मुनिभेदराई अयातनाय नामक यन्त्रप्रति दिग ॥ ७३ ॥ त्रयमर्हं मयात्तु यत्प्रवृत्तफलं तौ अमरुद यतुः अतिरुक्ता इत्या
पन्ध्र द्वास्त्रा वनाय ॥ तीर्थेषु वाज्रमयेषु शास्त्रा वन्दनाई र माधवन्दित आदि मुनिहकले पदे ॥ ७४ ॥ यममहिता वदने डेमनिनः सुमन्तु नाष्टक एक पुत्र धिए र तिनका पुत्र तुन्वात्र
मय ॥ ती दुर्दैताई एकेह संहिता पढाय ॥ ७५ ॥ उने जैमानिग सुकर्मा नामक यथा शिष्य दिग ती द्विजधेनु नामवेदरूपी यदाधुको भिन्न-भिन्न मन्त्ररक्तद्वारा माधवभुति
हकले एक मरुद आस्त्रा तुन्वाय ॥ ७६ ॥ तौ द्वास्त्रानाई सुकर्माका शिष्य कोयल देवा ॥ त्रिणागी शिष्यनाम, पोष्यजि र वेदवेनाह्मका येष्ट आन्यले पदे ॥ ७७ ॥ पीप्याज्जी
तथा आन्यका पाँच रूप शिष्य उत्तर दिशामा वसेर मातमान मरुद ॥ तिनैनाई मरुद प्राचर नाम पति मरुदछन ॥ ७८ ॥ लौगाधि, माह्वि, कुल्य कुमीद तथा कुक्षिर्मात्रिका
यी शिष्यधने प्रत्येकेले मय-मय संहिता पदे ॥ ७९ ॥ हिरण्यनाभका शिष्य मरुदि कृतल आफना शिष्यनाई पीपीय संहिता पढाय र दोष संहिता आन्यधने आफना शिष्य-

सामगस्यामोन्मुमन्तुस्तनयो मुनिः ॥ सुन्वांस्तु तत्सुतस्ताभ्यामेकैकां प्राह संहिताम् ॥ ७९ ॥ सुकर्मा चापि तच्छिष्यः मामवेदरोमहान् ॥ मरु-
समहिताभेदं चक्रे माम्नां ततो द्विजः ॥ ७६ ॥ हिरण्यनाभः कौशल्यः पोष्यजिश्च सुकर्मणः ॥ शिष्यो जगृहृत्श्रान्य आवन्तपौ ब्रह्मवित्तमः
॥ ७७ ॥ उदीच्याः सामगाः शिष्या आमन्यं च शतानि वै ॥ पोष्यज्यावन्त्ययोश्चापिनांश्च प्राच्यान्प्रवक्षते ॥ ७८ ॥ लौगाक्षिर्माह्विः कुल्यः
कुमीदः कुक्षिरेव च ॥ पोष्यजिश्शिष्या जगृहृः संहितास्ते शतं शतम् ॥ ७९ ॥ कृतो हिरण्यनाभस्य ननुविंशतिरसंहिताः ॥ शिष्य उच्चैः स्वशिष्याभ्य-
शेषा आवन्त्य आत्मवान् ॥ ८० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे वेदशास्त्राप्रणयनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ मृत उवाच ॥ अथ-
र्ववित्तमुमन्तुश्च शिष्यमभ्यापयस्वकाम् ॥ संहितां सोऽपि पथ्याय वेददर्शाय चोक्तवान् ॥ १ ॥ शौक्ल्यथिनर्ब्रह्मवर्त्मामोदोषः पिप्लतायनिः ॥ वेद-
दर्शस्य शिष्यास्ते पथ्यशिष्यान्तथो मृग्यु ॥ २ ॥ कुमुदः शुनको ब्रह्मज्जाजलिश्चाप्यथर्ववित् ॥ वभ्रुः शिष्योऽप्याङ्गिरसः सैन्धवायन एव च ॥ अर्थायतां
संहिते द्वे मावर्ण्यास्तथापरे ॥ ३ ॥ नक्षत्रकल्पः शान्तिश्चक्रयपाङ्गिरसमादयः ॥ एतः आथर्वणाचार्याः मृग्यु पौराणिकान्मुने ॥ ४ ॥ त्रय्यारुणिः
कश्यपश्च मावर्णिरकृतव्रणः ॥ वैशम्पायन हारीतो षड्वै पौराणिका इमे ॥ ५ ॥ अधीयन्त व्यामशिष्यात्महितां मपिपुर्तुस्त्वान् ॥ एकेकामहन्तयं

साई पढाय ॥ ८० ॥ इति श्री ब्रह्मवर्तने महापुराणे द्वादशस्कन्धे नेषातो माषादीनायां षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ (अथर्ववेदका विविध शास्त्रा र पुत्राका लक्षण)-सुतयो अन्तर्दले मुनि हा ।
अथर्ववेदका अभिष्ट सुमन्तु यदिले आपन् संहिता स्कन्ध नामक शिष्यनाई पढाय र उनन आफना शिष्य र वेददर्शित मने । १ । शौक्ल्यारुणि, श्यावलि, मादोष तथा पिप्लतायान
यी चाम वेददर्शका शिष्य धिए । अथ पथ्यका शिष्य मरुदु । २ । इ अग्रन् । अथर्ववेदका ज्ञाया कुमुद, शुनक र जाजलि विग । शुनकका वभ्रु र सैन्धवायन नामक दुद शिष्य । ३ ।
उनले शुनकमित दुद संहिताइर पदेका धिए । तिनका शिष्य मावर्ण्यादि मय । ४ । त्रयमर्हं नक्षत्राश्च, शान्तिकल्प, कश्यप तथा पाङ्गिरस आदि उपने मय । हे सुने । यो नथ
अथर्ववेदका आचार्य मानिन्धे अथ पौराणिकेहको ब्रह्मवर्त मुने । ४ । त्रयमर्हं, कश्यप, पौराणि, ब्रह्मवर्त, वैशम्पायन र हारीत-या छ पौराणिक मानिएह छन् । ५ । पिप्लता

छ त्रिनेत्र 'मन्वन्तर' कश्चिन्तु ॥१५॥ अथात्रीषाट् उपन्त राजा र विनको धृत्, अविष्य तथा वन्तमान कासीन मन्तान 'वंश' कश्चिन्तु र विनको तथा त्रिनेत्रा वंद्याहकका चरितलाई सबै 'वंशानुचरित' मन्दछन् ॥१६॥ यम मंगारका नैमिषिक, प्राकृतिक, नित्य र आत्यन्तिक चार प्रकारका पुत्र स्वामरिष प्रत्यक्ष हुने गर्दछन्, न्यसेलाई विद्वान् जन 'मन्त्रा' को नामले जान्दछन् ॥१७॥ जन्मलाई केही व्यक्त अनुशयी र कोही अप्याकृत मन्दछन् ॥ अविषाचक्ष कर्म गर्ने जीव नै यी सर्गादिको 'हेतु' मानिन्छ ॥ जीवको ज्ञान, स्वप्न तथा सुषुप्त-स्वापामयी यी तीन इतिमा जमको अन्वय तथा तुरीय रूपले व्यतिरेक हुन्छ, यहाँ अन्न 'मयाधय' कश्चिन्तु ॥१८॥ १९॥ जन्ती बटादि नाभरूपात्मक एदीयैरूमा त्रिनेत्रा कारण 'वरुण' मृगिका मुखले ध्या'न रहेर पनि पृथक् रहन्छ ॥ त्यस्तै उन्मर्दाला मन्त्रपर्यन्त जुन सबै अवस्थाहरूमा अधिष्ठान रूपले ल्याए र साधोसाले प्रकृ रहन्छ, त्यो प्रकृ नै 'अपराधय' कश्चिन्तु ॥२०॥ अब चित्र मन्वादि तीर्थ गुणका इतिहक त्यसोर् स्वयं छान्न हुन्छ अथवा योगप्रयागले ज्ञान हुने गर्दछ, तब न्यो आ-मन्त्रलाई ज्ञान मन्दछ र

विधमन्त्यते ॥ १५ ॥ राज्ञां ब्रह्मप्रसूतानां वंशम्रिकालिकोऽन्वयः ॥ वंशानुचरितं तेषां वृत्तं वराधराश्च ये ॥ १६ ॥ नैमित्तिकः प्राकृतिको नित्य आत्यन्तिको लयः ॥ मन्थेति कविभिः प्रोक्तं चतुर्धास्य स्वभावनः ॥ १७ ॥ हेतुर्जीवोऽस्य मगदिरविद्याकर्मकारकः ॥ यं चानुशयिनं प्राहुर-
व्याकृतमुत्तारे ॥ १८ ॥ व्यतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वनासुषुप्तिषु ॥ मायामयेषु तद्ब्रह्मजीववृत्तिष्वप्याधयः ॥ १९ ॥ पदार्थेषु यथा द्वयं मन्मात्रं
रूपनामसु ॥ बीजादिप्रवृत्तान्तासु ह्यवस्थासु युतायुतम् ॥ २० ॥ विरमेत यदा चित्तं ह्रित्वा वृत्तित्रयं स्वयम् ॥ योगेन वा तदात्मानं वेदेताया
निवर्तते ॥ २१ ॥ एवं लक्षणं लक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः ॥ मुनयोऽष्टादश प्राहुः श्रुतकानि महानि च ॥ २२ ॥ नाह्ये पात्रं वैष्णवं च शैव
लैङ्गं मगारुडम् ॥ नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कान्दमजितम् ॥ २३ ॥ अविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कण्डेयं मवामनम् ॥ वाराहं मातस्य कोमं च ब्रह्मण्डान्य-
मिति त्रिषट् ॥ २४ ॥ ब्रह्मन्निदं समाख्यातं शास्त्राप्रणयनं मुनेः ॥ शिष्यशिष्यप्रशिष्याणां ब्रह्मतेजोविवर्धनम् ॥ २५ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापु-
राणे द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ शौनक उवाच ॥ मृत जीव विरं माधो वद नो वदतां वर ॥ तमस्यपारे भ्रमतां नृणां त्वं पारदर्शनः
॥ १ ॥ आहुमिराशुमृषि श्रुकण्डतनयै जनाः ॥ यः कल्याणते उर्ध्वरितो येन प्रस्तमिदं जगत् ॥ २ ॥ स वा अस्मत्कुलोत्पन्नः कल्पेऽस्मिन्भार्गवर्षभः ॥

अविषाचरित कर्म-प्रवृत्तिषाट् निषुच हुन्छ ॥२१॥ हे मुनिजन हो ! पुराणच आन्नेहरूले यस्ता लक्षण हुने माना हुला मर्ने भिलाएर जम्मा अठार पुराण भनेका छन् ॥२२॥ ती अठार पुराणहरूमा ब्राह्म, पाण्ड, वैष्णव, शैव, लैङ्ग, मारुड, नारदीय, भागवत, आग्नेय, स्कान्द, अविष्य, ब्रह्मवैवर्त, मार्कण्डेय, वामन, वाराह, मत्स्य, वीर्य र ब्रह्मण्ड नामका हुन् ॥२३॥ ॥२४॥ हे प्रभु ! व्यासदेवका शिष्यका पनि शिष्य र उनका पनि शिष्यहरू द्वारा निमित्त भोगाहरूको ब्रह्मतेज बटाउने वैदिकशास्त्राहरूको विस्तार मैले तिमीलाई सुनाउँ ॥२५॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ (महामुनि मार्कण्डेयको वरम्मा र वर-प्राप्ति) -जीववर्जो मन्दछन्-हे ब्रह्माहमा श्रेष्ठ ब्रह्मा मन्ता! हजुर धेरै दिन बोक्नहुनुम् हे माधो ! हजुर मंगारका पौर अन्धकारमा बीटारिने व्यक्तिलाई मार्ग देखाउनुहुन्छ अनः अह केहीमन्त्रहुनुम् ॥१॥ मन्त्रको मंगारलाई प्रार्थन प्रणम मानमा

पनि बोधेन। अपिष्व मावेष्टेयलः सवे विरापु मन्दछन् २॥ नर तो मायदेवेष्ट पुनि यमे कन्वमा र हाप्रो नै कुलमा छपव मप्राय विण । निनको जन्मदेखि आजपम्य प्राणीहरूको
प्रकारको बोहो प्रलय मप्राय छैन । ३॥ अमि निनले इनवपानीम महुदमापवले दन्दा र्याटा अतिगप विविन्न बालकप पुरुषलाई करको पातमा सुतेका कपरी दवे ! ॥४॥ हे खनजी !
यो हाप्तीलाई हुलो संकप म र ना विषय सुन्नको निमिष हाप्तीलाई उ कण्टा महरहेल । हे महायोगिन हनु रुरागवेनामा माननीय हुतुहुन्छ । अतएव हाप्ती पं। मक्षपलाई निवारण
गरिदिनु हवम् ॥ ५ ॥ छुओ मन्दछन्-हे महर्षे ! यो तपाईहरूले सबै लोकको भ्रम हटाउने धरन गर्नुभयो । यमे तपज्ञमा नरागपमको पनि कम्पननाशिनी कथाको पनि
राप्ररी मान गरिएको छ । ६॥ जव मार्कण्डेयले माफना गिवाबाट अम्य संस्कारहरूको क्रममा यज्ञोपवीत संस्कार पा- कनि ती तपः स्वाध्यायले पुक्त मए मध्यमपूवक नैष्ठिक मयनय-
अद सिध्द धर्मानुसार वेदश्रवणन गर्दै आफ्नु नियमको पूनाका लागि जटा, चन्दन वनन, कम्पण्डल, दण्ड, यज्ञोपवीत, मेखला, कृष्णधूपनम्, अष्टमाला तथा कुञ्ज घाण मए दुई

नैमाधुनापि भुनानां मण्डलवः कोऽपि जायते ॥३॥ एक एवाणवे आम्यन्दर्श पुरुष किन्तु ॥ वटपत्रपुटे नाकं शयानं त्वेकमदभुतम् ॥ ४ ॥ एष नः
मरायो भूयान्मृत कौतुहलं यतः ॥ तं नश्छिन्धि महायोगिन्पुण्येणैवपि ममृतः ॥ ५ ॥ मृत उवाच ॥ धरनस्त्वया महर्षेऽयं कृतो लोकसमापहः ॥
नरगणकथा यत्र गीता कनिमलापहा ॥ ६ ॥ प्राप्तद्विजातिस्संस्कारो मार्कण्डेयः पितुः क्रमात् ॥ छन्दास्यधीत्य धर्मेण तपः स्वाध्यायमभ्युतः ॥ ७ ॥
बृहद्ब्रतधरः शान्तो जयितो बल्कलाम्बरः ॥ विभ्रत्कमण्डलुं दण्डमुपवीतं ममस्त्रलम् ॥ ८ ॥ कृष्णाजिनं माश्रमूत्रं कुरांश्च नियमद्वयं ॥ अग्न्य-
र्कगुरुविप्रात्मास्वर्चयन्मन्ययोर्हरिम् ॥ ९ ॥ मायंप्रातः स गुरवे भैक्ष्यमाहृत्य वाग्यतः ॥ तुभुजे सर्वनुज्ञातः पञ्चभोचदुपोषित ॥ १० ॥ एवं तप-
स्वाध्यायपरां वर्षाणामभुताभुतम् ॥ आग्राधयन्हृषीकेश जित्ये मृत्युं मुदुर्जयम् ॥ ११ ॥ ब्रह्मा भृगुर्भवो दक्षो ब्रह्मपुत्राश्च पं परे । नृदेववितृभुनानि
तेनामन्ननिविमिताः ॥ १२ ॥ इत्थं बृहद्ब्रतधरमनपःस्वाध्यायमभ्यसे ॥ दध्यावधोक्षजं योगी ध्यस्तस्केशान्तरात्मना ॥ १३ ॥ तस्यैवं युञ्जतश्चिन-
महायोगेन योगिनः ॥ व्यतीयाय महाकालो मन्वन्तरपडात्मकः ॥ १४ ॥ एतत्पुरन्दरो ज्ञात्वा मत्समऽस्मिन्किलान्तरे ॥ तपोविशङ्कितो ब्रह्मन्ना-
रेभे तद्विधातनम् ॥ १५ ॥ मन्धर्वाप्सरसः कामं वयन्तमलयानिलौ ॥ मुनये प्रेषयामास रजस्नाकमदौ तथा ॥ १६ ॥ ते वै तदाश्रयं जन्मुद्दिष्टाः

मन्वालाई कनि, पय, गुह, ब्राह्मण एवं आफ्नु आफ्नामा मणवानको आगवना गद बासः र मायकुलका वैशापा भिक्षा स्वाएव आफ्ना पुढदेरलाई अपेक्ष गर्दैये र उनको आगत
प्राप्त गरेर केवल एक ठाक मीनभावले बोधन गर्दैये । ती धेरजसो उपवास गरेर नै समिदिन्थे । ॥ ७-१० ॥ हे ज्ञानक ! यमरी तव तथा स्वाध्यायमा मंगद रहेर हाप्ती र लार्थी
बदगम्य श्रीहृषीकेशको आगवना गर्दै उनले आते दुर्जय भू-पुलाई पनि पठागिदिहका थिए । ११॥ निनको भू-पु-रिजयले ब्रह्मा, भृगु, महादेव, दक्ष, ब्रह्मातीका अन्यान्ग जगत् तप
मनुष्य, देवता, पिरर तथा अन्य तर्ष प्राणीहरूलाई हुलो विम्वय भयो । १२॥ यमरी नैष्ठिक ब्रह्मचर्यव्रत घाण्ण गजै पागिरात मार्कण्डेय तप, स्वाध्याय तथा मयस बोधे राम तपास
मन्वाट हुल मन्तःकरण द्वाष्ट किण्ण भगवानको ध्यानमा मन्त्र मए । १३॥ ती पागिरावले यमरी महायोगि द्वारा बिनान नियमन महाभर्दे ल मन्वन्तको पदव रिनर गयो । १४

मार्तो मन्थन्त्यामः तत्र इन्द्रादी यो ह्युग योहा मपो तत्र तिनको तपःपाले मन्थकाकुल मपह ती उनको तप स.७८८ पाते उतांग मन्थाने । १५॥ त्यसै अनुपम उनल माहोदय कर मन्थने, अम्भो, कामदेव, वसन्तजानु मलय-पवन र रत्नगुणको प्रियपुत्र लोभ तथा मदलाई पठाए । १६॥ हे मगवन ! ती सर्वे हिमालयका उत्तर भेटी पुष्पभद्रा तदी बगलिन र बिचा नामकी शिखा विचवान धिह्न—माकण्डेयको रणस आश्रममा पुग । १७॥ त्यो पुतात आयम पात्रि दुख र मनाहल मन्थन धियो र पवित्र प्राक्षिपमुल पग तथा निमल वयाभयदल भरिणको धियो ॥ १८ ॥ त्यतमा वस्त भ्रमरा युन्तार गदं गिर, मधमच कोकिलको ध्वनि मरहेत । धियो, मच मयुरहृषी नट मन्थन नृ-ण मन्थनकोहे । धिए, मनाला बाध हलको मसुदापले त्यो आश्रम भरिणको धियो ॥ १९॥ तिनले प्रवेश मनामाथ यहाँ शादल लहारा जलकले एक बाधु च न लासा र न्या सुमन्यव पुष्पदन्तको ध्वजिह्वन मत्त बदै आनिबको मन्थः कामादीपन मन्थाने ॥ २०॥ चन्द्रमार्को उदयले पुक्त प्रदोपकाल उपस्थित भएपछि ज्यो वायुको पुच्छा दुने शुभ्र द्रुम र लतामूल ले उपलक्षित बसन्तकुतु

पार्श्व उत्तरे ॥ पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्रारुपा च शिला विभो ॥ १७ ॥ तदाश्रमपद पुण्यं पुण्यद्रुमलताक्षितम् ॥ पुण्यद्विजकुलाकीर्ण पुष्पाग्रल-
लाशयम् ॥ १८ ॥ मत्तभ्रमरसङ्गीतं मत्तकोकिलकूजितम् ॥ मत्तवह्निदगोपं मत्तद्विजकुलाकुलाञ्च ॥ १९ ॥ वायुः प्रविष्ट आदाय हिमनिर्गच्छाक-
रान् ॥ सुमनोभिः परिच्युक्तो ववावुत्तभ्यन्स्मरम् ॥ २० ॥ उद्यन्वन्दनशिखावक्त्रः प्रवालस्तवकालिभिः ॥ गोपद्रुमलताजालेन तन्नामीक्षुमुभाकर
॥ २१ ॥ अन्वीयमानो गन्धर्वैर्गीतवादिश्रव्यकैः ॥ अटश्यतात्तवापेषुः स्वःस्त्रीयूथपतिः स्मरः ॥ २२ ॥ ह्रस्वाग्नि ममुपार्मानं ददृशुः शकटिकराः ॥
मीलिताक्षं दुराधर्षं मूर्तिमन्तमिवानलम् ॥ २३ ॥ ननुतस्तस्य पुरतःस्त्रियोऽथो गायका जग्मुः ॥ मृदङ्गवीणापणदैर्वाद्यं चक्रुर्मनोरमम् ॥ २४ ॥
सन्दधेऽस्त्रं स्वधनुषि कामः पश्यमुस्तं तदा ॥ मधुर्मनो रजस्तोक इन्द्रभृत्या व्यकम्पयन् ॥ २५ ॥ कीदृश्याः पुञ्जिकम्पल्याः क्रतुकैः सतनगौरवान् ॥
मृशमुद्विग्नमभ्यायाः केशविहमितखजः ॥ २६ ॥ इतस्ततो भ्रमद्रुष्टेश्वलन्या अनुवन्दुकम् ॥ वायुर्जहार तद्रामः सूक्ष्मं ध्रुतिमेखनम् ॥ २७ ॥
विमर्जं तदा धाणं मत्या तं स्वजितं स्मरः ॥ सर्वं तन्नामवन्माधमनीशस्य यथोद्यमः ॥ २८ ॥ त इत्यमपकुर्वन्तो मुनेस्तत्तेजसा मुने ॥ दह्यमाना

कैलिपो ॥ २१ ॥ त्यसपछि पान-बजान गर्ने मन्थवर्धित हालमा मन्थकाण मन्थार्ग ववाहनामन्थको अविनापक कामदेव स्वयं पनि देखावन्थ । २२ ॥ पर्वतमार्गाले इन्द्रका ती शिखा हाले अगिले अग्निहोत्र गरेर दुवै बेर चिम्ली बसेका सुतामान आग्ने जस्ता दुवै माकण्डेयलाई देखे । २३ ॥ उनलाई हस्त्रामाथ अपमानकले उनको सामुन्ने लागेन, मन्थनेले माउने तथा मृदङ्ग, बीणा तथा वज्रादि मनोहर धात्रा बजाउन आरम्भ गरे ॥ २४ ॥ आन कामदेवले आफ्नू धनुषमा धु पण, दापन, सम्पादन, नापन र उन्मादनाम्भको पी पवि मुखका गन सन्धान गरिदियो । त्यसै बेला वसन्त र ल.प्र आदि इन्द्रका अउ-अरु मन्थक पनि माहोदयका मन्थलाई चल्कन पार्नलाग । २५ ॥ त्यो सुन्दरी आफ्नू अश्वन दहिन यता-उता मन्थको आले तनकने र शिखर मणी पुञ्जिद्वयसित, अपमर्गको मङ्गल रत्नद्वयलाई यथाशक्ती फलको माना खुकिरे । २६ ॥ त्यो सुन्दरी आफ्ना चञ्चल दहिल यता उता हेर्दै मङ्गल-क. पाठि-पछि दगुगिह्वका धिह्न-ध्वनिमै-यगको मन्थनी पनि छिन्ना र वायुले यती माझ उडागियो । २७ ॥ अनि कामदेवले माहोदयलाई आफ्नू अर्धान ठानेर ती माथ बाग

[illegible][illegible][illegible]

प्रसाधको के बर्णन गरु ? अहो ! हजुरको प्रेम्णाले जै ठ देहपागीरुको प्राण नेष्टा गर्दछन् । जसले गर्दा, मन र इन्द्रियहरू सेप्टाहरू हुन्छन् । ब्रह्मा तथा शिवका प्रसाधिको प्रशस्ति पनि हजुरकै अधीन रहन्छ । हजुर आफ्नै भजन गर्ने मन्त्रका आ-माको रन्ध्र हुनुहुन्छ ॥ ४० ॥ हे प्रभो ! जसरी हजुरले सम्प-कृमादि विविध अवतार केरल विश्वको रक्षाका लागि नै जित्नु भएका थियो, त्यसै हजुरका यी दुवै मूर्ति जितो रक्षा कल्याणार्थ तरा उसको कष्ट निवारण र सुखलाई जित्नुको निम्ति नै हो । सम्पूर्ण विश्वलाई आफ्नै वेष्टेष्ट माझ । त्रै आधुम्य स्त्रीन गरिनिमे गर्तुहुन्छ ॥ ४१ ॥ जसलाई पाउन वेद-मर्मज्ञ हुनिजन सधैं स्तुति, पूजन, बन्दना र ध्यान भुति गर्दै रहन्छन्, जसका आश्रित पुरुषहरूलाई बर्म, गुण र कालव्रजिन कलेश हुन पनि सक्तैनन्, ती अखिल जगत्तका नियमन र पावन गर्ने हजुरका चरण-चमत्कामा म सारर प्रणाम गर्दछु ॥ ४२ ॥ हे ईश ! हृद परादपयन स्थिति हुने ब्रह्मा पनि हजुर द्वारा प्रेरित पुरातन ब्रह्मविन दराउँछन् भने उनीद्वारा रचित अन्य मौक्तिक प्रार्थनाहरूका विषयमा के कुरा गर्ने ? अतः सर्वेतिदात्र भवमीन भव्यता

स्पन्दन्ति वै तनुमनामजशर्वयोश्च स्वस्याप्यथापि भजनाममि भावचन्द्रुः ॥ ४० ॥ मूर्ती इमे भगवतो भगवन्तिलोक्याः श्रेयाय तावद्विरमाय च सृष्ट्युजित्ये ॥ नाना विभक्त्यवितुमन्यन्तेनूर्यथेदं सृष्ट्या पुनर्ग्रससि सर्वमिवोर्णनाभिः ॥ ४१ ॥ तस्यावितुः स्थिरचरेशितुर्नप्रिमूलं यन्मथ न कर्मगुणकालरुजः शृशान्ति ॥ यद्वै स्तुवन्ति नितमन्ति यजन्त्यभीक्ष्णं ध्यायन्ति वेदहृदया मुनयस्तदात्ये ॥ ४२ ॥ नान्यं तवाहम्युपनयादपवर्गमूर्तः क्षेम जनस्य परितो भिय ईश विभ्रः ॥ ब्रह्मा विभेयलमतो द्विपराधर्षिष्णयः कालस्य ते किमुत तत्कृतमौक्तिकानाम् ॥ ४३ ॥ तद्वै भजाम्युतधियस्तव पादमूलं हित्वेदमान्मच्छदि चात्मगुरोः परस्य ॥ देहाद्यपार्थमसदन्त्यमभिज्ञमात्रं किन्देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थम् ॥ ४४ ॥ मत्त्वं रजस्तम इनीश तवात्मवन्धो मायाप्रयाः स्थितिलयोदयहेतवोऽस्य ॥ लीला घृता यदपि मत्त्वमयी प्रशान्त्ये नान्ये लृणां व्यसनमोहवियश्च बाध्याम् ॥ ४५ ॥ तस्मा त्वेह भगवन्नथ तावकानां शुक्रो तनुं स्वदयितां कुशला भजन्ति ॥ यत्मात्वताः पुरुषरूपमुशान्ति मत्त्वं लोको यतोऽभ्यमुतात्ममुने न चान्तर ॥ ४६ ॥ तस्मै नमो भगवते पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदैवताय ॥ नारायणाय ऋषये च नरोत्तमाय हमाय सयनगिरे निगमेश्वास्य ॥ ४७ ॥

जीवका लागि मोक्षस्वरूप हजुरका चरण-शरणमा गएपछि उभर र बन्धनकायी स्थान प्राप्त हुँदैन ॥ ४३ ॥ अतः अन्तर्मन्त्रहरूलाई आच्छादित पार्न वेदादि निष्पत्त, नम-य, भाष्यवान् र प्रतीतिमात्र पद्यानलाई छाडेर म आफ्ना गुरु सत्य-ज्ञानस्वरूप हजुर कामेश्वरको चरण मूलको नै भजन गर्दछु । यदि कोही न्यक्ति हजुरका भजन गर्दछ भने त्यो इच्छित पदाथं पनि हजुरबाट नै पाउँछ ॥ ४४ ॥ हे ईश ! हे आत्मबन्धो ! यसपि मत्त्व, रज, तम—यी तीन गुण हजुरकै मूर्ति हुन् र यिनै द्वारा हजुर जगत्को उत्पत्ति, निष्पत्ति र लयको कारण स्वरूपा मायाप्रयी स्त्रीलाहक गर्नुहुन्छ । तापनि मनुष्य मात्रलाई शान्ति दिने हजुरको स बमयी मूर्ति नै हो—जसले दुःख, झोक, माह र मय प्राप्त हुन्छन् । ती अन्य मूर्ति उनलाई कदापि छान्ति दिँदैनन् ॥ ४५ ॥ हे भगवन् ! बाटो न्यक्ति हजुरको नयापण नामको शुद्ध मूर्तिरु र हजुरका भक्तलाई परम शिव नर नामक शुद्ध मूर्तिको नै भजन गर्ने गर्दछन्, किनकि सबै भक्तलाई जसबाट पैङ्गुछदि झोक पाएर अमय तदा आ-यानन्दका उपलब्धि हुन्छ, त्यो ग-वमय स्वरूप नै पाउन सक्दछन्—अरु रोगोगुण र तमोगुणमय

वस्तुको हल्का छैन ॥ ४६ ॥ अतः तौ सर्वान्तर्यामी, सर्वव्यापक, सर्वस्वरूप, जगद्गुरु, परमदेव, छद्मस्वरूप, शायीका निवासक र वेदनार्थका प्रवर्तक छन्, ती भगवान् नारायण र मरभेष्ट नर क्षुण्णिर्हा मेरो नमस्कार छ ॥ ४७ ॥ इन्द्रको मायाले भोर्हिब बुद्धिक पुष्प मायामा इन्द्रिय, प्राय, हृदय र दृष्टिगोचर हुने पदार्थमा विद्यमान रहेर पनि जसलाई कष्ट पूर्ण इन्द्रियले विक्षिप्तचित्त हुनाले देख्न पाउन्न, उहाँ हनुमन्तलाई त्यो पुष्प हनुमन्त खिस्नुहुन परमेश्वर द्वारा प्रवर्तित वेदको ज्ञान पाएर ज्ञानवन्तछ ॥ ४८ ॥ जसका स्वरूपको रहस्य प्रकट पन ज्ञान वेदमा कहिएका छ ॥ जसको स्वरूपलाई ज्ञानको निम्ति प्रयत्नरहित भएर र शिव खाँदै मन्त्रीपीयूष पनि मोहित हुन्छन्, सबै भन्तक अनुकूल रूप तथा स्वभाव पुक्त तथा देहादिसा लुकेको विशुद्ध विज्ञानस्वरूप लै महापुरुषको म बन्दना गर्दछु ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे नेषानी भाषाटीकामष्टोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ (व्याकरणेयने

यौने न वेद विनयाध्वपथैर्धर्मदीः सन्तं स्वलेष्वगुषु ह्यपि हस्यंषु ॥ तन्मायपावृतमतिः स उ एव माक्षादायस्तथाश्लिङ्गगुरोरुपमाद्य वेदम् ॥ ४८ ॥ यद्दर्शनं निगम आत्मरहःप्रकाशं मुह्यन्ति यत्र कवयोऽजपरा यतन्तः ॥ तं सर्वज्ञाद्विषयप्रतिरूपशीलं वन्दे महापुरुषमात्मनि गृह्योधम् ॥ ४९ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ स्तुत उवाच ॥ संस्तुतो भगवानित्थं मार्कण्डेयेन श्रीमता ॥ नारायणो नरगणः प्रीत जाह भृगुद्वहम् ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भो भो ब्रह्मविषयमि मिद्ध आत्मममाधिना ॥ मयि भक्त्यानपाकिन्य तपः स्वाध्यायमयमैः ॥ २ ॥ वयं ते परिनुष्टाः सम त्वद्ब्रह्मद्वन्द्वतचर्यया ॥ वरं प्रतीच्छ भद्रं ते वरदेशादभीप्सितम् ॥ ३ ॥ ऋषिरुवाच ॥ जितं ते देवदेवेश प्रपन्नातिहरान्युत ॥ वरेणेतावतालं नो यद्भवान्ममदृश्यत ॥ ४ ॥ गृहीत्वाजादयं यथ श्रीमत्यादाज्जरसनम् ॥ मनसा योगपथेन स भवान्मोऽक्षुण्णोचरः ॥ ५ ॥

भगवान्को माया देख्नु । सुतजी भन्दछन्—हे इति हो । ब्रह्ममात्र मार्कण्डेय द्वारा वषर्गो मनुमान नरका सत्त्वा नारायण प्रपन्न भएर ती सुगुणन्दनमित भन्दछन् ॥ १ ॥ भगवान्ने मार्कण्डेयमिनि भक्तुमपा—हे ब्रह्मर्षे । निमी चित्तको ममाधि, ममा हुन आदित्या मन्त्र, तप, स्वाध्याय र मयम नियमद्वारा तिद्ध प्राप्त गरिमकेका छौ ॥ २ ॥ निम्नो दुर्गो ब्रह्मचर्यले म र्मासमिध प्रपन्न छु । तिम्नो कल्याण होम् । य वरदायकका पनि ईश्वरमित ले हन्छा छ, माग ॥ ३ ॥ मार्कण्डेय ऋषिले भने—हे देवदेवेश ॥ हे सर्यागतका कष्ट निवारण गर्ने अच्युत । हनुमे प्रलाई सुन वर दिने काक्षामयो, त्यो हनुमन्को माला हो । नर हनुमन्को भव्य दर्शन दिएरिद्ध मलाई अह हुनै वरदानको अब केही पनि आरक्षणका छैन ॥ ४ ॥ जद्विरर

तद्वज्र (मा'बन्ने माहित) - श्रीगुहोकार जसको गतीले हुने हुनामा हनुमन्को बर्णन र दर्शन र ममपन्न वरदा निको कहियो । त्यो गुहो भावनू दोसमा कसर सारदेकी कियो र जमीला र कन मारवका पयो । यौने श्रीगुहो महाप्रभा वनमा आएर उल्लेखित भने—'बाबा । किन श्रीगुहोका श्री गिमीलाई ले हुन छ ।' गुहोले भयो—'भार' छारावा हो सबै मायायक कन । वरमा मएको छापमा यो ज्ञान भयो । किन ले भन । कनो सभको भनो हुनै बाध्यछन् । यही कथन र दर्शनको छु । होच गतीलाई माया गर्ने मीठो । महाप्रभा भने—'बाबा । छारावा हो । गुहोका 'मय' हुन । वरमा तिमीले भन । यो गुहो । तिनको मायाले वन्दे देवपुत्र अथ तिमी उनलाई भुक्त हुने कायव रानी । कसले तिमी अन्तरमा माला । श्रीगुहो व्यापकने श्रीवि ब्रह्मदेव । श्रीगुहोलाई छोडेर मलिन हिर र भगवानका भव्य वर । यो गुहो ज्ञान । श्रीगुहो वर देन छ भविरहन्नु । बाबाकन मायामे प्रवेश काही आनन्द वर ल्यामन्करछ । र मा'बन्नाका तिमी हानि-भवन ज, मरी य र्बाको दिएको भने भन्नु छ । महाप्रभा भने—'अह । वर मा म ह मयि । मलि बर्ता गुहोका हुन पनि गुहोको मनमा वेदमा आउँदैछ ।'

हैं तिनको घेरमा गए । त्योंहीं गए उनले सारा संसार उमै गरी देगे जयरी प्रलय मन्दा जगादि देखेका थिए । त्यसले ती विभिन्न जन्मका साथै मोडिने पनि गए ॥ २६ ॥ ॥२७॥ आकाश, स्वर्ग, पृथ्वी, ब्रह्म, पर्वत, द्वीप, वन, दिशाढक, रत्नरत्न, असुर, वन, देश, नदी, आकार अर्थात् खानी, खेत अर्थात् कुपकृष्कका प्राय, पार, पशुधाना, ज्ञान, वन, रत्निका वृत्ति ॥२८॥ पञ्चमहाभूत, भौतिक पदार्थ, अन्नक पुष्प र वन्यका कल्पनामहित काल र अणु-जुन व्यवहारका कारण हुन्छन्, ती सहित मात्रा उनले त्यहाँ परमाणु अर्थात् घन्य हैं भन्नेछन् देखे । २९ ॥ त्यसै गरी उनले त्यहाँ हिमालय पर्वत, पुष्पमृता नदी, आफ्नु माथम र त्यहाँ बस्न मर्ने क्षयिणलाई पनि देखे । यस प्रकार समस्त जन्मलाई देखेर ती बालकले आम छाडनामाथ ती बाहिर निस्किए र प्रलय-महद्गन्ता पछाडि ॥३०॥ त्यो पृथ्वीको टुक्रासा बिद्यमान त्यो बटवृक्ष र त्यसका पातको दुनामा तुलेका ती बालक पनि उनले देखे । अनि ती बालकद्वारा प्रेमाभूत पूर्ण सुप्तकाल सहित कटाक्ष राखे द्वारा देखेपछि आफ्ना नेत्रबाट हुइयमा बसेका ती बालकलाई देखेर ती अपाङ्गज प्रमत्तान्कां

वर्तिकुम्भः सुगसुगान् ॥ वनानि देशान्मरितः पुराकगन् स्वेतान्प्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः ॥ २८ ॥ महान्ति भूतान्यथ भौतिकान्यमौ कालं च नाना-
युगकलाकल्पनम् ॥ यत्किञ्चिदन्यद्व्यवहारकारणं ददर्श विश्वं सदिवावभासितम् ॥ २९ ॥ हिमालयं पुष्पवहां च तां नदीं निजाश्रमं तत्र ऋषीन्-
परयत् ॥ विश्वं विपरयन्प्रसिताच्छिरोर्वे बहिनिरस्तो न्यपतल्लयाधौ ॥ ३० ॥ तस्मिन्पृथिव्याः ककुदि प्ररूढं वटं च तत्पर्णपुटे शयानम् ॥
तोकं च तत्प्रमसुधाम्मिमेन निरीक्षतोऽपाङ्गनिरीक्षणम् ॥ ३१ ॥ अथ तं बालकं वीक्ष्य नेत्राभ्यां धिक्छितं हृदि ॥ अभ्ययादतिमङ्गिष्ठः परिष्वक्तु-
मधोक्षजम् ॥ ३२ ॥ तावत्स भगवान्माक्षायोगापीशो मुद्राशयः ॥ अन्तर्दध्म क्रुपेः सद्यो यथेहानीशानिर्मिता ॥ ३३ ॥ तपन्नय वटो मल्लम्मलिलं
लोकमम्भवः ॥ तिरौधायि क्षणादस्य स्वाश्रमे पूर्वगतिभ्यः ॥ ३४ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धेमायादर्शनं नाम नवमोऽध्यायः
॥ ६ ॥ स्तुत उवाच ॥ भ एवमुभूयैर्द नारायणाविनिर्मितम् ॥ त्रैलोक्यं योगमायायास्तमेव शरणं ययौ ॥ १ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ प्रपन्नोऽस्म्यग्नि-
मूलं ते प्रपन्नाभयैर्द हरे ॥ यन्मायायापि विबुधा मुशन्ति ज्ञानकाशयः ॥ २ ॥ स्तुत उवाच ॥ तमेव निमृतात्मानं बृषेण दिवि पर्यटन् ॥ रुद्राण्या
भगवान् रुद्रो ददर्श स्वर्गणैर्वृतः ॥ ३ ॥ अयोमा तमृषिं वीक्ष्य गिरिशो ममभाषत ॥ पश्येमं भगवन्विप्रं निमृतात्मेन्द्रियाशयम् ॥ ४ ॥ निमृताद-

बालिकुम्भ बर्न वधमाथ अगादिगरे ॥३१॥ ३२॥ न्यायमे जन्म माय्यहीनले गरेको सर्व कल्पना अप्थ हुन्छन्, त्यसले ती मर्यान्तर्धानी मायाज् जन्मान् योमेश्वर ती ऋषिभेदवा जगादिबाट अनन्धान भए ॥३३॥ हे भगवन् ! उनका साथै त्यो बटवृक्ष तथा लोकोलाई हुवाउमं जल पाँउ उमै केला चिन्तीन मर्पा र मार्कण्डेय फेरि पछिले अर्धै आफ्नु माथममा आएर बसे ॥३४॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे मायादर्शनं भाग्यटीकाया नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ (मार्कण्डेयलाई भगवान् शङ्करले बरदान दिनु)—
सुतर्को मन्दछन्—हे भूने ! गागण द्वारा रत्नत योगमायाकां बर्न देखेर मार्कण्डेय उनैको छरष परे ॥ १ ॥ मार्कण्डेयले भने—हे हरे ! हला हला ज्ञानी पनि धाव हैं प्रकाशित हुने जसकी मायाले मार्गले हुने गर्छन्, ती हलुका प्रमत्तानलाई अजयदायक चरण-कदलकां भ घरणमा छु ॥२॥ सुतर्को मन्दछन्—जसरी प्रकाशित भएर ती सुनिश्चरलाई पावनी

महित नन्दीया चदेर आपना मणले देरिई स्वर्गलोका हुनिरेका शिवले देखे ॥ ३ ॥ ती हुनिरात्रलाई देखेर पार्श्वले शिवजीमित भनिन्—हे प्रभो ! बापु नमस्तुति तथा मन्य-
समूह ज्ञान मन्त्रादि बरगरी तसुर ज्ञान हुन्छ, स्वर्गको देह, इन्द्रिय र जन्मःकरण बरमा बरका छन्, यत्ना पनि प्राप्तिलाई हेर्नुहुन्छ र इनको त्यसो प्रत्यक्ष फल मिद पाणि
दिनाम्, किनकि इन्द्र सबै मिदिका दाता हुनुहुन्छ । शिवजी अनुमन्त्र—यी मन्त्रादि कहिल्यै बांग बा मोक्ष सोन्दैन्न्, किनकि यो अधिनायी पुद्गलवक्त्रको परावर्तक पाटनको छन्
॥ ४-६ ॥ हे भवानी ! तैपनि यो सज्जनमित केरी कुत्र गर्नुहु, किनकि तापु-ममागम मुख्यका निमित्त तूला लाभ मानिएको छ ॥ ७ ॥ श्वजी मन्दहृत्—यसरी बनेर सबै शिवाय
प्रवर्तक सबै जीवका प्रभु र तापु जनका एक मात्र आश्रय छज्जरी उनको नरीके बाप ॥ ८ ॥ तर आफ्नु जन्मःकरणका हुनिलाई रोकिराखने मार्कण्डेयलाई आफ्नु देह र मंगलको
केरी ज्ञान रहेन ! मत्तः उनलाई जगत्का आत्मस्वरूप मोक्षार्थ ईश्वर ती शिव पार्श्वी आफ्नो पनि पाहा मर्छन् ॥ ९ ॥ सर्वममर्ष छहृद भगवान यो रहस्य ज्ञानेर बापु जसरी पानमा

अपभ्रान्त वानापापे यथार्णवम् ॥ कुर्वस्य तपमः साक्षात्मर्दि मिद्विदो भवान् ॥ ५ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नेवेच्छत्याशियः कापि ब्रह्मर्षिर्माशय-
युत ॥ भक्तिं परां भगवति लब्धवानुपुरुषेऽन्यथे ॥ ६ ॥ अथापि सर्वदिष्यामो भवान्येतेन साधुना ॥ अयं हि परमो नाभो नृणां माधुममागमः
॥ ७ ॥ मृत उवाच ॥ इत्युक्त्वा तमुपेयाय भगवान्म मतां गतिः ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदेहिनाम् ॥ ८ ॥ तयोगमगमनं साक्षादीशयो
जगदात्मनोः ॥ न वेद रुद्रश्रीवृत्तिरात्मानं विश्वमेव च ॥ ९ ॥ भगवांस्तद्भिक्षाय गिरिशो योगमायया ॥ आविशतद्गुहाकाशो वायुश्चिद्रश्मिर्भयः
॥ १० ॥ आत्मन्यपि शिवं प्राप्तं तडित्पिङ्गजटाधरम् ॥ त्र्यक्षो दशभुजं शंशुमुद्यन्तमिव आस्करम् ॥ ११ ॥ व्याघ्रचर्माम्बरं शूलधनुर्बिम्बचर्मभिः ॥
अक्षमालाडमरुककपालामिधनुः सह ॥ १२ ॥ त्रिभ्राणं महमा भानं विचक्ष्य हृदि विस्मितः ॥ किमिदं कुत एवेति समाधेर्विरतो मुनिः ॥ १३ ॥
नेत्रे उन्मील्य ददृशे मगणं मोमयागतम् ॥ रुद्रं त्रितो कैकशुरुं ननाम शिरसा मुनिः ॥ १४ ॥ तस्मै सपर्यां व्यदधात्ममणाय सहोमया ॥ स्वाग-
मनामनपाद्यार्धगन्धस्रग्घृणीपकैः ॥ १५ ॥ आह वात्मानुभावेन पूर्णकामस्य ते विभो ॥ करवाम किमीशान येनेदं निर्वृते जगत् ॥ १६ ॥

पान्छ, त्यसै गरी पांशुमाया द्वारा उनको इदवाकाशमा प्रविष्ट भए ॥ १० ॥ अनि विजुली जै गिह्लत बर्षे-जटाधारी, तीन नेत्र र हुडा हुने उदीयमान एवं प्रदीप्त नेत्रधारी, जसो दह
न्याघ्रचर्म धारी, त्रिदश, चतुष बाण, छद्म दात, अक्षमाला, डमरु, कपाल एवं परशुधारी छज्जरीलाई आफ्नु जन्मःकरणमा सहया प्रकट भएका देखेर मार्कण्डेयजी निकै लज्ज
बसे र 'यो को हो ? यो कहाँबाट आयो ? यस्तो विचार गरी समाधिबाट उठल भए ॥ ११-१३ ॥ आँखा खोलेनासाथ त्रितोका एकमात्र मुख्य शंखजरीलाई पार्श्वी र आफ्ना मणमेन
आएका देखे । अनि मार्कण्डेयले उनलाई शिव निहृत्वा नमस्कार गरे ॥ १४ ॥ अनि उनले स्वजगत्, आवन, पाप, अर्थ, मन्त्र, माला, धूप तथा दीपदिक्षमा पार्श्वी र मणमहित
शिवको पूजा गरे ॥ १५ ॥ अनि भन्तलागे—'हे विभो ! हे ईश ! जनदत्ता मण्णं जगत्लाई तुष्ट पियदह र जो आफ्नु बनावले सबैवा इर्षा पाव छन्, यत्ना इन्द्रको म के प्रिय मन्त्र
मन्छु ? ॥ १६ ॥' निरुणा, ज्ञान, सर्वज्ञ स्वधामपक मनःपराय तथा स्वोपमणुले युक्त भएर पनि यो सर्वज्ञ छन् ती इन्द्र, महादेवलाई य नमस्कार गर्नुहु ।' श्वजी मन्दछन्

यमरी मार्कण्डेयसं स्तुति शरैरक्षि माधुवना एकमात्र आत्मय र भारिदेय छद्म प्रमत्त भयार्ति विपले सुदुष्टान् ईर्ष्यै मनुहुन्छ । १७. १८ । शिवशैले मनु । यो—हे श्वने । जमका अमोघ दर्शन कष्टिष्ये व्यथं ज्ञेयै र जमद्वारा मनुष्यलाई अभयपद प्राप्त हुन्छ, यस्ता हामी तीनै (जमा विष्णु र महादेव) सबै वरदातामा प्रधान छौं । जतः तिस्रो मणित ईच्छित्यपर माम । १९ । त्रौ त्रौ ब्राह्मण, माधुवभाव, शान्त, निःसंग, सबै जीवमा कृपालु, यैरा अनन्य भक्त, रैरहीन र नम्रदर्शी हुन्छन् । २० । सबै लोक उचित सोकपाल उनको वन्दना, पूजा तथा उा मना गर्दछन् । तीमात्र ईहान—म, भगवान् ब्रह्मा र विष्णु भगवान् पनि उनको भजन गर्दै रहन्छन् । २१ । किनकि ती ममा, विष्णुमा र ब्रह्माजीमा तथा आफ्नैमा र साधारण जनसमुदायमा केही भेद देखिँदैनन् । परिले म हजुरहरूको भजन गर्दछु । २२ ॥ जलमय शीर्षं नै तीर्थं हुन्नन् र केवल चेतनाशून्य देवता भर्वात् देवमूर्तिहरू नै देवता

नमः शिवाय शान्ताय मत्स्वाय प्रमुखाय च ॥ रजोत्रुपेऽप्यधोराय नमस्तुभ्यं तमोजुरे ॥ १७ ॥ सूत उवाच ॥ एवं स्तुतः स भगवानादिदेवः मतां गतिः ॥ परितुष्टः प्रमत्तात्मा प्रमद्वंस्तमभाषत ॥ १८ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वृणीष्व नः कामं वग्देशा वयं त्रयः ॥ अमोघं दर्शनं येषां मर्त्यो यद्विन्दतेऽमृतम् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणाः साधवः शान्ता निःसङ्गा भूतवत्सलाः ॥ एकान्तभक्ता अस्मासु निर्वेराः समदर्शिनः ॥ २० ॥ सलोका लोकपालास्तान्वन्दत्यर्चन्त्युपासते ॥ अहं च भगवान्ब्रह्मा स्वयं च हरिरीश्वरः ॥ २१ ॥ न ते मय्यन्युतेऽजे च भिदापमपि चक्षते ॥ नात्मनश्च जनस्यापि तत्पुष्पान्वयमीमहि ॥ २२ ॥ हृष्यानि तीर्थानि न देवाश्चेतनोज्जिताः ते पुनन्त्युरुकालेन वयं दर्शनमात्रतः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणभ्यो नमस्यामो येऽस्मद्रूपं त्रयीमयम् ॥ विप्रत्यात्मममाधानतपःस्वध्यायसंयमैः ॥ २४ ॥ श्रवणदर्शनाद्वापि महापकिनोऽपि वः शुष्येरन्नन्त्यजाश्चापि किमु सम्भाषणादिभिः ॥ २५ ॥ सूत उवाच ॥ इति चन्द्रलालामस्य धनंशुहोपवृंहितम् ॥ वचोऽमृतायनमुर्विनातृयत्कर्णयोः पिवन् ॥ २६ ॥ संचिरं मायया विष्णोर्भाषितः कश्चितो मृशम् ॥ शिववाममृतध्वस्तकलेशुश्रूतस्तमर्वात् ॥ २७ ॥ ऋषिरुवाच ॥ अहो ईश्वरलीलेयं दुर्विभाज्या शरीरिणाम् ॥ यन्नमन्तीशितन्यानि स्तुवन्ति जगदीश्वराः ॥ २८ ॥ भर्मं प्राहयितुं प्रायः प्रवक्तारश्च देहिनाम् ॥ आचरन्त्यनुमोदन्ते क्रियमाणं

हुन्छ, किनकि ती धर्म दिनसम्म भगवाना शरैर प्राणीलाई पवित्र गर्दछन्, तर हजुर आफ्नै दर्शन मात्रले सबैलाई पवित्र पारिदिन्छन् । २३ ॥ त्रौ त्रौ ब्राह्मण तप, स्वाध्याय र संयमादिले हाम्रो वेदत्रयीमय शरीर धारण गर्दछन्, ती ब्राह्मणलाई हाम्रो नमस्कार छ । २४ । हजुर जस्ता तापुजनको नाम भजन र दर्शनले नै महापापी बाष्पाळ पनि परित्र हुन्छन् भने हजुरभित सम्पादन जनको विषयमा के कुरा गर्ने । २५ । हाम्रो मन्दछन्—हे शीर्षक ! चन्द्रभूषण शंकरको धर्मले परिपूर्ण एवं अमृत प्ररता वचन भवन पुट द्वारा हाम्भार पिउँदा पनि दुविधर मार्कण्डेयलाई सन्तोष मय । २६ ॥ ती धर्म दिनदेखि विष्णु भगवान्को मायाले आन्तविल रहनाले गर्ना बाक्ले झै भएका थिए । अतः जन शस्त्रजीका वचनामूलेले पलेशपुञ्ज क्षीण मयपछि ती बोले । २७ ॥ मार्कण्डेयले भने—जहो ! ईश्वरको लीला पनि देवघातीहरूका लागि बानि-पुष्टीनसक्नु हुन्छ ।

अनेके हजुर हैं जगदीश्वर पनि ज्ञानन गने बोध म जस्ता बीरको स्तुति बन्दना गरिरहनु भन्नेको छ । धर्मका उपदेष्टाहरू सबै धर्मको सम्म ब्रह्मन गर्नका लागि नै धर्मको आचरण र अनुमोदन गर्दछन्, आचरणमा आउने धर्मको प्रशंसा गर्दछन् ॥ २८॥२९ ॥ हे भगवन् ! आफ्नी मायामयी हुनिरहू त्योकार गरेर नमस्कारादि गर्नकि हजुरका प्रभाव उमै गरी दृष्टि हुँदैन, जसरी भाषावीको भाषाले उसको प्रभावमा कुनै फरक पर्दैन ॥ ३० ॥ जो अन्धधन्नेदष्टा जस्तै सम्पूर्ण विश्वलाई आफ्नू मनले देखेर त्यसैमा अनुप्राविष्ट भई तथा ती गुणहरूले गरेको कार्यको स्वयं कर्ता समान प्राप्त हुन्छन्, ती त्रिगुणात्मक भएर पनि गुणका नियन्त्रा, केवल, अद्वितीय र ब्रह्मस्वरूप बगवद्गुरु विष्णु भगवान्लाई नमस्कार छ ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ हे भूमान् ! जसको केवल दर्शनले शुष्क तत्वानन्तप्रप र आस्तकाय बन्दछ, ती प्रियदर्शन हजुरसित म अह के बरदान माग्नसक्छु र बाग्ने पनि सक्छु ? ॥ ३३ ॥

स्तुवन्ति च ॥ २६ ॥ नैतावता भगवतः स्वमायवृत्तिभिः ॥ न कुप्येतानुभावस्तैर्मायिनः कुहकं यथा ॥ ३० ॥ सुष्ट्वेदं मनमा विश्वमात्मनातु-
प्रविश्य यः ॥ गुणैः कुर्वद्विराभाति कर्तव्यं स्वप्नहृम्यया ॥ ३१ ॥ तस्मै नमो भगवते त्रिगुणाय गुणात्मने ॥ केवलायद्वितीयाय गुरवे ब्रह्ममूर्त्ये ॥ ३२ ॥ कं वृणे नु परं भूयन् वरं त्वद्वरदर्शनात् ॥ यद्दर्शनात्पूर्णकामः सत्यकामः पुमान् भवेत् ॥ ३३ ॥ वरमेकं वृणेश्चापि पूर्णात्कामाभिवर्ष-
णात् ॥ भगवत्यन्वृता भक्ति तत्परेषु तथा त्वयि ॥ ३४ ॥ सूत उवाच ॥ इत्यन्त्रितोऽभिरुतश्च मुनिना सूक्तया गिरा ॥ तमाह भगवाञ्छ्वरः
शर्वया चाभिनन्दितः ॥ ३५ ॥ कामो महर्षे सर्वोऽयं भक्तिर्मास्त्वमथोक्षजे ॥ कामत्यान्ताद्यशः पुण्यमजरापरता तथा ॥ ३६ ॥ ज्ञानं त्रैकालिकं
ब्रह्मन्विन्नं न च विरक्तिमन् ॥ ब्रह्मवर्चस्विनो भूयात्पुगुणाचार्यतास्तु ते ॥ ३७ ॥ सूत उवाच ॥ एवं वरान्स मुनये दत्त्वागात्पुण्य ईश्वरः ॥

हेपनि कामनाको पूर्ण गर्ने पूर्ण प्रवृत्ति म योटा यही वर माग्दछु—भगवान्मा, उनका भक्तमा र हजुरमा मेरो अविचल भक्ति सदासर्वदा बनिरहोस् ॥ ३४ ॥ छठबी मन्दछन्—
हे शून्य ! मास्कण्डेय द्वारा यसरी मधुर भाषीले पूजित र स्तुयमान भई भगवान् हजुरजरीले पावतीको सम्मनिले भने ॥ ३५ ॥ हे महर्षे ! भगवान् अजोक्षजमा तिम्रो भक्ति छ,
अतः निष्ठा सबै कामना पूर्ण हुनेछन् र कलरान्नमम्मको निम्ति स्थिर यक्ष, गुण र अजरापरता प्राप्त हुनेछ ॥ ३६ ॥ हे ब्रह्मन् ! तिम्रो दक्षतेजस्ले सम्पन्न होछ, तिम्रीलाई भूत, मविष्य
तथा वर्तमान तीर्थ कालका वैराग्ययुक्त विद्वान् तथा पुराणको आचार्यत्व पनि प्राप्त हुनेछ ॥ ३७ ॥ छतबी मन्दछन्—हे छुने ! यसरी मास्कण्डेयलाई वर दिई संस्मरती पावतीलाई उनका

क कथनम् । भगवत्स्वप्नहृम्यया ॥ योटा धान्ति हाक भित्ति । हलको खानरी निज चुर्की लाईमी — 'केही काम गर्दैँनौ भने एएर नोकरी खोज । यधरी बसिथेर काम पछन छर्नेन । एक दिन त्यो टाढाँ को छोरो
निर्दिष्ट विद्याको भित्ति, तर त्यो नोकरी खोज हिँड्यो । त्यतिभेँ उसको छोरो मन्थो । सन्तुष्टिको अन्ध ध्वनिलाई खोज्नुलाई तर उसको पत्ता लागेन । सोस परेपछि बस पल्लोको भनी 'तिमी कस्तो खटोर मागिछ छी, भन
आउँको छोरो हाथेर परवाट दिइन् । तिम्रीलाई छोरि गरेको केही पनि थोक छैन ।' ओ मागिपछि कचर पिचा—पैले एक दि । सगना देव—योटा हात भाई छेपि छन्, म तनैलिख आनपछि खेको छु, गर भव म उर्ने तब
ज्ञात गर्थी— त्यो त केनैक भयना पिचा । वर पाओ म, ह पुनहर्षित त्रुष्टिका सल्लाई खोज मयन भने योटा छोरोको निमित्त के रहरहन् ।'

कर्म तथा ते बलि हान्ते अन्ये अनुपम भरेका थिए, त्यो सबै सुनाउँदै न्यायाट हिँडिदिन ॥ ३८ ॥ भृगुवंशमा जेष्ठ मार्कण्डेय महान् योग सम्पन्न थिएर आज्ञा रनि भगवानका अनन्य
माइले अनुपम भएर हुलिरहन्छन् ॥ ३९ ॥ बुद्धिमान मार्कण्डेयले यम प्रकार जो भगवानकी मायाको अनिष्टय अनुभूत हैमवको अनुभव गरेका थिए, त्यो सबै मैले सुनाएँ ॥ ४० ॥
हे मुनिराज ! यो भगवानकी विचित्र माया थियो, तर यो रहस्य नजान्ने परे व्यक्त भगवान् द्वारा कुनै समय मार्कण्डेयलाई देहाउनको निमित्त रचेको मायिक लीलालाई अनादि
कालसम्म क्रमशः सातवन्त भूतलको प्रलय मन्दछन् ॥ ४१ ॥ हे भृगुपुत्र ! चगरी बर्षन गरेको भगवान्को प्रयान्ते प्रमादित यो चरित्र जो सुन्छ वा सुनाउँछ, ती दुवै चारैलाई
कर्मवामना द्वारा जन्म-मरणरूपी समारम्भक प्राप्त हुँदैन ॥ ४२ ॥ इति धर्मशास्त्रागते महापुराणे द्वादशस्कन्धे नेपाली भाषाटीकाका दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ (भगवान्का भय उपाङ्ग, बापुच
तथा प्रत्येक भूगोनामा रहने स्वयंका भय)—बलि सुन्ने शौनक मन्दछन्—हे महाभाग शतवी ! इतर सबै पात्रका भिन्नान्वित्यपक गृह्यतव जन्तु हुन्छ । अतः बहुदुःखमा जेष्ठ

देवैः तत्कर्म कथयन्ननुभूतं पुरामुना ॥ ३८ ॥ मोऽप्यवसामहायोगमहिमा भार्गवोत्तमः ॥ विचरत्यधुनाप्यद्या दुरावेकान्ततां गतः ॥ ३९ ॥ अनु-
वर्णितमेतत्ते मार्कण्डेयस्य धीमतः ॥ अनुभूतं भगवतो मायावैभवमदुमुतम् ॥ ४० ॥ एकत्वेविदविद्भ्रामो मायामसृतिमात्मनः ॥ अनाद्यावर्तितं
नृणां कदाचित्कं प्रवक्षते ॥ ४१ ॥ य एवमेतदभृगुवर्षं वर्णितं स्याद्भ्राणेरनुभवमावितम् ॥ संश्रवयेत्समृणुयादुतावुभौ तयोर्न कर्माशयमसृतिर्म-
वंतं ॥ ४२ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे तशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ शौनक उवाच ॥ अयममर्थं पृच्छामो भवन्तं बहुवित्तमम् ॥
ममस्तनन्मग्राद्धान्ते भवान्भागवततत्त्ववित् ॥ १ ॥ तान्त्रिकाः परिचर्यायां केवलस्य त्रियः पतेः ॥ अङ्गोपाङ्गयुधाकल्पं कल्पयन्ति यथा च ये ॥ २ ॥
तत्रो वर्णय मद्रं ते क्रियायोगं शुभुत्सताम् ॥ यं क्रियानेषुणेन मर्यायादमर्यताम् ॥ ३ ॥ सूत उवाच ॥ नमस्कृत्य गुरुत्वंदो विभूर्तावेषण-
वीरपि ॥ याः श्रोक्ता वेदतन्त्राभ्यामाचार्यैः पद्मजादिभिः ॥ ४ ॥ मायार्थैर्नवभिस्तत्त्वेः स विकारमयो विराट् ॥ निर्मितो दृश्यते यत्र सत्त्वं
मुनत्रयम् ॥ ५ ॥ एतद्वै पौरुषं रूपं भूः पादौ द्यौः शिरो नभः ॥ नाभिः सूर्योऽक्षिणी नामे वायुः कर्णोदिशः प्रभोः ॥ ६ ॥ प्रजापतिः प्रजन-
नमणानो मृत्युरीशितुः ॥ तद्वाह्वो लोकपाला मनश्चन्द्रो भ्रुवो यमः ॥ ७ ॥ लज्जोत्तरोऽधरो लोभो दन्ता ज्योत्स्ना समयो ध्रुवः ॥ रोमाणि मूला

हुरपित म यो जाय खोज्देहु ॥ १ ॥ हे शत ! इतरको चन्दाय होम् । पात्रात्रतत्र शास्त्रका ज्ञानी जन केवल सङ्कीर्णतिको भगवान्का गर्भमा जुन-जुन लवले र जमी-जमी उनका
चरणादि मङ्ग, मरुह आदि उपाङ्ग, सुदर्शनदि बापुच र कौस्तुभादि आभूषणहरूको चन्दाय गर्दछन् । त्यो सबै हामी यमनिम्न गर्दछन् कि क्रियायोगको कुशलता द्वारा मर-
णमा मनुष्य अपरपद पाउन सक्छन् ॥ २ ॥ ३ ॥ शतवी मन्दछन्—हे शत ! मम म भगवान् गुरुदेवलाई समस्कार गरेर बसको प्रजादि आचारहरूले वेद र शास्त्रहरू द्वारा निरूपण
गरेको छ, ती पिण्ड भगवान्का विभूतिहरूको वर्णन गर्दछन् ॥ ४ ॥ भगवान्को जुन वेदनाश्रितिवि विस्वरूपमा यो तारा चित्रले देखिन्छ । सोह विकारहरूले संयुक्त ती विराट
पुरुष प्रकृति आदि जो तत्त्वहरूले बनेको छ ॥ ५ ॥ अतः यो मारा भगवान् ती विराट् पुरुषको स्वयं हो । ती महापुरुषो धृतिवी शरण, स्वर्ग छिद, आकाश नाभि, स्वर्ग नयन,

वायु नाभिक, दिशाहक कान हुन् ॥६॥ त्यस्तै ती ईश्वरका प्रजापति उपम्भ, मृत्यु गदा, सबै लोकोपात भुजाहक, मन चन्द्रमा तथा यमराज आँखीभै हुन् ॥ ७ ॥ ती द्रष्टा माथि-लो आँठ ल-जा, चन्द्रमाको ज्योतिरना दौँत, अम्भ हाँसे, सबै वृद्ध रंजनावली र मेघ केवलरुप हुन् ॥८॥ हे छीनक ! जस्तै त्यो व्यष्टि पृथ्वी आफ्नू परिमाणले सान कुवेतको हुन्छ, त्यस्तै त्यो महापुरुष पनि लोकस्थिति अनुसार आफ्नू नाचले मात्र कुरेकै छ ॥९॥ ती अन्नमा अन्नन्त, महाशक्त आफ्नो विशुद्ध वा-मन्त्रोपल्लाई कौस्तुभरूपले तथा उनको सर्वव्यापिनी प्रभा जीवन्तरूपले सर्वदा आफ्नू रक्षास्थलमा धारण गरिराख्दछन् ॥१०॥ उनले आफ्नो विशिष्ट गुणप्रयी माया वनमालाको रूपमा धारण गरेका छन् ॥ छन्दोवय आल्लादनप्रवर र त्रिवृन्मर अर्थात् ओंकाररूपी जनै लगाउँछन् ॥११॥ ती देवाधिदेव मांस्वर्य र योगरूपी भक्तारुति कुण्डल एवं सबै लोकलाई समय दिने अक्षयपदरूपी सुकृष्ट धारण गरेका छन् ॥१२॥ अव्यारुत वा ब्रूलभकृति नै उनको अन्तः लेखनाङ्को छटपा छ, जममा ती बन्तछन् ॥ धर्म ज्ञानादि बुक्त सम्बन्धन नै ती भगवान्को पञ्च रुद्रिन्छ ॥१३॥ ती

भूमिो मेघाः पुरुषमूर्धजाः ॥ ८ ॥ यावानयं वै पुरुषो यावत्या संस्थया मितः ॥ तावानमावपि महापुरुषो लोकर्मस्थया ॥ ९ ॥ कौस्तुभरूप-
देशेन स्वात्मज्योतिर्विभर्त्यजः ॥ तत्प्रभा व्यापिनी साक्षाच्छ्रीवत्समुत्तरगा विभुः ॥ १० ॥ स्वमाया वनमालारूपा नानागुणप्रयी दधत् ॥ वाम-
रुद्रन्दोभयं पातं ब्रह्ममूत्रं त्रिवृत्तरम् ॥ ११ ॥ विभर्ति मांस्वर्य योगं च देवो मकरकुण्डले ॥ मौलि पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकभयङ्करम् ॥ १२ ॥
अव्याकृतमनन्ताख्यमामनं यदधिष्ठितः ॥ धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं सत्त्वं पद्ममिहोच्यते ॥ १३ ॥ ओजःसहोक्त्रयुतं मुख्यतत्त्वं गदां दधत् ॥ अर्पातत्त्वं
दरवरं तेजस्तत्त्वं सुदर्शनम् ॥ १४ ॥ नभोनिभं नमस्तत्त्वममिं चर्म तमोमयम् ॥ कालरूपं धनुः शार्ङ्गं तथा कर्ममयेषुधिमम् ॥ १५ ॥ इन्द्रियाणि
शरानाहुराकृतीरस्य स्थन्दनम् ॥ तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिं मुद्रयार्थक्रियात्मताम् ॥ १६ ॥ मण्डलं देवयजनं दीक्षार्मस्फार आत्मनः ॥ परिचर्या
भगवत आत्मनो दुरितक्षयः ॥ १७ ॥ भगवान्भगवत्पदार्थं लीलाकमलमुद्रहन् ॥ धर्मं यशश्च भगवांश्चाभरव्यजनेऽभजत् ॥ १८ ॥ आतपत्रं तु
वैकुण्ठं द्विजा धामाकुतोभयम् ॥ त्रिवृद्वेदः सुपर्णारूपो यज्ञं वहति पूरुषम् ॥ १९ ॥ अनपायिनी भगवती श्रीः माक्षादात्मनो हरे ॥ विष्णवमे-
नस्तन्मूर्तिर्विदितः पार्षदाधिपः ॥ नन्दादयोऽष्टौ द्वाःस्थाश्च तेऽणिमाद्या हरेर्गुणाः ॥२०॥ वासुदेवः सङ्कर्षणः प्रद्युम्नः पुरुषः स्वयम् ॥ अनिरुद्र

मानसिक, ऐन्द्रियिक र धारारिक शक्ति-युक्त ज्ञानरूपरूपी गदा, जल रूपरूपी शङ्ख, तेजस्वरूपरूपी तुरगश्चक्र, आकाश र्नीलवर्ण हुने आकाशवर्णरूपी सुहृद्, अन्तराकाशी-
यम अर्थात् ढाल, कानरूपी शार्ङ्ग वल्लु एवं कर्मरूपी ठोको धारण गरेका छन् ॥१४॥१५॥ त्यस्तै यी इन्द्रियहक उनका बाण, क्रियाशक्तियुक्त मन उनको रथ, वनमात्राहकलाई
उनले रथको बाहिर देखिने भाग मन्दछन् । समय आदि मुद्राहक द्वारा उनको ददतुकुल क्रियाशीलताको वर्णन गर्ने गर्दछन् ॥१६॥ एवं लघवा अग्निमण्डललाई भगवान् लालन-
वान, विष्णुको शुशिलाई मन्त्रदीक्षा र आफ्ना पापको नाश गर्नेका लागि भगवान्को सेवा ठानेम् ॥१७॥ हे द्विज हो ! भगवान्को 'भग' शब्दको अर्थ आदि नै आफ्नू कर्ता भ-व-
धनायका छन् । धर्म र यश हो भगव र व्यजनरूपले तथा आफ्नू निर्भय धाम वैकुण्ठलाई उनले छत्ररूपले धारण गरिराखेका छन् । वेदप्रवररूपी सुकृष्ट ती यज्ञपुरुषलाई ईश्वर ॥ १ ॥

॥१९॥ विद्वन्वी परममा भद्रिको अविपत्तिवृत्तिर्न भगवती लक्ष्मी दुःख । भगवान्मा पार्षदहस्तो नादके सर्वत्र विष्णोश्च विष्णुसेन, राजाण्य भगवन्नुत्तरं दुःखं त्रिभिर्वादि भाः
 द्वारपाल कश्चिच्छु ॥२०॥ हे प्रह्लाद ! वानुदेव, मेरुपुत्र, शृगुम्भ, र अनिरुद्ध—यी चार महिले भगवान् स्वयं विष्णु र हन्तुन् । अतः ती चारव्युहका कृपा उपायना यतिनेश्वर्य कश्चिच्छु
 छन् ॥ २१ ॥ तिनै विष्णु, वैष्णव प्राज्ञ र तुंगीय—यी चार इतिहस्तता क्रमशः सर्व अर्थोन् बाध विषय, इन्द्रिय, आशय तथा हानिरुद्धे ध्यानगम्य गरिन्छन् ॥ २२ ॥ यस प्रकार
 कृष्ण, उपाङ्ग, आधुष र आधुषमले पुनः चतुर्व्यूहकी वहीत्यं मन्थने भगवान् बौद्धि चार स्वरूप धारण गर्दछन् ॥ २३ ॥ हे द्विजवर ! ती भगवान् केरका उपनिषद्भान, स्वयं-
 प्रकाशशील र आत्म्य बलिमात्रे परिपूर्ण रहन्छन् ॥ ती आत्मो मायाले ब्रह्मा, विष्णु र शिव—यी नामहरू धारण गरेर यम संसारको रचना, धारण र संसार गर्दछन् । कहिल्यै पनि

इति नवधर्म्ममूर्तिव्यूहोऽभिधीयते ॥ २१ ॥ स विश्वमूर्तेजमः प्राज्ञस्तुरीय इति वृत्तिभिः ॥ अर्धेन्द्रियाशयज्ञानैर्भगवान्परिभाष्यते ॥२२॥ अद्भोपाद्वा-
 युधाकृत्यैर्भगवांस्तचतुष्टयम् ॥ विभर्ति स्म चतुर्मूर्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः ॥ २३ ॥ द्विजकृपम स एष ब्रह्मयोनिः स्वयंदक् स्वमहिमपरिपूर्णो मायया
 च स्वयैतत् ॥ सृजति हरिनि पानीत्याख्ययानावृताक्षो विवृत इव निरुक्तस्तःपरैरात्मलभ्यः ॥ २४ ॥ श्रीकृष्ण कृष्णमस्त वृष्णयुषभावनिष्पुष्पाजन्य-
 वंशदहनानपवर्गवीर्य ॥ गोविन्द गोपवनिताव्रजभृत्यगीततीर्थश्रवः श्रवणमङ्गल पाहि मृत्पाद् ॥ २५ ॥ य इदं कल्प उत्थाय महापुरुषस्तक्षणम् ॥
 तच्चित्तः प्रयत्नो जप्ता नव वेद गुह्यशयम् ॥ २६ ॥ शौनक उवाच ॥ शुक्रो यदाह भगवान्विष्णुराताय मृष्वते ॥ सौरो गणो मासि मामि नाना
 वमति सक्कः ॥ २७ ॥ तेषां नामानि कर्माणि संयुक्तानामधीश्वरैः ॥ नूहि नः श्रदधानानां व्यूहं सूर्यात्मनो हरेः ॥ २८ ॥ सूत उवाच ॥ अनाद्य-

उनको ज्ञान आद्य हुन सक्दैन यत्नां अथर पनि छात्रहरूमा भिन्न छैन उनका वर्णन गरिएका छ, तर कल्प पां हो—आफ्ना भक्तलक्ष्मी ती आनन्दस्वरूपले नै प्राप्त हुन्छन्
 ॥२४॥ हे श्रीकृष्ण ! हे अनुनका सखा ! हे विष्णुभक्त ! हे श्रियरीश्वर मातस्वरूप भूषाहस्तको लभस्त वंश मन्थ पाने ! हे कथुष्ण-पराक्रमी ! हे गोविन्द ! हे मायाज्ञानका समूह तथा
 नारदादि शकगणद्वारा कानित उन्मूलक यक्ष हुने शारात्र ! हे अवणमङ्गल ! हजुर हामी सेवकको कृपा गर्नेछौ ॥२५॥ हे शौनक ! प्रायः ठठेर बाँ म्याकि स्थानादिल पावेर भई ब्रह्मपा
 पित्त लगाएर परमपुरुष परमात्माका यो शर्मको वर्णन तथा जप गर्दा, त्यो महज आफ्नू अन्तःकरणमा विराजमान परब्रह्मको ज्ञान प्राप्त गर्नेछ ॥ २६ ॥ यति हुनिभक्त शौनकका
 मन्त्रालो—हे सुतत्री ! राजा परीक्षितलाई कथा सुनाउँदा र उनले सुन्दा श्रीशुकदेवले जुन पंचम स्कन्धमा प्रत्येक महिनामा हदलिने क्षपनारायण, क्षति, क्षधर, नाग, अप्सरा, वध,

क वामा (प्रकृति कोरुप) र दक्ष दुहालेको भगवान्मा बलिदो पिबामा भयो । एकदण्ड ठठेको कोवा सोदा एकदण्ड भट्टो लगाए पा—को ! यती विरजाले स्वतन्त्रा बक्ता भन्दाई र कथा स्वकी छोटेर दिरो । = अ
 भाई त्यो कुरा बाधा पियन । नसले महोमा आगत लगाएदथा । भाई पाकर भट्टो सेलाएयतिने निराको अथ र भट्टोको चारैतिर घुम्दै यन लाग्यो । तीसको विचार गर्नु—परिब्रजको कथा बहिलको होला— । यो निकै
 पवित्रा गर्न जान्छो । यदि ठठको यी बटको अथ पनि नबलि बलौँ अतिशय नगरी हो । जसले भगवानलाई शरण्य लाग्छ र यमको—हे प्रकृति ! तिमो नै मेरा सर्वस्व हो । मलाई बलबाट बाँचाऊ । यति मनन क मतमान
 को भ्यान गर्दै होला । योकि पढर पाकेका पवित्रा तिमन लाग्छा छल्ले प्रत्यक्ष दत्ता—होला भौँडा कवि लेको छ र लगभग विरजाला कथा भट्टो भ्याउँ गरिबको पिछ । त्यो दमेर ला गर्दछु पछो र त्यसै बेलातिन
 मयभारको लगभग मात्र नया ।

राष्ट्रम् तथा देवताका मात-मातका मय कहिएका पिण, जनः कामाध्ना स्वामी यथान् सर्वपण्डित तौ सर्वैका नाम र कम हाभीलाई मन्त्रुवन् किनकि हाभीलाई सर्वको वरुष तथा भी हरिको व्युत्पत्ति बर्चन हुन्ने ठन्कट भूमिलाया छ ॥२७॥ २८ ॥ अनि छलजी मन्दछन्—सबै देवधारीहकका आत्मा भगवान् विष्णुकी अनादि अवित्याद्वारा रचित न्ना। हकका वरुषाद्वारा मा पृथु पाने छयं सबै लोकमा पुमिहन्छन् ॥२९॥ सर्वै लोकका आत्मा तथा आदिकर्ता एकमात्र श्रीहरि नै छयं हुन् । मयस्य वैदिक क्रियाका मूल हुनाले श्रुतिहरूले उनको नै गुण ज्येष्ठ प्रकटवाट मन परेका छन । ३० ॥ हे प्रह्लाद ! ती प्रसूको उपाधिले गर्दा नै काल, देव, क्रिया अर्थात् यज्ञादिका अनुष्ठान कर्ता, कारण, ज्ञागदि वर्ण, योगादि वैदिक, रूप र ग्रीहि आदि पल्लवले नौ गरिका बर्चन गरिमकेका छन् ॥३१॥ ती बालकधारी सर्वनाशाय लोकनाशको प्रश्रुतिका निम्ति पैदादि बाह्र महीनामा आपना भिन्न-भिन्न बाह्र गणमिह पुन्दछन् ॥ ३२ ॥ हे छौनक ! धाता नामका छयं, कृतस्थली नामकी अप्परा, हेति नामकराष्ट्रम्, वासुकि नामक मय, रचकृत् नामक वध, पुनर्भव श्रुति र तुम्भुक्त नामका

विद्यया विष्णोरान्मनः सर्वदेहिनाम् ॥ निर्मितो लोकतन्त्रोऽयं लोकेषु परिवर्तते ॥ २६ ॥ एक एव हि लोकानां सूर्य आत्मादिकृद्धरिः ॥ सर्व वेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधादितः ॥ ३० ॥ कालो देशः क्रिया कर्ता करणं कार्यमागमः ॥ द्रव्यं फलमिति ब्रह्मन्बोधोक्तोऽजया हरिः ॥ ३१ ॥ भवादियु द्वादशसु भगवान्कालरूपधृक् ॥ लोकतन्त्राय चरति पृथग्द्वादशभिर्गणैः ॥ ३२ ॥ धाता कृतस्थली हेतिर्वासुकी रथकृन्मुने ॥ पुलस्तय स्तुम्बुरिति मधुमामं नयन्त्यमी ॥ ३३ ॥ अर्यमा पुलहोयोजाः प्रहेतिः प्रहेतिः पुन्निकस्थली ॥ नारदः कच्छनीरश्च नयन्त्येते स्म माधवम् ॥ ३४ ॥ मित्रोऽग्निः पौरुषेयोऽथ तक्षको मेनका हहाः ॥ स्थस्वन इति श्येते शुक्रमामं नयन्त्यमी ॥ ३५ ॥ वसिष्ठो वरुणो रम्भा सहजन्त्यस्तथा दुहः ॥ शुक्र श्रित्रस्वनश्चैव शुचिमामं नयन्त्यमी ॥ ३६ ॥ इन्द्रो विश्वावसुः श्रोता एलापत्रनथाङ्गिराः ॥ प्रम्लोचा राक्षसो वर्यो नभो मासं नयन्त्यमी ॥ ३७ ॥ विवस्वानुग्रसेनश्च व्याध्र आमरणो भृगुः ॥ अनुम्लोचा शङ्खपालो नभस्याख्यं नयन्त्यमी ॥ ३८ ॥ पूषा धनञ्जयो वातः सुषेणः सुरुचिस्तथा ॥ घृताची गौतमश्चेति नमोमामं नयन्त्यमी ॥ ३९ ॥ कनुर्वचा भरद्वाजः पर्जन्यः सेनजित्था ॥ विश्वेरावतश्चैव तस्याख्यं नयन्त्यमी ॥ ४० ॥

गन्धर्व-यो आपना काम गर्दं पैवमहीना विनाउंछन् ॥३३॥ यमै गरी अर्यमा छयं, पुलह श्रुति, अर्थात् माधव, प्रहेति राक्षस, पुन्निकस्थली अप्परा, नारद माधव र कच्छनीर गर्द-यो आपना-आपना काममा तन्पर रहंदै पैवाय महीना विनाउंछन् ॥३४॥ मित्र नामका छयं, अग्नि श्रुति, पौरुषेय राक्षस, तक्षक छयं, मेनका नाम्नी अप्परा, हाहाग-वर्च र रथान मानका वध ज्येष्ठ महीना विनाउंछन् ॥३५॥ वसिष्ठ श्रुति, वरुण नामका छयं, रम्भा अप्परा, सहजन्त्य वध, दुहःमन्त्रवं, शुक्र नाम तथा पित्रस्वन राक्षस-यी सबै आपाट बराना व्यतीत गर्दछन् ॥३६॥ इन्द्र नामका छयं, विश्वावसु गन्धर्व, श्रोता यज्ञ, एलापत्र नाम, अङ्गिरा श्रुति अनुम्लोचा अप्परा र छयं राक्षस-यो धात्रण महीना विनाउं न्ना ॥३७॥ यमै गरी विवस्वान् नामका छयं, तक्षक गन्धर्व, व्याध्र राक्षस, आमरण वध, भृगु श्रुति, प्रम्लोचा अप्परा र शङ्खपाल नाम आग्रवद महीना व्यतीत गर्दछन् ॥३८॥ यमै गरी पूषा नामका छयं, धनञ्जय नाम राक्षस दुषेण गन्धर्व, सुरुचि वध, घृताची अप्परा, र गौतम श्रुति मात महीना व्यतीत गर्दछन् ॥३९॥ कनुर्वचा वध, वर्यो राक्षस, भरद्वाज श्रुति, पर्जन्य छयं र सेनजित्

नामकी अप्परा, विष्णु गन्धर्व र मृगान्त रान् यी काल्पुन मराना परीत गर्दछन् ॥ ४० ॥ अंगु नाभ हा धर्म, करप र क्षति, दास्यं पय, कृतेन मन्त्र, उरंको अप्परा, विष्णुक्षम
राक्षस र महाक्षम नाम मार्गशीर्ष महीनाको निर्वाह गर्दछन् ॥ ४१ ॥ मय नाभ हा धर्म, करप र क्षति, दास्यं पय, कृतेन मन्त्र, उरंको अप्परा, विष्णुक्षम
पौष महीना बिताउँछन् ॥ ४२ ॥ मय गरी तृता नामका धर्म, करप र क्षति, दास्यं पय, कृतेन मन्त्र, उरंको अप्परा, विष्णुक्षम
अश्विना नामका धर्म, करप र क्षति, दास्यं पय, कृतेन मन्त्र, उरंको अप्परा, विष्णुक्षम
अथानुः करपपस्ताक्ष्यं ऋतमेनस्तयोर्वशी ॥ विष्णुछत्रुर्भद्राशुः सहोमामं नयन्त्यमी ॥ ४१ ॥ भगः स्फूर्जोऽरिष्टेनिरुर्ण आयुश्च पञ्चमः ॥
ककोटकः पूर्वचित्तिः पुष्यमामं नयन्त्यमी ॥ ४२ ॥ त्वष्टा ऋचीकतनयः कम्बलत्र तिलोत्तमा ॥ ब्रह्मापेतोऽथ शतजिदृष्टुनगान्द्र हम्भराः ॥ ४३ ॥
विष्णुरश्मन्तो रम्भा सूर्यवर्चाश्च मन्यजिन् ॥ विश्वामित्रो मस्तापेत उर्जमामं नयन्त्यमी ॥ ४४ ॥ गता भगवतो विष्णोरादित्यस्य विभृतयः ॥
स्मरतां सन्ध्योर्मुष्णां हरन्त्यहो दिने दिने ॥ ४५ ॥ द्वादशस्वपि मासेषु देवोऽमो ऋद्भिरस्य वै ॥ चरन्ममन्तात्तनुते परश्रेष्ठ च सन्मतिम् ॥ ४६ ॥
सामर्ग्यजुभिस्तद्विद्विः क्रैपयः सन्तुवन्त्यमुम् ॥ गन्धर्वास्ते प्रगायन्ति नृत्यन्त्यप्सरसां प्रतः ॥ ४७ ॥ उन्नहन्ति रथं नागा ग्रामण्यां रथयोजकाः ॥
चोदयन्ति रथं पृष्ठे नैर्ऋताः बलरालिनः ॥ ४८ ॥ बालस्त्रिष्ठाः सहस्राणि षष्टिर्नक्षत्रयोऽमलाः ॥ पुरतोऽभिमुखं यान्ति स्तुवन्ति स्तुतिभि-

॥ ४४ ॥ हे हुन ! यी सर्वकर्षी भगवान् विष्णु हा विभूति कहिएका छन् । यी प्रतिदिन दुई छप्पाका सैज आफ्नू भरब घर्ने पुष्पकलाई मरे पार नष्ट पारेर हुकिदैछन् ॥ ४५ ॥ यी
धर्मद्वर आफ्ना छ मयका साथै बाहे महानामा धर्म हुन्दै या ठाक र परलोकमा सुभावका विस्तार गर्दछन् ॥ ४६ ॥ सबै क्षति, धर्मको प्रतिपादिका शाय, कृत् र वस्तुवैदका मुनिहठ्ठारा
यिनको स्तुति गर्दछन् । गन्धर्व रिको सुप्रसन्न गान र अप्सरायक उनका साधुन्ये नाच्छन् ॥ ४७ ॥ नागयक रक्ताई बेस्रो बाँड्छन्, यक रथमा साव लगाउँछन् र बलशाली राख्छ
रक्ताई पछाडिबाट पुर्छ्छन् ॥ ४८ ॥ बालस्त्रिष्ठा नामका साठी हजार स्वच्छ स्वभाव हुने स्रष्टा धर्मका अभिमुख भएर उनका अपि-अभि हिड्छन् । र स्ताश्वारा कसब्रहाको स्तुति

॥ ४४ ॥ हे हुन ! यी सर्वकर्षी भगवान् विष्णु हा विभूति कहिएका छन् । यी प्रतिदिन दुई छप्पाका सैज आफ्नू भरब घर्ने पुष्पकलाई मरे पार नष्ट पारेर हुकिदैछन् ॥ ४५ ॥ यी
धर्मद्वर आफ्ना छ मयका साथै बाहे महानामा धर्म हुन्दै या ठाक र परलोकमा सुभावका विस्तार गर्दछन् ॥ ४६ ॥ सबै क्षति, धर्मको प्रतिपादिका शाय, कृत् र वस्तुवैदका मुनिहठ्ठारा
यिनको स्तुति गर्दछन् । गन्धर्व रिको सुप्रसन्न गान र अप्सरायक उनका साधुन्ये नाच्छन् ॥ ४७ ॥ नागयक रक्ताई बेस्रो बाँड्छन्, यक रथमा साव लगाउँछन् र बलशाली राख्छ
रक्ताई पछाडिबाट पुर्छ्छन् ॥ ४८ ॥ बालस्त्रिष्ठा नामका साठी हजार स्वच्छ स्वभाव हुने स्रष्टा धर्मका अभिमुख भएर उनका अपि-अभि हिड्छन् । र स्ताश्वारा कसब्रहाको स्तुति

वदन् ॥ १७९ ॥ धसरी आदि-अन्त्य विहीन र अजन्मा भगवान् कल-कलभा स्वयं आप्नु विमाण गरेर लोकको शान्तन पदछन् ॥ ५० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे नेपाली भाषाटीकायामेकादशाध्यायः ॥ ११ ॥ (श्रीमद्भागवतको विषयको संहित अनुक्रमिका) - धृतराष्ट्र इत्युक्तम्-हरिमन्त्रिको महाप्रद्विषममर्षिर्नमस्कारः ॥ ती जगत् कर्ता भगवान् साई पनि नमस्कार छ । अब म ब्राह्मणहरूलाई नमस्कार गरेर सनातन धर्म भन्दछु ॥ १ ॥ हे विप्र हो । तपाईंहरूले भसित बलि सोच्नु परेको थियो, तनुमात्र मैले भगवान्कोम नुप्यको पुत्रमात्र साधनस्वरूप यो अद्भुत चरित्र सुनाएँ ॥ २ ॥ यममा सबै पाप निवारण गर्ने, इन्द्रियहरूका रक्षिता, भक्त प्रतिपालक, साक्षात् भगवान् नारायण हरिको संकीर्तन गरिएको छ ॥ ३ ॥ अब प्रथम स्कन्धको विषयमा विस्तार गर्दै भन्दछु-यस स्कन्धमा संवादाको उत्पत्ति र प्रत्यको स्थान विष्णु परब्रह्म तथा इनको साक्षात्कार भएउने अपर्याप्त ज्ञानमहित तत्त्व-ज्ञानको निरूपण वर्णन गरिएको छ । उक्तको आशित वैराग्य र परीक्षितको कथ्य एवं नारायणानको वर्णन गरिएको छ ॥ ४ ॥ ५ ॥ न्यपपछि ब्राह्मणको आपत्त गर्दा राजर्षि परीक्षित र

विष्णु ॥ ४६ ॥ एवं क्षनादिनिधनो भगवान्हरिरीश्वरः ॥ कल्पे कल्पे स्वमात्मानं व्यस्य लोकानवतयजः ॥ ५० ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे आदित्यव्यूहविवरणं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ सूत उवाच ॥ नमो धर्माय महते नमः कृष्णाय वैभवे ॥ ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य धर्मान्वक्ष्ये सनातनान् ॥ १ ॥ एतद्ब्रह्म कथितं विष्णोश्चरितमद्भुतम् ॥ भवद्विर्यदहं पृथो नराणां पुरोचितम् ॥ २ ॥ अत्र मङ्कीर्तितः माक्षात्मवर्णपहरो हरिः ॥ नारातणो हृषीकेशो भगवान् मातृतां पतिः ॥ ३ ॥ अत्र ब्रह्म परं शुद्धं जगतः प्रभवोऽप्ययम् ॥ ज्ञानं च तदुपाख्यानं प्रोक्तं विज्ञानमयुतम् ॥ ४ ॥ भक्तियोगः समाख्यातो वैराग्यं धनदाश्रयम् ॥ परीक्षितमुपाख्यातं नारदाख्यानमेव च ॥ ५ ॥ मायां प्रवेशो राज-वंविं प्रशापात्परीक्षितः ॥ शुक्रस्य ब्रह्मर्षस्य संवादश्च परीक्षितः ॥ ६ ॥ योगधारणयोत्कान्तिः संवादो नारदाजयोः ॥ अवतारानुगोतं च सर्गः प्राधानिकोऽग्रतः ॥ ७ ॥ विदुरोद्भवसंवादः क्षत्तृमैत्रेययोस्ततः ॥ पुराणमंहिताप्रश्नो मद्भगुरुपमं स्थितिः ॥ ८ ॥ ततः प्राकृतिकः सर्गः मम वैकृति-काश्च ये ॥ ततो ब्रह्माण्डमभ्युत्थितवैराजः पुरुषो यतः ॥ ९ ॥ कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिः पद्मममुद्भवः ॥ भुवः उद्धरणेऽभेधोऽहरण्याक्षवधो

प्रवर्ति-भेद शुभदेवकीको संवाद भवित छ ॥ ६ ॥ दक्षो इत्यन्धमा योगधारण द्वारा ऊर्ध्वलोकहरूको प्राप्ति, नाद तथा ब्रह्मादीको संवाद, अवतारका चरित्र र महदादि क्रमको अनुसर प्रशाननाद उत्पन्न सुष्टिको वर्णन गरिन्छ । छ । ७ ॥ हृषीकेश इत्यन्धमा विदुर र उद्धवको संवाद, केरि विदुर र मैत्रेयको संवाद, पुराण संवित्तको विषयमा प्रश्न, प्रत्यकात्ममा परमात्मको स्थिति । ८ ॥ गुणज्ञानमयी प्राकृत सर्ग, मत्तत्त्वादि मात विवृति, तीसोट उत्पन्न सुष्टि र त्रसमा विराट्पुरुष व्याप्त छ, त्यो ब्रह्माण्डको उत्पत्तिको विषयमा वर्णन छ । ९ ॥ स्थूल-सूक्ष्म-काठको रूप, पञ्चको उत्पत्ति, पृथ्वीलाई नमुद्रबाट निकाल्दा जसरी विरण्याक्षको वध गरिएको थियो, त्या ज्ञानान्, उत्पत्ति अर्थात् दवना, त्रियंक् कर्षात् पशु-रक्षा आदि र अवाक-कर्म कर्षात् मनुष्यहरूको उत्पत्ति, रुद्रः र त्रसदाया स्वायम्भुव मनु र श्रीरुद्रको अनुपम आत्मा प्रकृति प्रकृत्याको अम मरुका थियो-त्या अर्थनारीधरको उत्पत्ति, बर्दम प्रजापतिको चरित्र, उनीकाया पुनिरुद्रका धर्मानी आदिको जन्म, परात्मा कायको अवतार, मनिमान् करिल तथा देवताका नाद र मरीचि आदि प्रजातिहरूको उत्पत्ति, दक्षप्रजापतिको

यज्ञ विध्वंस, ध्रुव-चरित्र, पुष्य र प्राचीनवर्हिषको कथा र नारदको संवाद, यो विषय चतुर्विंशत्यमा कथित छ । प्रियव्रतको उपाख्यान, नामि, श्रुत र मनको चरित्र, श्रीप, वर्ष, समुद्र, पर्वत तथा नदीहरूको वर्णन, ज्योतिष्यको चिन्ता र वाताल तथा नरको रिवाज—यी सबै विषय बंधव स्तब्धका हुन् ॥१०-१६॥ हे विप्र हो ! षष्ठ्यध्याय प्रथमाह्निकमा दक्षको जन्म, तिनका छोरीका सन्तति, तीबाट देवता, असुर, मनुष्य, तिर्यक, पक्षी र वृक्ष आदिको जन्म, कुशामुरको जन्म र निचनको वृत्तान्त वर्णित छ । सप्तमस्कन्धमा दितिका पुत्र विरिष्यकशिपु र विरिष्यदक्ष तथा दैत्यराज महान्मा प्रह्लादको चरित्र वर्णित छ ॥१७॥१८॥ अष्टम स्कन्धमा चौदह भन्वन्तरको कथा, गजेन्द्रको वृत्ति, विभिन्न भन्वन्तरहरूमा हुने उर्ने

यथा ॥ १० ॥ उर्वर्तित्येगवाकमगो रुद्रमर्गस्तथैव च ॥ अर्धनारीनरस्याय यतः स्वायम्भुवो मनुः ॥ ११ ॥ शतरूपा च या र्षिणामाद्या प्रकृति-
रुत्तमा ॥ सन्तानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १२ ॥ अवतारो भगवतः कपिलस्य महात्मनः ॥ देवहत्याश्च संवादः कपिलेन च धीमता ॥ १३ ॥
नवब्रह्ममुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनम् ॥ ध्रुवस्य चरितं पञ्चाष्टयुधोः प्राचीनवर्हिषः ॥ १४ ॥ नारदस्य च संवादस्ततः प्रेयव्रतं द्विजाः ॥ नाभस्तनोऽनु-
चरितमुपमस्य भरतस्य च ॥ १५ ॥ द्वीपवर्षसमुद्राणां गिरिनद्युपवर्णनम् ॥ ज्योतिश्चक्रस्य संस्थानं पानालनरकस्थितिः ॥ १६ ॥ दक्षजन्म
प्रचेतोभ्यस्तपुत्रीणां च सन्ततिः ॥ यतो देवायुरनरास्तिर्यङ्मनुजस्रगादयः ॥ १७ ॥ त्वाष्ट्रस्य जन्म निधनं पुत्रयोश्चादितोर्द्विजाः ॥ दैत्येश्वरस्य
चरितं प्रह्लादस्य महात्मनः ॥ १८ ॥ भन्वन्तरानुकथनं गजेन्द्रस्य विमोक्षणम् ॥ भन्वन्तरावताराश्च विष्णोर्हयशिरादयः ॥ १९ ॥ कौर्म धान्वन्तरं
मातर्यं वामनं च जगत्पतेः ॥ क्षीरोदमथनं तद्ददृशुताथै दिवौकमाम् ॥ २० ॥ देवायुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्तनम् ॥ इक्ष्वाकुजन्म तद्वंशः सुयु-
ष्मस्य महात्मनः ॥ २१ ॥ हलोपाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यानमेव च ॥ सूर्यवंशानुकथनं शशादाद्या नृगादयः ॥ २२ ॥ मौकन्यं चाथ शर्यानिः
ककुत्थस्य च धीमतः ॥ सृष्ट्वाङ्गस्य च मान्धातुः सौभरेः सगरस्य च ॥ २३ ॥ रामस्य कौमलेन्द्रस्य चरितं किल्बिषापहम् ॥ निमेरुपारित्यागो
जनकानां च सम्भवः ॥ २४ ॥ रामस्य भार्गवेन्द्रस्य निःक्षत्रकरणं भुवः ॥ ऐलस्य सोमवंशस्य ययातेर्नहुषस्य च ॥ २५ ॥ दौष्यन्तेर्भरतस्यापि
शन्तनोस्तत्पुत्रस्य च ॥ ययातेर्ज्यैष्ठ्यपुत्रस्य यदोर्वंशोऽनुकीर्तितः ॥ २६ ॥ यत्रावतीणां भगवान्कृष्णारूपो जगदीश्वरः ॥ वसुदेवगृहे जन्म ततो

अमन्यनि मगवान् विष्णुको कुर्य, मन्स्य, वृत्ति, वामन तथा हयग्रीव आदि अवतार, अष्टल पानका खामि देवताहरू र दैन्यद्वारा समुद्र-मन्वन्त तथा देवाहुर संघाम वर्णितछ । नवम-स्कन्धमा राजवंशको वर्णन, इक्ष्वाकुको जन्म, उनको वंश, महान्मा सुयुष्मन्को चरित्र र हला तथा ताराको चरित्र कथितछ । यमैमा कुर्यवंशको वृत्तान्त, सप्तद र नृगादिरात्राहरूको वर्णन, पुत्रज्याको चरित्र, क्षर्याति, ककुत्स्थ, सृष्ट्वाङ्ग, मान्धाता, सौभरि, मगर र कौमलेन्द्र मगवान् रामको चरित्र वर्णित छ । न्यसपछि निमिको देहत्याग, अनकहन्को उत्पत्ति ॥१५-१६॥ वग्गुगामको वृत्तितीर्तई अश्विनि पिडीन पान्, चन्द्रवंशमा उत्पन्न परवरा, वचाति, नहुष, मरु, शन्तु तथा उनका छोरा सीत्यको वृत्तान्त वर्णन कथितछ । यमैमा ययातिको पुत्र

यदुक्तं संशयो पनि वृत्तान्तं वर्जितं ॥ प्रथमा मणवान् जगदीश्वर 'कृष्ण' नामते अर्वाणीं वरु वसुदेवको वरमा कर्म लिई गोकुलमा बढेका थिए ॥ २५-२७ ॥ दशौं स्कन्धमा अमुरद्वय
२५ मणवान् कृष्णको अगार पर्व वर्णित छन् । पृथनाको प्राणरूपी दूध पिउनु, गीधवकालमे गाढा पक्काउनु ॥ २८ ॥ कृष्णवर्तलाई पूनी पातु, मकामुर, बरतापुर तथा सबै वस्तुहरू मनेन
धेनुकासुर, प्रलम्बासुरलाई मानु ॥ २९ ॥ कारिनिबद्ध छोथै आफ्नो दावानलबाट गोपको रक्षा गर्नु, कालियनामको दमन गर्नु, नन्दलाई अत्रिहृत्को मुखबाट छुटाउनु ॥ ३० ॥ गोपकृष्ण-
हृत्को कान्यायनी व्रत, तिनको यम-नियमादि देखेर अच्युत प्रत्यक्ष हुनु, यक्षपत्नीहरूमा मणवान्को कृपा हुनु र प्रायणहरूको पश्चात्ताप वर्णित छ ॥ ३१ ॥ गोवर्धनोद्धार, इन्द्र र काम-
धेनुद्वारा गरिएको श्रीकृष्णको पुजन, अमिषेक तथा राखिमा गोप्राज्ञताद्वारा रामकीडाको रणन छ ॥ ३२ ॥ केरि दुर्बुद्धि अश्वपह, अरिष्ठासुर, केटीको वध, अक्रूरको ब्रह्मनाश नामन,

वृद्धिश्च गोकुले ॥ २७ ॥ तस्य कर्मण्यपाराणि कीर्तितान्यमुस्मद्विषः ॥ पृतनायुष्यःपानं शक्रोच्चाटनं शिशोः ॥ २८ ॥ तृणावर्तस्य निष्पेषन-
थैव वक्रवत्सयोः ॥ धेनुवत्स्य सहधानुः प्रलम्बस्य च संक्षयः ॥ २९ ॥ गोपनां च परित्राणं दावान्तेः परिमर्षतः ॥ दमनं कालियस्याहंमहाहर्न-द-
मोक्षणम् ॥ ३० ॥ व्रतचर्पा तु कन्यानां यत्र तुष्टोऽच्युतो व्रतैः ॥ प्रमादो यक्षपत्नीभ्यो विप्राणां चानुतापनम् ॥ ३१ ॥ गोवर्धनोद्धारणं च
शक्रस्य मुरभेरय ॥ यज्ञामिषेकं कृष्णस्य स्त्रीभिः क्रीडा च रात्रिषु ॥ ३२ ॥ शक्रचूडस्य दुर्बुद्धेर्वधोऽरिष्टस्य केशिनः ॥ अक्रूरामनं पञ्चात्रस्थानं
रामकृष्णयोः ॥ ३३ ॥ व्रजस्त्रीणां विलापश्च मथुरालोकनं ततः ॥ गजमुष्टिकनाभूरकंमार्दीनां च यो वधः ॥ ३४ ॥ मृतम्यादयनं मृतोः पुनः
मान्दीपनेर्गुरोः ॥ मथुरायां निवमत्ता यदुचकस्य यत्प्रियम् ॥ कृतमुद्धवसाम्भ्यां पुनत हरिणा द्विजाः ॥ ३५ ॥ जरामन्धममानीतमेन्यस्य बहुशां
वधः ॥ घातनं यवनेन्द्रस्य कुरास्थत्या निवेशनम् ॥ ३६ ॥ आदानं पारिजातस्य मुधर्मायाः मुरालयात् ॥ रुक्मिण्या हरणं युद्धे प्रपथ्य द्विपतं
हरेः ॥ ३७ ॥ हरस्य जृम्भणं युद्धे बाणस्य भुजकृन्तनम् ॥ प्राग्न्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ॥ ३८ ॥ वैद्यपौण्ड्रकशास्त्रानां दन्त
वक्त्रस्य दुर्मतेः ॥ शम्बरं द्विविदः पीठो मुग्धः पञ्चजनादयः ॥ ३९ ॥ माहात्म्यं च वधातेषां वाराणस्याश्च दाहदम् ॥ भरावतरणं मृमंनैर्मिती-
कृत्य पाण्डवान् ॥ ४० ॥ निप्रशपापदेशेन मंहारः स्वकुलस्य च ॥ उद्धवस्य च भवादां वामुदेवस्य चादभुतः ॥ ४१ ॥ यत्रात्मविद्या ह्यमिता

बलराम र श्रीकृष्णको मथुरा प्रस्थान ॥ ३३ ॥ व्रजका मोपिनीहरूको विलाप, मणवान् द्वारा मथुरा नगरीको अवलोकन कुवलयापीउ हापी, सृष्टिक र बाणुरादि बल तथा कामको मंहार
र गुप्त मान्दोषिमिका मृत-पुत्रलाई घमलोकबाट निरार आफ्नो वृत्तान्त वर्णित छ ॥ ३४ ॥ हे द्विजगण हो ! मथुरामा वस्ता उद्धव र बलराममित मणवान्ले यदुत्तंशको हन-सुन प्रिय
काम संवेक थिए, त्यो सबै वर्णित छ ॥ ३५ ॥ अग्नि अरामन्धका सेनाको अनेक पल्ल मंहार, कालयवनलाई मानं लाउनु, दारकासुराको निर्माण ॥ ३६ ॥ स्वर्गेश्वर कन्यबुद्ध र सुप्रभाषना
ल्याउनु, पुटमा शत्रुहरूलाई घारेर श्रीकृष्णले रुक्मिणीलाई हनुं ॥ ३७ ॥ उषाहृत्को अवमरमा संश्रममा महादेवले 'दाई' गर्नु ॥ ३८ ॥ शम्पासुरका वृजाहरू बुद्धका हागाई छिमिदिनु,
प्राग्न्योतिषपुरको म्वापी संभासुरलाई घारेर सोह्र हजार कन्याहरू हरेर ल्याउनु ॥ ३९ ॥ जिघृक्षु, पीडक, प्रलम्ब तथा दुर्बुद्ध, अश्वपह, द्विविद, पीठ-सुर तथा पञ्चजन

आदि असुरग्रहको प्रभाव र तिनको संहार, काशीलाई पोन्नु र पाण्डुरलाई निमित्त बनाएर दुधिवीको शरीर टाटु—यी विषय दशमस्कन्धमा वर्णित छन् ॥ १३९ ॥ ४० ॥ अष्टादशस्कन्धमा विप्रभाषको निहुँले आफ्नु कुनको संहार गरिःनु, भगवान् कृष्ण र उदवको मन्थले कष्टत संवाद रहित छ ॥ ४१ ॥ यममा माग आन्ध्रविद्या र धर्मका निर्णयको निरूपण गरिएको छ, केरि आफ्नु योगबलले भगवान्ले यो मन्थलोका व्यापक वर्णन छ ॥ ४२ ॥ द्वादश स्कन्धमा युगका लक्षण, तिनको अनुसर कलिपूर्वमा मानिसको विपरीत गति, कल्पधरिको प्रत्य, प्राकृतिकी, नैर्मितिकी तथा निर्मा—यो तीन धरिको उन्मत्त हुन्छ ॥ ४३ ॥ राजर्षि परीक्षितको देहत्याग, व्यामनी हाता गरिएको वैदिक आस्थाश्रमको विस्मर, मार्कण्डेयजीको प्रत्य-हसनसम्बन्धी कथा, कामात्मिका अङ्गोपाङ्गको कल्पना तथा जगदात्मा धर्मनायायको श्रुत आदिको वर्णन छ ॥ ४४ ॥ द्विजश्रेष्ठ ! इन्द्रहरले मणित वे सन्तुमयः, त्यो सबै मैले सुनाएँ । यम प्रनोपयमा भगवान्को सबै लीलावतारमा गरिएका कर्मको नै कीर्तन गरिएको छ ॥ ४५ ॥ कुनै पनि मनुष्य लब्धा, उल्कर स्वादा, कष्टले पीडित हुँदा भयमा हाई गर्दा

शोक्ता धर्मविनिर्णयः ॥ तिस्रो मर्त्यपरित्याग आत्मयोगानुभावतः ॥ ४२ ॥ युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपपन्नः ॥ चतुर्विधश्च प्रत्य उत्पत्ति-
त्रिविधा तथा ॥ ४३ ॥ देहत्यागश्च राजर्षेर्विष्णुसतस्य धीमतः ॥ शान्त्वाप्रणयनमृषेर्माकण्डेयस्य सत्कर्मा ॥ महापुरुषविन्यामः सूर्यस्य जगदात्मनः
॥ ४४ ॥ इति चाकृतं द्विजश्रेष्ठ यत्पृच्छोऽहमिहास्मि वः ॥ लीलावतारकर्माणि कीर्तितानीह सर्वशः ॥ ४५ ॥ पतितः स्मलितश्चार्तः क्षुत्वा वा
विवशो भुवन् ॥ हस्ये नम इत्युच्चैर्मुच्यते सर्वपातकात् ॥ ४६ ॥ सङ्कीर्त्यमानो भगवाननन्तः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् ॥ प्रविश्य चित्तं
विधुनोत्यशेषं यथा तमोऽङ्गोऽभ्रमिरातिवानः ॥ ४७ ॥ भृषा गिरस्ता क्षमतीरमत्कथा न कथ्यते यद्भगवानधोक्षजः ॥ तदेव मर्त्ये तदुद्देह मङ्गलं
तदेव पुण्यं भगवत्पुणोदयम् ॥ ४८ ॥ तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शश्वन्मनमो महोत्सवम् ॥ तदेव शोकार्णवशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽ-
नुगीयते ॥ ४९ ॥ न तद्वचमिदं हरेर्यशो जगत्प्रवित्रं प्रगृणीत कश्चित् ॥ तदुभांक्षतीर्थं न तु हंसमेवित यत्रान्युतस्तत्र हि माधवोऽमलाः
॥ ५० ॥ स वाग्विमर्गो जनताघमश्च यो यस्मिन्प्रतिश्लोकमवद्वत्त्यपि ॥ नामान्यनन्तस्ययशोऽङ्गितानि यच्चृषन्ति गायन्ति गृणन्ति साधवः

रनि विवशरावले उच्छस्वरमा 'हाथे नमः' भन्दछ भने त्यो सर्व पापबाट मुक्त हुन्छ ॥ ४६ ॥ बस्ती क्षय भन्नुकाजलाई तथा प्रपञ्चबापु सेवमासालाई छिन्न-भिन्न पादले, यस्तै नै भगवान् अनन्तको कीर्तन तथा उनका प्रभाव हुनाले ती ओहोरा उनीहरूका हृदयमा प्रविष्ट भएर उनको कह निरारण गरिदिन्छन् ॥ ४७ ॥ जुन बाणाले भगवान् अधोक्षजको गुण गान नगरिपारु, त्यो बाणी मिथ्या नै हो । जुन तत्वनले भगवान् श्रीकृष्णका गुणको उदय हुन्छ, त्यही बाणी सत्य, परम मङ्गलमयी तथा परम पवित्र मानिन्छ ॥ ४८ ॥ जसमा भगवान् ठगम श्लोकका सुयश गान गरिपारु, त्यही बचन राम्रा, मनोहर, निःच नवीन, मनलाई निरन्तर आनन्दित पार्ने तथा मनुष्यका शोक समुद्रका शोषक हुन्छ ॥ ४९ ॥ जसमा संसारलाई पवित्र पार्ने पीढीहरूका मुयश आलकति पनि गान गरिएको होस्, त्यो बचन कति नै पवित्र पदहरूले विभूषित भए पनि त्यो केवल वाक्कयी शीघ्र पुरुषद्वारा सेवित शीघ्र छ । हंसकयी हानी पुरुष त्यसको सेवन गर्छिन् । निमल स्वभावका मायुतन त्यही बगिरहन्छन्, जहाँ भी कस्युनको गुण वर्णन भइरहन्छ ॥ ५० ॥ जसको प्रत्येक श्लोक त्यो अनो-

अन्यद्वयं य एवमिदं त्रयोपपत्तये पुनश्च तत् प्रोक्तं, यथा प्राचर-रचना व्यक्तिका पाप-पुञ्ज नष्ट पार्ने ज्ञातका हुने गर्दछन् र मातृ पुरुष स्वयंलाई सुन्ने, मान गर्ने र भन्ने गर्दछन् ॥५१॥ सर्वथा निष्काम र पूर्व भावमज्ञान पनि यदि भगवद्भक्तिले गीत छ भने त्यो प्राणी शोभा पाउन न । जसको फल भगवान्लाई अर्पण गरिन्ने त्यो कर्म इतिमुक्तै उच्चत मान्यता भए पनि शोभा पाउन सक्दैन । किनकि त्यो सदैव दुःखमग नै हुने गर्दछ ॥ ५२ ॥ वर्णाश्रम धर्मको पालना तब तथा शास्त्रप्रवणादिमा हुन योग्य परिश्रम गरिन्छ भन्नेले केवल यज्ञ र स्नानी नै प्राप्त हुन्छ, तर श्रीपरका कर्म-कर्मको सतत स्मृति र भगवान्का गुणानुवादको अवलम्बितनादिले नै रात सकल—अन्यथा रहछ सक्दैन ॥५३॥ त्यो भगवान् श्रीकृष्ण भगवन्नामिको सर्वदा रहिरहने सम्मना सर्व अवलम्बित रह जाय गरिदिन्छ । त्यो प्राणिको विस्तार गर्दै तथा चित्तको शुद्धि, ईश्वर भक्ति र अनुभवज्ञान तथा वैराग्य सदित ज्ञान प्राप्त

॥५१॥ नैष्कर्म्यमप्युत्तुभाववर्जितं न शोभते ज्ञानमलं निरञ्जनम् ॥ कुतः पुनः शब्दभद्रमीश्वरे न हर्षितं कर्म यदप्यनुत्तमम् ॥५२॥ यशः श्रियामेव परिश्रमः परो वर्णाश्रमाचारतपःश्रुतादिषु ॥ अविस्मृतिः श्रीधरपादपद्मयोगुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ॥ ५३ ॥ अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्दयोः श्लोकात्मभद्राणि शमं तनोति च ॥ सत्त्वस्य शुद्धिं परमान्वर्भाक्तं ज्ञानं च विज्ञानविगमयुक्तम् ॥ ५४ ॥ यूरं द्विजाभ्यां वत्तभूरिभागायच्छश्वदात्मन्यस्त्रिजात्मभूतम् ॥ नारायणं देवमदेवमीशमजस्रभावा भजताविवेशय ॥ ५५ ॥ अहं च संस्मरित आत्मतत्त्वं श्रुतं पुरा मे परमर्षिचक्रात् ॥ प्रायोगवेशे नृपतेः परीक्षितः सदस्यप्रीणा महतां च मृश्वताम् ॥ ५६ ॥ एतद्भः कथितं विप्राः कथनीयोरुक्तमणः ॥ माहात्म्यं वामुदेवस्य सर्वांशुभविनारायणम् ॥५७॥ य एवं श्रावयेन्नित्यं यामं क्षणमनन्यधीः ॥ श्रद्धावान्योऽनुमृश्यात्पुनात्यात्मानमेव सः ॥ ५८ ॥ छादश्यामेकादश्यां वा

ग्राहयिच्छ ॥ ५९ ॥ हे विप्रवर ! छत्र छत्र माग्यमानी हुनुहुन्छ किनकि छत्र सर्व देवतालाई स्थापन केवल ती सर्वनियन्ता, सर्व-मा, नारायणलाई बलिप्राप्तित आफ्नू अन्नःकरणमा स्थापित गरेर भक्तिकावले उनको सर्व मजक गरिरहनु हुन्छ ॥५५॥ केरि हजुरले भलाई पनि त्यस आत्म-पुत्रको स्मरण गराइदिनु प्रयो, जुन मैले पूर्वकालमा अनुज्ञान गरिरहेका राजा परीक्षितको समामा सुनिरेका महर्षिहरूको माथुने श्रीकृष्णदेवजीको हुलबाट सुनेको विर । ॥५६॥ हे विप्र हो ! जमका उदार कर्म अतिशय कथनीय छन् ती भगवान् वामुदेवको सर्व कथ्यमहक नष्ट पारिदिने राम्रो माहात्म्य मैले विमोचित गर्ने ॥५७॥ जो पुरुष यन्लाई एक श्रद्धा वा एक क्षण पनि अनन्य चित्तले सुनाउँछ र छपढा सदित सुन्दछ, त्यो अवश्य न

७ दशमः (अष्टा) दोस्रो कुकोन बरममाले दुम्हा दुम्हा पनीहरूको बाह्य मध्येर आफ्नी कृष्ण । दोस्रो निर्जन स्थानित विवाह गरिदियो । अरु ठाउँ विप्र । अरु रीतिको घर पुगी लक्ष गहर् दको-रातोका आभा हुन्छ । एक गिलास पानी राम्रोको छ । कमले घर्तिल्ले सोती-को रैन राख्छो हो । घर्तिले ठाउँ दिमो । 'होको मैले आभा होयो र अघा गिलास पानी जर्को गरेको घिर्दै र आभा आत्मको विभल राम्रोको हो, त्यो हो ।' कति हुनेर पानीले कलकल गगलत कर्दैर आने गिनार झकट गयो । नमिल भयो—'अ घर्तिले मे भान्द भगवन् पानी कलकल होटा गिनारको पम्मा गर्दाहु रने कलकल ।' पानीले गर्को—'यो कुहा होइन, भन आफ्नी पिताक्षित भन्ने गहर्को कु भि जमले गल्छाई बलन गिलास गिलास गर्को गिलास हुने भन्नाले मागुमिलत गरिदिमो ।' के पानीको नाम अष्टा हो । मागवान् घर्तिले कति विभल गहर्को कि त्यो अर्कोदिन छानेकुटा अन्धकार दिन्छ र त्यसै समय बातेकुटा बलन गर्ने आत्मकलता होमनु हो ।' पानीको सम्पर्क हो हो भने—कतको घेर दिदको छ, उमले छाने १४१ पनि अन्धकार दिन्छ । तर वा अर्थ जित्नु कि मार्गको दिदका हात कुहा योअर अन्धकार गर्दै बलनु र हक गर्नु—मार्गको स्वर्ग आने कुहा हुन्छ । मागिकलाई आफ्नू नाक बगाई बहन्नाले पाउ हो ।

अथ चित्रविधिं पानं समर्थं हुन्त ॥ ४८ ॥ द्वादशी र एकादशोको दिन यो मुषाये दीर्घात् हुन्त र पाठ गरे उपरात सबै वा नष्ट भएर जान्छन् ॥ ५० ॥ यम मंहिताको पुष्कर मधुरा र हास्य पुराणा चित्रेन्द्रिय सई उपवास गरेर पाठ गर्ने मनुष्य सबै प्रकारका भयबाट मुक्त हुन्छ ॥ ६० ॥ यमको महीन मनले देवता, मुनि, मित्र, पितर, मनुष्य तथा सबै राक्षस यम द्रव्यको भक्षण तथा कथन गर्ने पुण्यलाई उगको इच्छित पदार्थ दिन्छन् ॥ ६१ ॥ देव पटेरछि ब्रह्मणले कथनः मधुकुल्या अर्थात् यमको नदी, धृतकुल्या र तपः कुल्याको कुत्र कठिणको छ ॥ यो सबै कल यमको अणयनले पनि प्राप्त हुन्छ ॥ ६२ ॥ हे विश्व हो ॥ यम पुण्य-मंहितालाई एकात्र चित्रले पटेर पुण्य र्गो परमपद पाउँछ, यमको माछाले भयवानले वर्णन गर्नुभएको छ ॥ ६३ ॥ यमको अणयन गर्ने ब्रह्मणलाई बुद्धिछो, हृषिकेशले समूह प्यन्न पृथिवीको र वैश्यलाई कोषाधिपत्यको प्राप्ति हुन्छ ॥ शूद्र सबै वापराट भुक्त रक्षक ॥ यम श्रीमद्भक्तवत दाहक अन्य श्रवणा कातिशतुष समूहलाई नष्ट पार्ने श्रीकृष्णको बारम्बार पुण्यमान मरिएको छैन ॥ तत्र यमला भने पद-पदमा प्रत्येक कथाको

शृण्वन्नायुष्यवानभवेत् ॥ पठत्यनशनन् प्रयतस्तनो भवत्यपातकी ॥ ५६ ॥ पुष्करे मधुरायां च द्वारवत्यां यतात्मवान् ॥ उपोष्य मंहितामेतां पठित्वा मुन्यते भवान् ॥ ६० ॥ देवता मुनयः सिद्धाः पितरो मनवो नृपाः ॥ यच्छन्ति कामान्मृणतः शृण्वतो यस्य कीर्तनात् ॥ ६१ ॥ ऋगो यजूंषि सामानि द्विजोऽधीत्यानुविन्दते ॥ मधुकुल्या धृतकुल्याः पयःकुल्याश्च तत्फलम् ॥ ६२ ॥ पुराणमंहितामेतामभीत्य प्रयतो द्विजः ॥ श्रोक्तं भगवता यत्तु तत्पदं परमं ब्रजेत् ॥ ६३ ॥ विप्रोऽधीत्यानुयात्यज्ञां राजन्योदधिमेखलात् ॥ वैश्यो निधिपतित्वं च शूद्रः शुद्धचेत पातकात् ॥ ६४ ॥ कलि-मलमेहतिकालनोऽखिलेशो हरिस्तिरश्च न गीयते ह्यभीक्ष्णम् ॥ इह तु पुनर्भगवानरोपमूर्तिः परिपठितोऽनुपदं कथामप्रहङ्गः ॥ ६५ ॥ तमहमजम-नन्तमात्मनस्त्वं जगदुदयस्थितिर्मयमात्मशक्तिम् ॥ ध्रुपतिभिरजशक्राङ्गारालोदुरवमितस्तवमच्युतं नतोऽस्मि ॥ ६६ ॥ उपचितनवशक्तिभिः स्व आत्मन्युपरचितस्थिरजङ्गमालयाय ॥ भगवत उपलब्धिमात्रधान्ते सुरश्रुपभाय नमः मनातनाय ॥ ६७ ॥ स्वयुखनिमृत्चेतास्तद्व्युदस्तान्यभावांऽप्यजितचरित्त्वलाकृष्टमारस्तदीयम् ॥ व्यतनुत कृपया यस्तत्त्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनर्न व्यामस्रन् नतोऽस्मि ॥ ६८ ॥ इति श्रीमद्भागवते

ब्रह्मन्ममसाव विचरद्वृत्तिको नै वर्णन छ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ब्रह्मको उत्पत्ति, स्थिति र प्रलयकारी रजोगुण आदि त्रयका शक्ति छन्, नसा, इन्द्र एवं महादेव आदि देवताकाधिपति पनि जयको माहात्म्य पृथक्पृथक् आन्देनन्, ती अजन्मा तथा अनन्त आनन्दस्वरूपी श्रीकृष्णलाई मेरो नमस्कार छ ॥ ६६ ॥ छन अमरानुल आहुमे सुद्धमा प्राप्त प्रकृति आदिमा नौ शक्ति द्वारा स्थावर उन्नमका आभयरूप यो ब्रह्मको रचना गरे ती एकमात्र ज्ञानस्वरूप द्रवप्रवर समातन पुण्यलाई नमस्कार छ ॥ ६७ ॥ अखिल आत्म-जिनद्वारा मुक्तमा पुटेर सबै मेदभाव सन्तशा त्यागिदिएका थिए, भगवान्को सुन्दर सीतादरुणित जसको स्थिरता आकृष्ट गरको थियो र जन-जनमा कृपा गरेर जगत्त यम परमाण्वकाशक भागवत महापुराण प्रकाशित गरे, ती व्यासमन्त्रेण शुभदेवलाई नमस्कार छ ॥ ६८ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे मेधावी भाषणीकाया द्वादशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

(श्रीमद्भागवतादि अनेक पुराणहरूको रत्नकोसंख्या र श्रीमद्भागवत भविष्य)—धृतराष्ट्र मन्त्रोक्तम्—महा, ब्रह्म, इन्द्र तथा गरुडगण दिव्य स्तोत्रले जसको स्तुति गर्दछन् र सामगान गर्ने अष्टपि ब्रह्म, वद, क्रम, तथा उपनिषद् सहित वेदले जसको गुणमान गर्दछन्, योगीजन अपान द्वारा चिच स्थिर गरेर उसैमा लगानको मनले जसलाई हेर्दछन्, देवता र असुर पनि जसको अन्त्य पाउँछन्, ती देवाधिदेवलाई प्रणाम छ ॥१॥ जसको पिठिठै जमन्द अर्थात् गह्वर मन्दराक्षकका शिवाहरूको टुप्पाले कन्याहरूको पिथो । जो केही निदाए हो भएका बिण, ती कन्धरूपधारी भगवान्को रवास्वायु तिमी रक्षा गरौस् । उनको बलिहति संस्कारको अनुवर्तन गर्नाले बलका शत्रु वा ज्वार-भाटाको रूपमा सङ्ग्रह उल्लेखी आबसम्म बन्द भएको छैन ॥२॥ धृतराष्ट्र मन्त्रोक्तम्—हे धौनिक ! अब य पुरावहरूको संख्या, तिनको सम्भूतिसम्बन्ध, श्रीमद्भागवतको प्रतिपाद्यविषय, प्रयोगन, दान, पाछादि गर्ने विधि,

महापुराणे द्वादशस्कन्धार्थनिरूपणं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ सूत उवाच ॥ यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवैर्वेदैः साङ्गपदक्र-
मोपनिषदैर्गच्छन्ति यं सामगाः ॥ ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥ १ ॥ पृष्ठे
ब्राम्हणमन्दमन्दरगिरिश्चावाप्रकण्डयनान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः रवासानिलाः पान्तु वः ॥ यत्संस्कारकलानुवर्तनवशाद्देवानिभेनाम्भसां याता-
यातमन्त्रितं जलनिधिर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २ ॥ पुराणसंख्यासम्भूतिमस्य बाण्यप्रयोजने ॥ दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादेश्च निबोधत ॥ ३ ॥
ब्रह्मं दशसहस्राणि पात्रं पश्योनपश्चि च ॥ श्रीवैष्णवं त्रयोविंशच्चतुर्विंशति शैवकम् ॥ ४ ॥ दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पञ्चविंशतिः ॥ मार्कण्डे
नव बाह्वं च दशपञ्च चतुर्दशतम् ॥ ५ ॥ चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पञ्चशतानि च ॥ दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लिङ्गमेकादशैवतु ॥ ६ ॥ चतुर्विंशति वारा-
हमेकाशीतिसहस्रकम् ॥ स्कान्दं शतं तथा चैकं वामनं दशकीर्तितम् ॥ ७ ॥ कौर्म समदशाख्यातं मात्स्यं तच्च चतुर्दश ॥ एकोनविंशत्तौपणं
ब्रह्माण्डं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥ एवं पुराणसंदोहरचतुर्लक्ष उदाहृतः ॥ तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥ इदं भगवता पूर्वं ब्रह्मणे नाभि-
पङ्कजे ॥ स्थिताय भवभीताय कारुण्यात्सम्प्रकाशितम् ॥ १० ॥ आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् ॥ हरिलीलाकथात्राताश्रुतानन्दितसत्सु-

माहात्म्य मन्दहु, सुन ॥१॥ ब्रह्मपुराणमा दस हजार श्लोक छन् । उसै गरी पञ्चपुराणमा चौबीस हजार श्लोक छन् ॥१॥ श्रीमद्भागवत अष्टाद्वार हजार, नारदपुराणमा पचीस हजार श्लोक
मार्कण्डेयपुराणमा नौ हजार, अग्निपुराणमा पन्ध्र हजार चार सय ॥५॥ भविष्य पुराणमा चौब हजार पाँच सय, भगवैवर्तपुराणमा अष्टाद्वार हजार, लिङ्गपुराणमा पचास हजार श्लोक ॥६॥
वाराह पुराणमा चौबीस हजार, स्कन्दपुराणमा एकाल्पि हजार एक सय र वामनपुराणमा दस हजार श्लोक छन् ॥ ७ ॥ कौर्मपुराणमा सत्र हजार श्लोक, बत्स्य पुराणमा चौब हजार,
महदपुराणमा उन्नाइस हजार र ब्रह्माण्ड पुराणमा बाह्र हजार श्लोक छन् ॥८॥ यसरी पुराणसमूह सबै मिलाएर चार लाख श्लोकका छन् । तीमध्ये श्रीमद्भागवत अष्टाद्वार हजार श्लोकको
नै छ ॥९॥ सर्वप्रथम भगवान् विष्णुले आफ्नु नामिस्मरुमा यसैका संगारबाट हराएका ब्रह्मालाई अति करुणापूर्वक यो भाषनत भन्नुएको थियो ॥१०॥ यो आदि, अन्त्य र मध्यमा

वैराग्यपूर्ण ब्रह्मरूपे युक्त तथा हरिको लीला र कथाश्रुतले पूर्ण हुनाले साधु एवं समस्त देवसङ्घदायलाई आनन्दित पार्दछ ॥११॥ सवै वेदान्तहरूको सार जुन मन्त्र तथा आत्माको एकैरूपता अद्वितीय वस्तु (परब्रह्म) हो, त्यही यसको विषय हो र यसको सहायताले प्राप्त हुने कैवल्य मोक्षपदलाई नै यसको हेतु हो ॥१२॥ कुनै पनि पुरुष मात्रपद महीनाको पुर्विमा विधिमा श्रीमद्भागवत जुनको सिद्धासनमा राखेर दान गर्दछ, त्यसले परमगति प्राप्त गर्दछ ॥१३॥ ब्रह्मसम्म अमृतको समारम्भरूप श्रीमद्भागवतको ध्वन गरिन्त, तबसम्म सज्जन पुरुषको समाप्त अन्त्यान्त पुराणको शोभा हुन्छ ॥१४॥ यो श्रीमद्भागवत सवै वेदान्त अर्थात् उपनिषद्हरूको सार मानिन्छ । जो पुरुष यसको रक्षाश्रुतले आशुल छ, त्यस प्राणीको कहौ अन्यत्र कदापि प्रीति हुन सक्तैन ॥१५॥ ब्रह्म नदीहरूमा गङ्गा, देवताहरूमा विष्णु तथा वैष्णवहरूमा शङ्कर भगवान् सर्वश्रेष्ठ छन्, त्यस्तै पुराणहरूमा यो सर्वश्रेष्ठ छ ॥१६॥ हे विप्र हो !

र ॥ ११ ॥ सर्ववेदान्तसारं यद्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणम् ॥ वस्तुद्वितीयं तन्निष्ठं कैवल्यैकप्रयोजनम् ॥ १२ ॥ प्रौढपद्यां पौर्णमास्यां हेमसिंहसमन्वि-
तम् ॥ ददाति यो भागवतं स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥ राजन्ते तावदन्यनि पुराणानि सतां गणे ॥ यावन्न दृश्यते साक्षाच्छ्रीमद्भागवतं
तम् ॥ १४ ॥ सर्ववेदान्तसारं हि श्रीभागवतमिष्यते ॥ तद्रसाश्रुतस्य नान्यत्र स्याद्व्रतिः क्वचित् ॥ १५ ॥ निमग्नगानां यथा गङ्गा देवानामभ्युतो
यथा ॥ वैष्णवानां यथा शम्भुः पुराणानामिदं तथा ॥ १६ ॥ क्षेत्राणां चैव सर्वेषां यथा काशी ह्यनुत्तमा ॥ तथा पुराणव्रातानां
श्रीमद्भागवतं द्विजाः ॥ १७ ॥ श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद्वैष्णवानां प्रियं यस्मिन्नारमहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते ॥ तत्र ज्ञानविरागभक्ति-
सहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्चैव न्विपठन्विचारणपरो भक्त्या विमुच्यन्नरः ॥ १८ ॥ कस्मै येन विभासितोऽयमतुल्लो ज्ञानप्रदीपः पुरा तद्रूपेण च
नारदाय मुनये कृष्णाय तद्रूपिणा ॥ योगीन्द्राय तदात्मनाथ भगवद्राताय कारुण्यतस्तच्छुद्धं विमलं विशोकममृतं सत्यं परं धीमहि ॥ १९ ॥
तमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय साक्षिणे ॥ य इदं कृपया कस्मै व्याचक्षे मुमुक्षवे ॥ २० ॥ योगीन्द्राय नमस्तस्मै शुकाय ब्रह्मरूपिणे ॥ संसार-
संपदंष्टं यो विष्णुरातममृमुचत् ॥ २१ ॥ भवे भवे यथा भक्तिः पादयोस्तव जायते ॥ तथा कुरुष्व देवेश नायस्त्वं नो यतः प्रभो ॥ २२ ॥ नाम-

ब्रह्म सर्व क्षेत्रहरूमा काशी अत्युत्तम छ, त्यस्तै सवै पुराणहरूमा भागवतको पद सर्वश्रेष्ठ उच्च मानिएको छ ॥१७॥ यो श्रीमद्भागवत पुराण अत्यन्त विमल छ । यो वैष्णवहरूलाई सान्ने
मिप छ । यसमा परमहंसलाई प्राप्य अति विशुद्ध परम ज्ञानको गर्भन भरिएको छ । यसमा ज्ञान, वैराग्य र भक्ति सहित कर्मत्यागको निरूपण छ । भक्तिभावले यसको श्रवण, वा छ
मनन गर्ने पुरुष मोक्षपद पार्दछ ॥१८॥ सबभन्दा पहिले ब्रह्मले यत् अतुलित ज्ञानप्रदीपलाई ब्रह्माजीको समक्ष प्रकट गरे, केहि ब्रह्माको रूपबाट नारदजी तथा नारदरूपबाट शनिबर
श्रीव्यासलाई उपदेश दिए र व्यास-रूपले योगिराज शुकदेवलाई तथा शुकदेवरूपले अत्यन्त कुशल भएर राजा परीक्षितलाई सुनाए, त्यस शुद्ध, निमल, शोक-नाशक तथा अमृतस्वरूप
परममन्त्र श्रीहरिको हामी सबै ध्यान गर्दछौं ॥१९॥ जुन महापुरुषले हामी कृपा गरेर मोक्षका इच्छाहरू ब्रह्मालाई यो महापुराण सुनाएका थिए, ती ज्ञानका साक्षीहरू वासुदेव भगवान्

श्रीकृष्णचन्द्रलाई प्रणाम छ ॥ २० ॥ जसले संसाररूपी सर्पले हसेका राजा परीक्षितलाई भक्ति दिलाए, ती ब्रह्मस्वरूप योगिराज श्रीकृष्णदेवजीलाई पनि नमस्कार छ ॥ २१ ॥ हे सङ्कीर्तन यस्य सर्वपापप्रणाशनम् ॥ प्रणामो दुःखशमनस्ते नमामि हरिं परम् ॥ २३ ॥ इति श्रीमद्भागवते महापुराणे वैयासिक्यामष्टादशमाहृत्यां पारमहंस्यां संहितायां द्वादशस्कन्धे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

समाप्तमिदं 'वासिष्ठी' भाटीकासहितं श्रीमद्भागवतम् ॥

देवेष्टः ! हे प्रभो ! हजुर डात्रा स्वामी हुनुहुन्छ । अतएव परमा कुनै उपाय गर्नु हवस जसले मलाई जन्म-जन्ममा हजुरका श्रीचरणको भक्ति प्राप्त महरहोस् ॥ २२ ॥ जसको नाम संकीर्तन सबै पापप्रह्लाई नष्ट पारिदिन्छ र जसलाई गरेको प्रणाम सबै दुःख कमन गरिदिन्छ, ती श्रीहरिलाई म नमस्कार गर्दछु ॥ २३ ॥

इति श्रीमद्भागवते महापुराणे द्वादशस्कन्धे पं० गौरीशंकर ब्रह्मकृत नेपाली भाषाटीकायां त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।

पदछरं पदभ्रष्टं मावाहीनं च यष्टमवेत् । तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वर ॥

इति 'वासिष्ठी' भाषाटीकासहिते
श्रीमद्भागवते द्वादशः स्कन्धः समाप्तः